श्री° भा° द°
उ° टी°
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ ततः पंचाशत्तमे तु जरासंधमथादिव कारयित्वा दुर्गं द्वारकायां निजं जनं
कल्पयानकल्पेऽद्भुत्वादिव्यानजस्ततः अजयच्च जरासंधं यमेशो विजयार्थिके अस्तिः प्राप्तिश्च कंसस्य
तः जरासंधः १ हतेन कंसेन शोकः क्रोधश्च अमर्षः ताभ्यां शोकामर्षाभ्यां युतः न्यरुणन्नरुरोध ४ तमस्य
लेशमन्याउद्वेलं वेलातिक्रमेणोद्गच्छद्वारिमिव तेन तत्पुरबलेन संरुद्धं ५ किंबलमेव हत्वा मागधं जरासंधं।

श्रीशुक उवाच अस्तिः प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यौ भरतर्षभ मृते भर्तरि दुःखार्ते ईयतुः स्म पितुर्
गृहान् १ पित्रे मगधराजाय जरासंधाय दुःखिते वेद
यांचक्रतुः सर्वमात्मवैधव्यकारणं २ स तदप्रियमा
कर्ण्य शोकामर्षयुतो नृप अयादवीं महीं कर्तुं चक्रे
परममुद्यमं ३ अक्षौहिणीभिर्विंशत्या तिसृभिश्चापि
संवृतः यदुराजधानीं मथुरां न्यरुधत्सर्वतो
दिशं ४ निरीक्ष्य तद्बलं कृष्ण उद्वेलमिव सागरं स्वपु
रं तेन संरुद्धं स्वजनं च भयाकुलं ५ चिंतयामास

मागधबलं हत्वा बलेश हन्मि यद्यप्यसमागधं सर्वं हन्मीति तथापि तं यामास नकामः नवग्रथसंजेध्यामी
ति चिंतयित्वोक्ते तत्राह कारणमाह इति भूमाभारावतारकारणानुमानेन तत्वतरति एवं
विधाय चिंत्य प्रथमं पंचश्लोकवचनेन विचारितवानित्याह चतुर्भिः श्लोकैः ६ ॥

१

श्री॰
भा॰टु॰
टी॰
२

पुरुषाग्रयमायस्मादितिवास्तवोर्जुनःहेपुरुषोत्तमेति १६ एमेनसर्वोतरत्वात्तदर्पोनानर्हौहेग्रमेदवमा
नीतिवेद्युः अविद्यात्ताहेतीतितत्त्वाहेअविद्यानिरसनेतियाहिमामुहि १७ आक्षेपोदहेसावितिस्वयु॰
वमनात्यतितोयात्यहानरमाहृयहामाजहीति १८ यथाक्रनार्थग्रहणेनश्रीभागवतउत्तरेविकल्पते

णोवेदशौविनिर्गत्यहरिर्द्वारकमारुपि: ततोमन्त्यशैन्यानोरुद्विविमासवेपथु: १६ तावाह
मागयोवीत्यहेकक्षपुरुषाधम नतयायोडुमिच्छामिवालेनैकेनलज्जया १७ एमेनहित्वयामं
दनयोत्सेयाहिवेपुहन् १८ नवासमयदिप्रहाप्रुसनस्येपुहुरुह हित्वावामसकौः छिन्नदेहेब
र्योहिमोजहि १९ श्रीभगवानुवाच नैवेश्वराविकस्थेतदर्शयत्यनुकंपोलथ नमहीमोवचोरा
जन्नातरमस्मसमूर्धतः २० तमासुतमानवमित्यत्वमापवोमहावलोचेनवलीमस्माहृणोत सवे
नयानमधजवाजिमारथीसूर्यानलोवायुरिवाभ्रोरागमिः २१ सुपर्णतालध्वजचिह्नितोरथोपल
नयंत्योहरियामयोर्मंपे स्त्रियःआहालकहस्याग्रपुरेममाश्रिताःसेमुडुःप्रचार्पिताः २२

क्षावेति २३ मायवोमघोरेणासेमवोमहामैन्यमसहेनग्राहतवान्वायुःअग्नेःसूर्यरोरोमिच्छानियथे
त्यःदर्पनमात्रमेवावधारयामीतिस्हवित्ते २४ राम ॥

2

हमिष्यामीतिभयःवलायोद्यमेकर्ताकरिष्यतिमायाधःनत्वतपवहेतव्यःश्रतआहयतदर्थइति १८ ए
तव्ह्वार्थस्पष्टयतिभूभारहरणायेति अयमेतदर्थोवतारःस्तुपलक्षणमित्याहअन्योपीति १ अम

हनिष्यामिवलेयेतद्विभारेमाद्दितं मायापेनसमानीतंवपापानोसदेभूभृतां १ अन्तोहि
तामिःसप्तानमदाघरप्युकुजरैः मायापन्नतहन्तव्योभयःकर्तावलोग्रम ८ पतदर्थोवता
रोहिभूभारहरणायमे संरक्षणायसाधूनांकृतोन्योपिवधायच ९ अन्योपिधर्मरक्षायैदेहःसं
भ्रियतेमया विसमायाप्पधर्मस्यकालेप्रभवतःक्वचित् १० पवंधायतिमोविदेत्याकाशान्त
र्यवचेसो रथानुपपिस्थितोमयःसमन्तोसपरिच्छदो ११ आयुधानिचदिव्यानिपुराणानियह
च्छया दृष्ट्वातानिहृषीकेशःसंकर्षणमथाब्रवीत् १२ पश्यार्यव्यसनंप्राप्तंयदूनांनावतां
प्रभो पषतेरथआयातोदयितान्यायुधानिच १३ पानमास्थायजरोतहासनान्वान्तपुरु
पतदर्थेहितोजन्मसाधूनामीशार्मकृत् १४ त्रयोविंशत्यनीकाख्यंमेभारमपाकुरु
पवंसमंत्र्यदाशार्हौदंशितौरथिनौपुरात् निर्जग्मतुःस्वायुधाढ्यौवलेनाल्पीयसावृतौ १५

वतःउद्भवाः १ ससतौमारथिमहितोपरिच्छदाःपरिकरःधनककवचादिःतत्सहितो १ त्वेनायो
दिपसेपत्रोन्यावतःसेवो १३ दंशितौकवचौ स्वायुधाढ्योयोमनायुधसंपन्नो १५ ॥

करीन्द्रवक्त्राणवमीनाःतिमयःयान्नताःनराणांकेशाण्वशैवलाःयान्नताःधनुःशेवत्तरंगाःआयुधा
न्येवगुल्माःतेश्चसंकुलाः सृक्कृरिकाःचर्माणिचक्राणिवानान्येवावर्ताःतेर्भयानकाःमहामणीनांप्रवे
काउन्नमाःश्रामभ्रमणानिचयथाधयप्रपमानःपार्केराश्रयाहृताः २६ भीरूणांभयावहाःममत्विनो
मानोन्नतानोहर्षकार्याः २७ किंचसैकधोतनापितद्वलप्रतीतिश्रेयाहेराजन्प्राणवनान्दुर्गदुर्गमेमेर

करीन्द्रमीनानक्रकेशशैवलाधनुस्तरंगायुधगुल्मसंकुलाः । सृक्करिकावर्तभयानका महामणि
प्रवेकाभरणापमपार्करा: २६ प्रवर्तिताभीरुभयावहा मृधे मनस्विनां हर्षकरीःपरस्परं । विनि
कृत्ताङ्गोत्थमहासरित्तनोर्मदोन्नकधौतानापरिमिता सभा २७ बलेतरंगाणांवडवाग्नि मेरवडूरता
पारमसंयेन्द्रपालिते नयत्प्रणीतेवमहोदवप्रचयो विक्रीडिते नेजगतीपायोःपरं २८ श्रि
तोऽसुवांतेभुवनत्रयस्ययःसमीहितेनैननगणःस्वलीलया ननस्यचित्रेपरपक्षनिग्रहःतथापिम
र्त्यानुविधिस्यवर्णने २९ ॥

वेभयकरं चयतोऽङ्गानांपारंश्रितोऽद्रतलंपारंमहदधिःहुःपार्थोनिःषेधविक्रमेणगायदेणतस्युनिरवधि
कमित्यर्थःकिंचमगधेशेनापालिततद्बलयदेवयद्जेनश्रीरामकृष्णयोःकर्मोत्तेनतत्परंकेवलंविक्रीडि
तेनतत्पराक्रमःनचैनतदाश्चर्यमित्याहश्रितस्तुडूवोनमिति २८ नहिंकिमित्याश्चर्यंप्रतिवर्णितेतत्राहः
तथापीति मर्त्यानुविधिस्वंकरोतीतितस्य २९ राम ॥

परानीकान्येव पयोमुचः मेघाः तेषां पिल्लीप्रावालाणाः तेषामस्तुल्लां वर्षतिनुपीडितेव्यस्फूर्जयत्
उन्नेभितवान् तदारूढस्तूणानिति ॥२२॥ निषंगादिषुधेः पात्रात्प्रयत्नान् गुणोमदयत् गुणमाकृष्य
निपितवाणाग्रमान्त्रुचनिघ्नन्प्रहरणान् यतिः पदातिः निरेनर मितिग्रहणादिक्रियाविशेषणाज्ञ
लकाग्रे भ्रमणाघ्णाचक्रवद्भवतितद्व्यस्फूर्जयदिति ॥२३॥ हतास्त्रश्वाश्वजाः सूताः नायकार

हरिः परानीकपयोमुचां शक्रः पिल्लीप्रावालास्तुल्लां वर्षपीडिते स्वसैन्यमालोक्य सरास
नार्चितेव्यस्फूर्जयत्त्पाकूथारासनोन्नमे ॥२२॥ शूलान्निषंगादण्मेद्ध्यल्ल्वानिकष्यप्रेच
न्वीनवाणाग्रमान् निघ्नन्पान्कुंजरवाजिपत्नीन्निमेत्नयेथहदलातचक्रं ॥२३॥ निर्भिन्नकुं
भाकविणेनिपित्तयेनकयोश्वाः पारस्वकाकंपराः रणाहताश्वध्वजसूतनायकाः पदात
यः छिन्नभुजोरुकेशवाः ॥२४॥ संछिद्यमानद्विपदेभवाजिनासंप्रक्ष्लताः पात्तपोह्स्यापा
गाः भुजाहयः शूकपपीर्षकच्छपाहनद्विपद्दीपहयधकाजकुलाः ॥२५॥

पिनस्त्रोयषां ॥२४॥ संछिद्यमानाः द्विपदाः श्राः वाजिनश्चतेषामेगेभ्यः प्रसृताः अन्यन्नाः असृगा
पगाः रुधिरनद्यः पयस्वि प्रवर्तिताः जितन्तजीयेनान्वयः शक्लिदुनदीसूपकमाह भुजापवधूहा
यः सर्पाः यास्त्रताः शूकशाणपीथोपणेवकच्छपाः यास्वनाः हृताद्विपापवद्वीपांतर्वर्तिनत्तयनि
हयापत्रपकाशाहांतेसाकुलाः व्यासाः ॥२५॥

श्री°
मा° टि°
यु° टी°
५

4

तदा च धर्मो पुत्रे प्रविपाति मतिपाकोदयो नेऽङ्कः कपं भूतं पुत्रो ऽन्तरा हमिस्क्रमार्गमिति ४२ ब्रह्मतोघोषणावेद
तोघणानिर्घुष्टमिनादिता कौतकेनोम्मवेन प्राक्समन्तान्नवहानितो रणानिपस्याता ४८ विकीर्णमा
ल्यविवेचनति विपरिणामानुषंगः ४९ आयोधनेरणाभूमिः तत्रविनवीमाणाभूषणा ५० तावत्तीतिच्छेदः

पोत्वङ्गेऽभयोनेऽङ्गमेरीतूर्याणानेकशः वीणावेणमृदंगानि पुत्रेप्रविपाति प्रमौ ४२ सिक्रमार्गोऽह
धूजनापताकाभिरलंकृता निर्घुष्टा ब्रह्मतोघोषाकौतकावहनोरणा ४८ विकीर्णमालाना नारीभिर्मा
ल्याद्यानताञ्जरैः निरीक्ष्यमाणाः सस्नेहं श्रीनृत्तिहितलोचनैः ४९ आयोधनगतौ विन्नमनेतवी
रभूषणौ यशराजायतनात्सर्वमादिपाहान्तमञ्जः ५० एवंमनदर्पाक्रान्तः तावत्पतोहिलीवलः यु
पुष्ठेमागयोभाजायशंभिः क्रमपालितैः ५१ अतिाखेनतन्दुलं सर्वेष्ट्रसमयः क्रमात्तेजसः हतेषु त्वे
नीकेषुन्यक्तोयाहरिभिर्नृपः ५२ अस्माद्रणमेऽथामेऽग्रामामिनितद्वतं नारदप्रेषितो वीरोयव
नः प्रत्यहणान ५३ हमोयमपुराभेत्यतिष्ठभिर्म्लेच्छकोटिभिः नलोकेवाप्रत्यहेदोहलीनङ्क्र
न्तामसमतान् ५४ तेहत्वाचितयन्कालःसंकर्षणमहायवान् अस्तायहनो हजिनश्रामसंख्या
मयनोऽमहत् ५५ ॥

तावत्तिपराजयेवर्तमानेपिअतोहिलीबलेयसमः समदर्पाक्रान्तः समदर्पावानायुधे ५१ अतिाखनतये
निन्दुः ५२ अस्माद्रणेमेअस्माद्रणेऽस्याभेभाविनितत्कथेकालयवनःश्रकस्मात्प्रमः ५३ आत्मसे
मतान्स्वतत्स्यान् ५४ हजिनेऽत्वमप्रमयतःयवनात्जरामसंधावत्तद्राहहयेन ५५ ॥

किंचरत्नान्यनीकानियस्यश्रवणिपाणाठमवपवतंवृत्तं ३९ हत्वावरूपाः श्रातत्योयेनतृपाम्रतमपिजरा
संघवध्यमानेवारयामासेति ३१ पविजाणिपमींपदेपापराणिपद्मानियेपुत्रैर्वाकौनेयनेनीतिभिः
प्राहृतेलौकिकैः तथलौकिकन्यायमाहुःस्वैमैत्ति ग्रउभिरल्पकैःकृत्वातेमहतःपराभवःकेवलेक

जघ्राहविरण्यंगमोजरासंधंमहाबलं हत्वानीकावपिहानेतिद्रःभिहृभिवोजसा ३९ बा
ध्यमानेहत्वातरातिपापैर्वाहुणामान्नुपैः वारयामासगोविंदः तेनकार्यंचिकीर्षया ३२ स्वचक्रो
लोकनाथाभ्यांश्रीहितोवीरमतः नपभेकृतमेकल्पोवाविनःपथिराजभिः ३२ वाक्यैःप
विरार्थ्यपदैर्नयनैःशाकृतेरपि स्वकमेवधनप्रासोयदभिभिक्तपराभवः ३३ हन्तीपुमवानी
केषुजरासंधोन्नुपस्तदा उपेक्षितोभगवतामावाधोदमेनायथो ३४ सक्रुद्देष्यवन्नवला
निस्तीर्णोरिवनाणैवः विकीर्यमाणाःकुलैःविद्यौरैरुमोदिताः ३५ मापुत्रेलपसंगम्यवि
ज्यैरेश्वैदितात्मभिः उपगीयमानविजयःसूतमागधवंदिभिः ३६

संबंधनेनप्रासःश्रयानलजितस्थामिति ३३ मागधोजरासंधः ३४ सक्रुद्देष्यियथाविन्यनुघेनःनत
तेवलेयस्यसः तस्यैवामृतहस्यात्ततप्रतिसंधानादितिभावः विस्तीर्णाः अनायासेनैवतीर्णाः अविव
लाश्रांवोयेनसाधुमाधितस्तुमोदितश्च ३५ अनुयंतेमेपुरावासिभिर्जनैः अभिसंगम्यभित्वा ३६

श्री॰
भा॰ द॰
३॰ टी॰
५

किंचनगरगृहादीनांवास्तोष्पतीनांदेवानांचगृहैःवलभीभिःचंद्रशालाभिर्निर्मितैर्यद्देवगृहैःराजगृहैःवलमत्स्पर्धमाने ५३ पारिजातंचप्राहिणोत्सुधर्मानामदेवसभांचप्रस्थापयामासेतिश्रीशुकदेवर्षिराजर्षीतिन्मेवादात्सर्वभाविताततभूत्तनिर्देणःमर्त्यधर्मैःक्षुत्पिपासादिषड्भिरूर्मिभिः ५४ निधिपतिःवैश्रवणःश्रेष्ठोनिधीन्कोशान् पद्मश्चैवमहापद्मोमत्स्यकूर्मौतथोदकः नीलोमुकुंदः।

वास्तोष्पतीनांचगृहैर्वलभीभिश्चनिर्मितैः चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णैर्यदुदेवगृहोल्लसत् ५३
सुधर्मांपारिजातंचमहेंद्रःप्राहिणोद्धरेः यत्रचावस्थितोमर्त्यःमर्त्यधर्मैर्नयुज्यते ५४ श्या
मैकवर्णान्वरुणोहयान्शुक्लान्मनोजवान् श्रेष्ठोनिधिपतिःकोशाँल्लोकपालोमहो
दयान् ५५ यद्यद्भगवतादत्तमाधिपत्यंस्वसिद्धये सर्वंप्रत्यर्पयामासहरौभूमिगतेनृ
प ५६ तत्रयोगप्रभावेननीत्वासर्वजनंहरिः प्रजापालेनरामेणकृष्णःसमनुमंत्रि
तः ५७ ॥

पावेश्चनिधयोष्टौप्रकीर्तिताःइतिप्रसिद्धान्निजोदयान्निजविभूतीः ५५ अन्येचतिहादयः।
श्रीभागवतास्वाधिकारसिद्धयेयद्यदाधिपत्यंदत्तंआसीत्तत्सर्वंप्रत्यर्पयामासेति ५६ यद्धि
कालयवनोनवेतिनचार्यजनःतथायोगप्रभावेननीत्वाचसमुद्रस्थिरःप्रजाःयत्रलेपालयिष्ये
इतिसमनुमंत्रितःकृतानामेवइत्यर्थः ५७ ॥

5

निरुन्धे निरुणद्धि ४६ अयमन्येन सह ४७ समुद्रमध्ये दुर्गं तन्मध्ये नगरं कृत्स्नाद्भुतं सर्वाश्चर्यम
यं अचीकरत् कारयामास ४९ त्वष्टा विश्वकर्मा तदीयं शिल्पिनैपुणं क्रियाकौशलं तदाह रथ्या
यैः त्रिभिरिति रथ्या राजमार्गाः पुरतः पुरमार्गाः पश्चिमतः उभयतोऽपि चत्वराणि प्रधानानि तत्र
न्मध्ये कोष्ठाः ततोऽप्यन्तः स्वर्णभवनानि तदुपरि स्फटिकाट्टालिका तदुपरि हेमकुम्भा इति वक्ष्य

यवनोऽयं निरुन्धेऽस्मानद्य तावन्महाबलः मागधोऽप्यद्य वा श्वो वा परश्वो वागमिष्यति ४६
आवयोर्युध्यतोरस्य यद्यागन्ता जरासुतः बन्धून्हनिष्यत्यथवा नेष्यते स्वपुरं बली ४७ त
स्मादद्य विधास्यामो दुर्गं द्विपददुर्गमं तत्र ज्ञातीन्समाधाय यवनं घातयामहे ४८ इति
सम्मन्त्र्य भगवान्दुर्गं द्वादशयोजनं अन्तःसमुद्रे नगरं कृत्स्नाद्भुतमचीकरत् ४९ दृश्य
ते यत्र हि त्वाष्ट्रं विज्ञानं शिल्पनैपुणं रथ्याचत्वरवीथीभिर्यथावास्तु विनिर्मितं ५० सुर
द्रुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितं हेमशृङ्गैर्दिविस्पृग्भिः स्फाटिकाट्टालगोपुरैः ५१ राज
तारकुटैः कोष्ठैः हेमकुम्भैरलङ्कृतैः रत्नकूटैर्गृहैर्हेमैर्महामारकतस्थलैः ५२

सिके यथावास्तु वास्त्वादिनिर्माणशास्त्रानतिक्रमेण विनिर्मितं ५० सुराणां द्रुमलताश्च येषु ता
नि उद्यानानि विचित्राणि इतराणि उपवनानि च तैरन्वितं हेममयानि शृङ्गाणि येषां तैः दिविस्पृग्भिरत्यु
न्नतैः स्फाटिकाश्च अट्टालिका उपरिभूमिकाः गोपुराणि द्वाराणि च यैस्तैर्विशिष्टैर्मन्दिरैरित्यन्वयः ५१ रजत
स्य आरकूटस्य च पीतलोहितस्य विकारैः कोष्ठैः धान्यशालादिभिः कथंभूतैः हेमकुम्भैः अलंकृ

तैः रत्नकूटैः पद्मरागादिशिखरैः हेमैः सौवर्णैः महामरकतमयाः
स्थलविशेषा येषु तैर्गृहैः ५२

श्री भाग टी ६

इति निश्चित्य परावृत्तं प्राद्रवन्तमन्वधावदित्यन्वयः ६ आत्मानं हन्तुमागतमिव दर्शयता हरिणा नीतः पर्व
तः ७ ग्रहणप्राप्तमप्राप्त एकदा ८ तेनापायानमच्युतं मत्वा महता ताडयतीति ९ क्रुद्धस्यानन्तरं दृष्टिपातेन

इति निश्चित्य यवनः प्राद्रवन्तं पराङ्मुखं अन्वधावज्जिघृक्षुस्तं दुरापमपि योगिनां ६ हस्तप्राप्तमिवा
त्मानं हरिणा स पदे पदे नीतो दर्शयता दूरं यवनेशोऽद्रिकन्दरं ७ पलायनं यदुकुले जातस्य तव नोचि
तं इति क्षिपन्ननुगतो नैनं प्रापाहताशुभः ८ एवं क्षिप्तोऽपि भगवान्प्राविशद्गिरिकन्दरं सोऽपि प्रविष्टस्तत्र
आन्यं शयानं ददृशे नरं ९ नन्वसौ दूरमानीय शेते मामिह साधुवत् इति मत्वाच्युतं मूढस्तं पदा समताडयत् १० स उत्थाय चिरं सुप्तः शनैरुन्मील्य लोचने दिशो विलोकयन्पार्श्वे तमद्राक्षीदवस्थितं
११ स तावत्तस्य रुष्टस्य दृष्टिपातेन भारत देहजेनाग्निना दग्धो भस्मसादभवत्क्षणात् राजोवाच को
नाम स पुमान्ब्रह्मन्कस्य किंवीर्य एव च कस्माद्गुहां गतः शिश्ये किंतेजो यवनार्दनः १२ श्रीशुक उवा
च स इक्ष्वाकुकुले जातो मान्धातृतनयो महान् मुचुकुन्द इति ख्यातो ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः १४ ॥

यः स्मेदीमः स्वदेहजोऽग्निः तेन १२ यवनमर्दयति हिनस्तीति यवनार्दनः तथा सकस्य वंशः किंवीर्यः कीदृक्प्रभा
ववान् किंतेजः कस्य वीर्यं प्रभावः तयोर्यः शिश्ये शयितः १३ सत्यसंगरो युद्धे प्रतिज्ञा वा यस्य सः १४ ॥

6

इतिश्रीदशमंपंचाशन्नामः ५० एकपंचाशन्नाममहन्तन्वचक्रुद्धंदहशाहरिः यवनेशक्रुद्धंदेनस्ततःसमन्तव
कंपत यवनेदस्ततास्कालयवनायदभीषाणां हरिर्हरगिरामेवरयालनायपलायनयदाहवागपःस्याले
नस्थायस्तकाःनदायादवेकपरूस्तितःकृष्णोमोश्रीमहेष्णंप्रसादायदभीषाणांप्रवेलह्वान्ततन्त्रवान्य

निर्जगाममुचकुंदायात्रमालीनिरायुधः पलायनपलायाम्भोजगामसर्वकृयोजनं ५८ इतिश्री
निर्जगाममुचकुंदायात्रमालीनिरायुधः ५० श्रीशुकउवाच तविलोक्यविनिष्क्रांतमुज्जिहानमिवोडुपं दर्शनी
दशमंपंचाशन्नामः ५० श्रीशुकउवाच तंविलोक्यविनिष्क्रांतमुज्जिहानमिवोडुपं दर्शनी
यतमंश्यामंपीतकौशेयवाससं १ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरं पृथुदीर्घचतु
र्बाहुंनवकंजारुणेक्षणं २ नित्यप्रमुदितंश्रीमत्सुकपोलंशुचिस्मितं मुखारविंदंबिभ्रा
णंस्फुरन्मकरकुंडलं ३ वासुदेवोह्ययमितिपुमान्श्रीवत्सलांछनः चतुर्भुजोरविंदाक्षो
वनमाल्यतिसुंदरः ४ लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्योभवितुमर्हति निरायुधश्चलन्पद्भ्यां योत्स्ये
नेननिरायुधः ५ ॥

वनेदेवाप्रवेशस्ततेप्रत्योन्यादनायप्राप्यंनोगार्गःकोलयवनमजीजनदितिप्राग्गोप्रसिद्धेउन्ति
होनेडह्वां तेनित्यप्रमुदितंदत्यादीनिमुखारविंदंबिभ्राणानिनारदप्रोक्तैरनेलक्षणैःश्रयंपुमान्
वासुदेवोनान्योभवितुमर्हतिश्रयंचनिरायुधःश्रतोनेनपद्भ्यांचलन्निरायुधयद्धंयोत्स्यामि १२३

श्री० भा० द० टी० ७

धर्षितः अभिभूतः २७ विपिनेऽरण्ये तत्रापि गिरिगह्वरेऽपि पादाभ्यां तत्राप्युरुकण्टके पद्मपत्रसदृशाभ्यां वि

प्रेक्षणीयं त्रिलोकस्य सानुरागस्मितेक्षणम् अपीच्यदर्शनं मत्तमृगेन्द्रोदारविक्रमं २६ पर्यपृच्छन्महा
बुद्धिस्तेजसा तस्य धर्षितः शङ्कितः शनकै राजा दुर्धर्षमिव तेजसा २७ मुचुकुन्द उवाच को भवानि
ह सम्प्राप्तो विपिने गिरिगह्वरे पद्भ्यां पद्मपलाशाभ्यां विचरस्युरुकण्टके किंस्वित्तेजस्विनां तेजो भग
वान्वा विभावसुः सूर्यः सोमो महेन्द्रो वा लोकपालोऽपरोऽपि वा २९ मन्ये त्वां देवदेवानां त्रयाणां पुरु
षर्षभं यद्बाधसे गुहाध्वान्तं प्रदीपः प्रभया यथा ३० शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकं नरपुङ्गव स्वज
न्मकर्मगोत्रं वा कथ्यतां यदि रोचते ३१ वयं तु पुरुषव्याघ्र ऐक्ष्वाकाः क्षत्रबन्धवः मुचुकुन्द इति प्रोक्तो
यौवनाश्वात्मजः प्रभो ३२ चिरप्रजागरश्रान्तो निद्रयापहतेन्द्रियः शयेऽस्मिन्विजने कामं केनाप्यु
त्थापितोऽधुना ३३ सोऽपि भस्मीकृतो नूनमात्मीयेनैव पाप्मना अनन्तरं भवाञ्छ्रीमाँल्लक्षितोऽमित्र
शातनः ३४ तेजसा तेऽविषह्येण भूरि द्रष्टुं न शक्नुमः हतौजसो महाभाग माननीयोऽसि देहिनां
३५ एवं सम्भाषितो राज्ञा भगवान्भूतभावनः प्रत्याह प्रहसन्वाण्या मेघनादगभीरया ३६ ॥

चरसीति २८ तेजोमूर्तिः प्रभावो वा दीप्तिर्वा सर्वज्ञापरितोषाद्वाहमन्येऽइति २९ पुरुषर्षभं श्रीविष्णुं गुहाध्वा
न्तं तमस्तमः ३० वयं त्विति विशेषाभिप्रायेणोक्तं तेषु हे मुचुकुन्दः यौवनाश्वो मान्धाता पिता ३२ ॥

7

गृहेकार्त्तिकेयेस्वर्पालेस्वर्गपालकोसेनान्यं १६ उज्झितास्त्यक्तामातास्तन्यंयः १७ तत्पकालीनाः
त्वत्समानकालीनाःकालिताःविचालिताःमत्प्रजाःकोन्यःकालयेदितिचेदतआह १८ काल

स्याविताःस्वयोगिभिर्योगैर्वात्मरक्षतो अस्तेभ्यःपरिरक्षितैःतद्दत्तोमोक्षरोचिरं १५ ल
ब्धागृहेतेस्वर्पालेशत्रुर्त्कंदमप्याद्रवत् राजत्विरमत्ताकृष्णाद्दवान्नःपरिपालनात् १६
नरलोकेपरित्यज्यराज्यंनिकृन्तकेटके अस्मान्यास्तथनाथीरकामात्तेमवेडुज्झिताः १७
स्तनामहिषोभवत्तोज्ञातयोमात्यमंत्रिणः प्रजाश्चतत्पकालीनानाधुनासंतिकाऽ
लिताः १८ कालोबलीयान्बलिनोभगवानीश्वरोव्ययः प्रजाःकालयतेक्रीडन्पशुपा
लोयथापशून् १९ वंशहग्रीहभद्रंतेअन्तेकेवल्यमयनः पकप्रवेषभःतस्यभगवान्विः
लमान्वितः २० एवमुक्तःसवैदेवानभिनंद्यमहायशाः अपायंक्षगुहांविष्णोर्नित्यदेव
दन्तया २१ स्नापयत्येयत्नमग्रैवायश्रेयामेवतनः मानयाहंप्रमाजस्तभक्ताभवतितत्त्व
णान् २२ यंवनेभमस्मामेवीर्तेभगवानात्मतनर्थभः आत्मानंदर्पायामामभत्त्वंकुहायधीम
ते २३ नेविलोकाद्वनपणामर्षीनकोपपदामसं श्रीवत्सवत्सभ्राजत्कौस्तुभेनविराजि
ते २४ चतुर्भुजंशोचमानंवैजयंत्याचमालया चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मकरकुंडले २५

यतेइतःततश्चालयति १९ गुहायांप्रविष्टःपोतेस्य २१ २२ २३ २४ २५ ॥

8

हे ईश यो योषित्पुरुषश्चेति द्विविधोऽयं जनः त्वदीयमायया मोहितः अतः अनर्थदृक् अनर्थं परमार्थं मत्वा तं पश्य
तीति अतः त्वां न भजतीति किंतु परिवंचितः सन् सुखेच्छया दुःखानामेव प्रभवो येषु तेषु गृहेषु सज्जते सक्तो भवति किं
च कामसर्वस्वमेकस्मादिष्टप्राप्तिर्भवति भगवद्भजनेन मानुष्यमतिरेकेणेति मानुष्यत्वं प्राप्य त्वां भजन्निति स
छन्नाह लब्ध्वेति ४६ अव्यंगमव्यंगोऽविकलांगः किंच असन्मतिर्विषयसुखमतिर्यस्य सः गृहमेवा

मुचुकुंद उवाच विमोहितोऽयं जन ईश मायया त्वदीयया त्वां न भजत्यनर्थदृक् सुखाय दुःखप्रभवे
षु सज्जते गृहेषु योषित्पुरुषश्च वंचितः ४६ लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथंचिदव्यंगमयत्न
तोऽनघ पादारविंदं न भजत्यसन्मतिर्गृहांधकूपे पतितो यथा पशुः ४७ ममैष कालोऽजित निष्फ
लो गतो राज्यश्रियोन्नद्धमदस्य भूपतेः मर्त्यात्मबुद्धेः सुतदारकोशभूष्वासज्जमानस्य दुरंतचिंत
या ४८ कलेवरेऽस्मिन्घटकुड्यसन्निभे निरूढमानो नरदेव इत्यहं वृतो रथेभाश्वपदात्यनीक
पैर्गां पर्यटंस्त्वागणयन्सुदुर्मदः ४९ ॥

पकूपः तस्मिन्पतितः यथा पशुस्तृणाल्लुब्धोऽन्धकूपे पततीति न केवलमस्य जनस्यैवेयं गतिः किंतु ममापि
तथैवेत्याह ममेति ४७ मर्त्ये शरीरे आत्मबुद्धिर्यस्य तस्य अत एव सुतादिषु आसज्जमानस्य दुरंतमदा
त्वेवं प्रपंचयति कलेवर इति घटकुड्यादिसदृशे अनात्मनि यत एवंभूतं मदो भवेत् अतो ममैष कालो निष्फलो
गत इति त्वामगणयन् माक्रामसीत्याह प्रमत्तमिति ४९ ॥

क्वचित्कदाचिद्रजांसि विममे गणितवान् तथापि न जन्मानि कर्माणि च विममे ३८ तेतिग्मचक्षु षा निमिषेण मयैव दग्धः प्रार्थितः पूर्वमिति चोचितं यद्वान्यैर्देवैः पुरा प्रार्थितः यथापि च तिनैव मां प्रपन्नः मदन्यत्वानामसत्यत्वादिति भावः ४४ अष्टाविंशतितमे युगे श्रीभगवानवतरिष्यतीति गर्गो

श्रीभगवानुवाच जन्मकर्माभिधानानि संति मेंग सहस्रशः न शक्यंतेनुसंख्यातुमनंतत्वा न्मयापि हि ३७ क्वचिद्रजांसि विममे पार्थिवान्युरुजन्मभिः गुणकर्माभिधानानि न मे ज न्मानि कर्हिचित् कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मे नृप अनुक्रमंतो नैवांतं गच्छंति पर मर्षयः ३९ तथाप्यद्यतनान्यंग शृणुष्व गदतो मम विज्ञापितो विरिंचेन पुराहं धर्मगुप्तये ४० भूमेर्भारायमाणानामसुराणां क्षयाय च अवतीर्णो यदुकुले गृह आनकदुंदुभेः ४१ वदंति वासुदेवेति वसुदेवसुतं हि मां कालनेमिर्हतः कंसः प्रलंबाद्याश्च सद्द्विषः ४२ अयं च यवनो दग्धो राजंस्ते तिग्मचक्षुषा ४२ सोऽहं तवानुग्रहार्थं गुहामेतामुपागतः प्रा र्थितः प्रचुरं पूर्वं त्वयाहं भक्तवत्सलः ४३ वरान्वृणीष्व राजर्षे सर्वान्कामान्ददामि ते मां प्र पन्नो जनः कश्चिन्न भूयोऽर्हति शोचितुं ४४ श्रीशुक उवाच इत्युक्तस्तं प्रणम्याह मुचुकुंदो मुदान्वितः ज्ञात्वा नारायणं देवं गर्गवाक्यमनुस्मरन् ४५ ॥

वाक्यमनुस्मरन्नस्यार्थः नन्वहं किंचिदपि केवलोऽस्मि भोक्ता मा भूवं तव ब्रूमः न च स्वतो योग्यतायापादनाभक्तानां सं सारमहाभिः प्रवंचयन्नीति विमोहिता इति ४५ ॥

तपसि श्रयः पावनश्रमचर्यादौ सुनिष्ठितः पुनः स्वराडिन्द्रः स्यामिति यद्वा जन्मान्तरेऽप्येवमेव चक्रवर्ती स्यात्तद्
त्ति द्वेवमष्टभिः श्लोकैः पादहीनैर्वा नो मे सार्वभौमपंच्याम भक्तानां निवृत्तिक्रममाह भवेति ५२ भोगवृत्तश्रम
तः संसारस्तो जनस्य यदा त्वदनुग्रहेण भवस्य वेधस्यापवर्गः श्रेनो भवेत् तदा सत्कालः स्यात् तदा सतां संगमो भ
वेत तदा सर्वसंगनिवृत्त्या कार्यकारणनियंतरि त्वयि भक्तिर्भवति ततो मुक्त्यादेरप्यर्थः ममानुग्रहस्त्संगमात्सर्व

करोति कर्माणि तपःसुनिष्ठितो निवृत्तभोगस्तदपेक्षयाददत् पुनश्च भूयेयमहं स्वराडिति प्रवृद्धत
र्षो न सुखाय कल्पते ५३ भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यच्युत सत्समागमः सत्संगमो
यर्हि तदैव सद्गतौ परावरेशे त्वयि जायते मतिः ५४ मन्ये ममानुग्रह ईश ते कृतो राज्यानुबन्धापग
मो यदृच्छया यः प्रार्थ्यते साधुभिरेकचर्यया वनं विविक्षद्भिरखण्डभूमिपैः ५५ न कामयेऽन्यं तव पा
दसेवनादकिंचनप्रार्थ्यतमाद्वरं विभो आराध्य कस्त्वामपवर्गदं हरे वृणीत आर्यो वरमात्मबन्धन
म् ५६ ॥

मेव यो राज्यादि संगविच्छेदो जातः सोऽयं त्वया महाननुग्रहः कृतः इत्याह मन्ये इति ५४ ते त्वया साधुभिः विवेकि
भिः तपः सेवने प्रवेष्टुमिच्छद्भिः स्वयं त्यक्तुमलभमानैः प्रार्थ्यते इति तदीयविषयसेवामार्गं च विविक्तवनान्ह
णीष्वेति यदुक्तम् तत्रोत्तरमाह न कामये इति ५५ अकिंचनानि
वृत्ताभिमानाः आर्यो विवेकी ५६ ॥

७

प्रमन्नमनवरितेनत्रं प्रविगलत्यादेहादिपुत्रमन्नमिति यावत्तउक्तः प्रमन्नमितिकृत्यचिंतया एवमेव कत्रागो
प्रमितिमनोरथापरपरया मनोरथमशेषितिविषयेपुत्तालमपुन्नकं श्रोमेपिपुनःप्रह्वडोलोभः नृप्राय स्याते
श्रेनकमत्रमभिपधमेश्रुमिभ्रवसीत्यपेः त्वा प्राह किंगोलेत्तिहानो गृहः प्रातुमपककमिवेतिकिंचकाला
न्मनात्वया भिपञ्चोदहः एवमवतीत्याह प्रेति ५० घ्रमनगान्नादिभिर्भक्तिनाविद्धेजितः तेरभक्तितः कि
मिसंतितः द्वगेत्रमममसेवितोभवतीति ज्ञाविचार्य एवमेजेपार्थीर मनतोऽऊर्वतोजनाद्दर्तिनाशायपतेतेश्रा

प्रमन्नमुद्वेरितिकृत्यचिंतया प्रवह्वलोभेविषयेपुत्तालमे न्नमप्रमनः मनमाभिपधमेन्नाले
लिहानोहिरिवालुमनकः ५० पुनरपर्युहमपरिकृतेश्चरन्मनेगजेवानरदेवमेति तः ५१ नि
जितयद्दिकाक्र मम्नजविग्रहोवगमनस्यः समगजवदितः ग्रहेषु मेपुन्यपरेपुथोधितोक्रीडा
मृगः मूकमपवनीयते ५२ ॥

न्मनिपातुभूताः तेपाः पतः योनेः सहसाविमुह्नविमवाडः रेवनलज्ञा पिवमानुपन्चेमलावहरेपेनभजो
तिविरक्तेतेवेमनुधा प्राम्मनिपाडुमताः इति किंवश्रेनकमामेप्रागपिद्विजगिनोगत्तोपिपारतेस्मेडः व
नदत्येवेत्याह निजितेति ५१ श्रद्धजविग्रहः प्रविघमानत्वेश्चामः एवं ममत्वेनगजमिवेद्दितो पिमिपुनो
भावमात्रेमेवपरेयपुत्रेषु योधितोरहेषु क्रीडामृगः प्रवरतस्वतोनीयते किंचाति नमाऊत्सन
भोगलक्षणं किंचिदसौन्याहकरोतीति ५२ ॥

श्री॰
भा॰द॰
उ॰टी॰
११

तस्मिंस्ते पुनर्जन्मावेश नमोऽयं तपसि लोकमेव हे चवर्तीपतिस्ततः परमेति ६२ दशमेएकपंचाशत्तमः ५१ द्वि

विचरस्वमहीमेतांमय्यावेशितमानसः अस्त्वेवंनित्यदातुभ्यंभक्तिर्मय्यनपायिनी ६१ क्षात्रधर्मस्थितोजन्तून्न्यवधीर्मृगयादिभिः समाहितस्तत्तपसाजह्यघंमदुपाश्रितः ६२ जन्मन्यनन्तरेराजन्सर्वभूतसुहृत्तमः भूत्वाद्विजवरस्त्वंवैमामुपैष्यसिकेवलं ६४ इतिश्रीभागवतेदशमेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ५१ श्रीशुकउवाच इत्थंसोऽनुग्रहीतोऽङ्गकृष्णेनेक्ष्वाकुनन्दनः तंपरिक्रम्यसंनम्यनिश्चक्रामगुहामुखात् १ संवीक्ष्यक्षुल्लकान्मर्त्यान्पशून्वीरुद्वनस्पतीन् मत्वाकलियुगंप्राप्तंजगामदिशमुत्तरां २ तपःश्रद्धायुतोधीरोनिःसङ्गोमुक्तसंशयः समाधायमनःकृष्णेप्राविशद्गन्धमादनं ३ बदर्याश्रममासाद्यनरनारायणाश्रमं सर्वद्वन्द्वसहःशान्तस्तपसाराधयद्धरिं ४ भगवान्पुनराव्रज्यपुरींयवनवेष्टितां हत्वाम्लेच्छबलंनिन्येतदीयंद्वारकांधनं ५ नीयमानेधनेगोभिर्नृभिश्चाच्युतचोदितैः आजगामजरासन्धस्त्रयोविंशत्यनीकपः ६ विलोक्यवेगरभसंरिपुसैन्यस्यमाधवौ
मनुष्यचेष्टामापन्नौराजन्दुद्रुवतुर्द्रुतम् ७ ॥

पंचाशत्तमेयथावन्मयादिवर्णिताःपुरी अत्रमोदत्तमेदेशांहक्रिमिणाद्विजवर्णितं क्षुल्लकान्अल्पप्रमाणान्
२ तपसाश्रद्धयायुक्तश्च ३ निरीयन्मार्गेचलतिस्म ५ वेगरभसंवेगोद्रेकम् ७ ॥

20

रजस्तमःसत्त्वगुणैरनुबद्धोऽनैः इति तथा तत्तायेऽस्वर्थादि यात्र मरणादिधर्मरूपाः विसृज्य परेशे स्फुर्ते सुखे ते नि
मात्रेत्यानवेत कृत्वा निरंजनेन तत्कृतो निर्गुणो नद पिकृतः सद्धर्मश्रवणादर्शनेऽप्यमाणो ज्ञामीति शुद्धत्वा
वत्स योगात् कैवल्यं तत्क स्वयमेवेति पुनर्वैः श्लोकमयेत्ते श्रीकृष्णपादोपगृहाणान प्रार्थयते चिरमिति
५५ वृजिनैः कर्मफलैर्ज्ञातेः पुनः तदा मन्नामभिः तप्यमानः तथापि श्रवित्त षड्ऊर्मिभिः वृद्धेव तृषात्तस्मान

तस्माद्विसृज्याशिषईशसर्वतो रजस्तमःसत्त्वगुणानुबन्धनाः निरंजनं निर्गुणमद्वयं परं त्वां ज्ञप्ति
मात्रं पुरुषं व्रजाम्यहं ५६ चिरमिह वृजिनार्तस्तप्यमानोऽनुतापैरवितृषषडमित्रोऽलब्धशान्तिः
कथंचित् शरणद समुपेतस्त्वत्पदाब्जं परात्मन्नभयमृतमशोकं पाहि मापन्नमीश ५७ श्रीभ
गवानुवाच सार्वभौम महाराज मतिस्ते विमलोर्जिता वरैः प्रलोभितस्यापि न कामैर्विहता यतः
प्रलोभितो वरैर्यत्त्वमप्रमादाय विद्धि तत् न धीर्मय्येकभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यते क्वचित् ६० युञ्जाना
नामभक्तानां प्राणायामादिभिर्मनः अक्षीणवासनं राजन्दृश्यते पुनरुत्थितं ६१ नम

वितृषः षडमित्राः यस्य स इन्द्रियलालसत्ययमर्थः अतः एवालब्धशान्तिः कथंचिद्दैवानुग्रहेणेति शिवावा
रणे त्वमानेतद्धातीति तथा हे शरणद समुपेतः प्राप्तोऽहं अपाकरोहे तस्मादभयेत्तत्वापि हेतुः अतो आप
न्नं मां पाहीति ५८ अप्रमादाय न भवत्येवं ज्ञातुं त्वां कुनथीरिति एकान्तभक्तानां धीः आशीर्भिः आ
शास्यमानैर्न भिद्यते नाम भजते न यंर्था व्यतिरेकमाह युञ्जानानामिति ५९ ६० उत्थितं विषयाभिमुखं

॥

मासेकलौ १६ गतेयं यत्रादेवान्यमप्यमहापामहत्स्तनयेति १७ गतमोघमहत्सगात्तिनिस्मृतेःगतःप्रसर्प्योति
वत्सतपायात्तेनविधानेनोपयेमेपरिणीतवानितिज्ञातंपूर्वमेवसामान्यतप्रवक्ष्ये १८ विधोषंश्रोतमिच्छा

आनर्ताधिपतिःश्रीमान्रेवतोरेवतीसुतां ब्रह्मणोदितःप्रादाद्बलायेतिपुरोदितं १५ भगवानपि
गोविंदउपयेमेकुरूद्वह वैदर्भीभीष्मकसुतांश्रियोमात्रांस्वयंवरे १६ प्रमथ्यतरसाराज्ञःसाल्वादींश्चै
द्यपक्षगान् पश्यतांसर्वलोकानांतार्क्ष्यपुत्रःसुधामिव १७ श्रीराजोवाच भगवान्भीष्मकसुतांरु
क्मिणींरुचिराननां राक्षसेनविधानेनउपयेमइतिश्रुतं १८ भगवन्श्रोतुमिच्छामिकृष्णस्यामि
ततेजसः यथामागधसाल्वादीन्जित्वाकन्यामुपाहरत् १९ ब्रह्मन्कृष्णकथाःपुण्यामाध्वीर्लो
कमलापहाः कोनुतृप्येतशृण्वानःश्रुतज्ञोनित्यनूतनाः २० श्रीशुकउवाच राजासीद्भीष्मको
नामविदर्भाधिपतिर्महान् तस्यपंचाभवन्पुत्राःकन्यैकाचवरानना २१ रुक्म्यग्रजोरुक्मरथोरु
क्मबाहुरनंतरः रुक्मकेशोरुक्ममालीरुक्मिण्येषास्वसासती २२ सोपश्रुत्यमुकुंदस्यरूपवीर्य
गुणश्रियः गृहागतैर्गीयमानास्तंमेनेसदृशंपतिं २३ तांबुद्धिलक्षणौदार्यरूपशीलगुणाश्रयां ।
कृष्णश्चसदृशींभार्यांसमुद्वोढुंमनोदधे २४ ॥

मिच्छवयोरुक्मकन्याविक्रमेतिब्रह्मन्निति १९ पुण्यामहाफलाःमाध्वीःश्रुतिसुखाःलोकस्यमलापहा
स्तच्छृण्वानःशृण्वन्नित्यर्थः श्रुतज्ञःश्रुतसारवित्नित्यनूतनाःप्रतिक्षणमपूर्वत्वमप्रतीयमानाः २० ॥

भीतोऽपि भीरुभीरुवत् अतिभीतवदित्यर्थः चेल्लतः पलायनोबहुयोजनं देशं ८ अमाणवित्प्रमाणेद
यज्ञातऽवेनीतितथा ९ तेगमेकादशयोजनोऽनंतप्रकर्षात् गावर्षत्यस्मिन्निति प्रवर्षणः इत्याख्यायस्यातंतद्

विहायेविनेप्रगुरुमभीतोभीरुभीरुवत् पल्लोपमपलायमाभ्यां चेल्लन्तर्बहुयोजनं ८ पलायमा
नोतोहत्यामयाथः अहसन्वलीं अन्वधावद्ध्यानीकेगीथयोमशमाणवित् ९ अद्भुत्यहंसेभ्रोतो
तेगमारूहतोगिरिं प्रवर्षणाख्यमथवान्नित्यदायज्ञवर्षति १० गिरौनिलीनावन्वायनाधिगम्य
पदेन्तपः दग्धाहगिरिमिन्धोभिः समन्ताद्ह्रिमान्तुजन्न ११ ततउत्पत्यतस्मादह्यमानाङ्गभीतदा
त दशैकयोजनानेगान्निपेतनतरयोर्भुवि १२ अलक्ष्यमाणौविपुलामानुगेनथहत्नमौ स्वपुरंपु
नरयातोसमुद्रपरिखांनृप १३ सोपिदग्धावितिमृषामन्वानोबलकेशवौ वत्समाहकुशस्थलं
मगधानागयोयौ १४ ॥

ह्मसहवाऽनेः ११ तत्रविचित्वज्ञपितयाः पदविलयस्थानेऽनधिगम्य ११ ततोगिरः दग्धावपकेचयानियोज
नानितावनेगात्मागदस्पीर्षदेशमतिक्रम्यपरितोयोनिमज्जतः १२ श्रीकृष्णस्यविवाहान्निरूपयितवं
लदेवविवाहनवमकंश्लोकमवतारयति १५ ॥

स्तलाभः स्वतपश्चर्या मे लाभः आत्मलाभो भवति न मे तत्स्थानं पूर्णं न मां भजन्तु स्वयं मे निष्ठाम् ३२ प्रमथाज्ञो विषये देहे ३४ यतः स्थानान्तरं दिव्यं यस्य कार्यस्य रक्षया ऽङ्गे मम ३५ मम प्रभुः मम प्राणः मं देहः क्रोधो यस्य मम पर मेष्ठिना परमेष्ठेरेणैव भूता मम भिप्रेते कल्किमणा चेष्टितमित्यादि मे वं तं च वद्रुनि श्रीधरस्वामी भावार्थदीपि कायां कल्किमणा स्वयमेकोऽतिलिखिता दत्त यद्धिको मम गुरुर्गान्धर्वपक्ष लायप्रेमचित्राय दर्पायत् आला

विप्रान् स्वलाभमतेतत्स्थान्मायन्मूतमश्चतमान् निरकाशिणः पौनान्नमसयोधिरसामहान् ३२ कवि हः कृपालेप्रमत्राजतोयस्य हि प्रजाः मत्वैवमतिविषयेपाल्यमानाः समेप्रियः ३४ यतस्त्वमा गतोऽङ्गर्गनिस्तीर्यहृयदृच्छया सर्वेनोब्रूहि गुरुं चेत्किं कार्यं करवाम ते ३५ एवमेभ्य इष्टमे श्रोत्रा स्रमणः परमेष्ठिना लीलागृहीतदेहेन तमेमवमवर्णयत् ३६ श्रीकल्किरुवाच क्रान्तागुणा न्मुवनमेदस्यामुपवता तेनविधुपकर्णाविवर्हैरतो याताय भूपेद्दयोहारमतामविलासंलाभेः

नयान्नुविधानिविन्नमपत्रपमे ३७

णाः श्रीकल्कानुन याचायेतिक्रावेति ३९ प्रथमर्थः हेमस्मृतमवन मेदेरिति अन्यकोयोत यति कतवम हिमाञ्चचाहेहूपणीलगुणामियुक्तापितथापिम्र पगतात्रयायस्मात्तेमे विन्नेन एिश्राविपातिआमजतेत न्मेतः तत्राहम्मामवतोकर्णविवरैः श्रुतः प्रविप्यश्रमतापे श्रयेनिपृष्ठ्यकुमेबोधनमामरणाचाहूरतमन्वगुणान्मु न्नातष्याः रोममतावन्नृष्मतोरपामविलासंलाभात्मके भूपवक्रावेति अहोऽकुलकन्यानामि हमतिधाश्रीमितिमाशोकीरित्याहकात्वेति ३७ ॥ ॥

वैयममन्यततस्यावरमिर्थः २४ अवेत्यनान्नाग्निलापोमीमनीलकहालाआत्मनग्रात्मनिविचिंपञ्च
मायक्रमानेतेग्रेषयामास २६ प्रतीहारैःहारपालैः २७ आत्मानेश्रीक्रमे २८ ग्रभिनृपान्नृपानैः
समर्दयन २९ मयर्मःग्रस्याग्रासणस्य श्रीविलकामदोयग्राग्रामोणस्यविश्वस्याविलकामयुगीति ३०

वेधुनानिकतोहानेकमायमगिनीनृप ततोनिवार्यक्रमद्विजनकलीचेयममन्यत २५ तदे
वेत्याक्षितापोमीवेदभीडर्मनानृपा विचित्यात्मनद्विजेकेविल्कमायग्रादिमाङ्गत २६ ज्ञास्को
सममम्पेन्यप्रतीहारैःश्रेषितः अपमपदार्यपुरुषंग्रामीनेकावनामने २७ दृष्ट्वाग्रलप्पदे
वत्तमवकन्यनिजमसनात् उपवेश्यहेयाचक्रेयथात्मानंदिवौकसः २८ तेथक्रवेतविज्ञानत
प्यास्यमततांगतिं पालिनाभिनृपान्यादावव्यमत्तमष्टकात २९ कश्चिद्दिजवरश्रेष्ठथमेसे
ह्रडस्तेमतः वर्तनेनातिकष्टेणासेनस्पमनमःसदा ३० सेनश्रेपर्ह्निवर्तनग्रासणोयेनकेन
चित् प्रहीपमानानसाउर्मान्मानरमाविलकामयुक् ३१ असेनश्रेःसकलोकानामोत्या
पितरेयरः अकिंचनोपिसनश्रःपोनमर्वोगविज्वरः ३२

लोकानामोतिलोकालोकोनरंपर्यदतेनैकव्रनिर्हेतःतिमनीत्यर्थः नामोतीतिपाठेहरे चापिभवालो
कानामोतिउत्तमलोकाव्यामोतिश्रग्रामःवृत्तिपपतीत्यर्थःपोनसवमातेःन्यर्थःतदेवाहसर्वेषांगोष्ठुवि
ज्वरःतापरहितः ३२ ॥

श्वोभाविनि उद्वहने विवाहे प्रथमेव गुप्तः अलक्षितः एवागत्य पृतनापतिभिः परिवृतश्चैद्यादिबलं प्रसह्य सत्यबलात् वीर्यप्रभावदर्शनमेव शुल्कं वैवाहिकं देयं यस्याः तां मामनेन राक्षसेन विधिनोद्वहेत्युपदेशादद्य स्यांन भवतु शिशुपालादिबलप्रमथनमेतः प्रथममन्तःपुरस्थायाः तव हरणोत्कर्षं वधोपि प्रसज्येतेत्यत आह ४१ पुराद्बहिर्वर्तमानायां गिरिजामविकां हादेवसमाहरणं सुकरमिति भावः ननु किमनेनानर्थकारिणा नैवेद्य

श्वोभाविनि त्वमजितोद्वहने विदर्भान् गुप्तः समेत्य पृतनापतिभिः परीतः निर्मथ्य चैद्यमगधेन्द्रबलं प्रसह्य मां राक्षसेन विधिनोद्वह वीर्यशुल्कां ४१ अन्तःपुरान्तरचरीमनिहत्य बंधून्त्वामुद्वहे कथमिति प्रवदाम्युपायं पूर्वेद्युरस्ति महती कुलदेवयात्रा यस्यां बहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ४२ यस्याङ्घ्रिपंकजरजःस्नपनं महान्तो वाञ्छन्त्युमापतिरिवात्मतमोपहत्यै यर्ह्यम्बुजाक्ष न लभेय भवत्प्रसादं जह्यामसून् व्रतकृशान्शतजन्मभिः स्यात् ४३ ॥

ननु चैद्योपि तावत्सख्यातगुणकर्मा योग्य एव वरोस्तीत्यत्राह यस्येति ४१ हे अम्बुजाक्ष कमललोचन यस्य भवतः अङ्घ्रिपंकजरजोभिः स्नपनं आत्मनः तमोपहत्यै उमापतिरिव महान्तो वाञ्छन्ति तस्य भवतः प्रसादं यद्यहं न लभेय न प्राप्नुयां तर्हि व्रतैः कृशान् उपवासादिभिः कृशान् प्राणान् त्यजे यतः किं मतं आह शतजन्मभिरिति एवमेव वा से जन्यो यावत् शतजन्मभिः भवत्प्रसादः स्यादिति ४३ ॥ ॥

गुणौदार्यधीमती त्वां पतिं न हासीत् सम्ये
हे सुभ्रु दन्त सिंह नरश्रेष्ठ काकानाम कन्याऊर्ल्लवतीलयामहती नेवतत्त्वा निरूपममित्यर्थः इत्थं गाढ्यमेव तथा
वके यदोषयोकेतिभावः कथं क्षते ग्रा पीला दिभिरात्मा यस्मात्कालेविवाहसमये ३८ हे अनन्त तस्मा
मप्रभावः तथा नरलोकस्य मनेमः प्रभिरामोभिरमतयस्मात्कालेविवाहसमये अतः त्वमत्रागतिमोभवतो जायो विधेहि
त्वं समयाभवान् त्वत्तिसुवेनपतिहेतः आत्माचभवतोर्थिनः अतः त्वमत्रागतिमोभवतो

धीमापतिं ऊर्ल्लवतीन हासीत
कान्तो सुभ्रु दमहती कल्लरूपपीत्वविधावयोरह्नियायामभियात्मतत्त्वं
कन्याकालेनृसिंह नरलोकमनोभिरामे ३८ तेनेम भवानावल्लहतः पतिरेवजाया मान्मार्पितसुभ
वनोजितनदिपेहिमावीरभागमभिमर्पाततेचेयग्रामाहोमो पुवन्भूयपतेर्वलिमेवजात ३७ सुतेह
दत्तनियमञातहोमविग्रहवेचेनादिभिरलमगवान्मेपाः आधितोयदिगदाग्रजयेत्यपाणिग्रह
तमेनदमकोवसनादयोन्ये ५ गम ॥

विपत्तेवापकांयोतयत्राह मावीरभागमितिवीरमतवभार्या आतत्वं वीरत्रायात्वैवेयोमाभिमर्पातसास्य
पाहसूयपतेः वलिमेमायुः सुबालदवेतिश्रेनेकजन्मकृतेसुकृतेः अहमेवभूयादिति प्रार्थयते सुतेति ३९
हृतेकृयादिः हसमभिहोत्रादिदनेहिरण्यादिनियमः तीर्थमनादिव्रतेकृच्छ्रचान्द्रायनादि नत्त्वैयापवेधिनि
मर्पिता यो वर्तितिकिमयुनाकरणीयमितितिपत्नायामाह ५ गम ॥

पुत्रस्य कृतिनः स्नेहेन तद्वधा मम्रुवाल्कुनीतिनत्था श्वेनेनापि शिशुपालेन तु वियोजयति कर्माणि पुत्रालंकारदेवा
र्चनादीनि तान्येवाहं पुत्रमित्यादि वचनैर्भिः ७ सेमहृष्टाः सेमिजाञ्चमार्गार्द्यो यस्मिंस्तत्र च्छिन्नध्वजे पुष्पमालाकाःता
भिः सम्यग लंकृतं प्रकारयत ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैश्चित्रमन्वयोः र्हृष्ट्वाः यद्वास्रग्गंधमाल्यादीनि विप्र

आकल्प्यं देवं गोविन्दं द्विजसमारोपणतुर्यैः सुधैर्जुग्निर्विद्भिर्न्समेनाः वधूयुयोन्नृप ९ तत्कन्यापित
त्रस्नेहेनतद्वपामन्तुगतत्था शिशुपालायकन्यां दास्यन् कर्माण्यकारयत् ७ पुरं सेमृष्टं संसि
क्तमार्गरथ्याचत्वराथ विचित्रध्वजपताकाभिः तोरणैः सम लंकृतं ८ स्रग्गंधमाल्याभरणान्विप्र
ह्निर्विरजांबरैः स्त्रीपुरुषैर्भूषितैश्चगृहं समर्वतपश्च ९ पितॄन् देवान् समभ्यर्च्य विप्रांश्च विधिवन्नृप भो
जयित्वा यथान्यायं कारयामास मंगले १० सुस्नातां सुदतीं कन्यां कृतकौतुकमंगलां अहता
शुकयुग्मेन भूषितां भूषणोत्तमैः ११ चक्रुः सामर्ग्यजुर्मंत्रैर्वध्वारक्षां द्विजातयः पुरोहितोऽथर्ववित्
जुहावग्रहशांतये १२ हिरण्यरूप्यवासांसितिलांश्च गुडमिश्रितान् प्रादाद्धेनूंश्च विप्रेभ्यो राजा
विधिविदांवरः १३ ॥

नीतिनयौ तैः तथा विरजांबरैः भूषितैश्च स्त्रीपुरुषैर्जुष्टं ९ यथान्यायं कन्यां प्रति मंगलं कारयामास १०
कृतं कौतुकेन विवाहसूत्रेण मंगलं मंगलाचरणं यस्याः तां अहतेन वीतं ११ वध्वाः त
स्याः कन्यायाः अथर्ववित् अथर्वमंत्रवित् १२ ॥

अत्रयाकर्त्तेकरणीयेनद्विरूपपक्रियतांतच्चानेनरमेवक्रियतामिति ५५ इतिद्रुपामेहिपंचाध्यायेन्नमः ५२
त्रिपंचपानमेवान्याविदर्भानन्दतेहितः कक्कितामेवराजमोमथनाद्विषतोबलात् विद्यायाग्रलाभकार
णातरवेदाहमिति तथाहिश्रकर्त्यंतमयाहेत्मानामीति ५३ आनयिष्येश्रानेष्यराजन्यापयाद्वानराजस

अत्रयकर्तेयश्चात्क्रियतांनदनंतरं ५५
आत्मपाठवाच श्नोतेयममेदेपापष्टंत्वमथाकृताः विश्वरूपकर्त्तेयश्चात्क्रियतांनदनंतरं ५५
दपामेहिपंचाध्यायेन्नमः ५३ श्रीशुकउवाच वेदभ्योःसत्तमदेवानिपाण्याथउनंदनः प्रगृह्यपाणि
नापाणिग्रहमेहिजमब्रवीत् १ तथाहमपितद्विज्ञानिद्राठनलभेनिपि वेदाहेककिमाहे
प्रान्तमोहाहानिवाविलः २ तामानयिष्येउन्मथ्याराजन्यापपादान्नृपे मत्पराममनवद्यांगी
मेघश्यामिपिशामिव ३ श्रीशुकउवाच उद्वाहर्तंमविज्ञायककिण्यामधुसूदनः रथःस
युज्यतामाशुदारुकेत्याहसारथिं ४ सचाश्वैःशैन्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः युक्तंरथ
मुपानीयतस्थौप्रांजलिरग्रतः ५ ॥

हीनात्उन्मथ्यआनयनेहेतोःतःपश्यमस्ति २ उद्वाहर्त्तंमितिपरश्वोभावेविवाहनत्रमितिविज्ञाय
नस्योराज्ञोश्रगाययातर्विदर्भानगमत् सामावितिसमितोहरुनेविदर्भान्गमःमसेन्याद
तिसदेपात ४ सैन्यादीनिचाश्वानांनामानि ५ ॥

श्री॰ भा॰द॰ पु॰टी॰ ११

प्रत्यापत्तिं प्रत्यागमने २२ त्रियामा रात्रिः तावन्मात्रेणान्तरितः विवाहसमयः अल्पराधसो मंदभाग्यायाः म
ज्जुगुप्सितं यथा दृष्ट्वादि ग्रहणमपीति पाकायां नायाति कृतोद्यमः इति अप्यर्थः आदौ कृतोद्यमत्वात् तेन श्रा
वणापितवान् अप्यधुना वस्तुतो न किंचित् तथापि जुगुप्सितं ज्ञात्वा प्रत्यागच्छत्यतः सोपि द्विजो नूनं नायातीत्यर्थः हरि

भीष्मकन्या वरारोहा कांक्षन्त्यागमनं हरेः प्रत्यापत्तिमपश्यन्ती द्विजस्याचिन्तयत्तदा २२ अहो त्रिया
मान्तरित उद्वाहो मेऽल्पराधसः नागच्छत्यरविन्दाक्षो नाहं वेद्म्यत्र कारणम् २३ सोपि नावर्तते द्यापि म
त्संदेशहरो द्विजः अपि मय्यनवद्यात्मा दृष्ट्वा किंचिज्जुगुप्सितं २४ मत्पाणिग्रहणे नूनं नायास्यति
कृतोद्यमः २५ दुर्भगाया न मे धाता नानुकूलो महेश्वरः २५ अपि वा विमुखी गौरी रुद्राणी गिरि
जा सती २६ एवं चिंतयती बाला गोविंदहृतमानसा न्यमीलयत कालज्ञा नेत्रे चाश्रुकलाकु
ले २७ एवं वध्वाः प्रतीक्षन्त्या गोविंदागमनं नृप वाम ऊरुर्भुजो नेत्रमस्फुरन् प्रियभाषिणः २८ अ
थ कृष्णविनिर्दिष्टः स एव द्विजसत्तमः अन्तःपुरचरीं देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह २९ ॥

25

तो निर्गतोपि श्रीकृष्णः महेश्वर एव प्रत्याख्यातवान् अन्यथा तत्कालमेव समागमिष्यतीत्याह दुर्भगाया इति २५ कालज्ञा नाधुनापि
श्रीकृष्णागमकाल इति मत्वा नाकिंचित्करत्वादिन्द्रियाणामवलोकनेन निमीलितवतीत्यर्थः २७ प्रियभाषिणः
प्रियसूचकाः २८ परोयवनेत्रामेन श्रीकृष्णेन विनिर्दिष्टः आगमनाकथयत्स्यादिष्टः २९ ॥

अभ्युदयेऽवितं आभ्युदयिकं कर्म विवाहकालजन्मकालादिषु उचितं योग्यं १४ ततः चतुर्थ्यां मेन्यः परि
स्रुतः कुण्डिनभीष्मकस्य पुर्ययोः महेच्छावर्तेन मधुस्रुतः तैः स्यन्दनैः रथैः हेमनिर्मितामाल्याविष्टितैर्युतैः १५

एवं चेदिपतीराजा दमघोषः सुताय वै कारयामास मन्त्रज्ञैः सर्वमभ्युदयोचितं १४ मदच्युद्भि
र्गजानीकैः स्यन्दनैर्हेममालिभिः पत्त्यश्वसंकुलैः सैन्यैः परीतः कुण्डिनं ययौ १५ तं वै विदर्भाधि
पतिः समभ्येत्याभिपूज्य च निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने १६ तत्र शाल्वो जरासन्धो
दन्तवक्रो विदूरथः आजग्मुश्चैद्यपक्षीयाः पौण्ड्रकाद्याः सहस्रशः १७ कृष्णरामद्विषो यत्ताः
कन्यां चैद्याय साधितुं यद्यागत्य हरेत्कृष्णो रामाद्यैर्यदुभिर्वृतः १८ योत्स्यामः संहतास्तेन
चेति निश्चितमानसाः आजग्मुर्भूभुजः सर्वे समग्रबलवाहनाः १९ श्रुत्वैतद्भगवान्रामो
विपक्षीयनृपोद्यमं कृष्णं चैकं गतं हर्तुं कन्यां कलहशङ्कितः २० बलेन महता सार्धं भ्रातृ
स्नेहपरिप्लुतः त्वरितः कुण्डिनं प्रागाद्गजाश्वरथपत्तिभिः २१ राम ॥

कल्पितं निर्मितं यत्र अन्यनिवेशनं तस्मिन् १६ कन्यां साधयितुं मित्रपक्षः १७ यदि श्रीकृष्णो हरेदिति रा
शङ्किताः १८ सूर्योद्यमं सर्वमेव ज्ञात्वा तत्र कलिं प्राप्य चिन्तयदित्याह भीष्मककन्येति २१ राम ॥

समेतानां राज्ञां मध्ये वीर्यं यथा न तिक्रम्य न महिंतवानित्यर्थः श्रीकृष्णस्य भार्या विकर्मसूचके जनानुरागोद्घाटयति श्रीकृष्णमागतमिति ३६ अस्यैव रुक्मिण्येवार्हतीत्येव असावप्यनवद्यात्मा एवमसमुचितः पतिरिति घट्टवाक्यानि तत्रैकस्मिन्व्यतिरेकप्रदर्शनमुपलक्षणं नापरेति तत्र वाक्यभेददोषः अन्यविषयभेदेन विभिन्नानामे

एवं राजा समेतानां यथावीर्यं यथावयः यथाबलं यथावित्तं सर्वैः कामैः समर्हयत् ३६ कृष्ण मागतमाकर्ण्य विदर्भपुरवासिनः आगत्य नेत्राञ्जलिभिः पपुस्तन्मुखपङ्कजं ३७ अस्यैव भार्या भवितुं रुक्मिण्यर्हति नापरा असावप्यनवद्यात्मा भैष्म्याः समुचितः पतिः ३८ किञ्चित्सुचरितं यन्नस्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् अनुगृह्णातु गृह्णातु वैदर्भ्याः पाणिमच्युतः एवं प्रेमकलाबद्धा वदन्ति स्म पुरौकसः कन्या चान्तःपुरात्प्रागाद्भटैर्गुप्ताम्बिकालयं ४० पद्भ्यां विनिर्ययौ द्रष्टुं भवान्याः पादपल्लवं सा चानुध्यायती सम्यङ्मुकुन्दचरणाम्बुजं यतवाङ्मातृभिः सार्धं सखीभिः परिवारिता ४२ गुप्ता राजभटैः शूरैः सन्नद्धैरुद्यतायुधैः मृदङ्गशङ्खपणवास्तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे ४३ नानोपहारबलिभिर्वारमुख्याः सहस्रशः स्रग्गन्धवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यः स्वलङ्कृताः ४४ ॥

कवाक्यानां सह प्रयोगात् ३८ अनुगृह्णात्वित्यादि विवरितव्यमेवात्र अनुगृह्णाति निर्दिशति गृह्णात्विति ३९
तस्यागमने विपिनछिद्दयेन पद्भ्यामिति ४० जघ्निरे आहताः वादिता इत्यर्थः ४३ वार
मुख्या गणिका नर्तक्याः ४४ ॥ ॥

नव्यग्रा आत्मनो हृह्स्यगातिर्यस्यतेहतमत्नल्लगोतन्नकार्यंस्तृचनेग्रभिजानातीतितया ३१ तस्येक
क्तिोपि ग्रामेयड्नेद्माचेदितवानतेचणपाम आत्मोपनयनेप्रतिग्रात्मनास्वयंश्रीहसस्यानयनप्र
तितेनहितिनमन्त्यवचनेप्रोक्तं आत्मनः प्राणोश्वरस्यातिवायद्वा आत्मनातन्मा उपनयनेप्रतिश्रीह
सितयड्ने मन्त्येवचनेनामानशिष्यत्यादितञ्चणपामश्रवणायदित्यर्थः ३२ तेश्रीहसमस्मिन्का

मातेश्रह्हृद्वनमव्यग्रात्मगातिमती आत्मह्यल्लहाणाभिताममहकुचिस्मिता ३३ तस्ये
वावेदयन्त्यामेस्नायमेयड्नेद्ने उक्तंचमन्त्यवचनमात्मोपनयनेप्रति ३२ तस्मायातेस्मा जाय
वेदभीहश्रमानमा नयपर्णेनीत्रास्मणायशियमन्त्रज्ञनामसा ३३ आत्मोक्तत्वास्मउहिता
दिवाहश्रद्वाणात्मको अभ्ययानुयेनोधणागमहतोममहेगेः ३३ मधुपर्कोवपानीयवा
सासिवियजानिमः उपायतन्मयोक्षानिविभिवत्समसृजयत ३४ तयोर्निवेपानेश्रीमधुपर्क
त्यमहामतिः ममेन्तयोःसाङ्गयोर्यातिष्णविद्ययथा ३५ यम ॥

यंमर्वेस्वार्पणमपपर्याममितितद्रुचितोशिवनयपर्णेनीतदाकेवलेननामपश्चाहमदद्दावित्यर्थः
यद्वामाशियेयेनमेतितेनावात्स्वंमपद्मामास्पदंभवतिकिंपुनर्मेयिश्रणातायामितितताधिकमन्यत्र
पपर्णेनीतितनामेतिश्रवेनमहामतिरितिमृचितं ३२ श्रीहसोवाक्येकन्याशुद्धोऽमेवागतःस्या
दितिवराचितेनविधिनाममसृजदितिसूचितं ३७ यथायथावत् ३५ ॥

श्री· भा·द· दु·टी· १२

छिन्नाण्यर्द्धेन्दुनाण्यवक्रेंदानां कमलानि विशुद्धजलानि विंबफलवत्योऽधरः तस्य द्युतिभिः शोणायमानानि छिन्नानि
दंतानि यस्य सः तां कलापाशोभां तपुक्तेन द्युतिपिंजचनत्कलान् द्युतेन स्यामदीप्तिः तेन पोमितं पीलेयस्यात्ते
नपदावलेती ५४ न केवलेषु पृष्ठहर्म्यां छिन्नवंतग्रम्भवन्पोनः वेणाहृयामिति ५५ यांतामिषेणाहृयेत्व

प्रचिक्षितोविंबफलाधरद्युतिशोणायमाणछिन्नकुंदकमलो पदावलेती कलहंसगामिनी कुं
जककलान्हृष्टयथामयोभिना ५५ विलोकयंतीग्रहयुक्तःसमागतानाथशोस्विनःस्वानहृत्यर्दिता
५५ यांवीक्ष्यते नृपतयःलंकदारहास्मनीडावलोकहृतचेतसऽज्ञितास्ताःपेतःदितेराज्ञरथा
श्रुगताविमूर्छायाश्रुत्कलेनहृदयेषयतीस्वशोभा ५६ सैवंपातैःचलतीवलप्रमकोपोग्रामि
तदामगवतःप्रमभीत्यमाणा उन्मार्यवामकरजैरलकानपांगैःग्रामान्हियेततनृपान्दद
पोषुतेच ५७ तांराजकन्यांरथमारुरुक्षतीजहारकृष्णोद्विषतांसमीक्षतां रथंसमारोप्यस
पर्णलक्षणंराजन्यचक्रंपरिभूयमाधवः ५८ ततोययौरामपुरोगमःशनैःशृगालमध्यादिवभा
गहृद्धरिः तेमानिनःस्वाभिभवंयशःक्षयंपरेजरासंधवशानसेहिरे ५९ राम

शोभांस्वलावण्यमसमर्पयंतीयांवीक्ष्यतितोतिपिनः ५६ तान्ग्रामान्हियेततनृपेवाच्युतेदृष्ट्वांचल
त्पमकोपानल्पोचरणौचलयंती ५७ सुपर्णलक्षणंराजहृदयध्वजे ५८ हरिःसिंहः
श्रुतेहृमानानातेषामाक्रोशामाह ५९ ॥

२७

दुपस्यापद्माचमा ४६ प्रवयसोहराः भवान्विताम्मितिभवस्योपसर्जनत्वेन्द्रीकमोचितपुत्रके ४७ नमस्य
तिककिन्नरगणान्देवदेवी मनः स्वक्षेत्रान्गुप्तांस्त्रीगणपतिमहिता श्रात्मारामो मोकृष्टेत्वत्पतिर्भवेदिति वि
दन्नश्राह तदनुमोदिताम्मितिभवानीश्रीकृष्णपवका ४८ त्वगाधादिभिः श्रीविकास्तमभ्यर्जयत् तथावि

गायेनफलत्वेन चगाधकालापवादकाः परिवार्यवधूंजगमुः स्वजमार्गपवेदिनः ४५ आस्तायदे
वसदनेधातपादकागुजा दुपस्यापद्मविपातानश्रविशेषोविकृतिके ४६ तांदेवप्रवयसोवालो
विधिकाविश्रयोधितः भवानीवंदयाचकुर्भवपत्नीभवान्विता ४७ ओंनमस्येत्वांविकेभीलतोव
सेतानपुत्रांमतो भूयात्पतिर्मेभगवान्कलाःतदनुमोदता ४८ प्रदिगंधानैर्धूपैर्दीपैः स्व
प्रास्यभूषणैः नानापकारवलिभिः प्रदीपावलिभिः पृथक् ४९ विप्रस्त्रियःपतिमतीः तथा
नैः समभ्यर्जयत् लवणापूपताम्बूलकंठसूत्रफलेक्षुभिः ५० तम्योस्त्रियःप ताःप्रदडःपापागु
गुज्जयाधिपः ताम्यादेवीनमस्कृतेपाणिचनारूहवधूः ५१ मुनिव्रतमथात्यक्ताविस्वकामोवि
काशहात् प्रवालपाणिनाभूत्यांयत्न प्रतिपाणिमिता ५२ तांदेवमायामिववीरमोहिनीमसध्यमा
ऊडलमंडितानना श्यामांनितंबार्पितरत्नमेखलाव्यंजत्स्तनीकुंतलपांकितेत्ताणा ५३ ॥

प्रतिपयोपितेदेवोत्तेलबनादिभिः समभ्यर्जयदिति ५४ पोषोमाल्लो ५५ मुनिर्व्रतंमोनेभ्यत्पोसवो ५६ तां
वितोकवीरगुप्रकृतिरितिहूतीयेनान्वयः पयामामजानपजस्काकृतलेभ्यः पंकितप्रवचपत्नेचंचलेईत्तणो
नैश्रयस्माःतो ५३ ॥

करमाःस्वकोशाऽहविषेधयोवा ८ अग्रामतामेवहुजनस्यामिवान्तरं ९ निष्ठाक्षेयं १० अहकोनतेया नानस्यकृयाऽः स्वेपीहमानन्वेनपारवपणव्यक्तेदर्शितं अग्रचाहमेवजमामेपःहशोनहत्याहपोरेरिति

श्री मा॰ दु॰ पु॰ १८

हन्ताः स्मामिगतेहामाः करमाऽरवोऽयः अस्माअजनमामोहवामर्त्येपितोसिव ८ हन्यमा नावलानीकाहमिमिर्जयकोलिमिः राजानोविभुवोजयमुर्जयामेयपुरस्सराः ९ पिण्डपालेस मम्येत्यहुनहामिवान्तरं निष्ठविषेगतोन्माहेश्यमहत्तनमब्रवन् १० भोःभोःशुकचपाहेल हेमेनस्मिदत्यज नप्रियाप्रियपोगजन्निष्ठादेहिशुहपपते ११ यथाहतमयोयोधिजत्यतेऽ हकेछया एवमीश्वरनेत्रोयमीहतेमवेडःखयोः १२ पोरःदपाहवैमेशुगानिपराजितः अ पोविणानिमिःमैन्येर्जयएवमहेपरं १३ तथाप्यहंनपोवामिनप्रहव्यामिकर्हिचित् का लेनदेवयुक्तेनजाननिद्रावितेजगत् १४ अधुनापिवयंसर्वेवीरयूथपयूथपाः पराजिताः फल्गुतंत्रैर्यदुमिःजकपालितैः १५ रिपवोजिग्युरधनाकालआत्मानुसारिणि तदावयंवि जेष्यामोयदाकालःप्रदक्षिणः १६ ॥

२८

नप

१२ कुमान्तकापाणकेमेशुगंपरंकेवलमेतिमेजिगेपजितवानहं १३ देवमहष्टोतशुक्तेन १४ फ ल्गुतंत्रैःस्वल्पसैन्यैः १५ प्रदक्षिणोऽनुकूलेस्मात् १६ ॥ ॥

अहो अस्मानधिकृत्य तेऽस्माकं यशो गोपैर्हृतमिति ६ इति दशमे त्रिपंचाशत्तमः ५३ ततः पंचपञ्चा
मे तज्जित्वा गतोऽविपत्तयान् रुक्मिणीं च विरूपाक्ष भैष्म्याः पाणिग्रहे गृहीत अहो अस्मानधिगीत्वे
वेवदंतः समराजाः कोपाविष्टाः दंशिताः क्रतमचाहाः परिक्रान्ताः परिहृताः अन्वीयुः अन्वधावन् २ वि

अहो धिगस्मान्यशआत्तधन्वनो गोपैर्जिताः केसरिणो मृगैरिव ६ इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे त्रि
पंचाशत्तमोऽध्यायः ५३ श्रीशुक उवाच इति सर्वे सुसंरब्धा वाहानारुह्य दंशिताः स्वैः स्वैर्बलैः प
रिक्रान्ता अन्वीयुर्धृतकार्मुकाः १ तानापतत आलोक्य यादवानीकयूथपाः तस्थुस्तत्संमु
खा राजन्विस्फूर्ज्य स्वधनूंषि ते २ अश्वपृष्ठे गजस्कन्धे रथोपस्थे च कोविदाः मुमुचुः शरवर्षा
णि मेघा अद्रिष्विवापो यथा ३ पत्युर्बलं शरासारैश्छन्नं वीक्ष्य सुमध्यमा सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्रं भय
विह्वललोचना ४ प्रहस्य भगवानाह मा स्म भैर्वामलोचने विनंक्ष्यत्यधुनैवैतत्तावकैः शात्र
वं बलं ५ तेषां तद्विक्रमं वीरा गदसंकर्षणादयः अमृष्यमाणा नाराचैर्जघ्नुर्हयगजान्रथान् ६
पेतुः शिरांसि रथिनामश्विनां गजिनां भुवि सकुंडलकिरीटानि सोष्णीषाणि च कोटिशः ७ ॥

स्फूर्ज्यं टंकारयित्वा २ धाराणां वा स्वयादवानाम् लघोर्हस्तोऽस्तिवेगवानिति ३ पततः पततः ४ मा स्म
भैः भयं मा कुरु हे वामलोचने तावकैः त्वदीयैः कृत्वा ५ मयानां विक्रमम् ६ उष्णीषाणि शि
रोवेष्टनवस्त्राणि तत्सहितानि शिरांसि ७ ॥

परिश्रमेण क्लिंपितान्यंगानि यस्याः तथा श्च्युता पोकेन श्च्युत्यन्त्युत्वं यस्याः कद्रः केदो यस्याः सा च तथा कान्तर्येण
वेणुश्रवणविस्त्रंसिताः केशपाशाः स्थिता मालायस्याः तथा गृहीतो पादौ यस्याः सः ३४ सप्तमञ्जकेषोसंहिता

ग्रन्थिभिः सूत्रगोवाक्षान्मानन्दाम्भोमुतेषजोत्रिभिः सचान्यद्गृहादायकानि विन्याप पेचभिः २७ ते ता
डिताः पाणौ हेमकविच्छेदयुग्राग्रजाः पुनरन्यद्गृहादन्तनद्यच्छिन्नद्व्यमः २८ पाणौ हेमपहेमसूले च
मांसिपाङ्किनोमसो यद्यदाग्रधमादन्ततन्सर्वं स्याच्छिन्नद्विभुः २९ ततो रच्यादवस्त्रायव्रजपाणि
जिह्वतया कृष्णमभ्यादवलुण्ठः पतङ्गाः पावके ३० तस्य चापततः स्वश्रीतिलपाः चन्वचेष्टभि
श्छिन्नासिमादद्निग्मं कश्मिणाकुन्त्रघ्यतः ३१ दृष्ट्वा श्रान्तवधो योग्यान्किणीभयविह्वला पा
तिन्वा पादयोर्भक्ते हवाचकरुणं सती ३२ योगीश्वराप्रमेयात्मन्देवदेवजगत्पते हन्तेनार्हसि
कल्याणश्रान्तरेमे महाभुजः श्रीशुक उवाच तयापरिश्रान्तक्लिंपितांगया श्च्युतापश्च्युत्यन्त्युत्वक
ट्कंटया कान्तर्यविस्त्रंसितकेशमालया गृहीतपादः करुणोऽन्ववर्तत ३४ वेलेनवज्ञातम
माधुकारिणं सप्तमञ्जकेणोप्रवपन्त्यारूपयन् तावन्मनङ्कः परमैन्यमुक्तनयद्गवीरानलिनीयात्
यागजाः ३५ ॥

तानि स्थाने स्थाने प्रवशिष्टा नियमञ्जरीकेपाञ्चयथा भवंति तथा तेनैव वासिनाप्रवपन् मेडयन् रूपयन्
विरूपमकरोत् ३५ ॥

गोपालकस्येदेवपालकस्येतिवास्तवोर्थः तथाप्सङ्गमेतेतितियोग्मनाग्नुत्रहस्वतीडेष्वपिमतिः यस्यतस्ये
ति २२. यहूनोक्तलपासनक्तलहूपापवस्ततस्तयहूनोक्तलस्यपतेस्वयंचविप्रहूननचनरपोसप्रभावातः

पवेश्रवोपितोमंत्रैश्चोगात्सात्रगाः पुरं हतयोयाःततःतेपियपुःस्वंस्वेपुरेनृपाः ९ हकीहभाव
सोढाहेहक्लाहिडःमहूस्वमृः मुहनोन्ववामत्कृस्मनंतोकिापाहूनोवल्ली १८ हकुमधीह्वसे
स्व्वःस्नावतामर्वभ्युजो प्रतिजवोमहावाकूदंमितः मपापामिनः १९ मुहन्नामसमर्गेकासमशहू
त्वचकविमाती कोटिनेनुप्रवेत्यामिसत्यमेतद्ववीमिवः २० हृत्नुम्नागच्छमाकहामाशपिशाद्मत्वरु
वोहियाखान्यान्तःकस्मःतत्रेमेमंडणेभवेत् २१ श्रयाहेनिपिंतेर्वातोगोपालस्मतइमेतेः नेष्ट्वी
र्येमहेयेनस्वसामेप्रतिमेहूना २२ विकस्यमानःऊमतिवीचस्याश्रमाणादिन रयेनेकेनगोविंदा
तिष्ठतिशत्यपाहूयत २३ यत्रविकसमहकजोरेकमंत्रिभिःपोरेः श्राहूचोरत्नपंतिहयहूनोक्तल
पासन् २४ ऊत्रयाश्लिमसमारंमेश्रुयित्नाभालववांदिः हृतिधवमदमेदमयिनःक्रूरयोपिनः २५
यावन्नमहतोवाग्निःपापपाश्रुनहाविको स्मयन्नामापेत्तुःकिनाथदिविंव्याधकविनाणे २६ ॥

त्यस्माहानोःकर्तस्मिहूवत्पयानेयादिविहिनः २४ धोतःकाकःमयपाहूविःतहतवत्ततस्तधोतववदिति
केदःमहस्माववदिमपःहेमदस्थिरत्नपर्णः २५ ॥ २६

परमार्थमाह एकएवेति ४३ परः शुद्धः ज्योतिः चैतन्यादिः यथोदकेषु नभो यथा घटादिष्विति कुतः तर्हि न चे
ष्टादिवदात्मानं शुद्धमेव प्रतीमः तत्राह देहइति ४४ इत्थमपि भान्ति प्राणाइंद्रियाणि अथात्मेगुणपाहेन अपि
देवतद्भिन्नत्यात्मकः देहोपाधिना शुद्धेन प्रतीयते इत्यर्थः ननु देहसंबन्धेनापि संसारसत्ति शुद्धत्वेगतमेवतत्रा
हनात्मनइति ४५ हेमनिश्चन्येनापिश्रुत्यादिना आत्मनः संयोगवियोगौ न स्तः अतः असत्तामसत्त्वादत्यसो
त्यर्थः अतः असत्त्वेनत्राह तद्देहत्वादिति तस्मान्नास्यभ्रान्तेंद्रियादेः प्रसिद्धेः प्रकाशस्य तद्देहत्वात् ननु देवैरपि
स्थितेभ्यइंद्रियेभ्योभ्रान्तानां प्रतीतिः प्रसिद्धा भ्रान्तप्रतीत्यावतप्रसिद्धिः नात्मन इत्यत आह द्वयरूपाभ्यां यथा रवेः

आत्मनोह्यनुमानेषु कल्पतेदेवमायया सकृद्दृढदासीनइतिदेहात्माभिमानिनां ४३ एकएव
परोह्यात्मा सर्वेषामपिदेहिनां नानेवदृश्यतेमूढैर्यथाज्योतिर्यथानभः ४४ देहआदिनवावे
षड्ष्वप्राणगुणात्मकः आत्मनयाविषयाल्लाभः संसारयतिदेहिनं ४५ नात्मनोऽन्येनसंयोगो
वियोगःचासतामति तद्देहत्वात्प्रसिद्धेर्द्वयरूपाभ्यांचयथारवेः ४६ ॥

यथाप्रकाश्यप्रकाशत्वेन वर्तमानयोरपि चक्षूरूपयोः रवेः प्रकाशात्प्रसिद्धिः द्वयोरपि तेजस्त्वात् तद्भेदश्च
तथाभ्रान्तेंद्रियादीनां परस्परसिद्धानामपि चैतन्याधीनएव प्रकाशः तत्कार्यत्वाच्च तद्व्यतिरेकेणासत्त्वं चेत्य
र्थः तथाचेक्षादर्शावल्यति दीपश्चक्षुश्चरूपं च ज्योतिर्वा न पृथग्भवेत् एवं धीर्धीन्द्रियमात्राश्च स्फुरत्यन्यता
माहत्वादिति यद्वा रवेः प्रसिद्धाभ्यां द्वयरूपाभ्यां परस्परप्रसिद्धिर्यथा तद्वदिति देहसंबन्धाभावादेव नात्मनो
जन्माद्योऽपि इति वक्ति जन्मादीनां देहधर्ममाह जन्मादय इत्विति ४६ ॥

20

तथाभूते हतप्रायमित्युक्त्वा कोपसंयुतेनः ३६ कश्चिन्मांसोऽन्तयति मे वास्मानिति ३७ पुनस्कन्दपतिदेपु
रिति ३८ पुनर्देवी प्रत्याहत्त्रियाणामिति ३९ येन यमैणभ्रातापि भ्रातरं हन्यात्तं तस्मात् चोरस्तेऽतिदारुणः
यमं स्वयं तः कोऽस्माकमपराध इति भावः पुनः स्त्रीकर्म प्रत्याह राज्यमेवेति ४० तथाप्यस्माकमनुचितमेतदिति
भावः पुनर्देवी प्रत्याहतदेयमिति ४१ सर्वभूते पुत्रस्नेहदोऽग्रहितानां पात्रागाश्रतयमहे मन्यमे सुखं किं यतनावि

हन्तोऽतिकरुणपात्रस्य दहन्तः तत्र कश्चित् तथाभूते हतप्राये हन्तासकलैर्गोविप्रः ३६ विमुच्य वदे
करुणाभयाद्वाकमलमब्रवीत् ३७ क्षमाधिदेयाकस्माहन्तमस्मकृतमर्पितं वचनेपमश्लेकेपाना
वैहूण्यसहदोऽवपः ३८ मे वास्मान्माप्रमृत्येपाभ्रातिवैहूण्यचिन्तया सावकुलत्वदोनचान्योऽस्ति
यतः स्वकृतमुक्तप्रमान् ३९ वैपर्यमाहेदोषापिनवैपूर्वपमहेति त्याज्यः स्वनेवदोषणाहूतः किं
हन्यते पुनः ४० तत्रियाणाममयपर्मः प्रजापतिविनिर्मितः भ्रातापि भ्रातरं हन्याद्येनचोरतमस्त
तः ४१ राज्यस्यार्थेऽर्विनस्याम्लियोमानस्यतेजसः मानिनोन्यस्यवाहेतोः स्त्रीमदोषाः स्त्रियंति
हि ४२ नवैयेविधमावुद्धिः सर्वभूतेषु उड्ढता यन्मन्यसेमदाभद्रे सहृदोभद्रमत्तवत् ४३॥

घमाग्रमसमीचीनावुद्धिः उतः यतः तदेव सहृदामभद्रमिति यद्धासर्वभूते पुत्रहन्तामपिसहृदोभद्रमेवदेदञ्
यैश्चैद्रमभद्रं यन्मन्यसे तवैयेविधयावुद्धिरितिस्मानमवतिवत् मतानामिवउतनस्यतास्या
हस्राख्मोहइति ४३॥

श्री
भा०द०
पु०टी०
२१

अहत्वा दुर्मतिमिति अप्रत्यूह्य अप्रतिनिवर्त्य यवीयसीं स्वसारं प्रत्यवि
पिताः तत्रैवावसत् तत्र भोजकटं नाम पुरं प्रकल्प्य ५२ वरयोर्वधूवरयोः देयमुपहारं ५५ उत्तम्भितैरिन्द्रकेतु

अहत्वा दुर्मतिं कृष्णमप्रत्यूह्य यवीयसीं कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसद्रुषा ५२ भगवान्भी
ष्मकसुतामेवं निर्जित्य भूमिपान् पुरमानीय विधिवदुपयेमे कुरूद्वह ५३ तदा महोत्सवो नॄणां
यदुपुर्यां गृहे गृहे अभूदनन्यभावानां कृष्णे यदुपतौ नृप ५४ नरा नार्यश्च मुदिताः प्रमृष्टमणि
कुण्डलाः पारिबर्हमुपाजह्रुर्वरयोश्चित्रवाससोः ५५ सा वृष्णिपुर्युत्तम्भितेन्द्रकेतुभिर्विचित्रमा
ल्याम्बररत्नतोरणैः बभौ प्रतिद्वार्युपक्लृप्तमङ्गलैरापूर्णकुम्भागुरुधूपदीपकैः ५६ सिक्तमा
र्गा मदच्युद्भिराहूतप्रेष्ठभूभुजाम् गजैर्द्वाःसु परामृष्टरम्भापूगोपशोभिता ५७ कुरुसृञ्जयकैकेय
विदर्भयदुकुन्तयः मिथो मुमुदिरे तस्मिन्सम्भ्रमात्परिधावताम् ५८ रुक्मिण्या हरणं श्रुत्वा गीय
मानं ततस्ततः राजानो राजकन्याश्च बभूवुर्भृशविस्मिताः ५९

र्ध्वजविशेषैः उपक्लृप्तानि सम्यक्कृतानि मङ्गलानि लाजाङ्कुरपुष्पाक्षतादीनि तैः आहूताः प्रेष्ठा भूभुजः
तेषां गजैः परामृष्टाः उत्क्षिप्ताः रम्भाश्च पूगाश्च तैरुपशोभिता यद्वा तैरेव गजैः परामृष्टा रम्भा पूगाश्च तैरुप
शोभिता ५७ सम्भ्रमादौत्सुक्यात्परिधावतां तेषां जनानां मध्ये मिथः समेत्य मुमुदिरे प्रापुः ५८ ५९ ॥

कथं तर्हि जातो देवदत्तो मृतो देवदत्त इति आत्मनि जन्मादिप्रतीतिः देहजन्मादिनैवेति सदृष्टान्तमाह कलाना
मिति इन्दोः कलानामेव जन्मादयो नेन्दोः यथा तद्वत् तथा कलानाशादेव कुहूः अमावास्या इन्दुक्षय उच्यते
न तद्वदस्यात्मनो देहनाशादेव मृतिव्यवहार इत्यर्थः ननु आत्मनो देहादिसंबन्धाभावे कथं भोक्तृभोग्यभोग

जन्मादयस्तु देहस्य विक्रिया नात्मनः क्वचित् कलानामिव नैवेन्दोर्मृतिर्ह्यस्य कुहूरिव ४७ य
था शयान आत्मानं विषयान्फलमेव च अनुभुङ्क्तेऽप्यसत्यर्थे तथाप्नोत्यबुधो भवं ४८ तस्मादज्ञा
नजं शोकमात्मशोषविमोहनं आत्मज्ञानेन निर्हृत्य स्वस्था भव शुचिस्मितम् ४९ श्रीशुक उ
वाच एवं भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता वैमनस्यं परित्यज्य मनो बुद्ध्या समादधे ५० प्राणा
वशेष उत्सृष्टो द्विड्भिर्हतबलप्रभः स्मरन्विरूपकरणं वितथात्ममनोरथः ५१ चक्रे भोजकट
नाम निवासाय महत्पुरं ५२ ॥

प्रतीतिरित्याशंक्य सदृष्टान्तेन समर्थयते यथा शयान इति ४७ आत्मानं भोक्तारं विषयान्भोगान्
फलं भोगं च सत्यर्थे अनुभुङ्क्ते तथाबुधः संसारं प्राप्नोति ४८ आत्मानं शोषयति मोहयतीति तत्त्वज्ञानेन नि
र्हृत्य त्यक्त्वा ४९ समादधे समाहितमकरोत् रुक्मिणः वैरूप्यकरणं तथापि नात्मनो
न हतमिति दर्शयन्नाह प्राणावशेष इति ५० ॥

वे
श्री॰
भा॰द॰
उ॰ली॰
२२

22

सुधितिना शस्त्रिकया अत्यद्भुतं छेदितवन्तः ५ तव कामो ऽयं तव भर्तेति उत्पत्तिं मीनकुक्षौ प्रवेशनं चोक्तवान् इति यशस्विनी पतिव्रता ७ भर्तुर्देहप्राप्तिं प्रतीक्षमाणा ८ तं शिशुं कामदेवं बुद्ध्वा ९ विभ्रमं सेना

तं शम्बराय कैवर्ता उपजह्रुरुपायनं सूदा महानसं नीत्वावद्यन्सुधितिनाद्भुतम् ५ दृष्ट्वा तदुदरे बालं मायावत्यै न्यवेदयन् नारदो ऽकथयत्सर्वं तस्याः शङ्कितचेतसः ६ बालस्य तत्त्वमुत्पत्तिं मत्स्योदरनिवेशनम् सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी ७ पत्युर्निर्दग्धदेहस्य देहोत्पत्तिं प्रतीक्षती निरूपिता शम्बरेण सा सूपौदनसाधने ८ कामदेवं शिशुं बुद्ध्वा चक्रे स्नेहं तदार्भके ९ नातिदीर्घेण कालेन स कार्ष्णी रूढयौवनः जनयामास नारीणां वीक्षन्तीनां च विभ्रमम् १० सा तं पतिं पद्मदलायतेक्षणं प्रलम्बबाहुं नरलोकसुन्दरं सव्रीडहासोत्तभितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरङ्ग सौरतैः ११ तामाह भगवान्कार्ष्णिर्मातस्ते मतिरन्यथा मातृभावमतिक्रम्य वर्तसे कामिनी यथा १२ रतिरुवाच भवान्नारायणसुतः शम्बरेणाहृतो बलात् अहं ते ऽधिकृता पत्नी रतिः कामो भवान्प्रभो १३ एष त्वानिर्दशं सिन्धावक्षिपच्छम्बरो ऽसुरः मत्स्यो ऽग्रसीत्तदुदरादितः प्राप्तो भवान्प्रभो १४ तमिमं जहि दुर्धर्षं दुर्जयं शत्रुमात्मनः मायाशतविदं त्वं च मायाभिर्मोहनादिभिः १५ ॥

हे १० अंग हे राजन् सौरतैर्भावैः उपतस्थे अभजत् ११ अधिकृता पत्नी त्वद्धेतोः रतिरहं भवान्कामः इति
१३ दुर्जयत्वे हेतुः मायाशतविदमिति कथं तर्हि हन्तव्यः तत्राह मा
तमिमं जहि दुर्धर्ष- याभिरिति १५ ॥

इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेश्रीरुक्मिणीपरिणयोत्सववर्णनंनामचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ५४ पंचपंचाशत्तमेतुप्रद्युम्नोजनि
ष्टस्ततःशंबरेणाहृतःसोघत्वातेनतयागमत् प्रद्युम्नहानिलाभाद्यैःशंबराहरणादिना कृष्णेविनामयत्या
दिप्रमोदःसमभवत् १ सोबकन्यादिविवाहेभ्यःप्रागेवप्रद्युम्नजननमततोविवाहःततःशंबरागारात्प्रद्युम्नआग
गमनं अतःपुत्रकथनप्रस्तावेपिप्रथमंप्रद्युम्नजातमात्रस्यशंबरेणाहरणंनिरूप्यतेअत्यागमनोत्तरकाली

द्वारकामध्यराजेमहामोदःप्रमोदकृत्सा रुक्मिणीपरमयोपेतोहरिप्राकृतोत्रियःपतिः ६० इतिश्रीभाग
वतेदशमेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ५५ श्रीशुकउवाच कामस्तुवासुदेवांशोदग्धःप्राग्रुद्रमन्युना देहो
पपत्तयेभूयःतमेवप्रत्यपद्यत १ सएवजातोवैदर्भ्यांकृष्णवीर्यसमुद्भवः प्रद्युम्नइतिविख्यातःस
र्वतोनवमःपितुः २ तंशंबरःकामरूपीहृत्वातोकमनिर्दशम् सविदित्वात्मनःशत्रुंप्रास्योदन्व
त्यगाद्गृहम् ३ तंनिर्जगारबलवान्मीनःसोप्यपरैःसह वृतोजालेनमहतागृहीतोमत्स्यजीविभिः

४॥ राम ॥

देह

नमयितुकण्ठापर्यंतमासानायाशोकमिति श्रीवासुदेवांशाधिष्ठितत्वेनप्रभावत्त्वाद्रामदेवांशः सहि हेतुस्तस्माच्चदेहोप
पत्तयेप्राप्तये १ अनवमःअन्यूनः २ सप्रसिद्धःकामरूपी शंबरःतमात्मनःशत्रुंविदित्वाहृत्वासमुद्रेप्रास्य
अतिप्रगृहमागमदिति ३ निर्जगारगिलितवान् ४ ॥

तामायाः स्वयमयतविनाशयत् २४ तान्नाशिप्रमस्कशिप्रस्यतत्सोजसावलेन २५ विप्रतामहद्वला
हकोमेवरूव २७ नीलाम्बुजेनवक्राश्वयेलकाः तपवालयमेः हीनातजिताः २८ श्रीकृष्णोनभवत्येवश्र

ततोगोत्वकगांधर्वैपेषणावोगयाहामीः प्रयुक्तपातघोदेत्यःकार्लिंदप्रमयत्मताः २४ निशा
तमभिमुग्धमसकीरीवेमकुंडलं शावस्पणियःकायानाप्रमश्रोजसाहरत २५ आकीर्णमा
ल्यादिविजैःस्तवह्निःकुसमैमाल्यैः भार्यायावरचायिणापुरीनीतोविहायसा २६ सेतःपुरव
रेगजहलतनापानसंजले विवेशपत्यागामनाहिंडतेवबलाहकः २७ तेहष्ठाजलदश्यामंपी
तकौशेयवाससं प्रलंबबाहुंताम्राक्षंसुस्मितरुचिराननं २८ स्वलंकृतमुखाम्भोजंनीलव
क्रालकालिभिः कृष्णमत्वाह्नियोहीतानिलिल्युस्तत्रतत्रह २९ अथपार्श्वगतनेत्रीक्षेलताप्रे
नयोषितः उपजग्मुःप्रहर्षिताःसत्त्रीरत्नपरिविस्मिताः ३० अथतत्रासिताचांगीवेदर्भीवल्गु
भाषिणी अवस्तत्स्वसुतंनष्टंस्नेहस्नुतपयोधरा ३१ कोन्वयंनरवैदूर्यःकस्यवाकमलेक्षणः
धृतःकयावाजठरेकेयंलब्धात्वनेनया ३२ ॥

वदार्यसखीयत्नेष्वपारतिःनाम्नाहिंतं ३१ मत्तोस्मरोतीयाह कोन्वयमिति ३२ नवैदूर्यःपुरुषशतःपुनश्च

नवतत्त्वविलेवः कार्यं तत्या तदपरिपोषवतितिरोहितिरित्यर्थः १९ वज्रस्यातिघोषनिर्घातेयथातिष्ठुरः तीव्रो ना
दोभवतितथाभूतेनादव्यनदत् सामान्यविशेषयोर्व्याप्यव्यापकत्वम् ओदनपाकंपचतीतिवत् प्रतिनि

परिपोषवतितेमाताकुमारीच्यवनप्रजा पुत्रस्नेहाकुलादीनांविवक्षोऽपितातया १६ प्रभाषेवं
ददौविघोषप्रद्युम्नायमहात्मने मयावतीमहामायांसर्वमायाविनाशिनीम् १७ सचपाक्षसमध्ये
तस्मैप्रद्युम्नायसमाहूयत प्रतिपेषितेमममाक्षेपैःतिप्रसेजनयनकालिं १८ सोऽधिक्षिप्तोदुर्वचोभिः पाद
हतइवोरगः निश्चक्रामगदापाणिरमर्षात्ताम्रलोचनः १९ गदामाविध्यतरसाप्रद्युम्नायमहा
त्मने प्रक्षिप्यव्यनदन्नादंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरं २० तमापतन्तींभगवान्प्रद्युम्नोगदयागदां अपा
स्यशत्रवेक्रुद्धःप्राहिणोत्स्वगदांनृप २१ सचमायांसमाश्रित्यदैतेयींमयदर्शितां मुमुचेशस्त्रवर्षं
वर्षंकार्ष्णौवैहायसोऽसुरः २२ बाध्यमानोऽस्त्रवर्षेणरौक्मिणेयोमहारथः सत्त्वात्मिकांमहावि
द्यांसर्वमायोपमर्दिनीम् २३

॥ २४ ॥

ष्ठुरेनादमकरोदित्यर्थः २० वैहायसआकाशेस्थितः २२ सत्त्वात्मिकांगुणमयींशांबरीमायांनिरस्यान्वयः

इतिश्रीभावार्थदीपिकायांदशमेपंचपंचाशत्तमः ५५ षट्पंचाशत्तमेमिथ्याभियोगेमणिमाहरन्
कन्यांजांबवतःप्राप्यकृष्णःसत्राजितस्ततः पुत्रादिकमसौव्यस्यतिप्रासंगिकातिवेलं अथस्यमंतक
नामाहस्यमंतकाहरणादिना सत्यभामाजांबवत्योर्विवाहप्रस्तावार्थंस्यमंतकाख्यानमाहसत्राजितः
तिसत्राजितःस्वकन्यांतेनकृष्णायकृतकिल्बिषःकृतापराधःतत्क्षालनायस्वयमेवोद्य

इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपंचपंचाशत्तमोध्यायः ५५ श्रीशुकउवाच ॐसत्राजितःस्वतन
यांकृष्णायकृतकिल्बिषः स्यमंतकेनमणिनास्वयमुद्यम्यदत्तवान् १ श्रीराजोवाच
सत्राजितकिमकरोद्ब्रह्मन्कृष्णस्यकिल्बिषं स्यमंतकःकुतस्तस्यकस्माद्दत्तासुताहरेः २
श्रीशुकउवाच आसीत्सत्राजितःसूर्योभक्तस्यपरमःसखा प्रीतःतस्मैमणिंप्रादात्सचतुष्ट
ःस्यमंतकं ३ सतंबिभ्रन्मणिंकंठेभ्राजमानोयथारविः प्रविष्टोद्वारकांराजंस्तेजसानो
पलक्षितः ४ तंविलोक्यजनादूरात्तेजसामुष्टदृष्टयः दीव्यतेक्षैर्भगवतेशशंसुःसूर्यशंकिताः
५ ॐनारायणनमस्तेस्तुशंखचक्रगदाधर दामोदरारविंदाक्षगोविंदयदुनंदन ६ ॥

मेकांत्वामणिनासहप्रादादिति १ भक्तस्यसत्राजितःसूर्यःस्वस्यापिप्रियसखेवासीदित्यर्थः सचतुष्टःतस्मै
स्यमंतकंनाममणिंप्रादात् प्रीतःस्निग्धःनोपलक्षितःसत्राजितोसाविति विज्ञातः ३ दीव्यतेक्रीडतेसू
र्योयमितिशंकिताःसंतःकथयामासुरिति ४ सूर्यंनमस्काराययागतंकल्पयित्वोदितंभक्तानांवा
यनानिनारायणेत्यादीनि ५ ॥

एतेन तत्तुल्ये वयो रूपं च यस्य स्यात् स एव मे भावयति कर्षतीति ३३ तदेवाधिक्ये संभावयति स एवेति ३४
देवक्यानकदुंदुभ्यामित्यर्थः ३६ श्रुतिमोदं येतत्प्रद्युम्नमन्वानायति ४० पिता श्रीकृष्णः तत्स्वरूपे प्रद्युम्ने
निजमात्मानं येऽभजन्निति भावनायां सत्यां ततः तन्मातरः कृष्णपत्न्योऽपि रहसि निरूढभावाः सत्यः यमभजन्निति

समवाप्यात्मजो नष्टो नीतो यः सूतिकागृहात् एतत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुत्रचित् ३३ क
थं त्वनेन संप्राप्तं सारूप्यं शार्ङ्गधन्वनः आकृत्यावयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनैः ३४ स एव वा भ
वेन्नूनं यो मे गर्भे धृतोऽर्भकः अमुष्मिन्प्रीतिरधिका वामः स्फुरति मे भुजः ३५ एवं मीमांसमाना
यां वैदर्भ्यां देवकीसुतः देवक्यानकदुंदुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ३६ विज्ञातार्थोऽपि भगवांस्तू
ष्णीमासीज्जनार्दनः नारदोऽकथयत्सर्वं शंबराहरणादिकं ३७ तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्यं कृष्णांतःपु
रयोषितः अभ्यनंदन्बहूनब्दान्नष्टं मृतमिवागतं ३८ देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रियः
दंपती तौ परिष्वज्य रुक्मिणी च ययुर्मुदं ३९ नष्टं प्रद्युम्नमायातमाकर्ण्य द्वारकौकसः अहो मृ
त इवायातो बालो दिष्ट्येति हाब्रुवन् ४० यं वै मुहुः पितृसरूपनिजेशभावाः तन्मातरो यदभज
न्रहरूढभावाः चित्रं न तत्खलु रमास्पदबिंबबिंबे कामे स्मरेऽक्षविषये किमुतान्यनार्यः ४१ ॥

तियत् तावत्तद्विवेकपरं मनसि प्रेरणार्थं मातापि नैव लोभकेऽकामे प्रत्यक्षविषये सति किं वक्तव्यं द्वेष्याः श्रीकृष्णं
तस्य बिंबं श्रीमूर्तिः तस्य बिंबे प्रतिबिंबे प्रद्युम्ने तदा किं वक्तव्यः अन्यनारीभिरिति ४१ ॥

प्रतिकिञ्चिद्वक्तुं प्रसेनः सत्राजिद्भ्राता १३ आच्छिद्य आकृष्य गृहीत्वा १४ अजपन् उपांश्ववोचन् १६ क्रव्या

तमेकदा मणिं कण्ठे प्रतिमुच्य महाप्रभं प्रसेनो हयमारुह्य मृगयां व्यचरद्वने १३ प्रसेनं सहयं हत्वा
मणिमाच्छिद्य केसरी गिरिं विशन् जाम्बवता निहतो मणिमिच्छता १४ सोऽपि चक्रे कुमारस्य मणिं
क्रीडनकं बिले अपश्यन् भ्रातरं भ्राता सत्राजित् पर्यतप्यत १५ प्रायः कृष्णेन निहतो मणिग्रीवो
वनं गतः भ्राता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णे कर्णेऽजपन् जनाः १६ भगवांस्तदुपश्रुत्य दुर्यशो लिप्तमा
त्मनि मार्ष्टुं प्रसेनपदवीमन्वपद्यत नागरैः १७ हतं प्रसेनमश्वं च वीक्ष्य केसरिणा वने तं चा
द्रिपृष्ठे निहतमृक्षेण ददृशुर्जनाः १८ ऋक्षराजबिलं भीममन्धेन तमसावृतं एको विवेश भग
वानवस्थाप्य बहिः प्रजाः १९ तत्र दृष्ट्वा मणिप्रेष्ठं बालक्रीडनकं कृतं हर्तुं कृतमतिस्तस्मिन्नव
तस्थेऽर्भकान्तिके २० तमपूर्वं नरं दृष्ट्वा धात्री चुक्रोश भीतवत् तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत्क्रुद्धो जाम्बवान्बलि
नां वरः २१ स वै भगवता तेन युयुधे स्वामिनात्मनः पुरुषं प्राकृतं मत्वा कुपितो नानुभाववित् २२
द्वन्द्वयुद्धं सुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भिः क्रव्यार्थे श्येनयोरिव २३ आसीत्तद
ष्टाविंशाहमितरेतरमुष्टिभिः वज्रनिष्पेषपरुषैरविश्रममहर्निशं २४ ॥

25

र्थे आमिषार्थे २३ अष्टाविंशाहम् अष्टाविंशतिदिनानि यस्मिंस्तत् अष्टाविंशत्यहे विंशतिपाठे इति पाठे अह्नः लो
पः चार्थः वज्रस्य निष्पेषो निर्घातः तद्वत् परुषैर्निष्ठुरैः २४ ॥

गुभक्तिमवक्रेणारपिमत्तालेन मुक्तमनश्रतिध्वनतिगमाः तीरतागावोरपमयोयस्यमः नवेदमवदमानमित्याहुः नवि
ति ६ शान्विकोतिमनुयपतेश्रजःसर्थः ७ बालानामसजानावचनेजलन्विघातमानः ८ कातानिकौतकेनउक्तवेन
मंगलानियस्मिन्नविप्रः कृत्वा ८ भारश्रमाणोवत्तमिश्रीहिमिणजेरजान्पचपणपान् श्रेष्टोद्रागमहोचवा

प्रवशायातिमविताल्तोद्दिदत्तजगत्पते मुक्तनामभक्तिचक्रेणान्नाणोवदेशितिमगुः ६ नवन्विक्रेति
तेमार्गेत्रिलोकेविश्रुपथेमाः नात्वायपूर्णेयदुष्टदष्ट्वायात्यजाःश्रमाः ७ श्रीशुकउवाच निम्नवा
लवलनेप्रहृस्योद्गुजलोचनः शाहनामोरविद्देवःमनाजिन्कालिनाजलन् ८ सजाजितस्तपूरेको
मान्कलकौतकमंगले प्रविषपदेवमदनेमर्गाविश्रनावेणायत् ९ दिनेदिनेस्वोमयानश्रीतन
जतिश्रमोः दुर्भितमार्यरिहानिमपोदिषायप्रेषभाः मनेतिमायनिस्तइयतातेश्यदितोमतिः
११ मयाविनोमणिकायियदुयाजामपोरिशा नेवार्थकाशकःप्रादायाज्ञामेशमतकेयन् १२ ॥

धनोवनरःपलेवलाणेवपातेमाहुःभावस्याहियोतिक्रले ९ मारीनामश्रकालमृतः प्रतिष्टममदेश्रप
भाऽङःस्वहेतवः ११ कापिकदाचिद्नेनमभवत्यममर्थावयमग्तेमेजिनः मर्योगिहनिवर्तकेश्रथ्यग्रिह
हेतेरेवमवतीतितौचांतदेवदर्पाशितेश्राह तमेकदेशि १२ ॥

इति विज्ञातं विज्ञानं येन तं विज्ञानपादः करणसाधनः कर्मसाधनो वा ऋक्षराजे प्रतिउक्तवान् २८ वयं
न स्म हव स्म वो बिलस्थानं प्राप्ताः तत्र मिथ्याभिशापं प्रमृजन्नाम मणिना प्रत्यजन् प्रमार्जं समक्रमेण तं बिलस्थितं प्राप्तस्य

इति विज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्युतः व्याजहार महाभाग भगवान्देवकीसुतः २९ अभिमृश्या
रविन्दाक्षः पाणिना शंकरेण तम् कृपया परया भक्तं प्रेमगम्भीरया गिरा ३० मणिहेतोरिह प्राप्ता
वयमृक्षपते बिलं मिथ्याभिशापं प्रमृजन्नात्मनो मणिनामुना ३१ इत्युक्तः स्वां दुहितरं कन्यां जाम्बव
तीं ततः अर्हणार्थं स मणिना कृष्णायोपजहार ह ३२ अदृष्ट्वा निर्गमं शौरेः प्रविष्टस्य बिले जनाः
प्रतीक्ष्य द्वादशाहानि दुःखिताः स्वपुरं ययुः ३३ निशम्य देवकी देवी रुक्मिण्यानकदुन्दुभिः सुहृ
दो ज्ञातयोऽशोचन्बिलात्कृष्णमनिर्गतं ३४ सत्राजितं शपन्तस्ते दुःखिता द्वारकौकसः उपतस्थुर्महा
मायां दुर्गां कृष्णोपलब्धये ३५ तेषां तु देव्युपस्थानात्प्रत्यादिष्टाशिषा स ह प्रादुर्बभूव सिद्धार्थः स
दारो हर्षयन्हरिः ३६ ॥

न्यर्थः ३१ सहितमणिनाम् समर्पयामास ३२ श्रीकृष्णप्रवेशे येऽद्य भागो नाम दुर्गां प्रभजन् ३५ स च कृष्णः
तेषां प्रादुर्बभूव कदा देव्या उपस्थानात् तोषिता प्रत्यादिष्टा दत्ता या आशीः श्रीकृष्णस्य दर्शनरूपा इति
तया सहैव ३६ ॥

प्रीकालस्य भुक्तीनां विनिष्क्रान्तैः राज्ञातैः निष्पिष्टानि विलग्नानि श्रेणीना अग्रहणे वेपनानि सेवितानि निर्यन्त्य समः सौ
केकौ वायमत्तोबलीयानिति विस्मितः सन् विमृश्याह तानेवेति २५ सर्वभूतानां प्राणाः तत्र च यदोजः स
ह्राबलेवः इदियहृदये द्रवलानि तत्त्वं सर्वं त्वमित्यहं जाने कथं तथा त्वमत आह विस्मितादिपुराणात्वेह
नः त्वेहीति २६ सहस्राणि निमित्तं समत् उपादाने प्रातःपुराणाः प्रभविष्णुत्वे हेतुः कालः इति प्रथीयस्त्वमा

ह्रासमृष्टिं विनिष्क्रान्तं निष्पिष्टो गोक वेपनः दीप्तानलः विवगाढः तमाहातीव विस्मितः २५ जा
नत्वो सर्वभूतानां प्राणाः ओजः स होबले विश्वं प्रमाणकं प्रभविष्णुमधीश्वरं २६ त्वमेव विषवा
सजो सृष्टाः सृष्टानामपि यस्मात् कालः कलयतां मोघाः परमात्मा तथात्मनो २७ यस्य ध
कलितरोघकलातमो तैर्वर्त्सौ दिप्तानलत्वमित्तनक्ष तिमिमिलोके मेतः क्रतः स्वपथा ज्वलि
ताबलेकारतः पिपासिभुविपतनोः प्रज्वलानि २८ तमः ॥

यन्तपवेत्याह ईशः परइति च नचतदस्य स्याह आत्मनात्मेतिय तपवं मतः अतो मे सेदे देवो रघुनाथप
त्वमित्याह यस्येति २९ ईषत्कलितः उद्दीपितो योधान्नेनवे कदाहतमोदानैः त्वमितानक्षा याहुः ति
मिमिला महा मन्यास्तु पश्चिन्माडिः वन्मोदिप्रादिपान दहवान् तथापि पिन पश्चिन्न यथा पवेमाः क्रत्तः उ
ज्वलितापलेकाद्रथा इ प्रभिःतानानिकिञ्चानिरत्तमोदणा योव स्वपिपासिभुवियेतः सपवत्त्वमितिजाने

बहुभिः कृतवर्मादिभिः याचितां ४४ मणिं न प्रतीच्छामः न स्वीकुर्महे देवः सूर्यस्तद्भक्तस्येति कदाचित् फलभागिन
इति तत्पुत्रत्वात् त्वदीयं धनमस्माकमेवेति सूचितोऽभिप्रायः ४५ इति भावार्थे दशमस्कन्धेऽत्र त्रयाणां नाम षट्पंचा
शत्तमोऽध्यायः ५६ सप्तपंचाशत्तमे तु स्यन्तः पाण्डुपुत्रवधे श्रुते ग्रामे स्वर्गं पूर्णमाश्रिते कृष्णो हत्वा शतधन्वानं अक्रूरपु
रीकृतमणिः पात्रमस्यागमत् ४ शोभमे मानमेकांशे सत्राभामोऽयमुच्यते सत्राजितः श्रीकृष्णागमे गाफल्य

एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्राजित्स्वसुतां शुभां मणिं च स्वयमुद्यम्य कृष्णायोपजहार ह ४३ तां सत्य
भामां भगवानुपयेमे यथाविधि बहुभिर्याचितां शीलरूपौदार्यगुणान्वितां ४४ भगवानाह न म
णिं प्रतीच्छामो वयं नृप तवास्तां देवभक्तस्य वयं च फलभागिनः ४५ इति श्रीभागवते दशमस्क
न्धे स्यमन्तकहरणं नाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ५६ श्रीशुक उवाच विज्ञातार्थोऽपि गोविन्दो दग्धाना
कर्ण्य पाण्डवान् कुन्तीं च कुल्यकरणे सहरामो ययौ कुरून् १ भीष्मं कृपं सविदुरं गान्धारीं द्रोणमे
व च तुल्यदुःखैः समागम्य हा कष्टमिति होचतुः २ लब्ध्वैतदन्तरं राजन् शतधन्वानमूचतुः अ
क्रूरकृतवर्माणौ मणिः कस्मान्न गृह्यते ३ ॥

कीर्तमाह विज्ञातार्थोऽपीति पाण्डवा बिलद्वारेण जतुगृहान्निर्गता इत्येवं विज्ञातोऽर्थो येन सः कुन्तीं च दग्धा
माकर्ण्य कुल्यकरणे कुलोचितसंव्यवहाराय १ तुल्ये दुःखे तद्दाहदुःखाभावात् भीष्मादीन् संगम्य
ऊचे २ ननु जीवन् सत्राजित् कथं मणिं ग्रहीष्यति तत्रोचतुः योऽस्मभ्यमिति ३ ॥

27

यदि लोके जनाः कर्णे विद्धिसम्नांदेषु पुनरागतं तमुपलभंते तद्वदुपलभ्य सर्वैर्जातमहोत्सवा आसन्निति ।
३७ पाप्मनापराधेनानुतप्यमानः ३८ अत्रदोषं आत्मनो रजोमलं अपराधमिति ४० किंकृत्वा कस्मि

उपलभ्य ह्रीकेषां स्मृत्वा पुनरुपागतं मद्रूपत्वान्नीतिश्रीवे सर्वैर्जातमहोत्सवाः ३९ तत्राजितं
क्षमाहृद्यसमायोगात मन्त्रिणौ नाभिवाख्यायमगावाक्माहितं अन्यवेद्यत ३६ सचातिश्रीडितो रा
तेष्टहीनाथवाक्यार्थवक्तृतः अनुतप्यमानो भवन्मगते च न पाप्मना ३५ सोनुध्याय सन्देहा चैव
लवाहृदयहाकुलः कर्णं सजाम्यात्मरजः प्रसीदेहाच्युतं कर्णं ४१ किंकृत्वा सायुमहीस्यान
पापद्वाजनोयथा अदीर्घदर्शिनेत्वडं मूढकेदविप्लावोलपे ४० दास्येऽहितं तेन मे ह्रीणतेरान
मेवत उपायो ये समीचीनः तस्यचोक्तिर्नचान्यथा ४२ ॥

तद्भक्तेरत्यर्थः साधुभद्रं अदीर्घदर्शिने अविचारकं स्वरेकृपणं मूढकेमंदमति पवंध्यायन उपायनि
श्चिनोति दास्यइति ४२ ह्रीरतेऽहितं दास्यामि तदनेनसंपातिविढंविनराज्ञमपीति ४२ ॥

अजया मायया मोहिता अजयेति सन्धिरार्षः १४ अन्तर्भामिकृत्कानिश्चितः तस्मिन्नक्रूरे मणिं न्यस्य ययौ
पलायत १७ गरुडः ध्वजः तद्देवतारौ १८ शतयोजनमात्रगामित्वात्ततः पतिते मणौ तत्र पतिते हये विसृ

यस्येदं लीलया विश्वं सृजत्यवति हन्ति च चेष्टां विश्वसृजो यस्य न विदुर्मोहिताजया १४ यः स
प्तहायनः शैलमुत्पाट्यैकेन पाणिना दधार लीलया बाल उच्छिलीन्ध्रमिवार्भकः १५ नमो
नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाद्भुतकर्मणे अनन्तायादिभूताय कूटस्थायात्मने नमः १६ प्र
त्याख्यातः स तेनापि शतधन्वा महामणिं तस्मिन्न्यस्याश्वमारुह्य शतयोजनगं ययौ १७
गरुडध्वजमारुह्य रथं रामजनार्दनौ अन्वयातां महावेगैरश्वै राजन् गुरुद्रुहम् १८ मिथिलां
याउपवने विसृज्य पतितं हयं पद्भ्यामधावत्सन्त्रस्तः कृष्णोऽप्यन्वद्रवद्रुषा १९ पदातेर्भगवां
स्तस्य पदातिस्तिग्मनेमिना चक्रेण शिर उत्कृत्य वाससोर्व्यचिनोन्मणिम् २० अलब्धमणिरा
गत्य कृष्ण आहाग्रजान्तिके वृथा हतः शतधनुर्मणिस्तत्र न विद्यते २१ तत आह बलो नूनं स म
णिः शतधन्वना कस्मिंश्चित्पुरुषे न्यस्तस्तमन्वेष पुरं व्रज २२ ॥

न्यपतत् १९ व्यचिनोन्मृगयामास अक्रूरेण मणिरस्तीति सर्वं तत्तया विविदित्वापि रामं वञ्चयितुं नायं तत्पा
हतवानिति भावः २१ अन्विष अन्विच्छ सर्वं तस्यैव वक्षो हृदि तमन्वेष्टुं वनायेति मत्वाक्रूरमन्वागमाह अहमिति

28

भ्रातरे प्रसेने मृते कस्मान्नान्वियात् नानुगाच्छेत् नियतामित्यर्थः ४ जग्मिवान् जगाम ६ श्रीकृष्ण

येऽस्मभ्यं से प्रतिकृत्य कन्या रत्नं वियाद्र्येति कस्मायाद्वान्नमना जितकस्माद्भ्रातरमन्वियात् ४ प
वेभिन्नमतिस्ताभ्यो मनोजित समन्नमः पापानमवधीत् लोभात्मपापः स्त्रीणां जीवितः ५ स्त्री
णां विक्रोपमानानां कृते नीनामनाथवत् कन्यापत्त्रैको निकवन्मणिमादायजग्मिवान् ६ स
त्यभामा च पितरं हतेवीक्ष्य शुङ्गादिना बाल्यजानतातेति हा हतास्मीति सुखती ७ तैलद्रो
णां मृते प्रास्य जगाम गजस्मात्कथम् कस्माय विद्विताथ्यायतनमा वाव्योपितवधम् ८ तदा
कर्णेपश्चैजन्नजमृत्यनूलोकताम् श्रद्दानः परमेकचूर्णमित्य मानो विरुत्येष्यतः ९ आगत्यम
गवो स्वस्मात्स्वभार्यः सात्वतः पुरम् पाणध्वान मा मेभेहत्समीतितः १० सोपि कृतोद्यमेनात्मा
भीतः प्राणपरीप्सया सहायेकृतवर्माणां मयाचतमवाब्रवीत् ११ नाहमीश्वरयोः कुर्यां हेलनं
रामकृष्णयोः कोनुक्षेमायकल्पेत तयोर्वृजिनमाचरन् १२ कंसः सहानुगोपीतो य
द्द्वेषात्त्याजितः श्रिया जरासन्धः सप्तदशसंयुगाद्विरथो गतः १३ प्रत्याख्यातः स चाक्रूरं पार्ष्णि
ग्राहमयाचत सोप्याह कोविरुध्येत विद्वानीश्वरयोर्बलम् १४

हेलं

सोद्यमे १० हेलने प्रतिकूले ११ वृजिनमपराधं १२ अपीतो मृतः सप्तदशसंख्याकात् संयुगात् विर
थो गतः १३ रामकृष्णावेकमेवतत्त्वमित्यभिप्रायात् हृदयम् इति १४ ॥

हृष्यतीति २९ प्रोषितेऽहे राजन् श्रीकृष्णमाहात्म्यं विस्मृत्येति तदेवाह मुनिवास इति मुनीनां वासो नि वासो यस्मिंस्तस्य मुनिवासः श्रीकृष्णः तस्य निवासे सति अक्रूरगमनमात्रेणारिष्टदर्शनं किं घटेत नहि विनानघटेतेत्यर्थः पुनस्तन्मतमेवानुवर्णयति ३० काशिदेशेषु देवे सत्यवर्षति सति ३१ इत्येवं मत

अक्रूरे प्रोषिते ऽरिष्टान्यासन्वै द्वारकौकसाम् शारीरमानसास्तापा मुहुर्दैविकभौतिकाः २८ ततोऽशक्त हृषीकेशोऽपृच्छत्सर्वान्मनीषिणः कस्मादिहारिष्टान्यासन्नित्यतो मे यथा तथाम् २९ हृष्यन्तु स्तगात्प्रवासस्यामद्यामते अक्रूरेऽतिसोऽप्युपद्रवत्रयमी ३० इत्यंगोपदिशन्त्येके विस्मृत्य प्रागुदाहृतम् मुनिवासनिवासे किं घटेतारिष्टदर्शनम् ३१ देवेऽवर्षति काशीशः श्वफल्कायागताय वै स्वसुतां गान्दिनीं प्रादात्ततोऽवर्षत्स्म काशिषु ३२ तत्सुतस्तत्प्रभावोऽसावक्रूरो यत्र यत्र ह देवोऽभिवर्षते तत्र नोपतापा न मारिकाः ३३ इति वृद्धवचः श्रुत्वा नैतावदिह कारणम् इति मत्वा समानीय प्राहाक्रूरं जनार्दनः ३४ पूजयित्वाभिभाष्यैनं कथयित्वा प्रियाः कथाः विज्ञाताखिलचित्तज्ञः स्मयमान उवाच ह ३५ ॥

अक्रूरमहिमप्रतिपादनपरं वृद्धानां वाक्यं श्रुत्वापि तन्मात्रेणैतावदेव कारणं न भवति किन्तु मणि रप्यत्रास्तीति मत्वा तेनादत्तेनेयं मतिः ३४ विज्ञातमखिलं येन स चासौ चित्तज्ञश्च अयं भावः महा भागवतस्यास्य मर्यादत्वेऽपि मणिरवस्थानात् स्वल्पवयस्मादाहृतो मणिरनेनैव सह्ययात् इति जानातीति ३५ ॥

कतिचित्समाः संवत्सरान् प्रासंगिकमाह तत इति २५ सत्यभामामप्यवेच्चयदिति सूचयन्नाह केशव इति २७ वैरोऽसत्राजितः साम्पराधिकाः पारलौकिकाः २९ व्यूषतः द्वारिकायाः सकाशान्नि ष्पलायितौ प्रयोजकौ मणिहरणोपात्तधनत्वात् प्रवर्तकौ तदाक्रूरः कृतस्यानुमतेनैव गतः कृतवर्मा तु भक्तपक्षपातशाकन्यभयादिरोपेति प्रतिगम्यते कथमन्यथा सर्वज्ञेश्वरवचनेन तयोः संभवतीति तदे

अहं विदेहमित्याभिरत्रैवेशियत्तरं सम इत्युक्त्वा मिथिलां राजन्निवेशायदुनंदनः ३३ तेरडुमासहसो प्याय मैथिलः प्रीतमानसः अर्हयामास विधिवद्धर्मणीयं समर्हणः ३४ उवास तस्यां कतिचिन्मि थिलायां समाविभुः मानितः प्रीतियुक्तेन जनकेन महात्मना ३५ ततोऽपि तद्वदाकालेऽधार्तरा ष्ट्रः सुयोधनः ३६ केशवो द्वारिकामेत्य निधने पात्यतत्वतः अप्राप्तिं च मणेः प्राह प्रियायाः प्रियकृ द्विभुः ३७ ततः संकारयामास क्रिया वन्ध्याहनस्य च सार्धं सर्वाभिर्भार्याभिरन्याभिः सुभ्रुस्याप्रावि काः ३८ अक्रूरः कृतवर्मा च स्वनाशात्पतनादयम् व्यूषतु भयविह्वलो द्वारिकायाः प्रयोजकौ ३९

वेश्मीवाराणस्यां दानपतिसमाख्यामशिरहस्ते अक्रूरः क्रतुभिर्वेदिकैः महाधनैर्यजमानेन दीक्षितः प्रतः श्री कृष्णेनैव प्रस्थापितो अक्रूर इति कर्णाकर्णिजयति जने सत्यभामादीनामप्यविष्यासे जनमेव्रहायाक्रूर माहूय मातिरेणीकृष्णः आह इदं भगवन्मने सर्गोपाके चनरे दानयोन्यत्कारणामक्रूरानयनेवाहो येति तथाप्यक्रूरे तं दर्शयितुमसुवदति अक्रूरं भोषितइति ४० ॥

अथ पंचाशतमेतत्क्षणं पंच कोरैरग्रहीत् कालिंदीमित्रविंदां च सत्यां भद्रां च लक्ष्मणां कालिंदी निजलाभाय तपः प
रमेष्वपुषी परिणेष्यत्प्रियावाप समित्रविंदा स्वयमवागतान् शतीतानन्नृपानविदुपदर्शहेतुनमेवेदृशान् युयुत्सुनः सा
त्यकिः प्राणाग्रैर्द्वियाविभस्वापंचवह्निप्राणानिव २ अष्टयोः प्राणमेकत्वा समेनालिंगितः कनिष्ठाम्पासमिवेदि

भुकत्वाय एकदापोरवान्वषुष्टं प्रनीतास्तुषोनमः ईदृप्रस्थे यतः श्रीमान्युधानादिभिर्वृतः १ दृष्ट्वात
मागतेपार्थाश्रकुंदमविलेप्सवं उत्तस्थुर्युगपद्वीराः प्राणाग्युख्यमिवागतम् २ परिष्वज्याच्युतं तेवीरा
भीमसेनगरूतेनमः मानुरागस्मितं वक्त्रं वीक्ष्यतस्यमुदं घयुः ३ युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृत्वा पादाभिवं
दनम् अर्जुनेन परिष्वक्तः यमाभ्यां चाभिवंदितः ४ परमासनमासीनं कृष्णा कृष्णमनिंदिता नवो
ढाव्रीडिता किंचिच्छनैरेत्याभ्यवंदत तथैव सात्यकिः पार्थैः पूजितः चाभिवंदितः निषसादासनेन्ये
चपूजिताः पर्युपासत ६ पृथां समागत्य कृतामिवादनस्तयाति हार्दार्द्रदृशाभिरंभितः आपृष्टवांस्तां
कुशलं सहस्नुषां पितृष्वसारं परिपृष्टबांधवः ७ ॥

तोवभूव ४ कृष्णाद्वैपदेवकृष्णभार्यामत्यपि निहिता विद्यामहिता पार्थैर्नवमविरमकापरिणीता ५ अतिप्रा
दैनदेहेनाईमजलेहपायस्याः तयाप्यपिवृक्तः तयापरिपृष्टाबांधवायस्पमः ७ ॥

ततः किमत्त आह सत्राजित इति २५ अपः पिंडं स्वतिनीय दत्ता अगोव विसृच्या अपाकात्यपोषित मपिष्टं।
दायं उहितः सत्यभामायाः सत्ता शृहणी गुरिति पास्तत पाच स्मरेतिमत्वा पृथाः पत्नी दुहितर श्चैव पित्तेषाभ्रात
रस्तथा तत्स्वतातोत्रजीवेषुः पिष्याः सत्रास्वा सिताः इति २६ अयजो पिन प्रत्येतिनविचमिति २७ नाली

नत्रुदात पतेन्यक्ताः त्वया स्वेषातधन्वना स्यमंतको मणिः श्रीमात्विदितः सर्वमेवनः २५ सत्राजि
तोनपत्यत्वाद्दृहणी गुर्हिताः सताः दायं नीनीयापः पिंडान्विसृच्य र्णाचपोषिते २६ तथापि दुर्ध
रः त्वन्यैः त्वय्यास्ता स्तव्रतेमणिः किंतुमामग्रजः सम्यङ् न प्रत्येति मणिंप्रति २७ दर्शयस्व महा
भाग बंधूनां शांतिमावह अविच्छिन्ना मखास्तेऽद्य वर्तंते रुक्मवेदयः २८ एवं सामभिरालब्धः स
फल्कतनयो मणिं आदायवाससाच्छन्नं ददौ सूर्यसमप्रभम् २९ स्यमंतकं दर्शयित्वा ज्ञातिभ्यो
रज आत्मनः विमृज्य मणिना भूयः तस्मै प्रत्यर्पयत्प्रभुः ४० यस्त्वेतद्भगवत ईश्वरस्य विष्णोर्वीर्या
ढ्यं वृजिनहरं सुमंगलं च आख्यानं पठति शृणोत्यनुस्मरेद्वा दुष्कीर्तिं दुरितमपोह्य याति शांतिं ४१
इति श्रीभागवते दशमस्कंधे सप्तपंचाशत्तमोध्यायः ५७ ॥

त्यवनवत्ता व्ययतो युक्तिज्ञः से जनतामत्वा वर्तनइति ३८ आलब्धः कः हृदि स्पृष्टइति वा ३९ रजोमिथ्याभि
शापमन्यत्र अन्येद्युः सत्यादिति विषयाशीत्या भ्रुकत्तस्मै अर्पितवानिति ४० दुष्कीर्तिं तन्नालेऽदरितं वेति ४१
इति श्रीभागवते दशमस्कंधे सप्तपंचाशत्तमः ५७ ॥ ॥

सख्याश्रीकृष्णेन १७ अयंमांकामयेदितितांकायामाहनान्यमिति १८ आहावेवनहिद्वान् अमंगानन ।
कालीनेचरित्रांतरमाह १९ पार्थेर्थदेवसंदिष्टाःविज्ञापितःश्रीकृष्णःतदैवतेषांविश्वकर्मणादेवाधि

31

तामासाद्यवरारोहांसुद्विजांरुचिराननां पप्रच्छप्रेषितासख्याफाल्गुनःप्रमदोत्तमां १७ कां
त्वंकस्यासिसुश्रोणिकुतोवाकिंचिकीर्षसि मन्येत्वांपतिमिच्छन्तींसर्वंकथयशोभने १८ का
लिन्द्युवाच अहंदेवस्यसवितुर्दुहितापतिमिच्छती विष्णुंवरेण्यंवरदंतपःपरममास्थिताः
१९ नान्यंपतिंवृणेवीरतमृतेश्रीनिकेतनम् तुष्यतांमेसभगवान्मुकुन्दोनाथसंश्रयः २०
कालिन्दीतिसमाख्यातावसामियमुनाजले निर्मितेभवनेपित्रायावदच्युतदर्शनं २१ तथा
वदद्गुडाकेशोवासुदेवायसोपितां रथमारोप्यतद्विद्वान्धर्मराजमुपागमत् २२ यदैवकृष्ण
संदिष्टःपार्थानांपरमाद्भुतं कारयामासनगरंविचित्रंविश्वकर्मणा २३ भगवांस्तत्रनिवसन्स्वा
नांप्रियचिकीर्षया अग्नयेखाण्डवंदातुमर्जुनस्याससारथिः २४ सोग्निस्तुष्टोधनुरदाद्धयान्
श्वेतान्रथंनृप अर्जुनायाक्षयौतूणौवर्मचाभेद्यमस्त्रिभिः २५ ॥

ल्पिनानगरंकारयामास किंच १९ भगवानितिपार्थेषुस्वयंगुणवानपिअर्जुनस्यपत्न्यादिलाभायसार
थिः रामखाण्डवेनाग्नेःस्यवनं २० अक्षयौअक्षयसायकौ २१ ॥

नो

श्रेष्ठा वैवस्वतेन कष्टः केदो यस्याः कोपापाये श्रान्त निर्दर्शने यस्यते भज्जतो भक्ता नो क्तो पापापाया यात्माने
दर्शयतीति वा ८ जातीन् बंधं च श्रस्मात् यदा श्राता भक्त राश्रेषितः ताती निति वचनात्सा ससोहृवास्ये
तीस्तोति न तेस्तीति ९ तत्र हेतुः विघ्नस्येति मरुत्वात्मा चतस्य हे मिनापायति १० कृमेयसा विघ्या

कृतीउवाच तस्मात् श्रेष्ठं वैवस्वत कष्ट केदा मस्तोवना स्मरंतीतान् हन्ते पान्के पापापान् दर्शने ८
तदेव रूपालं नोभक्तानापा निकतादयं स्मानि स्मरकाल याता मे श्रेषितः तथा ९ ततो तिस्य परश्राति विघ्न
स्य सहदालनः तपापिस्मरतो पास्त्ते पान्के कृदि द्विपितः १० युधिष्ठिर उवाच किं तस्याः वर्तित श्रेयो
न वेद्मि हमधीश्वरः योगीश्वरा सी उदेर्णायते मे दृशं कुमेयमो ११ इति नेवाक्षिकान् मासा त्रासा तो भ्यर्थितः
महा च जन यज्ञ यनाने दृश्मिद श्लोक सावित्रः एकदा रण्य माकार्य विजयो वान र ध्वजे गाण्डीवधनुरादाय
सोचाल यमायुक्तो लोके कलेनमन्नहादिदिनं तेविपिनेवने बहुव्याल मृगाकीर्णे प्राविपात्य रखी कृता
१३ तत्र विध्मरवैर्यां ज्ञात्वा कया सम्हिन्कृत पारभान्म वयान् वकृष्णं च रिता न्यायालकात १४ ता
नितु श्किं कराया ते मे पान्य वेणु पावाति तद परीतः परिश्रान्ते वी भत्सु र्यमुना न्स्मवात् १५ ततोपस्ट
एपविपाद पीत्वा वारि महारेण्या कालोदस्य पातः कन्या दर्शी चाकदर्शनम् १६ ॥

मक्त चिता नोहृस्तोस्मि १७ सत्वम वमदिति पोषः सत्वमभ्यर्थितः इति वाक्कियाम समासिवी कालिंदी दर्शन
प्रसंगमाह एकेति अतया सायकाय यो तो तूण विद्वुषी १८ राजेयुधिष्ठिराय मे आन्ह कमीहांन्वी

यमुनामाहात्म्य ॥ १७ ॥

प्रतिनंदितः प्रतिनंदितवान् श्रीकृष्णेन वा सम्प्रतिनंदितः ३॰ हे नरेंद्र राजन्यवंशोः तवियस्य पुत्रकदा ३१

मकोमलत्वपतिः प्रीतः अनन्यानाम मनादिभिः श्रुईनेणनापिमधुराण्म्युजयत्प्रतिनंदितः ३॰ वरं
विलोकयाभिमतं समागतं नरेंद्र कन्या चकमे रमापतिः भयादृष्टेमे पतिराशिषोमलाः कौतमत्या
गदिमभूतक्षमाः ३१ अर्चितं पुनरित्याह नारायण जगत्पते आत्मानंदेन पूर्णस्य करवाणि किम
ल्पकः ३२ यत्पादपंकजरजः शिरसा बिभर्ति श्रीरब्जजः सगिरिशाः सहलोकपालैः लीलात
नुः स्वकृतसेतुः परिप्सया यः कालेदधत्स भगवान्मम केन तुष्येत् ३३ श्रीशुक उवाच तमाहभ
गवान्कृष्णः कृतासनपरिग्रहः मेघगंभीरया वाचा सस्मितं कुरुनंदन ३४ श्रीभगवानुवाच नरे
न्द्र याञ्जा कविभिर्विगर्हिता राजन्यबंधोर्निजधर्मवर्तिनः तथापि याचे तव सौहृदेच्छया कन्यां त्वदी
यां नहि शुल्कदा वयं ३५ राजोवाच कोन्यस्तेभ्यधिकोनाथ कन्यावरइहेप्सितः गुणैकधाम्नो
यस्यांगे श्रीर्वसत्यनपायिनी ३६ किंत्वस्माभिः कृतः पूर्वं समयः सात्वतर्षभ पुंसां वीर्यपरी
क्षार्थं कन्यावरपरीप्सया ३७ सप्तैते गोवृषा वीर दुर्दांता दुरवग्रहाः एतैर्भग्नाः सुबहवो भिन्न
गात्रा नृपात्मजाः ३८ ॥

यादिश्रदाः ३५ गुणानामेकमेवधामस्थानं तेन त्वया भूतस्यानपायी ३६ दुर्दांता अशिक्षिताः दुरवग्रहाः।
अपराधयंत्राः कृतसदाहृपतेरितिमग्नाभग्नाभग्नाः ३७ ॥ ॥

32

त्विऽवदाहृतवत्त्वहे। मत्स्येऽर्जुनाय यस्मिन्निति सामान्यतो निर्देशः यस्यामित्यर्थः जलस्थलयोर्ईप्सोर्ईप्सेर्भ्र
मः यद्वा जले स्थलवत् स्थले जलवत् दृशिर्यस्मिन् जलस्थलदृक् तस्मिन् भ्रम आसीदिति २२ सपुण्यः अतः अत्रैव य
स्मिन् यश्च मे मित्रविंदा विवाह २४ विंदानुविंदावितिद्वाभ्यां आवंत्यावचेति राजानौ २५ सप्तमाहृतनय

मयश्च मोचितो वह्नेः सभां मय उपाहरत् यस्मिन् दुर्योधनस्यासीज्जलस्थलदृशिभ्रमः २२ स ते
न समनुज्ञातः सुहृद्भिश्चानुमोदितः आययौ द्वारकां भूयः सात्यकिप्रमुखैर्वृतः २३ अथोपये
मे कालिंदीं सुपुण्यर्त्वृक्ष ऊर्जिते वितन्वन् परमानंदं स्वानां परममंगलम् २४ विंदानुविंदावा
वंत्यौ दुर्योधनवशानुगौ स्वयंवरे स्वभगिनीं कृष्णे सक्तां न्यषेधताम् २५ राजाधिदेव्यास्तनयां मि
त्रविंदां पितृष्वसुः प्रसह्य हृतवान् कृष्णो राजन् राज्ञां प्रपश्यताम् २६ नग्नजिन्नाम कौसल्य आसीद्रा
जातिधार्मिकः तस्य सत्याभवत्कन्या देवी नाग्नजिती नृप २७ न तां शेकुर्नृपा वोढुमजित्वा सप्त
गोवृषान् तीक्ष्णशृंगान् सुदुर्धर्षान् वीर्यगंधासहान् खलान् २८ तां श्रुत्वा वृषजिल्लभ्यां भगवान्
सात्वतां पतिः जगाम कौसल्यपुरं सैन्येन महता वृतः २९ ॥

जिदिति २६ कौसल्यः अयोध्यापतिः सत्या नाम कन्याभवत् देवीकांतिमती नाग्निजितीति पितृनाम्ना
प्रसिद्धेत्यर्थः २७ वीर्यस्य गंधमपि न सहंते असहिष्णवस्तान् खलान् दुष्टान् २८ वृषान् जयतीति वृषजित्तेन लभ्यां

पञ्चभिर्गोवृषैः भग्नवीर्याः अत एव सुदुर्मर्षाः क्रुद्धाः ५३ अस्यतः क्षिपतः अरुजानाविति यावत् ५४ सत्यया
विवाह्य माह श्रुतकीर्तेरिति ५५ श्रुतकीर्तिर्नाम या पितृष्वसा तस्याः सुतां भद्रां नाम कैकयीं तद्देशजां भ्रातरः
सुतां चेति ५६ एकः अद्वितीयः लक्ष्मणां जहार ५७ तन्निरोधात् तेन रुद्धाः तेभ्यः भैष्मी जाम्बवती सत्यभा
मा सत्या भद्रा लक्ष्मणा कालिन्दी मित्रविन्दा इत्यष्टौ पट्टमहाराज्ञ्यः ५८ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कन्धे

श्रुत्वैतद्रुरुधुर्भूपा नयन्तं पथि कन्यकाम् भग्नवीर्याः सुदुर्मर्षा यदुभिर्गोवृषैः पुरा ५३ तानस्यतः बाण
व्रातान्बन्धुप्रियकृदर्जुनः गाण्डीवी कालयामास सिंहः क्षुद्रमृगानिव ५४ पारिबर्हमुपादाय द्वारकामेत्य सत्यया
रेमे यदूनामृषभो भगवान्देवकीसुतः ५५ श्रुतकीर्तेः सुतां भद्रामुपयेमे पितृष्व
सुः कैकेयीं भ्रातृभिर्दत्तां कृष्णः सन्तर्दनादिभिः ५६ सुतां च मद्राधिपतेर्लक्ष्मणां लक्षणैर्युताम्
स्वयंवरे जहारैकः स सुपर्णः सुधामिव ५७ अन्याश्चैवंविधा भार्याः कृष्णस्यासन्सहस्रशः भौमं
हत्वा तन्निरोधादाहृताश्चारुदर्शनाः भैष्मी जाम्बवती भामा सत्या भद्रा च लक्ष्मणा कालिन्दी मि
त्रविन्दा चेत्यष्टौ पट्टमहाराज्ञ्यः ५९ इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे अष्टापञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५८
श्रीराजोवाच यथा हतो भगवता भौमो येन च ताः स्त्रियः निरुद्धा एतदाचक्ष्व विक्रमं शार्ङ्गधन्वन इ

ष्टापञ्चाशत्तमः ५८ ऊनषष्टितमे भौमं हत्वा तेनाहृता हरिः कन्याः सहस्रशः प्राप्य पारिजातं दिवोऽहर
त् परिणीय ततः ताभिः तन्मनोरथपूरणैः आत्मारामोऽप्यसौ रेमे तद्गृहेषु गृहस्थवत् येन ताः स्त्रियो नि
रुद्धाः स भौमः चकारात् येन कारणेन च हतः तदाचक्ष्वेति १ ॥

यत्र यदियमेगोहमा: ३४ समथाहत्वेतिवह्नीनांयोषितांमे प्राणपवाहेसंभोतायोवपःस्यामितिस-
त्योप्रतिसापत्न्यप्रदर्पानार्यमानमनःसमथाकरणो ४५ निष्क्रमीवाचत्तःछवासच तातांगुवतीनां

यदिमेनिरहीतास्मःत्वयैवयङ्कतेदन् वरोभवानभिमतोऽहितैर्मेप्रियःपते ३४ पूर्वसमय
माकर्णवद्धापरिकरेप्रभुः आत्मानमसमथाहत्वान्यग्रहीलीलयैवतान् ४५ बद्धानीहासभि-
यौरिभेन्दर्पहतोजसः व्यकधीलीलयावद्धावालोदाकमथान्यया ४८ ततःप्रीताःसतोवा
जाद्देहकलायविस्मिताः तोमत्यघूर्णाद्यावान्निधिवास्तद्दर्पीप्रभुः ४७ राजपत्न्यःचतुर्हि-
ताःक्रमेलब्धाप्रियंपतिम् लेभिरेपरमानंदजातचपरमोत्सवः ४९ पोवमेथोनकानेदृशी
नवाघद्दिजाषिषः नरनार्यःप्रमोदिताःनवामःस्मगलंकृताः ४८ दृपाधेतुमहस्राणिपावेहम-
हाद्विमोः युवतीनांविमाहस्त्रानिष्कीवासवासमान् ४९ नवनागसहस्राणिनागच्छतशतानपा
न् रथाच्छतशानमानवाछतशमानवान् ५६ दंपतीरथ्यमायेण्यमहत्याभेनयोहतो स्नेहभक्ति
प्रहृष्टःप्रेषयामासकौसलः ५७ ॥ ॥

तदासीनोनायात् नागेभ्यःशतशतान्नवलक्ष्याणिरथान्रथेभ्यःशतशतान्नवकोटीःप्रवातसेभ्यः
शतशान् नवपक्षाणि ५९ ५० ॥

श्री॰
भा॰द॰
टी॰
३४

34

तस्मै श्रीकृष्णाय गदां व्यसृजत् ११ इंद्रो तेजसा वज्रेण प्रतिक्रियया हेतमजया मर्दनं जघः १२ पीतंपीर

तदापदं दैत्रिपिणिं वेगकन्मने हृषिः पाणाभ्यामहनत्रियोजमा शुवैभुतोवाषिपरेरताऽप्यनततस्मैगदां
सोपिहषाव्यसृजतः तामापततींगदयागदां मृधेगदाग्रजोनिविनिदेमहस्रधा उद्यम्यबाहूनभिधा
वृतोजितः षिपोमिवक्रेणाजहारलीलया ११ व्यसृपपातोभमिकृत्तशीर्षोनिकृत्तवृक्षोगोरिरिवि
इतेजसा तस्यात्मजाससपितवेधातरः प्रतिक्रियामर्षजवः समुद्यताः १२ ताहोंतवितः श्र
वणोविभावसुर्वसुर्नभस्वानरुणाश्चसप्तमः पीठंपुरस्कृत्यचमूपतिंमृधेभौमप्रयुक्तानिरगो
धृतायुधः १३ प्रायुंजतासाद्यशरानसीनगदाः शक्तीष्टिशूलान्यजितेरुषोल्बणाः तच्छस्त्रकूटं
भगवान्स्वमार्गणैरमोघवीर्यस्तिलशश्चकर्तह १४ तान्पीठमुख्यान्नयद्यमक्षयं निकृत्तशीर्षो
रुभुजांघ्रिवर्मणः १५ स्वानीकपानच्युतवक्रसायकैस्तथानिरस्तान्नरकोधरासुतः निरीत्य
र्मर्षणामास्रवद्गजैः पयोधिजन्मैर्निरगात्क्रुमत् १६ दृष्ट्वासभार्यंगरुडोपरिस्थितंसूर्योपरि
ष्टात्सतडिद्घनंयथा कृष्णंसतस्मैव्यसृजच्छतघ्नीं योधाश्चसर्वेयुगपत्स्मविव्यधुः १७ ॥

नामानोनिरयानिरयामन् १२ १३ विकृत्तानिशीर्षादीनियेषांतान् १५ पातञ्जीपाङ्क्तिविशेषे १७ ॥ २५

इन्द्रेणेति भौमचेष्टितं ज्ञापितः सन् प्राग्ज्योतिषपुरं ययावित्यन्वयः कथंभूतेन हृतं छत्रं यस्य तेन लोकपालप्रधानत्वा
दिन्द्रस्य वरुणस्य छत्रं हृतं ज्ञापितमेव मानमभूदिति तथा कुण्डले ऊढे यस्याः सा अदितिर्बन्धुः माता यस्य तेन हृत
ममराद्रिस्थानं मणिपर्वतं तल्लक्षणं यस्य तेन सत्यभामा गृहे भवन्तमिदं प्रागत्य विज्ञापितवान् तदा तस्याः
कौतुकापत्त्या भार्यया सह गरुडारूढः प्राग्ज्योतिषपुरं हनिष्यामीति हास्येन भूम्यैव दत्तं सत्यक

श्रीशुक उवाच इन्द्रेण हृतछत्रेण हृतकुण्डलबन्धुना हृतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितं २
गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गमम् मुरपाशायुतैर्घोरैर्दृढैः सर्वत आवृतम् ३ गदया निर्बि
भेदाद्रीन् शस्त्रदुर्गाणि सायकैः चक्रेणाग्निं जलं वायुं मुरपाशांस्तथासिना ४ शङ्खनादेन य
न्त्राणि हृदयानि मनस्विनाम् प्राकारं गदया गुर्व्या निर्बिभेद गदाधरः ५ पाञ्चजन्यध्वनिं श्रुत्वा यु
गान्ताशनिभीषणम् मुरः शयान उत्तस्थौ दैत्यः पञ्चशिरा जलात् ६ त्रिशूलमुद्यम्य सुदुर्निरी
क्षणो युगान्तसूर्यानलरोचिरुल्बणः ग्रसंस्त्रिलोकीमिव पञ्चभिर्मुखैरभ्यद्रवत्तार्क्ष्यसुतं यथोर
गः ७ आविध्य शूलं तरसा गरुत्मते निरस्य वक्त्रैर्व्यनदत्स पञ्चभिः स रोदसी सर्वदिशोऽम्बरं महा
नापूरयन्नण्डकटाहमावृणोत् ८ ॥

तेन सत्यभामायाः भूम्यैवापहृतानि यानि रत्नानि तानि पारिजातं च कल्पतरुं किलेन्द्रेण मति कुपितो
सत्यभामासान्त्वनार्थं पारिजातमेव दास्यामीति श्रीकृष्णेन प्रतिज्ञातं हरिवंशे भविष्यत्पर्वणि दर्पितानीत
वानिति विज्ञेयं गरुडेन यानेन कारणेन गिरिदुर्गैरित्यादि ३ तेन पवनादिना जलाग्निनिले च सर्वतो वर्तमाने
दुर्गमे योगेन नाशेन बन्धनिवद्धी यान् परिरक्षया जलात् आविध्येतोयमहान्नादरूप्यर्थः ८

पस्तुतं जानाम्यहं मिः स्तोतिनमस्केऽस्ति २६ परमात्मन्देवाशेषं तद्यामि नित्येन ममेशं गंकृत्याः सर्वप्रसन्नो भ
गवांस्तेन नमस्तेऽम्नं नमस्यामि नमस्यतीति २७ पंकजं नाभौ यस्य तस्मै जगत्कारणाय तस्मा अन्तर्यामि अतएव मत्कीर्तिम
यी पंकजमाला विद्यते यस्य तस्मै एवंभूताय तथा पंकजनेत्रं यस्य तस्मै तस्मै पापनाशनाय नमस्तेऽस्तु यस्य तस्मै नम
स्तेऽस्तीति २८ भगवते निरति पायेभ्यो यवा वासुदेवाय सर्वभूताश्रयाय अतएव विष्णवे व्यापिने नहि

अस्तौषीदेवमदितिः पद्मेदेवी देववर्धिते प्रांजलिः प्रणता याजन्म किं प्रणवयाभिरा २६ भ्रमि
रुवाच ॐ नमस्ते देवदेवेश शांखचक्रगदाधर भक्तेच्छोपात्तरूपाय परमात्मन्नमोऽस्तु ते २७
ॐ नमः पंकजनाभाय नमः पंकजमालिने नमः पंकजनेत्राय नमस्ते पंकजांघ्रये २८ ॐ नमो भ
गवते तस्मै वासुदेवाय विष्णवे प्रधानायादिबीजाय पूर्णबोधाय ते नमः २९ अजाय जन
यित्रेऽस्य ब्रह्माण्डस्यानन्तशक्तये परावरात्मन्नन्तात्मन्परमात्मन्नमोऽस्तु ते ३० ॥

सर्वभूताश्रयत्वेऽपरिच्छिन्नस्य संभवतीत्युक्तः सर्वभूताश्रयत्वे प्रधानाय सर्वस्मात्कार्यात्पूर्वमेवासत्तेऽपू
र्वमेवाहमिहासमिति ताप्रधानस्य प्रधानमितिश्रुतेः एतदपि उक्तः आदिबीजाय आदेर्जगत्कारणस्य
अपि कारणाय एवमपि नमहदादिवत् जाड्यमित्याह पूर्णबोधायेति २९ नन्वेवमपि त्वत्का
रणात्पूर्वमसत्त्वेन स्यादत आह अजायेति ३ ॥

विविधावाजाः पत्राणि येषां ते निषिता वीर्यस्य निर्हृता वाहवः पिशोशिरोऽङ्घ्रयो विग्रहो देहा छत्रं यस्यातत तथैव तेषद्राविद्ध्युः तस्मिन्नेव दत्तो ॥ १८ ॥ पन्त्यान्यर्थं कृतहृदहृति संबोधने तथा हिते यो निष्प्रयुक्तानि णाप्तानि तया तेषद्राविद्ध्युः तस्मिन्नेव दत्तो ॥ १८ ॥ मन्त्यायं कृतहृदहृति संबोधने तथा हिते योनिप्रयुक्तानि णात्मस्थानि तया नः पूर्वमेव नत्तेनन्यमर्वं हत्वा पञ्चानां निणान्यापयत्तानि च विच्छेदतथा एकैकं यत्पत्रमयत्ने वेद्रिभिः पार्षदित्या

तदोभसैन्यो मथवावान्नाद्यः मजो विविधवाजैर्निषितैः पानी प्रवे निकृत्तबाहुरुपिरोऽछि विग्रहेच
कारनहवर्ववहत्ताश्चक्रजयम् ॥ १८ ॥ यानियोधैः प्रयुक्तानि पात्राण्ाणि कृष्णहदह हरिस्तान्याच्छिनत्त्री
ह्णोः पार्षदैरेकैकपान्नभिः ॥ १९ ॥ गरुडममत्ताहन्यमाना स्तुडपत्ननीभेजाः प्रमेवाविषणार्तानर
कोपुष्पयुग्मान ॥ २० ॥ हृष्णादिद्यावितिसैन्यो गरुडेनादिकेमके तभौमः शाहरत्सत्यावकृः प्रतिहतो
यतः ॥ २१ ॥ नाके पततयाविडो मालाहृतास्त्वद्रियः कुलभौमो च्युतेंदो भांदंधविततयोद्यमः ॥ २२ ॥
तद्विसर्वान्स्वमेव नयक स्यायितेस्तः शपाहरत्सत्याच्च केमानरनेमिनाः ॥ २३ ॥ तत्कुंड
लेचाहकिरीटम्भूषणांबभौमृषिव्यापतितेम गुज्वलं हाहेतिसाधिरत्युपयः सेवेधात्रमाल्यैर्मु
कुंदविकिरंतर्हरिं ॥ २४ ॥ ततवनभाक्तहलयुधेनापोकुंडलेशानमजो मुनदाननभास्वरे सवैजयत्या
वनमालयापयत्त्वेनमः कृष्णमणो महामणिन् ॥ २५ ॥

कृतं ॥ १९ ॥ उक्षमानः सर्वंगोणनपत्त्राभ्योदितुनागजानंकिंचराकल्मेनेति ॥ २० ॥ यतोपयपानमयावज्रः प्रतिह
तः ॥ २१ ॥ अमोघगहडुमत्तनाकेपतगरुडेविततोद्यमः ॥ २२ ॥ अनमेजोहुनदेयानिसन्नानितैर्भौ
हरेमेतेयाम्भृतमेवदेपीलोकमहामणिंचार्पयदिति ॥ २५ ॥

त्वमभयं दत्त्वा ३४ पाताधिकमित्यपितालक्ष्योऽरहकश्रीपरावरः श्रेनाः षट्सहस्रकन्यानां घोषपातनविक्रमःप
नादिकानिदर्शनेमहस्राणिम्हाप्रमनाइति गजभ्यस्तद्वलत्तरोगैहादिरूपपरैवेतित यादिति नेयाकेदेवमि
द्वारवतीं नीत्वा पाणिं जग्राह जनार्दन हत्वाहितो भौमहृतः कन्याः कृत्वा अथ निजमन्दिरे इति ३५ प्राहिणोत्प्रस्थापयि
मामसुमृष्टाः कमनीयाः अम्बराः विरजांस्यम्बराणि नरयानैः शिबिकाभिः रथैश्च महाकोशान्निति ३७ सप्रियः

शुकउवाच इति भूम्यर्थितो वाग्भिर्भगवान्भक्तिनम्रया दत्त्वाभयं भौमगृहं प्राविशत्सकलर्द्धिमत्
३४ तत्र राजन्यकन्यानां षट्सहस्राधिकायुतं भौमाहृतानां विक्रम्य राजभ्यो ददृशे हरिः ३५ तं प्र
विष्टं स्त्रियो वीक्ष्य नरवर्यं विमोहिताः मनसा वव्रिरेऽभीष्टं पतिं दैवोपसादितं ३६ भूयात्पति
रयं मह्यं धाता तदनुमोदतां इति सर्वाः पृथक्कृष्णे भावेन हृदयं दधुः ताः प्राहिणोद्द्वारवतीं सुमृष्ट
विरजोऽम्बराः नरयानैर्महाकोशान्रथाश्वान्द्रविणं महत् ३७ ऐरावतकुलेभांश्च चतुर्दन्तांस्तरस्वि
नः पाण्डुरांश्च चतुःषष्टिं प्रेषयामास केशवः ३८ गत्वा सुरेन्द्रभवनं दत्त्वादित्यै च कुण्डले पूजितस्त्रि
दशेन्द्रेण महेन्द्राण्या च सप्रियः ३९ चोदितो भार्ययोत्पाट्य पारिजातं गरुत्मति आरोप्य सेन्द्रान्वि
बुधान्निर्जित्योपानयत्पुरीं ४० स्थापितः सत्यभामाया गृहोद्यानोपशोभनः अन्वगुर्भ्रमराः
स्वर्गात्तद्गन्धासवलम्पटाः ४२ ॥

सत्यभामासहितः ४१ गृहोद्याने निष्कुटस्तदुपशोभयतीति सेन्द्रान्विबुधान्निर्जित्येति इन्द्रकृष्णयोः मैत्री
भङ्गः नरकवधप्रसादिततस्य मनोरथेन श्रीकृष्णेन महेन्द्रस्य तथा सत्यापि कार्या इयया चरितं ४२ ॥

36

स्वयमजायास्यजगतो जनयत्रेऽस्मयत्रापिकमेणाहेतन्दयेत्यस्माहहतेश्चनेतणकायेऽइतिवहहत्वाद्र
जत्वेश्चनेनयाक्तित्वाजनयितृत्वमित्यर्थः ननुपित्रादयःपुत्रादीनांजनकास्तेषांचसत्त्वेवैतेषांवभूतानि
तेषांचस्वकर्मद्वारेणजीवाःकिमत्राहतत्राहप्रावशात्मनित्यादिपित्राद्यात्मकत्वात्वमेवजनकइत्यर्थः
ननुगुणाविषमात्प्रधानादिहेतवःतत्प्रधानस्यैवतस्यचपुरुषःक्षोभकःतत्रचकालोनिमित्तमितिकिम
र्थाहेतत्राहत्वंवेति ३१ तमसोधारयोषमेहतएवस्थानात्प्रधानात्जगतःसृष्ट्यर्थंप्रत्यक्षेजगत्रा

त्वंवैक्षिप्तत्राजडात्मकेस्मिन्तमोनिरोधायविमर्शमेहतः स्थानात्प्रमवंजगतोजगत्यतेकालःप्र
धानेपुरुषःपरोभवान् ३१ अहंपयोज्योतिरथानिलोनभोमात्राणिदेवामनइंद्रियाणि कर्ताम
हानित्यखिलंचराचरंत्वय्यद्वितीयेभगवन्नयंभ्रमः ३२ तस्यात्मजोथतवपादपंकजंभीतःप्रप
न्नार्तिहरोपमादितः तत्यालयेनेकहतहृत्पंकजोपिरम्याश्रयाद्विलक्षणमायहे ३३

दित्वमेवविमर्षित्सृजसीत्यर्थः कालप्रधानपुरुषाश्चतद्व्यतिरिक्तानसंति व्हेतपरःसर्वव्यतिरिक्तः
अतःत्वमेवजनयितेत्यर्थः कार्यकारणप्रपंचस्यतद्व्यतिरेकेतस्यचसर्वव्यतिरेकमुपपादयतिअहमि
ति ३१ अहंभूमि मात्राणीति देवामनइंद्रियाणीतिचत्रिविधाहंकारकार्याणिकर्ताहंकारः एवंस्त्व
त्वाप्रार्थयतेतस्येति ३२ हेप्रपन्नार्तिहरतस्यमत्स्यात्मजोभयादत्तोनामभीतः अत
एवमयातवपादपंकजउपसादितः ३३ ॥ ॥

37

अथ षष्टितमे कृष्णः परिहासेन रुक्मिणीं कोपयित्वा ततः प्रेमकलहेनाम सान्त्वयत् रामरामजना नंदमहोदयविरुत्वैः रुक्मिण्याः प्रेमकलहकमनेपथ्यं मीयते स्वतल्पस्थं पर्यंकस्थं व्यजनमाण रुक्मिण्याः श्रियः श्रीकृष्णस्य परमप्रेमसंभावितत्वं तस्याः कैमवतन्तमनु स्मारयति यस्त्विति १ आदौ तावत् त्रिभिः श्लोकैः मंदिरमनुवर्णयति तस्मिन्निति १ नक्षत्रेनातिप्रसिद्धत्वमाह राजेति यानि मुक्तादामा

श्रीशुक उवाच कर्हिचित्सुखमासीनं स्वतल्पस्थं जगद्गुरुं पतिं पर्यचरद्भैष्मी व्यजनेन सखीजनैः १ यस्त्वेतल्लीलया विश्वं सृजत्यत्त्यवतीश्वरः स हि जातः स्वसेतूनां गोपीथाय यदुष्वजः २ तस्मिन्नन्तर्गृहे भ्राजन्मुक्तादामविलम्बिना विराजिते वितानेन दीपैर्मणिमयैरपि ३ मल्लिकादामभिः पुष्पैः द्विरेफकुलनादिते जालरन्ध्रप्रविष्टैश्च गोभिश्चन्द्रमसोऽमलैः ४ पारिजातवनामोदवायुनोद्यानशालिना धूपैरगुरुजै राजन् जालरन्ध्रविनिर्गतैः ५ पयःफेननिभे शुभ्रे पर्यंके कशिपूत्तमे उपतस्थे सुखासीनं जगतामीश्वरं पतिं ६ वालव्यजनमादाय रत्नदंडं सखीकरात् तेन वीजयती देवी उपासांचक्र ईश्वरम् ७ ॥

नि तेषां विलम्बाः सन्ति यस्मिन् वितानेन विराजते तत्रीयान्तानां विराजितेर्यदेनान्वयः ३ स्वमोध तयाद्विरेफकुलेनादिते प्रविष्टैः चन्द्रमसोभिः ४ निर्गच्छद्भिरगुरुसंभवैः धूपैश्च तिति मनोहरत्वेदा पितम् ५ पयसः क्षीरस्य फेनस्वच्छं तिपर्यंके कशिपूत्तमेह मन्तलिकायां उपतस्थे अग्रे वर्तत देवी भिनयति वालव्यजनमिति वालव्यजनमिति ६ ७

अच्युतमर्थं साधनमिति चक्रमेवद्वयं याचति याल्लो विगृह्यते विग्रहं करोति महान पितमः क्रोधः प्राप्य
तोयतिकता ४१ यथा युष्मावत् अनेन देवकार्यस्त्रियं जनमामामोपि प्रतिग्रहेयो रापयेन सूचितः अथ
यः सर्वे पित्रा मे पूर्णा एवं अत्रेहा भागयेनारीनामित्या हरहेषिति: ४४ अतर्क्यानि कर्माणि करोतीति त
थाभूतः विरस्तसाम्यमतिपाय चेय तन्यथा ते गृह गृहेषु अनपायी अवस्थितः रमाभिर्लक्ष्म्या अंशभूताभिः

यथा च आनम्य किरीटकोटिभिः पादौ स्पृशन्नच्युतमर्थसाधनम् । सिद्धार्थ एतेन विगृह्यते महान्
अहो सुराणां च तमो धिगाढ्यताम् ४२ अथो मुहूर्त एकस्मिन्नानागारेषु ताः स्त्रियः । यथोपयेमे भग
वांस्तावद्रूपधरोऽव्ययः ४३ गृहेषु तासामनपाय्यतर्ककृन्निरस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थितः ।
रेमे रमाभिर्निजकामसंप्लुतो यथेतरो गार्हकमेधिकांश्चरन् ४४ इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं
स्त्रियस्ता ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयाम् । भेजुर्मुदाविरतमेधितयानुरागहासावलोक
नवसंगमजल्पलज्जाः ४५ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचताम्बूलविश्रमणवीजनगन्धमाल्यैः ।
केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदधुः स्म दास्यम् ४६ इति श्रीभागवते

के १० दशमस्कंधे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ५९ ॥

निजकामसंप्लुतः स्वानन्दपरिपूर्णोऽपि गार्हमेधिकान् गृहस्थधर्मान् ४४ अनुरागहासमहितमवलोकं च
तत्पूर्वेण नवसंगमे च ह्रीतजल्पं च निखिलजा च भेजुः ४५ विश्रमणं संवाहनं केशप्रसादः केशप्रसाधनं दा
सीनां शतानि विद्यमानेऽपि सदा स्वयमेव विभोर्दास्यं विदधुरिति ४६ इति
श्रीभावार्थदीपिकायां दशमे एकोनषष्टितमः ५९ ॥

38

किंच प्रायशो राजभ्यो जरासन्धादिभ्यो बिभ्यतो भयं प्राप्नुवतः अस्पष्टवर्त्मनामविज्ञातमार्गाणां अलोकप
थमलौकिकमार्गमीयुषां तेषां पदवीं मार्गमास्थिताः अतएव ताः किंच किंचन निष्किंचना इति १३ आत्मसमं स्वस्य समं तुल्यं वित्तं
जन्म ऐश्वर्यं आकृतिः रूपं जातिर्वा वयः आकृतिः रीतिर्वा पाठः १५ न दीर्घं समीक्षा विचारो यस्या

राजभ्यो बिभ्यतः सुभ्रु समुद्रं शरणं गतान् बलवद्भिः कृतद्वेषान् प्रायस्त्यक्तनृपासनान् १२ अस्प
ष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषां आस्थिताः पदवीं सुभ्रु प्रायः सीदन्ति योषितः १३ निष्किंच
ना वयं शश्वन्निष्किंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेण न ह्याढ्या मां भजन्ति सुमध्यमे १४ ययोरात्मसमं
वित्तं जन्मैश्वर्याकृतिर्भवः तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाधमयोः क्वचित् १५ वैदर्भ्येतदविज्ञा
य त्वयादीर्घसमीक्षया वृता वयं गुणैर्हीना भिक्षुभिः श्लाघिता मुधा १६ अथात्मनोऽनुरूपं वै भज
स्व क्षत्रियर्षभं येन त्वमाशिषः सत्या इहामुत्र च लप्स्यसे १७ चैद्यशाल्वजरासन्धदन्तवक्त्रादयो
नृपाः मम द्विषन्ति वामोरु रुक्मी चापि तवाग्रजः १८ तेषां वीर्यमदान्धानां दृप्तानां स्मयनुत्तये
आनीतासि मया भद्रे तेजोपहरता सतां १९ उदासीना वयं नूनं न स्त्र्यपत्यार्थकामुकाः आत्मल
ब्ध्यास्महे पूर्णा गेहयोर्ज्योतिरक्रियाः २० ॥ ॥

स्तया १६ अथेदानीमपि तर्हि किमित्यानीताहमिति चेदित्याशंक्याह चैद्येति १७ मम द्विषन्तीति १८ स्म
यनुत्तये गर्वापनयनाय स्त्रीणामतिदुस्सहमौदासीन्यमकामत्वं चाह उदासीना इति १९ देहयोर्देहगेहयोरु
दासीनाः अतएव ज्योतिरक्रियाः ज्योतिः प्रदीपादितद्वत्साक्षिमात्रतया क्रियारहिता आ
स्महे वर्तामहे इति २० ॥

उपायुते अच्युतस्य समीपे सा मणीन् नूपुराभ्यां रेजे क्वणयन्ती मणिमयौ नूपुरौ क्वणयन्तीत्यर्थः अंगुलीयवल
यव्यजनानि अग्रहस्ते हस्ताग्रे यस्याः सा वस्त्रान्तेन गूढौ यौ स्तनौ तौ कुचौ तयोः कुंकुमेन शोणो हारस्तस्य भासा तथा
नितंबे धृतया परार्ध्यया कांच्या च रेजे ८ तां निरीक्ष्य प्रीतः सन् स्मयमानो हरिराबभाषे कथंभूतां
तां या लीलया धृततनोः तस्या अनुरूपं रूपं यस्याः सा अयमाशयः श्रीप्रादुर्भावे देवत्वे देवदेहेयं मा

सोपाच्युतं क्वणयती मणिनूपुराभ्यां रेजेंगुलीयवलयव्यजनाग्रहस्ता वस्त्रान्तगूढकुचकुंकुमशो
णहारभासा नितंबधृतया च परार्ध्यकांच्या ८ तां रूपिणीं श्रियमनन्यगतिं निरीक्ष्य या लीलया धृ
ततनोरनुरूपरूपा प्रीतः स्मयन्नलककुंडलनिष्ककंठवक्त्रोल्लसत्स्मितसुधां हरिराबभाषे ९
श्रीभगवानुवाच राजपुत्रीप्सिता भूपैर्लोकपालविभूतिभिः महानुभावैः श्रीमद्भी रूपौदार्य
बलोर्जितैः १० तान्प्राप्तानर्थिनो हित्वा चैद्यादीन्स्मरदुर्मदान् दत्ता भ्रात्रा स्वपित्रा च कस्मान्नो
ववृषेऽसमान् ११ ॥

नुष्यते च मानुषी विलोत्रूपा तत्रूपानेकरोत्ये आत्मनस्तत्रूपमिति किंच अलकैः कुण्डलाभ्यां निष्केण च कंठेन
लसन्ति ने वक्त्रेण च उल्लसन्ती स्मितसुधा यस्मिन् तां सर्वं गुणाधिकतया प्रीतत्वे हिमेत्या
शयेनाह राजपुत्रीत्यादिकादशभिः ५ हे राजपुत्रि लोकपालानामिव विभूतिरैश्वर्यं येषां तैः नृपैः महा
नुभावैः प्रभावैः रूपादिभिः ऊर्जितैः ईप्सिता १० तान्हित्वा नो अस्मान् असमानं कस्मात् ववृषे वृतवती

सान्त्वयामासानुनीतवान् १८ सामोक्तमाह किंत्ववदित्यतीति योऽतिकामेन श्रोतामिकुलातेत्यानर्मीणपद्मा च
रितेऽन्ततोऽनन्तत्वतः हेग्रोगेनहेदरि १९ प्रेमसंरंभेणाश्रुणा यकोपेन स्फुरितः कोपितो यो योऽस्मिंस्तत्कराग्रघ्रेन
कदाचित्तेनात्तेपाणावपाणौ यस्मिंस्तन् अतएवमहेद्रांऊटिलभ्रूरीतटं यस्मिंस्तत् नतु कलहे किं कोऽनकं मवैर्व
अतआहमय्यमिति २ नामैर्भमिःयामःकामः २१ भगवतः नम्योपेक्ष्यर्थं यत्कं भ्रवमतीडहासेन हृचिरापानिये

सान्त्वयामासमोऽतनःकृपयाकृपणोऽयंः हास्यप्रेऽढिभ्रमच्छित्तामतदर्शोमत्तांगतिः १८ श्रीभगवानुवा
च मामावेदर्भ्यसूर्यथाजानेत्वामन्यथायाणां स्वहृतःश्रोतकामेनत्वेलाचरितमंगले १९ प्रवेचप्रेमसंरं
भस्फुरिताधरमीक्षितं कलतैयाहगापांगेमदराक्षुकुटीतटे २० अथाहिथमोनामोरहेकुहूमेयिनां य
न्नात्मेनीयतैयामःप्रियपामीतमामिति २१ शुकउवाच सैवंभगवतेराजन्वैदर्भीपरितात्वना ज्ञात्वा
तत्पविहासोमोक्तप्रियत्याममयंजहौ २२ बभाषऋषभंपुंसांवीक्षंतीभगवान्मुखे सव्रीडहासरुचिरस्निग्
धोपांगेनभारत २२॥

नायोगेनैववीक्ष्यमाणाम्भ्रमभतमयेऽत्रमीश्रयर्णाअवलेःकलिःअराजतमविज्ञाताल्लौकिकेहावमादनं निष्किंच
नत्वेनतत्त्रीतिरासानाद्दर्शायता अनौचित्यानिर्गुणान्वहृच्याज्ञाचमिवक्षिः औदासीन्यमकामत्वेसदोषाम्बोउ
पासन्तःअजत्वादीवेदर्शितेभैष्माराजन्बहृन्गुणाव कृतिनेमेदित्तान्भैष्मीन्यपेधतहृणास्त्वैः श्रीभगवतः
स्वनिंदापराणियानिवचनानितानिसर्वाकर्षपरतयाव्याचक्षाणाप्रतिभाषित्तं २३॥

३९

अविश्लेषान्हेतोः आत्मानमिवेत्येवार्थं स्वयमाहुः २१ चिंतालक्षणमाह पदेति २२ नखैररुणा श्रीः कांति
र्यस्य तेन सुजातेन सुकुमारेण पदा २३ सुदुःखमप्रियश्रवणात् भयं त्यागशंका शोको वियोगचिन्ता तैर्विन
ष्टा बुद्धिर्यस्यास्तस्याः श्लथंति पतंति वलयानि यस्मात्तस्मात् हस्तात् देहश्च पपात विक्लवा अशक्ता धीर्यस्या

श्रीशुक उवाच एतावदुक्त्वा भगवानात्मानं वल्लभामिव मन्यमानामविश्लेषात्तद्दर्पघ्न उपारमत
२१ इति त्रिलोकेशपतेस्तदात्मनः प्रियस्य देव्यश्रुतपूर्वमप्रियं आश्रुत्य भीता हृदि जातवेपथु
श्चिन्तां दुरन्तां रुदती जगाम ह २२ पदा सुजातेन नखारुणश्रिया भुवं लिखन्त्यश्रुभिरञ्जनासितैः
आसिञ्चती कुङ्कुमरूषितौ स्तनौ तस्थावधोमुख्यतिदुःखरुद्धवाक् २३ तस्याः सुदुःखभयशोकवि
नष्टबुद्धेर्हस्ताच्छ्लथद्वलयतो व्यजनं पपात देहश्च विक्लवधियः सहसैव मुह्यन् रम्भेव वातविहतः प्र
विकीर्य केशान् २४ तद्दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः प्रियायाः प्रेमबन्धनं हास्यप्रौढिमजानन्त्याः करुणः
सोऽन्वकम्पत २५ पर्यङ्कादवरुह्याशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः केशान्समुह्य तद्वक्त्रं प्रामृजत्पद्मपा
णिना २६ प्रमृज्याश्रुकले नेत्रे स्तनौ चोपहतौ शुचा आश्लिष्य बाहुना राजन्ननन्यविषयां सती
म् २७ ॥

तस्याः २४ हास्यप्रौढिं गांभीर्यं २५ चतुर्भुजः इति अश्रुप्रमार्जनकेशबंधपरिमार्जनार्थं चतुर्भुजत्वमर्थः हे
मृगायनि? २६ अश्रुकले अश्रुभिः पीते पूर्णे शुचा शोकाश्रुभिः २७ ॥ ॥

नृपशुभिर्नराकारैः पशुभिः किंपुनर्वक्तव्यमनवगतमस्फुटमिति किंच यस्मात्त्वेमभवंतमनुवर्तंतेतेषामपीहित
मलौकिकमिति किंवक्तव्यंतवेश्वरस्याहितमलौकिकमित्यर्थः आश्रिताः पदवीं हृभुजायः सीदंतियोषित
इत्यस्यपरिहारं वदत्यतियद्वाक्येतिपंचमश्लोकेनिष्किंचनानवयेपाश्चनिष्किंचनजनप्रियाः तस्मात्त्वायेणना
त्मानामाभजंतिमध्यमेऽतिश्लोकोक्तदोषद्वयपरिहारंनिनिष्किंचनप्रति २६ हरिइत्यालक्षणेनतवनरहरत्रा
नैरत्याह यस्मात्ति अन्तोबलिभुजः प्रजाश्रपिब्रह्मादयोयस्मैभगवतेबलिंहरंतितस्यसर्वेश्वरस्यभगवतो

त्वत्पादपद्ममकरंदजुषांमुनीनांवर्त्मास्फुटंनृपशुभिर्ननुदुर्विभाव्यं यस्मादलौकिकमिहेहि
तमीश्वरस्यभूमंस्तवेहितमथोअनुयेभवंतं २६ निष्किंचनानन्नभवान्नयतोस्ति किंचिद्यस्मैबलि
बलिभुजोपिहरंत्यजाद्याः नत्वाविदंत्युपरतकमानव्ययोधाः श्रेष्ठोभवान्बलिभुजामपितेपित
भ्यम् २७ ॥ ॥

हरिद्रतानवदतीत्यर्थः निष्किंचनजनप्रियाः अत्रतत्संकर्षेणबहुव्रीहिनावानिदास्यादिति स्वयमग्रभयद्या
त्तोति श्रेष्ठोभवानिति तेनवित्तक्षुपणापोनिष्क्रेविंताः निष्किंचनाः विषयाश्चेच्छुः विषयत्वाः निष्क्रेणविनानि
ष्किंचनः बलिभुजोलोकेश्वराणांब्रह्मादीनामपिश्रेष्ठः तेनभगवंतवतितस्मात्स्वायेणनात्मात्मानामंभजंतीतिमोक्षरेन
त्वारदंतीतिआत्मन्तयोधाः त्वोश्नतकेनविदंतीतिअतः श्रेष्ठनृपः श्रेष्ठनवतर्पयंतिनत्वांभजंतीत्यर्थः बलिभु
जामपिभवान्श्रेष्ठः अन्यत्रेहैववदंतीययोरेवसमेविज्ञामत्यन्तोतमनोचित्यंपरिहरंतीति २७ ॥ ॥

तत्र यदुनाथ कस्मात्त्वं हेयसमानिति तत्राप्यस्मात्सत्यमेवेत्याह ननु इति हे अरविन्दविलोचन त्रयाणां ब्रह्मा-
दीनामप्यधीशो नियन्ता त्वं कथं अहं गुणप्रकृतिः त्रिगुणस्वभावा प्राकृता गुणमयी प्रकृतिर्वो न गुणत्वमे-
व स्त्रीधीश्वरीः सर्वेषां यस्मादित्यत आह यदुनाथ राजभोगविभूतः सुख सम्पूर्ण पारगोपालानित्याह ३५ हेतु
कृष्णमेति भगवान् भावेदर्पयति गुणाः प्राह्लाद यस्त्वपवर्ग इति ते अतिराजानः तेभ्यो भयादिवेति अन्तर्हृदये सम्य
ईतत्वदृष्ट्या यो विषया करैरपरिच्छिन्नमन्यः पोते निश्चलतया प्रकाशते उपलभनमात्रः चैतन्यघनः आत्मा

रुक्मिण्युवाच ननु एवमेतदरविन्दविलोचनाहं यद्वै भवान्न भवतः सदृशी विभुम्नः क्व स्वे महि-
म्न्यभिरतो भगवांस्त्र्यधीशः क्वाहं गुणप्रकृतिरज्ञगृहीतपादा ३५ सत्यं भयादिव गुणेभ्य उरु-
क्रमान्तः शेते समुद्र उपलम्भनमात्र आत्मा नित्यं कदिन्द्रियगणैः कृतविग्रहस्त्वत्सेवकैर्नृप-
पदं विधुतं तमोऽन्धम् ३५ ॥

भवानिति बलवद्भिः कृतविग्रहो भवानिति यदुक्तं तत्सत्यमित्याह कदिन्द्रियगणैः कुत्सितैरिन्द्रियैरिन्द्रियगणैः
हृत्विमिश्रायणं वक्तुं वचनं कुत्सितेन्द्रियगणेनैव पुमानिति लोके निग्रहकृतविग्रहस्ते पुत्राः अपनीतः यदुक्तं त्व
नेनृपासनानिति तत्राह त्वत्सेवकैरिति नृपाणां पदं मानं त्यक्तं तमः एव तत् अविवेकवत्त्वात्तत्र
त्सेवकैरेव त्यक्ते किं पुनस्त्वया कर्तव्यमिति श्रयस्व वर्त्मना प्रेमामलोकयत्पस्मी
प्रस्ताविति तदुक्तोऽनर्पित एवेत्याह ३५ ॥

श्री
भा०द०
उ०
४१

41

सिंहो यथा पशून्निरस्य स्वबलिं हरति तथा पार्थिवान् शार्ङ्गनिनादेनैव जयन्मां यदीनिराख्य मां त्वं भागोऽस्मि यत्ते ज्ञा
ह्रादस्तत्त्वा न क्षितिपास्तव राजभ्यो भयात् उदधिं शरणं प्रपन्नाः इति यद्वचो भाषणं तत् जाड्यं मोहेन कृतमित्यर्थः या
वान्यत्र अस्पष्टवर्त्मनामित्यादिना अवर्णितत्वां भजेत्तः सीदन्तीति किमादनश्रमा वहन्त्वं ऊर्जितदृष्टिमेवमेवेत्याह
यद्वाञ्छयेति ३९ यस्य तव भजनवाञ्छया नृपोत्तमाः अङ्गो वेनस्य पिता वैन्यः पृथुः जायन्तो भरतः नाहुषो य
याति: गयश्चादिर्येषां ते यथा तेन तव पदवीमास्थिता अपि किं सीदन्ति न सीदन्त्येव अपि तु त्वत्पदं प्राप्ता इत्य

जाड्यं वचस्तव गदाग्रज यस्तु भूपान्विद्राव्य शार्ङ्गनिनदेन जहार्थ मां त्वं सिंहो यथा स्वबलिमीश पशून्स्व
भागं तेभ्यो भयाद्यदुदधिं शरणं प्रपन्नः ३९ यद्वाञ्छया नृपशिखामणयोऽङ्गवैन्यजायन्तना
हुषगयादय ऐक्यपत्यं राज्यं विसृज्य विविशुर्वनमम्बुजाक्ष सीदन्ति तेऽनुपदवीं त इहास्थिताः किं
४ कान्यं श्रयेत तव पादसरोजगन्धमाघ्राय सन्मुखरितं जनतापवर्गं लक्ष्म्यालयं त्वविगणय्य
गुणालयस्य मर्त्या सदोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ४१ ॥

र्थः एवं च कोपावेशेनावसादनस्य परिहाराय यदस्पष्टवर्त्मनामित्येतद्व्याख्याने तदर्थं विहायाद्योत्कर्षः यदुक्तं स्व
आत्मनोऽनुरूपमिति ४ गुणानामालयस्य तव पादसरोजगन्धं जनताया अपवर्गं मोक्षरूपं लक्ष्म्या आलयं
सन्मुखैः महद्भिः मुखरितं वर्णितं माघ्राय तमविगणय्य मर्त्यानां मरणधर्मिकां सदोरुभयं यस्यास्तमन्यं
कान्यं श्रयेत नैवेत्यर्थः विविक्ता दृष्टिर्यस्याः सा गुणालयस्येत्यनेन गुणहीनाऽस्मीति यदुक्तं तदपास्तं अतस्त्व
मेवाहमभजमित्यत आह तवेति ४१ ॥

फलानुत्मायपरमानंदरूपः तस्यैवानेहस्यान्यानिभूतानि मात्रामुपजीवंतीति श्रुतेः समाजः सेव्यसेवकलक्ष
णसंबंधः न तत्पुरुषः स्त्रियं च मिथोऽनयोः तयोश्च तत्पदवत्तत्काननस्तुवेङ ऽविनीतत्वादाकुलयोरित्यर्थः मिथुनि
स्माविलामुपेत्यस्य परिहारमाह ३५ भिन्नपदव्याख्यानेन्यपक्षदेहपुनिमिविनि पुंषेत्यस्य परिहरआ
त्मेतियदर्थं सर्वे प्रियं तस्य जगतामात्मनमन्वयांनेनेहपोऽन्यार्थः किंच आत्मदश्वेतिवेदभेदं तदविज्ञाय

त्वैवेसमस्तपुरुषार्थंस्यापः फलात्मायस्तोकयासमत्तयोनविदंतिकान्ते तेषांविभ्रमसमचित्तो
भवतः समाजः पुंसे स्त्रियं च रतयोः स्वादवेङ ऽविधोनः ३५ त्वेन्यपक्षदेहपुनिमिषोदिताननुभा
वश्वात्मान्मदश्च जगतामिति मेहतोसि क्षिप्तमवध्वंवङदीप्तिनकालंवेगधस्मापिषोज्ञमव
नाकपतीन्नुष्टोने ३५ ॥

त्वयादीष्टं समीतयेत्यस्मिन्नर्थेदोषद्वयेपरिहरतिरतीतिश्रुति तां वेवमेमयाहुतोसि ऽत्यत्ता नयपरि
हारः हित्वेत्यदीक्षेसमीताधारिहारः भवतोध्रुवः कामान् उत्क्षिप्तिमोऽपः नन्कस्यवसोनध्रसमाश्रापि
प्रेयोग्योनान् ब्रह्मादीनपि विद्याण्ड्यौनोमवशकाम्यर्थः ध्यानान्नपरिहृत्यपुरुषोत्तरश्रणवा
नेप्रदीमकोपर्यरंभेण तस्मिन्नेवाताननमाश्रयति ३८ ॥

श्री० भा० द० उ० स्कं० ४२

42

यद्यपि त्वं क्लिश्यसे तथापि समतेन राज्ञा गर्भयोगोऽत्र समर्पितमप्यपि अननतिरिक्ता तिष्ठ यवनीदृष्टिः यस्य ते स्यते आत्म
व आत्मन्येव रतस्य तर्हि त्वत्तेन को लाभः तत्र लाभ एव महालाभः किं बहुना हिस्मा विश्व स्पृहइ ये ऽ पात्रा यजमो
ति मात्रा उ लोके सर्वेन मतं तन्नाम तम् मामामीत श्रेयश्चाप्येतत् हर्षितदेवनः परमात्मके प्यात्मनुग्रहं प्रतिनदेव तत्र लो
सर्वं प्रतिष्ठा त्यागाय प्रभसत्त्विनामेत्र प्रत्युपदिष्टा आह ह्यार्णवेति ४४ अथात्मनो नयुमितमा दिन बालो ली।
कं सिद्धिं इति समन्वयतो लोकेकन्यायाध्वहरिरिति भवति यथा काशिराजकन्यानां श्रेयो विकोवालिकानां

अत्र त्वं तु ज्ञातम् ममते व राज्ञा गर्भयोगात्मेदं तस्य समर्पितानतिरिक्ताइ दृष्टिः यदर्थं स्पृहइ यऽपात्र जोतिमा
त्रोमामीत्तमेनदृहनः परमात्मकया ४५ नैवालीकमहं मन्ये वचस्ते मधुसूदन: श्रुतावायां वहिस्रायं
कन्यायाः स्यादितिः कश्चित् ४६ मूढाया अपि पुंसन्त्यामनोभ्यतीन वनेव बुधो सती न विश्राया त्रा।
विश्रुभयच्युतः ४७ श्रीभगवानुवाच साध्वेतन्ज्ञातकामेन शाज उविप्र लविता समोहितेयद
न्यार्थं सर्वं तत्तत्त्वमेवहि ४८ यान्यान्कामानयेमे कामान्मय्यकामाय भामिनि सेवत्येकोतभक्ता
याः तव कल्याणि नित्यदा ५ ॥

तिहृणामधेबायाप्वसाल्वेश्वतिर्जातानहत् ४७ मूढाया: परिणीताया अपीति उभयस्मात् लोकद्वयात्
च्युतो भ्रष्टः इति ४८ अलोविताउपहसितामिश्रन्यार्थं आख्यातवती ४९ मय्येकान्तभक्तायाः ते कामाः स
त्येवा कामाय कामनिर्हन्नयेमोक्षपर्यवसायिनः तत्पर्थः अन्यवादेनवचारज्ञाता
समभिनंदिति उपलब्धमिति ५१ ॥

प्रार्थयते स्यादिति भ्रमतां पाराणां मृतिभिर्देवतिर्यगादिजन्मभिः पादौ ते त्वदर्थे वादवक्ष्यल्कर्मस्त्रवौशित्य
र्थः कर्णेश्वत स्पृतवयत्त्व मन्तृ तस्य सेमाः स्यापवर्गा नार्णाय स्मात् सः भजेत मत्रयाति श्रान्तमालि
गेति तस्य तवोच्छितिर्मितिभीतस्याहि पारापाम्भिवा त्रुटूपभजनयोर्गपश्चतत्वा महत्स भुजभित्यर्थः ये वा
तावातेव कृतो गुणाः याजपुश्रीष्मितामंपेलीकपालविभूतिभिरित्यादिना तत्र सेवं सपापेस्तात्र लि
भेगोवाहहाम्यातस्याऽति ४२ ख्वयाऽत्वकेवलमात्वाहाः यावोवलीहृदाऽवनित्यंव्यापारहिशाः ।

नेत्याद्रूपमभजेत्रवालास्यीयामात्मानमत्रक्ष्यमजजकामस्तुरं स्यान्येतवोऽत्रिनयाणोस्तुति
भिर्भ्रमन्त्यायोवैभजेत मत्रयात्यन्तलापवर्गः ४२ तस्याः स्तनचुत नृपाभवतो यदि द्याः स्त्री
णां न हे वृत्व्यर्याश्च विद्रालभृत्याः यत्कर्णमूलमरिकर्षणनोपयाया युष्मत्कथामृडवि
रिच्छिसभासदीताः ४३ लक्ष्मपमत्तकेप्पानलोमभिनड्मेतमा माख्ययकाकिभिविरू ।
कफायिकवातेजीवः खवः भजतिकोनमतिर्विमूढा याति पदाजमकर्दमजिघ्रतीस्त्री ४४

श्वानरूवावमताः विद्राह्लाऽत्वकृपणानि स्त्रावृत्याऽत्वकिंकमाः नृपाणत्स्याऽङ्गभेगायाः पतयः स्युः तस्यां
कर्णे गृह्णेत्वत्कथानप्राक्षयादिति ४३ तस्यादितपादपन्मकिंजल्कमजिघ्रती हती पास्त्री विमूढा
माकांतोयमितिसतिर्यस्याः साकोतमितिजीवच्छवंभजतिन्त्वगादिभिर्बहिः पिनद्धं श्मश्रुमांसमांसा ।
दिमयमितिरितिवाहस्यक्षिति ४४ ॥

श्री०
भा० द०
टी०
५३

प्रोद्वाहपर्वणि अनिरुद्धविवाहे अक्षगोष्ठ्यां द्यूतसभायां तद्वधं भ्रातृवधं तस्मिन्काले तदेव दुःखमागतः पुनः पुनः स
मुत्थं दुःखमसहोऽपि त्वत्वमस्मिन्नेवैतानिरुद्धविवाहानन्तरं समयमागतं किंचिदुक्तवानसि ५६ आत्मलभने मत्प्राप्त्य
र्थं मयि चिरायति विलम्बमाने निर्विवाहे आगतस्मिति कृतमतिकयो विरम्याम्बलिति एतद्धि शून्यं मत्वा इदम
नन्ययोग्यमङ्गं जिहासि त्यक्तुमिच्छासीः त्वं चेदेतत्ः प्रस्थापितः तदा हि उक्तं त्वया यत्तद्वयं जानन्तो लभेय मवसरमाद

भ्रातुर्विरूपकरणं युधि निर्जितस्य प्रोद्वाहपर्वणि च तद्वधमक्षगोष्ठ्याम् दुःखं समुत्थमसहोऽस्मदयो
गभीत्या नैवाब्रवीः किमपि तेन वयं जितास्ते ५६ दूतस्त्वयात्मलभने सुविविक्तमन्त्रः प्रस्थापितो म
यि चिरायति शून्यमेतत् मत्वा जिहास इदमङ्गमनन्ययोग्यं तिष्ठेत तत्त्वयि वयं प्रतिनन्दयामः ५७
श्रीशुक उवाच एवं सौरतसंलापैर्भगवाञ्जगदीश्वरः स्वरतो रमया रेमे नरलोकं विडम्बयन् ५८ त
थान्यासामपि विभुर्गृहेषु गृहवानिव आस्थितो गृहमेधीयान्धर्मान्लोकगुरुर्हरिः ५९ इति श्री
भागवते दशमस्कन्धे रुक्मिणीसंवादो नाम षष्टितमः ६० ॥

43

जहास सत्यं तत्तथा यदि तज्जन्मभिः स्यादिति यद्वा जिहासाः तिष्ठेदः त्यक्तुमेच्छेत्यर्थः तत्तत्र कर्मण्येव प्रति
ष्ठेत न तत्प्रतिकर्तुं पारयामित्यर्थः किंतु केवलं त्वां प्रति नन्दयामो हर्षयाम इति ५७ सौरतसंलापैः स्मर
तत्त्वंगोष्ठीभिः ५८ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कन्धे षष्टितमः ६० ॥

गृह्यमाणैरप्यवर्तमानाधीनान्यकर्षितान्यविषयाजाता पकोऽहमस्मि ममिन्नेपत्तामेवहृषीकैर्तैस्सका
मानुभक्तान्निवर्तयेमामिति ५१ इपत्वेदेपत्यप्रमोगमस्वार्थमायामोहितत्वमेवोपपादयति मोऽप्र
मानुभक्तान्निवर्तयेमामिति ५१ इपत्वेदेपत्यप्रभोगमस्वार्थमायामोहितत्वमेवोपपादयति मोश
योति ५२ अप्रपवर्गात्सहसेपदोयभिमत्तेमोपाप्यप्रमायकेवलेमेपरएव विषयात्मावृत्तिमन्नमोत्तत्व
तितामोक्षपदोयोहमेवपतिस्तेयविषयानिरपेक्षपितिनिष्कृष्टयोनावपिस्पृहन्नकिंचित्तेषांमात्रात्मकवि
द्विषयात्मकत्वान्निरयः सममेगामःयोमनसेगामपवस्मादतोमदभागपाउत्पर्यः ५३ तस्मात्तहेयहेयस्य

येमां
उपलक्षेपतिप्रमपातिप्रात्पोवनेनचे गृहाकैः चाल्पमानाप्यानधीमयप्यकर्षिता ५१ येमा
मजेतिदोपत्येतपस्यावृतचअेया कामान्मानोपवर्गोपोमोहितामममायया ५२ मोप्राप्यमा
नित्पपवर्गासेपदेवोकेतियेसंपदएवतन्यतिम तेमेदभावपानिरोपियेन्द्रियोमात्रात्मकत्वा
न्निरयः सममगामः ५३ द्विष्याहेयमेकामोयन्यारकृतायहतिर्भवमोचनावलेः सङ्गा
गमोमनगेङ्गपोमोलमेममयानिहतिजघःस्त्रियः ५४ नचावदेपीप्रमाथिनीअहिताशेहेपण
पणमिमानिनियथास्वविवाहकाले प्राप्तान्नृपानविगणय्यरहोहरोमेप्रस्थापितोद्विजउपश्रुत
सत्कथस्य ५५ ॥

रिन्वयामपिमवमोचिनीनिष्कामानुहनिःकृतादिष्टापयतमदमकापेक्षताबलैः सङ्कङ्गाङ्गपाधिघोडगमि
प्रायायाः श्रापवाङ्गमयायाः शापतपपपरायाः निष्कृतिजयोवचनपपयाः स्त्रियः मतयाममान्रहनिःउ
क्षरति किंचसेतिनिष्कामः श्रेतेवमपिवर्तमानाबघः किंतत्वाहपीकापिनपपामीतितस्याभा
निबद्धमानेनाभिनेद्तितत्वाहपीमितिद्विभिः ५४ उपन्नान्वाः मसःकपायस्पमे ५५ ॥

44

अनुरागेण हासावलोकस्य नवसंगमे लालसमौत्सुक्यं तेनाद्यहास्य विभ्रमकंदं बस्यतेमेऽन्तः अनुरागाद्धा
स्यावलोकनं नवसंगमार्थं लालसं तस्माद्येतः तस्य मनोविजेतेन पोक्तिरिति वा किं तस्य कुसुमनाद्विभिर्वि
भोक्तस्य निर्दयं दास्यं विद्धुरिति शेषः भावयि नवयि नवसंगमाप्रमिथानं अनन्तमार्गो नो त्वकोनवतस्या

भ्रूक्षेपमापतिमवाप्य पतिस्त्रियस्तानमात्मदयोपिन विङ्ः पद्वीयद्दीयां भेजुर्भूदाविरमेमितया
अनुरागहासावलोकनवसंगमलालसाद्ये ५ प्रत्युत्क्रमामनवमार्हणपाद्यौवनाहलविभ्रमणावी
जनगांधमास्ये केशप्रसादपायनस्वपनोपहार्यैर्दासीपानाशुपिविभोर्विदधुःस्वदास्यं ६ तासां
यादवपुत्राणां हास्त्रीणांपुत्रोहिताः अष्टौमहिष्यस्तत्पुत्रान्प्रद्युम्नादीन्गृणामिते ७ चारुदे
ष्णःसुदेष्णश्चचारुदेहश्चवीर्यवान् सुचारुश्चारुगुप्तश्चभद्रचारुस्तथापरः ८ चारुचंद्रोविचा
रुश्चपुत्रोहिदपामोहेः प्रद्युम्नप्रमुखाजाता रुक्मिण्यांनावमाःपितुः ९ भानुःसुभानुःस्वर्भानुःप्र
भानुर्भानुमांस्तथा चंद्रभानुर्बृहद्भानुरतिभानुस्तथाष्टमे १० श्रीभानुःप्रतिभानुश्चसत्यभामा
त्मजादश सांबःसुमित्रःपुरुजित्शतजिच्चसहस्रजित् ११ ॥

प्रतीतेःतेषामेवश्लोकानांप्रस्तावांतरेपुनःपुनराहत्रिरितिसौदर्यात् प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतमाह ६ ८
यादवपुत्राणांसोजासोमनसेयेष्टौमहिष्योयाःशातज्ञात्सत्पुत्रानिति ७ प्रद्युम्नप्रमुखाजाताःरुक्मिण्यांनावमाःपितुः
८ चारुःकविर्हर्षोवीरःसुबाहुर्भद्रएकलःशांतिर्दर्शःपूर्णमासःकालिंद्याःसोमकोवरः ९ १० ११

एकषष्टितमे पौत्रैः पुत्रपौत्रादिसंततिः अनिरुद्धविवाहे च रुक्मिणो गमनोद्वधः श्लाघिकपात्रस्याह्ध
मरूत्वप्रतीमप्रद्भवान् कोटिशः पुत्रपौत्रादीन्हरिरियोजयत् तदेतदुक्तमाहह्कृतस्यावलाभार्यो
आत्मनिःसपत्नतयापितुः सकाशादनवमान् १ प्रेष्ठं न्यमंसत प्रयुक्तस्य प्रियत्वमेकत्वेनेति स्वं स्वमेतेन
तस्य तत्त्वमात्मारामत्वं विदंतीति न तद्विदः आत्मारामत्वे व्यनक्ति द्वयेन चार्वेति चार्वब्जकोशवदनेन च आयुतत्वा
निवाहूनेत्राणि च सप्रेमहासेन वीक्षितानि वल्गुजल्पाश्च भगवतः पत्नीः सम्मोहिता वनिताः स्वैः स्वैः विभ्रमै

श्रीशुक उवाच एकैकशस्ताः कृष्णस्य पुत्रान्दश दशाबलाः अजीजनन्ननवमान्पितुः स
र्वात्मसंपदा १ गृहादनपगं वीक्ष्य राजपुत्र्योऽच्युतं स्थितं प्रेष्ठं न्यमंसत स्वं स्वं न तत्तत्त्व
विदः स्त्रियः २ चार्वब्जकोशवदनायतबाहुनेत्रसप्रेमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पैः स
म्मोहिता भगवतो न मनो विजेतुं स्वैर्विभ्रमैः समशकन्वनिता विभूम्नः ३ स्मायावलोक
लवदर्शितभावहारिभ्रूमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौण्डैः पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनङ्गबाणै
र्यस्येन्द्रियं विमथितुं करणैर्न शेकुः ४ ॥

कैर्विभ्रमैस्तस्य मनो विजेतुं न समशकन् यतस्तावन्मात्रैः विभूम्नः परिपूर्णस्य ३ तासां विभ्रमत्व
मेवाह स्मायेति स्मायः स्मितं तस्माच्योऽवलोकलवः कटाक्षस्तेन दर्शिताः सूचिता भावाभि
प्राया येन तदेव हारि मनोहरं भ्रूमण्डलं तेन प्रहिताः प्रस्थापिताः ये सौरतमन्त्रास्तेषु शौण्डैः प्रग
ल्भैः अनङ्गस्य बाणैः यैरन्यैश्च करणैः कामशास्त्रप्रसिद्धैर्यस्येन्द्रियं मनो विमथितुं क्षोभयितुं षोड

रुक्मिणोऽभिप्रायः कथं जानीमः इति वेदनमाह अतीन्द्रियमस्मदादीन्द्रियागोचरं विप्रकृष्टं दूरस्थं व्यवहितं कुड्या-
द्यन्तरितमिति २० तद्वेतरे स्वयंवरे रुक्मवत्याहृतः सन्राज्ञो निर्जित्य जहारेति २१ यद्यपि श्रीकृष्णावमानितः तथा-
पि वैरमनुस्मरन्नपि व्यतरत् प्रादात् अन्वमोदतेत्यर्थः २२ सर्वासामेवैकैका कन्या तत्सर्वं विवाहोपलक्षणम्

अनागतमतीतं च वर्त्तमानमतीन्द्रियं विप्रकृष्टं व्यवहितं सम्यक् पश्यन्ति योगिनः २० श्रीशुक उवाच वृ-
तस्स्वयंवरे साक्षादनंगोऽंगयुतस्तया राज्ञः समेतान्निर्जित्य जहारैकरथो युधि २१ यद्यप्यनुस्मरन्वै-
रं रुक्मी कृष्णावमानितः व्यतरद्भागिनेयाय सुतां कुर्वन्स्वसुः प्रियं २२ रुक्मिण्यास्तनयां राजन्कृत-
वर्मसुतो बली उपयेमे विशालाक्षीं कन्यां चारुमतीं किल २३ दौहित्रायानिरुद्धाय पौत्रीं रुक्म्या-
दद्धरेः रोचनां बद्धवैरोऽपि स्वसुः प्रियचिकीर्षया २४ जानन्नधर्मं तद्यौनं स्नेहपाशानुबन्धनः २४
तस्मिन्नभ्युदये राजन्रुक्मिणी रामकेशवौ पुरं भोजकटं जग्मुः साम्बप्रद्युम्नकादयः २५ तस्मिन्नि-
वृत्त उद्वाहे कालिंगप्रमुखा नृपाः दृप्तास्ते रुक्मिणं प्रोचुर्बलमक्षैर्विनिर्जय २६ अनक्षज्ञो ह्ययं रा-
जन्नपि तद्व्यसनं महत् इत्युक्तो बलमाहूय तेनाक्षैरुक्म्यदीव्यत २७ ॥

पौत्रीं ज्येष्ठकन्या विवाहमाह रुक्मिण्या इति २३ यौनं विवाहः तद्यौनमधर्मं जानन्निति द्विषदन्नं न भोक्तव्यं
द्विषन्तं नैव भोजयेदित्यादिलोकविरोधात् अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न त्विति निषेधाच्चेत्यर्थः २५
लोकविरुद्धाचरणफलं वक्तुमाह तस्मिन्निति २६ अदीव्यत् अक्रीडितवान् २७ ॥

१३ भद्रो नामकल्पकः सोमकोवरः कनीयान्स्येते कालिंग्याः स्मृता इति माघालक्ष्मणायाः त्रिदिवामःप
नेमित्रविद्वान्सजाः १५ सतिसत्यामाजित्प्रभावामत्यकोनामद्रायाः स्मृताः पोव्यासापि १६ सेवशोहि
णपाःस्मृतानाशुन्तिस्यासाग्रुपल्लणा [illegible] १७ एतेषां चैतिस्त्रन्येषामपिकृत्स्नपुत्राणां पात्तसंख्यासीयुधु

विजयश्चित्रकेतुश्च वसुमानद्रविडः क्रतुः जोववन्त्याः स्मृताश्चेते सोवापाः पितृसंमताः ११ वी
रश्चन्द्रो ऽश्वसेनश्च चित्रगुर्वेगवान्वृषः आमः शङ्कुर्वसुः श्रीमान्कुन्तिर्नाग्निजितः स्मृताः १२ श्रुतःक
विर्वृषो वीरः सुबाहुर्भद्र एकलः पोन्तिर्दर्शः पूर्णमासः कालिंद्याः सोमकोवरः १३ प्रघोषो गा
त्रवान्सिंहो बलः प्रबलऊर्ध्वगः माद्र्याः पुत्रा महाशक्तिः सहओजोपराजितः १४ वृकोहर्षोनि
लोगृध्रो वर्धनोन्नाद एव च महांसः पवनो वह्निर्मित्रविंदात्मजा लघिः १५ संग्रामजिद्बृहत्सेनः
शूरः प्रहरणोरिजित् जयः सुभद्रो भद्राया वाम आयुश्च सत्यकः १६ दीप्तिमांस्ताम्रतप्ताद्या
हितायास्तनया हरेः प्रद्युम्नाचानिरुद्धोऽभूद्रुक्मवत्यां महाबलः पुत्र्यां तु रुक्मिणो राजन्नाम्ना
भोजकटे पुरे १७ एतेषां पुत्रपौत्राश्च बभूवुः कोटिशो नृप मातरः कृष्णजातीनां सहस्राणि च षोड
श १८ रामोवाच कथं रुक्म्यरिपुत्राय प्रादाद्दुहितरं युधि कृष्णेन परिभूतस्तं हन्तुं रंध्रं प्रतीक्ष
ते १९ एतदाख्याहि मे विद्वन्द्विषोर्वैवाहिकं मिथः २०

ज्ञः पौत्रस्यकोपोऽभूत्तः तत्रहेतुत्वेन सौभाग्यपत्नी तां वा हत्वा मत्सस्मारयति मातर इति च पाठेनाधिका
श्रेज्ञेयम् यः कृष्णेन हेतवे प्रतीत तत्र सकथं प्रदात्तिवैवाहिके विवाह निमित्ते २० ॥

इतिश्रीभागवते दशमे एकषष्टितमः ६१ द्विषष्टितमे प्रोक्तमनिरुद्धस्य बोधनं कन्यायाःसमागमस्य बाणे
न बद्धस्य च बंधनम् अनिरुद्धोद्वहे तस्मिन्बाणयादवयोर्युधि श्रीकृष्णः शिवं जित्वा बाणबाहूनपाछिनत् १ पुत्रा

इति श्रीभागवते दशमस्कंधे एकषष्टितमोऽध्यायः ६१ श्रीराजोवाच बाणस्य तनयामूषामुपये
मे यदूत्तमः तत्र युद्धमभूद्घोरं हरिशंकरयोर्महत् १ एतत्सर्वं महायोगिन्समाख्यातुं त्वमर्ह
सि १ श्रीशुक उवाच बाणः पुत्रशतज्येष्ठो बलेरासीन्महात्मनः येन वामनरूपाय हरयेऽदा
यि मेदिनी २ तस्यौरसः सुतो बाणः शिवभक्तिरतः सदा मान्यो वदान्यो धीमांश्च सत्यसंधो दृ
ढव्रतः ३ शोणिताख्ये पुरे रम्ये स राज्यमकरोत्पुरा तस्य शंभोः प्रसादेन किंकरा इव तेऽमराः
४ सहस्रबाहुर्वाद्येन तांडवेऽतोषयन्मृडं ५ भगवान्सर्वभूतेशः शरण्यो भक्तवत्सलः वरेण छंद
यामास स तं वव्रे पुराधिपं ६ स एकदाह गिरिशं पार्श्वस्थं वीर्यदुर्मदः किरीटेनार्कवर्णेन संस्पृ
शंस्तत्पदांबुजं ७ नमस्ये त्वां महादेव लोकानां गुरुमीश्वरं पुंसामपूर्णकामानां कामपूराम
रांघ्रिपम् ८ दोःसहस्रं त्वया दत्तं परं भाराय मेऽभवत् त्रिलोक्यां प्रतियोद्धारं न लभे त्वदृते समं ९
कंडूत्या निभृतैर्दोर्भिर्युयुत्सुर्दिग्गजानहम् आद्यायां चूर्णयन्नद्रीन्भीतास्तेऽपि प्रदुद्रुवुः १० ॥

येपुरपालके ६ कामेश्वरयतीतिकामपूरः सद्यसावमरांघ्रिपः कल्पतरुरुक्तो ८ कंडूत्या अतिभृतैर्दोर्भिः

46

निष्क्रान्तोऽलक्ष्ये ह्ययाङ्ग्र तथान्यैर्नवकर्पटं ३१ न्यर्बुदे दण्डकोटीलक्ष्ये च भित्तो ग्राममध्यादेदे ३२ फ

णत महत्वन्यथा तेन ग्राममध्यादेदेगो नेतृककपजयनकालिङ्गाः प्राह मह्वले ३७ देवान्संदर्शि
यज्ञे चैनोमयपनडलायुधः ततोऽलक्ष्ये ककपण्डुगाढ हेतवानयतुल्तः ३८ जितवानहमि
त्याह कविलके नवमाश्रितः मन्मनातोभितःश्रीमान्मधुद्वदुवपर्वणि ३९ ज्ञातकणात्यो
तिरुपान्यथुपमहमादये नेत्रापिजितवान्मोधर्मे फलेनमाश्रितः ४१ ककोजितमया
त्रेमेवदन्तप्रान्निकाद्वति नदाब्रवीन्नमोवापिबलेनैव जितोऽरुः ४२ धर्मतोवचनेनैवक
कीवदन्ति देमृषा नामनाहपवेदभोडपूगजन्यचोदितः ४३ सकुधागणातिहमनवभा
घकालचोदितः नेवात्कोविदाघ्र्यंगोपालावनगोचराः ४४ अतोदीव्यतिराजानोवाग्नि
द्धनमवाहपाः कलिङ्गाविमधिदितिमाराजभिक्षोपहासितः ४५ कुरुःपतिवधप्रजले
तन्नृपमसादि कलिंगराजेनस्मात्हीनाद्पामपदे ४६ देतालपातयन्कोऽयोहमदिहा
तद्विजैः प्रन्योनिर्भिन्नवाहरणीरमाकथितास्तिताः समानोऽकुर्भीतावलेनपरिक्षादिता ४७
नहितेककिगरिम्यालेनाब्रवीन्नाथमाधुवा कलिङ्गाधिवलयोराजन्नेहमगाममणहरि ४८
ततोनिकटेमहस्यर्धावरोगपमणोव्यपयुक्तपाद्यलो ग्रामादयोभोगककाहपाहोःमित्र

लिलापंमथमदनाशयाः ४९

लमाश्रितोककीमयाजितमित्याह ५३ हर्षयानवोदया ५४ सिद्धप्रविलापाः प्रभुदयपाशवपा

अनिरुद्धंविलिखितंवीक्ष्योषालज्जयावाङ्मुखीस्थिता: २२ योगिनीतत्रनीता २४ पुंभिःप्रेरितमपाके २
स्रग्गन्धपरार्ध्यैरसूत्वैःवासःस्रगादिभिःशुश्रूषणाद्यैकेनअर्चितःसन् २६ ऊषयाअपहृतेन्द्रियःअहर्गणान्दिन

47

मनुजेषुचसावृष्णीन्शूरमानकदुन्दुभिम् व्यलिखद्रामकृष्णौचप्रद्युम्नंवीक्ष्यलज्जिता २१ अनिरु
द्धंविलिखितंवीक्ष्योषावाङ्मुखीह्रिया सोऽसावसावितिप्राहस्मयमानामहीपते २२ चित्रलेखि
तमाज्ञायपौत्रंकृष्णस्ययोगिनी ययौविहायसाराजन्द्वारकांकृष्णपालिताम् २३ तत्रसुप्तंसु
पर्यंकेप्राद्युम्निंयोगमास्थिता: गृहीत्वाशोणितपुरंसख्यैप्रियमदर्शयत् २४ साचतंसुन्दरवरं
विलोक्यमुदितानना दुष्प्रेक्ष्येस्वगृहेपुंभीरेमेप्राद्युम्निनासमम् २५ परार्ध्यवासःस्रग्गन्धधूपदी
पासनादिभिः पानभोजनभक्ष्यैश्चवाक्यैःशुश्रूषणार्चितः २६ गूढःकन्यापुरेशश्वत्प्रवृद्धस्ने
हयातया नाहर्गणान्सबुबुधेऊषयापहृतेन्द्रियः २७ तांतथायदुवीरेणभुज्यमानांहतव्रता
म् हेतुभिर्लक्षयांचक्रुरप्रीतांदुरवच्छदैः २८ भटाआवेदयांचक्रूराजंस्तेदुहितुर्वयम् विचेष्टितंल
क्षयामकन्यायाःकुलदूषणम् २९ अनपायिभिरस्माभिर्गुप्तायाश्चगृहेप्रभो कन्यायादूषणंपुंभिर्दुष्प्रे
क्ष्यायानविद्महे ३० ॥

समूहान्नबुबुधे २७ आप्रीतांमतिहृष्टांदुरवच्छदैःछादयितुमशक्यैः २८ विचेष्टितंविरुद्धाचरणं २९
अपायःअपसर्पणंप्रमादोवातद्रहितैःपालितांतेऽदुष्प्रेक्ष्यामसतीयस्यांतस्याःपुंभिर्दूषणंकृतंवेतिनजानीमः

स्ववीर्यस्यनापानेनापाकेकेतनमेगेप्रतीतमाणाः श्रीमहादेवादिष्टसंग्रमस्यप्रसंगमाहात्म्यमिति ११

ततश्चान्याभगवानाहकेतन्नोभन्यतेयदा स्वरूपंत्वभवेन्मह्यं दशसंगुणोमत्तमेनतु ११ इत्युक्ताः
कुमतिश्चष्टः स्वयहंसविपात्तूप प्रतीतनिपिपासः देवोस्ववीर्येनापानेकुधीः १२ तस्योपा
नामडहितास्वमेप्रभुभिनाराति केन्यालभतकोतेनश्रागाहष्टः क्षातेनमाः १३ मातरतम
पप्पतीकालिकातीतिवादिनी मालीनामधयुक्तस्योविदलाक्रीडिताभूपा १४ वाराणस्यम
त्रीकेभाडःचित्रलेखावतत्वता मायापहृत्यालीमृषाकोतहस्तसमन्विता १५ कान्यम
गायसेमभुक्तीहपास्तेमनोरथाः हेस्नगाहतते धाधिराजपुत्रपलक्ष्ये १६ उषोवाच हृष्टः
कचिद्धरः स्वप्नेमयामेःकमललोचनः पीतवाससहस्ताहयोवितालहृयगमः १७ तमहंत
गयेकातेपाययित्वाधरेमधुः कापिपातःसहृयतीतिमामोहगिनागीवे १८ चित्रलेखउवा
च वासनेतेपकश्चामित्रिलोकगायदिभाव्यते तमानिधेनयतैमनोहर्तातमादिशा १९ प्र
कउवाच सुरकादेवगंधर्वसिद्धचारणपन्नगान दैत्यानविद्याधरान्यक्षान्मनुजांश्चयथालि
खित २० ॥

प्रयुक्तिश्रानिरुद्धेनतत्रापिस्वमे २२ तेकोतेनपप्पतीसारुनव्योततः किंहर्नेतदाहवाणस्येति २४ हृत्त
ग्राहेमर्तौर २६ चित्रलेलातत्याहवःपत्रामयेकोवाभवेतःतियणावतत्पदेलिलात २१

श्री
भा॰ द॰
उ॰ टी॰
४८

रामकृष्णानुवर्त्तिनः प्रतीतो गुरवो निर्गता विप्रवर्याः ३ सर्वतो दिव्यमित्र्यश्चोऽन्तरेणान्वयः ४ मज्जमानानि पुरो याना
दीनि दृष्टैकवक्त्रः ग्रहाः आकाशादुपरि तन्नानि दृश्यानानि भ्रमितिनिर्ययौ वायवः ५ स्तनः स्कंधः तत्स्थितः प्रम

अथ गुरोर्गुरुपानन्दाद्रः सौवीरो ब्राह्मणाः नदी गणेशमरायायानमरुत्कृष्णानुवर्त्तिनः श्रुत्वा हिरिभिरेषामपि:
समन्ततः सर्वतो दिशां कृष्णवीणानगरं समन्तात्स्थानपर्वमाः ४ मज्जमानपुरोपानशाकाशाहालमो
पुरं प्रत्यवागौ कृष्णाविष्टस्तल्पमेन्योभिनिर्ययौ ५ नारायणो भगवान् कृष्णः समस्तः प्रमथैर्वृतः श्राक
एनेद्विष्टमंगुरुपे रामकृष्णयोः ६ आसीत्तत्र बलशुद्धं अद्भुतं रोमहर्षणं कृष्णपाकयो रामकृष्णयो
मगुरुयोरपि ७ कोमोऽश्वकपकर्णोऽप्योबलेन समरमेपुराः सोऽवस्यवाणपुत्रेणवाणेन समस्तात्यकेः ८
ब्रह्माद्यः स्वराधीया मुनयः सिद्धचारणाः गंधर्वाप्सरसो यक्षा विमानैर्द्रष्टुमागमन् ९ शंकरानुच
रान्सौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् डाकिनीर्यातुधानांश्च वेतालान्सविनायकान् १० प्रेतमातृपि
शाचांश्च कूष्माण्डान्ब्रह्मराक्षसान् द्रावयामास तीक्ष्णाग्रैः शरैः शार्ङ्गधनुश्च्युतैः ११ पृथग्विधानि प्रा
युङ्क्त पिनाक्यस्त्राणि शार्ङ्गिणे प्रत्यस्त्रैः शमयामास शार्ङ्गपाणिरविस्मितः १२

48

कामस्यात्मनो देहाजाते ३२ अभिरामयाः सर्वमेखलयात्तस्याः श्रोणिमेघेन सक्तनक्रोडकमुपस्यास्तोहतो
वद्धो मेघावलितिमिदयाने मध्यमल्लिकावमते मेमवामल्लिकानदाश्रितातस्याग्रत्याघः संधित्तस्याग्रे
वृत्यर्थः ३३ आततायिभिकयतपाम्लैः माधवोनिकटः सोवैपुल्लोहविपाघः तन्निमित ३४ कोपविषदा

ग्रामोद्दानीयहृदके ३१ कामात्म
ततः प्रज्वलितो वायो दहितः स्फालदहलाः त्वरितः कन्यकागाग्रग्रामोद्दानीयहृदके
नेतभुवनेकसंदग्धपापामिपामवरमेपुजनता हृदहृतेकंडलजनल्लीमघाम्रितावलोकेनच
मेहितानननम् ३२ दीव्यनमतेः प्रियया अभिरामयानदेगासेवाल्लनक्रोमस्तजे वाहादेयानेम
धुमल्लिकाश्रितोनस्याश्वश्रामी नकृवेत्यविस्मितः ३३ सत्प्रविष्टहामाततायिभिर्भेदैव
नेकैस्वलाकामाधवः उपस्यामोवं परिहृत्य वक्षितोग्रयोनकोदंडगोजिवोमया ३४ जि
हृतयानान्यरितः प्रधावतः पुनोयथानकारप्ययोहनत तेहन्यमानाभवनाद्विनिर्गताति
भिन्नमौलिभुजाः प्रदुद्रुवुः ३५ तेनागणपमेवल्लिनेततोवलीकृतेस्वसेन्यकुपितोवधहू ३
पाभूपकोपविषादविह्वलावदनेतामस्याहकलाद्यपरोद्विपीत ३५ इतिश्रीभागवतेदशमेहा
पाभूपकोपविषादविह्वलावदनेताम्याहकलाद्यपरोद्विपीत चम्पागेवार्धिकामामाव्युती
पष्टितमः श्रीशुकउवाच अथपपतोवानिकटेंगाहंभनोयमाता चम्पागेवार्धिकामामाव्युती
पुरजणोचता २ नाग्दाननपाकर्णयवातोवहस्यकर्मेच प्रयपुःपोपातिनपुरेहस्यःहोस्तदेव

इतिश्रीभागवतेदशमेहापष्टित
भ्योविह्वलावपणाग्रह्मोकलाविद्दोयुयोः तेप्रतिनीयस्याःमा ३५ इतिश्रीभागवतेदशमेहापष्टित
मः ६२ त्रिपुरुपष्टितमायवाणायादवसंयुगे स्वतिर्जवेणगोवेणवाणावाहमिदोहरेः कमेचपुण्यादिके २

श्री॰
मा॰ द॰
उ॰ टी॰
५५

जनामीति त्वामेवाहमनेन शक्तिनमासि कृतः पोषो ब्रह्मादीनामैश्वर्यं तं वेहेनः सर्वात्मत्वेन चितारं न कृतः केवलो
शुद्धे नसिमात्रे चैतन्यघने नहेवं सर्वं चेतयितृत्वेन श्रीपरमेश्वरस्य शक्तं किं च विश्वसृष्ट्यादिहेतुत्वाद् पीताह विशे
त्वमीति न त्वेवं पत्र ब्रह्मप्रभृति देवाहतत्राहयन्कृत सेति यत्कृतमन्तदेव न भिन्न्यथः किं तत्कृत्ये त्वमत आह ब्रह्मलिंगे ब्र
ह्मणो वेदमलिंगपते वाततनतः निनन्कृतः प्रणान सर्वक्रियारहितवान्न न मायावाह्या स्मीति भावः किंच यावत्स
विशेषं वस्तु तत्र प्रभवामः त्वयि न सर्वं विशेषाधानेन कस्यापि प्रभुत्वं किंतु त्वमेव सर्वप्रभुरिति तन्मिमात्रं तेविहाय

त्वामेवाहं येन मायिन्यानेन शक्तिं परेषां सर्वात्मानं केवलेनसिमात्रं विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतो
ब्रह्मन्ब्रह्मलिंगं प्रपद्ये नम् १४ कालो दैवं कर्म जीवः स्वभावो द्रव्यं क्षेत्रं प्राण आत्मा विकारः तत्संघातो
बीजरोहप्रवाहः यन्मायैषा तन्निरोधं प्रपद्ये १५ ॥

नमस्तेऽस्त्विति कालः इति १४ कालः क्षोभकः कर्म निमित्तं तद्दैवं फलाभिव्यक्त्यभिमुखं दैवं स्वभावः तत्संस्कारो जीव
त्वावान्द्रव्यं भूतसूक्ष्माणि क्षेत्रं शरीरं प्राणः सूत्रं आत्मा अहंकारो विकारः एकादशेन्द्रियाणि महाभूतानि चेति षो
डशकः तत्संघातो देहः एतस्य बीजरोहवत्प्रवाहः रोहोऽङ्कुरः देहात् बीजं कर्म ततोऽङ्कुररूपो देहः अतः पुनरेवमि
ति प्रवाहः एषा त्वन्मायया तस्या निरोधो योऽयमहः यस्मिन्ज्ञाते निःशेषावधिष्ठानं प्रपद्ये तं भजे इति न तु देवकीर्तना
यस्यमेकस्यैव भूतत्वेन तत्राहं नानाभावेऽस्तीति १५ ॥

५५

49

पिविनामहेशानहाहतेन १४ नयोरनेकानिहतीनाप्यायेषांतानि १५ अनिगीत्यनन्तियकशुवो

ब्रह्मात्ब्रह्मचब्रह्मास्वेवायव्यस्यवपार्वतं अभियम्यवपार्जन्यनैजपाशुपतस्यच १२ मोह
यित्वाततिरिशोजेमनाम्बेषागर्जेभिते वाणस्यप्रतनोयोरिर्जगानाक्षिगदेशुभिः १३ स्कंदः
प्रद्युम्नवाणोहेरपमाणाःसमंततः अमृतिभेजनानेभ्यःपिविनायाक्रमद्दशात् १४ ऊ
मोऽक्षुपकाणोममेतनमेमलार्दितः उड्डुःतद्नीकानि हतनाप्यानिमर्वतः १५ विपी
येमाणस्ववलेहष्ठावाणत्नामपाणः क्रममम्याश्वनावेरयोहितेवमात्पकि १६ यदू
प्राकप्राणग्रायद्धाणःपंचपानानिवैः एकैकस्मिन्यागेहोहोमदधराइमेदः १७ नानिधि
छेदभगवानन्तिविधुगापह्रविः मार्यिरणमप्राचहत्वाणालमहायत १८ नत्मानाको
टनानामनशाग्नकोटिरोहहा पुरोवनस्यकमस्यपुत्रप्राणविरत्तया १९ ननक्तिर्यस्ववान
शामनिरीत्यनादाश्रजः वाणचनावद्विरणःक्षिप्रयन्नाविपात्वयं २० विशाविनेभननवाणेन्न
रत्नत्रिशिराःशिपात् अभययनवापाहेदहनिवद्विरणेदप २१ अप्यनारायणोदेवःजोदहा
व्यत्नज्वरं माहेश्वरोवैमावचगुणुभातेज्वराहुभौ २२ माहेश्वरःसमाक्रंदन्तेमावेनवला

वध्मेवेति २० ज्वरस्तयोद्रममशुपावतद्इति २१ नारायणापीतज्वरमसहत् २२ आत्मानंपरमपा
क्तिमन्यमानंःश्रीहरोनापयितंमहनःस्वयमेवततमःमन्तेपरमेश्वरंतान्याक्तवन्नमस्कोनोति २३ ॥

श्री भा॰टी॰ ३टी॰ ५॰

ग्रयमर्थः त्वामसन्ता प्रशंसन्ते इति न किंचायतस्त्वं वाङ्मये ब्रह्मणि गूढं ब्रह्म अभिधाविषयत्वात् अतः परं ज्योतिः
ज्योतिषामपि प्रकाशकत्वात् अविषयत्वेऽप्यर्थः जानन्ति हि प्रतीतिमत आह यमिति अमलात्मानोऽन्तः प्रकाशमेव।
त्यर्थः आत्मानात्मवत् त्रिगुणस्य तत्त्वज्ञाने लीलया धिष्ठितः स्वयोगो विराड्विग्रहः सोऽपि नत्वायत्तोऽङ्गेश्वरफलानां सर्वे
तिमध्ये केचिदीश्वरफलेष्वभ्यायेन विराड्रूपेण त्वेति हाभ्यानामितिति ३२ यस्य नभस आदयो नाभ्याद्यवय
वाः स भवांल्लोककल्पः पुरुष इत्युत्तरेणान्वयः नभ आकाशो यस्य विराजो नाभिः अग्निस्तु वक्त्रं रेतः द्यौः शीर्षं।

श्रीरुद्रउवाच त्वं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गूढं ब्रह्मणि वाङ्मये यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केव
लम् ३३ नाभिर्नभोऽग्निर्मुखमम्बु रेतो द्यौः शीर्षमाशाः श्रुतिरङ्घ्रिरुर्वी चन्द्रो मनो यस्य दृगर्क आत्मा
अहं समुद्रो जठरं भुजेन्द्रः ३४ रोमाणि यस्यौषधयोऽम्बुवाहाः केशा विरिञ्चो धिषणा विसर्गः प्रजा
पतिर्हृदयं यस्य धर्मः स वै भवान्पुरुषो लोककल्पः ३५ ॥

आशादिशः श्रुतिः श्रवणेन्द्रियं उर्वी अङ्घ्रिः चन्द्रो मनः अर्को दृक् अहं शिवः आत्मा अहंकारः समुद्रो जठरं इन्द्रो भुजा बा
हुः इन्द्रादयो लोकपाला वा हस्त इत्यर्थः ३४ ओषधयो रोमाणि यच्छेदास्तद्रहन्निः स्यन्दन्ते अम्बुवाहाः केशाः विरिञ्चो धि
षणा बुद्धिः प्रजापतिर्विसर्गो मेढ्रं धर्मो हृदयं लोके कल्प्यतेऽनेन कल्प्यते इति लोककल्पः नत्र शारदे पीकपातीतस्य
कथं नभो नाभित्वादीनि रूपत आह तवेति ३५ ॥

50

सर्वपापविनिर्मुक्त एव त्वं यथालीलया स्वीकृतैर्मत्स्याद्यवतारैर्देवान्बिभर्षि पालयसि तद्वल्लोक
सेतून्वर्णाश्रमधर्मान् तदर्थं तदनुष्ठातॄन्साधूंश्च तद्देशांश्च उन्मार्गान्दैत्यान्हंसि हिंसयैव तदपि
तव जन्म भूमेः भारहरणाय लीलावतारो न कर्माधीनमित्यर्थः ग्रस्तोऽहं ततस्त्वदभिमुखेऽस्मीति
मोत स्मरेत्त्वत्पादयोर्नारदस्तमाहमिति २८ ततो जगत्संहारात्मनस्तवाग्नेः शीतलत्वेन ज्वरे
नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान्साधून्लोकसेतून्बिभर्षि हंस्युन्मार्गान्हिंसया वर्तमाना
न्जन्मैतत्ते भारहाराय भूमेः २८ तप्तोऽहं ते तेजसा दुःसहेन शान्तोग्रेणात्युल्बणेन ज्वरेण
तावत्तापो देहिनां तेऽङ्घ्रिमूलं नो सेवेरन्यावदाशानुबद्धाः २९ श्रीभगवानुवाच त्रिशिरास्ते प्र
सन्नोऽस्मि व्येतु ते मज्ज्वराद्भयं यो नौ स्मरति संवादं तस्य त्वन्न भवेद्भयम् ३० इत्युक्तोऽच्युतमान
म्य गतो माहेश्वरो ज्वरः बाणस्तु रथमारूढः प्रागाद्योत्स्यन् जनार्दनं ३१ ततो बाहुस
हस्रेण नानायुधधरोऽसुरः मुमोच परमक्रुद्धो बाणांश्चक्रायुधे नृप ३२ तस्यास्यतोऽस्त्रा
ण्यसकृच्चक्रेण क्षुरनेमिना चिच्छेद भगवान्बाहून्शाखा इव वनस्पतेः ३३ बाहुषु छिद्यमा
नेषु बाणस्य भगवान्भवः भक्तानुकम्प्युपव्रज्य चक्रायुधमभाषत ३४ ॥

यावदाशानुबद्धास्तावत्तापोऽर्थः २९ हे त्रिशिरः प्रसन्नोऽस्म्यप
एकस्य ज्वरस्य पराभवं ततः प्रतिषेधं तदा हन्तावदितरसेवायोग्यता यावदनुवितार्थः ३० हे त्रिशिरः
यान्महान्तापालकः सन् शुभविजयकालावतारं तामाह यद्यपि नानावयोः संवादं यः स्मरेत् तस्य
त्वत्तो भयं न भवेत् अन्यस्मान्नापि भयं नास्तीत्यर्थः ३१ भक्तवत्सलं श्रीकृष्णं भगवन्तं तोषयितुं वैरेति २ २

पुत्रादिषु प्रसक्ताः वृजिनार्णवे दुःखसमुद्रे उन्मज्जन्ति देवादियोनिषु निमज्जन्ति स्थावरादिषु उत्तरं तद्वायवीर्येति विप
र्ययास्वभवति ब्रह्मत्वस्यावरान्तयोरिति एवं जीवेषु स्वात्मस्थानिरूप्य दीनान् भजतां निरूपितदाह्याहेति ३९ देवे
न त्वया कर्माणि तेनादत्तं नृदेहमिमं दुर्लभमपीतियोऽयं देहः अयत्वामिति ४० विपर्यया विपरीताः अनात्मानीश्वरा
प्रियार्थे इन्द्रियार्थाः पुत्राद्यः तदर्थं अहं मन्ये तत्पुत्रमनस्मात्वाभजनात्याह अहमिति ४१ श्रीभगवतोभजनी

यन्मायया मोहितधियः पुत्रदारगृहादिषु उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति प्रसक्ता वृजिनार्णवे ३९ देवदत्तमिमं ल
ब्ध्वा नृलोकमजितेन्द्रियः यो नाद्रियेत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मवंचकः ४० यत्त्वं विसृजते मर्त्य आत्मा
नं प्रियमीश्वरं विपर्ययेन्द्रियार्थार्थं विषमत्त्यमृतं त्यजन् ४१ अहं ब्रह्मा च विबुधा मुनयश्चामलाश
याः सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वामात्मानं प्रेष्ठमीश्वरम् ४२ तं त्वा जगत्स्थित्युदयान्तहेतुं समं प्रशान्तं सु
हृदात्मदैवतं अनन्यमेकं जगदात्मकेतं भवापवर्गाय भजाम देव ४३ अयं ममेष्टो दयितोऽनुवर्ती
मयाभयं दत्तममुष्य देव संपद्यतां तद्भवतः प्रसादो यथा हि ते दैत्यपतौ प्रसादः ४४ ॥

प्रह्लादेन भक्तिं प्रार्थयते समं त्वे हेतुः प्रशान्तमिति सुहृदित्यादि माह सुहृदं बुद्धिप्रवर्तकत्वात् आत्मा वस्तुत्वा
त्मकत्वात् एवंभूतं देवमीश्वरं त्वां न वान्यो भजनीयो इत्याह अनन्यमेकं समना समानजातीयरहितं तत्कृतं
जगतामात्मानं च केतं अधिष्ठानं स्यये भक्तिरजस्य स्वभक्तस्याभीष्टमाशास्ते अयमिति ४३ दैत्यपतौ प्रह्लादे ४ ४५

हे श्रीकंठ यामनन्तस्वप्रच्युतस्वरूपमवाप्याभ्युदयाय न केवलमेतावत् किंतु अस्मद्गुरुहार्थमपीत्याह वा
यवेति सर्वे लोकपालास्त्वया पालिताः समापि भुवनानि पालयाम इति ननूक्तः भावयित्रोमप्रविभा
व्यानि भुवनानिमसति तर्हि कथमुक्तं त्वं हि त्वमेति न हि त्वसत्वमम सजातीयविजातीयभेदः संभवतीतिश्र
तस्राह त्वमिति ३६ एकः सजातीयरहितः उक्तः आद्याः पुरुषः पुराणानामक्ष्याग्रयवतामायः शक्त
तिर्भेत पुरुषः तलाविस्फुलिंगास्यस्वयंत्येव मस्मादात्मनासैवे आत्मनोन्यच्चरेतीति श्रुतेः अतः मा
जातीयभेदरहितः किंच अद्वितीयः विजातीयरहितोपि उक्तो हेतुः सर्वस्यात्मत्वात् स्वगतभेदरहितश्चेति क

तवावतारोयमकुंठधामन्मनस्यात्मयोजगतो भवाय वयं च सर्वे भवितानुभाविता विभावया
मो भुवनानि सप्त ३६ त्वमेक आद्यः पुरुषोद्वितीयः तुर्यः स्वदृग्धेतुरहेतुरीशः प्रतीयसेथाय
यथाविकारः स्वमायया सर्वगुणप्रसिद्ध्यै ३७ यथैव सूर्योपिहितः स्वच्छायया छायां च रूपाणि
च संचकास्ति एवं गुणेनापिहितो गुणांस्त्वमात्मप्रदीपो गुणिनश्च भूमन् ३८ ॥

येन तर्हि प्रतिशरीरं जीवभेदः प्रतीयते प्रतीयते तत्राह प्रतीयसेति सर्वगुणप्रसिद्ध्यै सर्वविषयप्रकाशनाय ३
तर्हि किमहमेव संसारीत्युच्यते नहि नहीति महदाहंकारायेवेति हे भूमन् स्वया छायया मेघपटलेन
णया परदृष्ट्यापिहितः छन्नोपि सूर्यः छायां मेघरूपाणि मेघांतरितान् घटादीनपि संचकास्ति प्रका
शयति एवं गुणेनाहंकारेण स्वकार्येण जीवावरकेन तदृष्ट्यापिहितोपि गुणान् महदादीन् गुणिनः
नश्चोपहितान् जीवानपि संचकास्ति आत्मप्रदीपः स्वप्रकाशः अतः सर्वसाक्षित्वान्न संसारित्वमित्यर्थः
नाहमन्मोयति ३८ ॥
किंच मायाश्रियस्यान्यान्मोहयतस्तवज्ञतः संस्तुतिरित्याधावे

अनुपाक्षयहृत्कस्त्रीनृगोदारमं गतः पिपासितः क्षुधितः जलं विचिन्वंतः सर्वे जीविनं चक्रुः किलासं वीक्ष्य ३
चर्ममयैः पाशैः तन्तवैः तन्तुमयैः ४ सततं चामीकरं रत्नवर्णं वदर्णायस्यमः अच्युताग्रलेकाग्नेवरस्त्रो यस्य

चर्ममिस्तांतैः पार्श्वैः बद्ध्वा पतितमर्भकाः नाणक्रुवान्सुरुङ्गैः तैः कस्मात्यावदुत्क्षिप्तकाः ४ तत्रा
गत्यांबिदात्तो भगवान् विश्वभावनः वीक्ष्योज्जहार वामेन तं करेणामलीलया ५ सद्यः उत्तमश्लोक
कराभिमृष्टो विहाय सद्यः कृकिलासरूपं सततं चामीकरचारुवर्णः स्वर्ग्यद्भुतालंकरणांबरस्त्रक् ६
पप्रच्छ विद्वानपि तन्निदानं जनेषु विख्यापयितुं मुकुन्दः कस्त्वं महाभाग वरेण्यरूपो देवोत्तमं त्वां ग
णयामि नूनं ७ दशामिमां वा कतमेन कर्मणा संप्रापितो स्यतदर्हः सुभद्रः आत्मानमाख्याहि
विवित्सतां नो यन्मन्यसे नः क्षमं मत्रवक्तुं ८ श्रीशुक उवाच इति स्म राजा संपृष्टः कृष्णेनानंतक
र्मणा माधवं प्रणिपत्याह किरीटेनार्कवर्चसा ९ नृग उवाच नृगो नाम नरेन्द्रो हमिक्ष्वाकुतन
यः प्रभो दानिष्वाख्यायमानेषु यदि ते कर्णमस्पृशम् १० ॥

कृकिलासं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितचेतसः तस्य चोद्धरणे यत्नं चक्रुस्ते कृपयान्विताः ३

नः स्वर्गदेवो बभूवेति ६ यच्च यदित्तमं ८ यदि ते कर्णमस्पृशामिति अस्मिन्देहं वचनं यदि वेदाः प्रमाणं स्मृति
तिवत्कर्णायणेत्नं सप्रासः स्यामित्यर्थः किंच किमिति ९ ॥

श्री॰ भा॰ द॰ उ॰ टी॰ ५२

52

वैरोचनिः बलिः तस्य नप्तृत्वात् अवध्यः तावत् किंच प्रह्लादाय ति अन्वययोऽवेयः तर्हि किमिति विकृतं दर्पोपश
मनं तत्राह दर्पोपशमनायेति प्रवृक्णानि चत्वार इति ४९ सवध्वा उषया सह रुद्रानुमोदितः इति तदभिप्रेत
स्येवाणात्कस्य गानस्यैकान्त्यात् पौरादिभिरभ्युद्यतः अभिष्टवमागात्समलंकृतः ५२ इति श्रीभावार्थदीपि

भवतो यद्व्यवसितं तन्मे साध्वनुमोदि
श्रीभगवानुवाच यदात्थ भगवंस्त्वं नः करवाम प्रियं तव तं ४६
नमू ४७ अवध्योऽयं ममाप्येष वैरोचनिसुतोऽसुरः प्रह्लादाय वरो दत्तो न वध्यो मे तवान्वयः ४८
दर्पोपशमनायास्य प्रवृक्णा बाहवो मया सूदितं च बलं भूरि यच्च भारायितं भुवः ४७ चत्वारोऽस्य
भुजाः शिष्टा भविष्यत्यजरामरः पार्षदमुख्यो भवतो न कुतश्चिद्भयोऽसुरः ४८ इति लब्ध्वाभयं
कृष्णं प्रणम्य शिरसासुरः प्राद्युम्निं रथमारोप्य सवध्वा समुपानयत् ४९ अक्षौहिण्या परिवृ
तं सुवासःसमलंकृतं सपत्नीकं पुरस्कृत्य ययौ रुद्रानुमोदितः ५१ स्वराजधानीं समलंकृ
तां ध्वजैः सतोरणैरुक्षितमार्गचत्वरान् विवेश शंखानकदुंदुभिस्वनैरभ्युद्यतः पौरसुहृद्द्विजाति
भिः ५२ य एवं कृष्णविजयं शंकरेण च संयुगम् यः स्मरेत्प्रातरुत्थाय न तस्य स्यात्पराजयः ५३
त्रि इति श्रीभागवते दशमस्कंधे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ६३ श्रीशुक उवाच एकदोपवनं राजन् जग्मुर्यदुकु
मारकाः विहर्तुं साम्बप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः १ क्रीडित्वा सुचिरं तत्र विचिन्वंतः पिपासिताः
जलं निरुदके कूपे ददृशुः सत्त्वमद्भुतं २ ॥

चतुःषष्टितमे कृष्णो नृगं शापविमोचयत् नृगमाहात्म्यकथनाद्ब्रह्मस्वहा
कायोद्यमे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ६३ ब्रह्मस्वहारिदोषमप्यत्रोऽनुमानपि तयत् विप्रस्तिमभ्यमेभ्यागादिमदोनहेमनोरमा
याचष्टे तत्स्वकाः ब्रह्मस्वहारिदोषं च

दाहमाहुरित्यप्रतीकमत्रनीतो प्रार्थितो लोकपोनदाह गालमिति ५२ एतस्मिन्नेतरोऽतिपातः सर्वे पापमावानेनमम
सर्वथाऽतिभावः उत्तरार्धे रवेक पदं प्रथमवापूर्वं शुभमिति नेनयनमत्रवाक्यपदपदपदमिहेवयम् पूर्वमस्त्रभेश
जेऽतिमेयोक्ते प्रथमः पतेतिप्राहइतीदेनश्रीकालदर्पणेनेनविस्मितः मनम्रात्मनोभावममभिनंदति ५६ हे विभो
मत्वेममात यथोलोचनगोचरः मनकर्णमातात्मयत्वतो मीयपः किमत्रात्वर्यनदाहपरमात्माप्रतपवयोगे

भवेताव ग्रहत्वीनो किंकरस्याविजानतः मस्रऽरतमोक्षाद्यात्पतेनो निरयेष्वपि ५४ नाहं प्रतीक्षे
वैराग्यमिच्छाम्यस्यपाक्रमात् नान्यकृत्यामध्युतमिच्छामीत्यपरोपयो ५५ एतस्मिन्नेतरोयामो
हैनीतायमवयम् यमेनप्रष्टः तत्राहेदेवदेवजगत्पते ५७ पूर्वं त्वमस्यभेदत्वऽताहोनृपतेशुभे
नोतद्दानस्थमेष्यपरो लोकस्यभाषतः ५८ पूर्वदेवाशुभेषुजेऽतिप्राहपतेतिसः तावद्दात्मा
त्मानेकक्किलासपतन्प्रभो ५५ सत्वकर्णममविभोपतः पयात्मन्योरोस्येः क्षातिरूपामलहृद्वि
भाव्यः सातात्स्यातजऽकव्यमनोऽथवृद्धेः स्यात्मेत्रहपयऽकृयमभवापवर्गः ५५ ॥

श्रेरयित्रातिरूपाउपनिषद्वृत्तघात्रमलेहृदिविभाव्यः श्रितः यतोग्रयोजः श्रतजमैंद्रियकेज्ञानतदथः प्र
वीगवयस्मात् यस्येहमवापवर्गो भवतममवान्नरूपपः स्यात्ऽकव्यमनेनक्कि लामत्वभवऽः स्वनानिवृद्धे
त्वमभेतच्छित्रमित्यर्थः उद्दिक्तमक्तिर्विकृधाभवोधयत्राहदेवेति ५८ प्रवृत्तापयति तवजातेहितिदेवलो
लोकेपवर्तमानस्यात्मनोमनसाममनिधिप्रार्थयते यत्रक्कापीति त्वत्पदमास्पदसाश्रयोयस्येतितथाभूते

53

किं न्यूनमिति सर्वेषां भूतानामात्मनो बुद्धेः साक्षिणस्ते अविदितं किं तन्न किंचित् १२ अन्नदातेभ्यः सत्याचारेभ्यः
तपस्विभ्यः कन्याः अप्रदापिता चेत्तेभ्यः शुभवदन्याः अभ्युदाराः अध्ययनशीला चेत्तेभ्यो न तेभ्यः शुद्धेर्वा पीड्या दि
तपस्याः कन्याः अप्रदापिता चेत्तेभ्यः स्मृतिवदन्याः अभ्युदाराः अध्ययनशीलाश्चेत्ते तेभ्यः १४ द्विजमुख्यस्य प्रतिगृह्णन्निह
चक्षते एवं वर्तमानस्य मम मे कर्तव्यं किंचिद्दायाज्ञेषु शिवत्यादकस्य चिदिति १४ द्विजमुख्यस्य प्रतिगृह्णन्निह

किं तत्ते विदितं नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिणः । कालेनाव्यासकन्तरूपो वृत्ते चापितवान्तया ११
घावेत्यः शिकनाथ मे यौवनोदितिनायकाः । यावेत्यावद्याया ज्ञातावन्तीन्द्रदेहस्थाः १२ ययाति
नीतकणीरूपपीलज्ञोयण्ज्ञाः कपिलाहेमशृङ्गैः । न्यायार्जितानुण्याश्चुताः सवन्याः उज्ज्वलमा
लाभरणादद्दावहम् १४ सलंकृतभ्यो गुणशीलवद्भ्यः सीदत्कुटुम्बेभ्य ऋतव्रतेभ्यः तपः श्रु
तब्रह्मवदान्यसद्भ्यः प्रादां युवभ्यो द्विजपुंगवेभ्यः १५ गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिनः कन्याः स
दासीस्तिलरूप्यशय्याः वासांसि रत्नानि परिच्छदान्रथानिष्टं च यज्ञैश्चरितं च पूर्तैः १६ कस्य
चिद्द्विजमुख्यस्य भ्रष्टा गौर्मम गोधने संपृक्ताविदुषा सा च मया दत्ता द्विजातये १७ तां नीयमानां तत्
स्वामी दृष्ट्वोवाच ममेति तं ममेति प्रतिग्राह्याह नृगो मे दत्तवानिति १८ विप्रौ विवदमानौ
मामूचतुः स्वार्थसाधकौ भवान्दातापहर्तेति तच्छ्रुत्वा मे भवद्भ्रमः १९ अनुनीतावुभौ विप्रौ धर्म
कृच्छ्रगतेन वै गवां लक्षं प्रकृष्टानां ददाम्येषा प्रदीयताम् २० ॥
नस्यमेषकृतः इति तिला विद्याआलाश्य मितिजानतां विप्रौ विविदमानौ मामूचतुः स्वार्थसाधकौ भवा
न्दातापहर्ता च तच्छ्रुत्वा मे भवद्भ्रमः प्रतिज्ञा हि एकं दातेति स्वामिनोक्तं अपहर्तेति भवद्भ्रमः व्याकुलो भव

दुरनुज्ञातंयावदनुज्ञातंनिषिद्धंत्रिपूरुषंकुलेस्वयंपुत्रंपौत्रंचप्रसह्यहरणेनबलाद्भुज्यमानमभ्यपतः ३६ येब्रह्मस्वम भिमन्यंतेसाध्विति तेनिरयमेवाभिमन्यंते अतोबालिशाः अतःआत्मपातंनपश्यंतःप्रतिपद्यहृष्टाः नीति ३७

ब्रह्मस्वंदुरनुज्ञातंभुक्तंहंतित्रिपूरुषं प्रसह्यतुबलाद्भुक्तंदशपूर्वान्दशापरान् ३६ राजानोराजल क्ष्म्यांधानात्मपातंविचक्षते निरयंयेभिमन्यंतेब्रह्मस्वंसाधुबालिशाः ३७ गृह्णंतियावतःपांशू न्क्रंदतामश्रुबिंदवः विप्राणांहृतवृत्तीनांवदान्यानांकुटुंबिनां ३८ राजानोराजकुल्याश्चतावतो ब्दान्निरंकुशाः कुंभीपाकेषुपच्यंतेब्रह्मदायापहारिणः ३९ स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरे च्चयः षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिः ४० नमेब्रह्मधनंभूयाद्यद्गृध्वाल्पायुषोनराः पराजिताश्च्युताराज्याद्भवंत्युद्वेजिनोहयः ४१ विप्रंकृतागसमपिनैवद्रुह्यतमामकाः घ्नंतंबहुशपंतं वानमस्कुरुतनित्यशः ४२ यथाहंप्रणमेविप्राननुकालंसमाहितः तथानमतयूयंचयो न्यथामेसदंडभाक् ४३ ब्राह्मणार्थोह्यपहृतोहर्तारंपातयत्यधः अजानंतमपिह्येनंनृगंब्रा ह्मणगौरिव ४४ एवंविश्राव्यभगवान्मुकुंदोद्वारकौकसः पावनःसर्वलोकानांविवेशनिज मंदिरं ४५ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेचतुःषष्टितमोध्यायः ६४ ॥

दुष्टभिकोनाययोधातः ४१ विप्रंकृतागसमपिनद्रुह्यत ४२ प्रणमेनमामि नकेवलमर्थवादविभीषिके यं किंत्वत्रापलक्षणाह ब्राह्मणार्थइति ४३ इतिश्रीभावार्थदीपिकायांदशमस्कंधेचतुःषष्टितमः ६४ ॥

54

सर्वभावाय सर्वस्य भावो जन्म येन तस्मै अन्नलोकत्रितय विकाराय कृतो नान्तं पारं यस्य तस्मै मायाख्यापा
ति: यस्य तस्मै वासुदेवाय सर्वेषां तारणाय प्रधानपुरुषाय श्रीकृष्णाय महानन्दरूपाय पादानन्त
पुरुषार्थत्वप्रदाय महाविभवायेति विशेषणानि वाचकः तयोरैक्यं ब्रह्मैकत्वमभिधीयते इति

देवदेव जगन्नाथ गोविन्द पुरुषोत्तम नारायण हृषीकेश शरण्य लोकाच्युताव्ययः १८ प्रजा
नौ हि मायास्य यतो देवदेवेश ब्रह्मा यत्र कापि मतः देवो नाथ यात्मा नान्यदा सादृशम् १९ नमस्ते सर्व
भावाय ब्रह्मणे नन्तपारात्मने कृष्णाय वासुदेवाय योगिनां पतये नमः २० श्रीपरशुराम उवाच
तेषां विक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा गौतमेन तु तिना प्रयतात्मा नाम्य वाक्यं पप्रच्छ नाथ २१ कृष्ण
पतिः देवाभव विदेवकी स्मृतः प्रसादये वाम मानारामात्मानं विपिबन् २२ ऊर्ध्वं वा
अनन्तरेण सर्वे ते सावपि किं पुनः रामाभीष्ममालिनौ २३ नाहं हालाहल
मन्ये विषयस्य प्रतिक्रियाः अमन्त्रेभि विवशे जनान्तःपति निधिकर्विन् २४ किं न विधि
ब्रह्मत्वेव क्रियादिः प्रयास्यति ओं जनमन्त्र नत्यहस्तिज सम्भवापावकः २५ ॥ ॥

स्मृतिः किंच योगानां शास्त्रादिकर्मणां तत्फलदाने च प्रभावः प्रबोधमतेन्द्रो हि हविर्दाय गोत्तमन्ति
च्छूरु पितामिथ्या मिन्नहोत्र कर्मफलभोगाप्नोति १ मनाक् स्वदपि भुक्त्वा समुद्भवेऽपि महत्वा स्पृष्टे जीय
मः तेन स्थितोऽपि दूर्जं २४ किंच विषादपि चोभमित्यत्र हि नाशीति २४ तेषामपि सर्वकार्ये न मा
रकान्तान् प्रमितात्मना प्राप्यात् नद्यपि नेत्यादर्शविशिष्टिभि पितामहत्वमिति विद्धि अनलान्य वरोपपत्ति च

सकलदानगोदानाध्यायादिकम् नक्षत्रदिनप्रकरणमिति २५ ॥

तर्हि तन्मनेयुष्माभिः प्रतिबंधः किं न कृतः तत्राह का वियामादितिवेन नतु विश्वासः किमिति कृतः तत्राहुः कथमितिवक्तुं वक्तृत्वाग्रनानाविधानि वाक्यानि तत्रान्या ऊचुः कथं नु गृह्णन्तीति १३ चित्रकथस्य नवकोविदस्य किंच सुंदरं च स्मितं यस्मिन् तेनावलोकेनदच्छ्वसितः त्वमितो यः स्मरः तेनातुरा अपरा ऊचुः किं न इति १४

कच्चित्स्मरति वा बन्धून्पितरं मातरं च सः ॥ १० अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सकृदप्यागमिष्यति । अपि वा स्मरतेऽस्माकमनुसेवां महाभुजः ॥ ११ मातरं पितरं भ्रातॄन्पतीन्पुत्रान्स्वसॄरपि । यदर्थे जहिम दाशार्ह दुस्त्यजान्स्वजनात्मजान् ॥ १२ तानस्मयः परित्यज्य गतः संछिन्नसौहृदः । कथं नु तादृशं स्त्रीभिर्न श्रद्धीयेत भाषितम् ॥ १३ कथं नु गृह्णन्त्यनवस्थितात्मनो वचः कृतघ्नस्य बुधाः पुरस्त्रियः । गृह्णन्ति वै चित्रकथस्य सुन्दरस्मितावलोकोच्छ्वसितस्मरातुराः ॥ १४ अपरा ऊचुः किं नस्तत्कथया गोप्यः कथाः कथयतापराः । यात्यस्माभिर्विना कालो यदि तस्य तथैव नः ॥ १५ श्रीशुक उवाच । इति प्रहसितं शौरेर्जल्पितं चारु वीक्षितम् । गतिं प्रेमपरिष्वङ्गं स्मरन्त्यो रुरुदुः स्त्रियः ॥ १६ संकर्षणस्ताः संदेशैः कृष्णस्य हृदयंगमैः । सान्त्वयामास भगवान्नानानुनयकोविदः ॥ १७ द्वौ मासौ तत्र चावात्सीन्मधुं माधवमेव च । रामः क्षपासु भगवान्गोपीनां रतिमावहन् ॥ १८ ॥

कालस्तावत्तस्य वास्माकं च यथा त्वेव किं तत्कथया तेनास्माकं वदंः त्वं तत्त्वं तावानेव विशेषः इतिधतिति १५ नानाविधेष्वनुनयेषु कोविदः १७ मधुं चैत्रं माधवं वैशाखं गोपीनां रतिमिति श्रीकृष्णक्रीडाप्युत्पन्नां गोचान्यासामिति प्रसिद्धिः १८ ॥

येषु पठितं सेवा रामः चक्रे गोकुलमाकुले रममाणास्ततो गोपीभिः कालिन्द्याकर्षणो महान् रामस्य चरिते
विरे कालिन्द्याकर्षणाजितं योऽकालादिकलस्य पुष्पगुम्मतः परे गोपीभिरभिनन्दितो बभूव तत
दाहविरमिति ३ गोपवृन्दाश्च विविधं अभिनन्दयन्ति ह्यभिनन्दितो बभूव तत्पश्चादपि च यथा वयस्य इति

श्रीकृष्ण उवाच बलभद्रानुकृष्णे भगवान् अथ समास्थितः सहर्षहृत्सङ्कल्पैः प्रययौ नेह
गोकुले १ परिवृतः स्निग्धकैः गोपैर्गोपीभिरेव च रामो भिवाद्य पितरौ गोपीभिरभिनन्दितः
ततः २ चिरेण प्राहिताः पाहे सानुजो नन्दादीनथ कृत्वा शोकमालिङ्गनेः सिषिचुर्जलैः
३ गोपवृन्दा विविधवयो विशेषाभिनन्दिताः यथा वयो यथा सख्यं यथा सम्बन्धमात्मनः ४
सम्प्रेक्ष्य गोपालान् हास्यहस्तग्रहादिभिः विश्रान्तं सुखमासीनं पप्रच्छुः पर्युपासिताः ५
गोपाः प्रश्नोनामयं बन्धुप्रेमगद्गदया गिरा कृष्णे कमलपत्राक्षे सन्न्यस्ताखिलराधसः ६ गोपा
ऊचुः कश्चिन्नो बान्धवा राम सर्वे कुशलमासते कच्चित्स्मरथ नो राम यूयं दारसुतान्विताः
७ दिष्ट्या कंसो हतः पापो दिष्ट्या मुक्ताः सुहृज्जनाः निहत्य निर्जित्य रिपून् दिष्ट्या दुर्गं समाश्रिताः
८ गोप्यो हसन्त्यः पप्रच्छू रामसन्दर्शनादृताः कच्चिदास्ते सुखं कृष्णः पुरस्त्रीजनवल्लभः ९ ॥

४ ते सर्वे पुत्रान्देवकीसुतो रामेश्वनाम यो श्रीगोपः पप्रच्छुः तेन गोपास्तेन रामेणाप्रश्नाः इति कृष्णकमलप्रास्य
र्थं सन्न्यस्ताखिलराधसः त्यक्त सर्वविषयाः ६ रामस्य सन्दर्शनेनादृताः सादराः ९ ॥ ॥

उत्तीर्णां निर्गताय असितांबरादीनि कान्तिर्ददौ कान्तिर्लक्ष्मीः यतो नकैवमन्ये वरुणप्रहिता वासीमाला मम्लान
पंकजा समुद्रभेनणावसेनीलेलक्ष्मीर्यच्छतीति हरिवंशोक्तेः शतिलक्ष्मीर्यच्छतीति हरिवाक्ये जातरूपम
यंचके कुंडलं वज्रभूषणं आदित्यमेवयमास्येदिव्यं श्रवणभूषणं देवीमांप्रतिगृह्णाति बभ्राणोक्तिः

कामं विहर्तुं सलिलादुत्तीर्णायासितांबरे भूषणानि महार्हाणि ददौ कान्तिः शुभां स्रजं ३० वसित्वा वाससी नीले मालामामुच्य कांचनीं रेजे स्वलंकृतो लिप्तो माहेंद्र इव वारणः ३१ अद्यापि दृश्यते राजन्यमुनाकृष्टवर्त्मना बलस्यानंतवीर्यस्य वीर्यं सूचयतीव हि ३२ एवं सर्वा निशा याता एकेव रमतो व्रजे रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्व्रजयोषितां ३३ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे बलदेवविजये यमुनाकर्षणं नाम पंचषष्टितमः ६५ शुकउवाच नंदव्रजं गते रामे करूषाधिपतिर्नृपः वासुदेवोऽहमित्यज्ञो दूतं कृष्णाय प्राहिणोत् १ त्वं वासुदेवो भगवानवतीर्णो जगत्पतिः इति प्रस्तोभितो बालैर्मेन आत्मानमच्युतं २ दूतं च प्राहिणोन्मन्दः कृष्णायाव्यक्तवर्त्मने द्वारकायां यथा बालो नृपो बालकृतोऽबुधः ३ वासुदेवोऽवतीर्णोऽहमेक एव न चापरः भूतानामनुकंपार्थं त्वं तु मिथ्याभिधां त्यज ४ यानि त्वमस्मच्चिह्नानि मौढ्याद्बिभर्षि सात्वत त्यक्त्वैहि मां त्वं शरणं नो चेद्देहि ममाहवं ५ शुकउवाच कत्थनं तदुपा

योऽस्तीति ३० वसित्वा परिधाय आमुच्य कंठे निधाय चंदनादिभिर्लिप्तः ३१ एकेव निशा यथा योमाधुर्यैर्विलासैः ३३
इति श्रीभागवते दशमस्कंधे पंचषष्टितमः ६५ षट्षष्टितमे कोऽपि गर्वाद्धन्तोऽइकेहरिः तन्मित्रे च नत्तोऽह
नैमित्तिकाशिपादिके प्रस्तोभितः प्रोत्साहितो बालैः अज्ञैः २ बालकृतो नृपः बालैर्नृपत्वेन क्रीडायां परिक
ल्पितः ३ हेमूढ अस्मच्चिह्नानि त्यक्त्वा यि प्रयोत्यामित्याह उवाचेति ६ ॥

हृष्णांचेदस्पकलाभिर्मरीचिभिरामृष्टे उज्ज्वले कौमुदीगंधवायुना कुमुद्वतीनां गंधवाहेन स्वगंधवायुना सेविते यद्वा कौमुदीपक्षे नखदिकासितानि कुमुदानि लक्ष्यंते कुमुदगंधवायुनेत्यर्थः १८ वारुणीमधयामहे

पूर्णचंद्रकलामृष्टे कौमुदीगंधवायुना यमुनोपवने रम्ये सेविते स्त्रीगणैर्वृतः १८ वरुणप्रेषिता देवी वारुणी वृक्षकोटरात् पतंती तद्वनं सर्वं स्वगंधेनाध्यवासयत् १९ तं गंधं मधुधाराया वायुनोपहृतं बलः आघ्रायोपगतस्तत्र ललनाभिः पपौ समं २० उपगीयमानचरितो वनिताभिर्हलायुधः वनेषु व्यचरत्क्षीबो मदविह्वललोचनः २१ स्रग्व्येककुंडलो मत्तो वैजयंत्या च मालया बिभ्रत्स्मितमुखांभोजं स्वेदप्रालेयभूषितं २२ स आजुहाव यमुनां जलक्रीडार्थमीश्वरः निजं वाक्यमनादृत्य मत्त इत्यापगां बलः २३ अनागतां हलाग्रेण कुपितो विचकर्ष ह २४ पापे त्वं मामवज्ञाय यन्नायासि मयाहुता नेष्ये त्वां लांगलाग्रेण शतधा कामचारिणीं २५ एवं निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनंदनं उवाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप २६ राम राम महाबाहो न जाने तव विक्रमं यस्यैकांशेन विधृता जगती जगतः पते २७ परं भावं भगवतो भगवन्मामजानतीं मोक्तुमर्हसि विश्वात्मन्प्रपन्नां भक्तवत्सल २८ ततो व्यमुंचद्यमुनां याचितो भगवान्बलः विजगाह जलं स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराट् २९ ॥

त्पन्ना २० क्षीबो मत्तः २२ स्वेदएव प्रालेयं हिमं तेन भूषितं २३ मत्तो यमित्यनादृत्य नागमनं प्राप्तां नदीं २४ आहूतापि यस्मात् नायासि तेन त्वां नेष्यामि २५ चकिता कंपिता २६ एकांशेन शेषाख्येन

आयोधनेरणस्थानेअरिणाचक्रेणछिन्नैराक्रीडंआक्रीडनंकस्यान्तेकद्रस्यक्रीडास्थानमिव १७ गिरेःशृं
गंयथेति २० अथमेकिमिदमितिपश्चाद्वक्त्रमितिविभाव्यकस्यवेतिसंशयिरेसंशयंकृतवन्तः २४ सु

आयोधनंतद्रथवाजिकुञ्जरद्विपत्खरोष्ट्रैररिणावखण्डितैः बभौचितंमोदवहंमनस्विनामाक्रीडनं
भूतपतेरिवोल्बणं १७ अथाहपौण्ड्रकंशौरिर्भोभोःपौण्ड्रकयद्भवान् दूतवाक्येनमामाहतान्य
स्त्राण्युत्सृजामिते १८ त्याजयिष्येऽभिधानंमेयत्त्वयाज्ञमृषाधृतं व्रजामिशरणंतेऽद्ययदिनेच्छा
मिसंयुगं १९ इतिक्षिप्त्वाशितैर्बाणैर्विरथीकृत्यपौण्ड्रकं शिरोऽवृश्चद्रथाङ्गेनवज्रेणेन्द्रोयथागि
रेः २० तथाकाशिपतेःकायाच्छिरउत्कृत्यपत्रिभिः न्यपातयत्काशिपुर्यांपद्मकोशमिवानिलः
२१ एवंमत्सरिणंहत्वापौण्ड्रकंससखंहरिः द्वारकामाविशत्सिद्धैर्गीयमानकथामृतः २२
सनित्यंभगवद्ध्यानप्रध्वस्ताखिलबन्धनः बिभ्राणश्चहरेराजन्स्वरूपंतन्मयोऽभवत् २३ शिरः
पतितमालोक्यराजद्वारेसकुण्डलं किमिदंकस्यवावक्त्रमितिसंशिशिरेजनाः २४ राज्ञःकाशि
पतेर्ज्ञात्वामहिष्यःपुत्रबान्धवाः पौराश्चहाहताराजन्नाथनाथेतिप्रारुदन् २५ सुदक्षिण
स्तस्यसुतःकृत्वासंस्थाविधिंपितुः निहत्यपितृहन्तारंयास्याम्यपचितिंपितुः २६ इत्यात्मना
भिसन्धायसोपाध्यायोमहेश्वरं सुदक्षिणोऽर्चयामासपरमेणसमाधिना २७ ॥ राज्ञः

टी॰ ५२
स्थाविधिरुत्तरक्रियाअपचितिंनिष्कृतिं २६ आत्मनाबुद्ध्याअभिसंधायसंकल्प्यएवंसुदक्षिणःअन्वदा

हेमूढ अन्त्ये न वियश्योत्पाभिर्ये: महत्त्वमेवं विकल्पयेत्तेनप्रीत्यर्थं: यन्नाथे: कृत्रिमतद्र्पणादिभि: त्वमेवं
ह्यावसेतानि उन्नत्येन्त्याजयिष्यामीति मां पारगामेहि इत्यस्योत्तरं भुवनमिति २ वत्स: केकादिवत्पाति विषो
पा: तत्रतदा भुनां पारगामाश्रयो भवितासि ३ कापीमिति यो ऽङ्कस्यापि तदा भिन्नेवश्यानात् ५ पा

पुत्रावहते भगवान्परिहासक थामत्र उन्नते मूढ विद्धानिये: त्वमेवं विकल्पयसे १ सखेतदपि
मायान्तकेकमूढत्ववदेहत: पायिष्यासे हृत्त: तत्र भविता पारगो भुतो २ इतिहतनदा लेपे स्वामिने
सर्वमाहरन् हसो पिरपमास्यायकापीमभिजगाम ह ३ योऽङ्कोपितङ्घोगाद्धपल्लभमहा
मृग: श्वेतोहिमीभ्योसे युक्तोनिबद्धकामगाहते ४ तत्रकापिपते भिन्ने पालिश्या होव्वयाद्
प श्वेतोहिपाभि: तिग्मभिरपपणत्यो ऽङ्कोकरि: ५ पोता: यदे महापाद्धं, प्रीवस्माद्धपलतिते
विश्रामेकोन्तभमणिवनमालाविभूषिते ६ कोपायवाससीपीतव लानेगाकः ध्वज श्रमनत्या
मालाभरणोस्सु रत्नकरकुंडले ७ मूलेर्गवाभि: परिवे: पानदृहि प्रामतो मेर: प्राशिभि: पहि
मैर्वाणि: प्राहरन्नपीहरि ८ हलाम्लानत्यो ऽङ्कनापिराजयोर्वलेगजस्पंदनवाजिपतिमत् वा
दाक्षिचक्रेभुमिरदेयङ्कपोयपाभ्रगोतेहृतभवन्नपकजा: ९ ॥

र्मिप्राह: प्रहृतोनलक: ११ गतऽ: कविमोधजेयस्यतेश्रमन्त्यो: नवं: मौलिरेकृहंयस्याने १४ जगाम्येद्वना
दिवतोगावल्लमर्दितवान् हृणकाजा: चतविंधभूतया मेयणाश्रयानामिरिति १६ ॥ राम:

अहंमविनाक्ष्मिरविताक्ष्मिरविष्यामीति ३६ योऽदमीप्रकाशायदितिशेषः यद्वास्वतेजसाबोदीप्यति।
तिजाज्वल्यमानमत्यर्थंप्रकाशमानमित्यर्थः आर्दयत आपीडयत आदितोमिर्यत्कृतवोऽस्तदाह ३७ क

क्रव्यादजनैवक्रव्येहृष्टास्वानांतमाधवे पारणेः संप्रहस्याहमाभैष्टत्वविनाशास्यहं ३६
सर्वस्यान्तर्वहिस्सादीकृत्यमाहेश्वरीविभुः चिन्तायनहिताशार्थंपार्श्वस्थोविक्रमाचिरात् ३९
यत्सूर्यकोटिप्रतिमंसुदर्शनंजाज्वल्यमानंप्रलयानलप्रभं स्वतेजसाखंककुभोप्ररोदसीच
कृत्याकृत्स्निमथाग्निमार्दयत् ३७ कृत्यानलःप्रतिहतःसरथांगपाणेरस्त्रौजसासन्नृपभग्न
मुखोनिवृत्तः वाराणसींपरिसमेत्यसमुद्रदाहात्तेसर्वरिंजनेसमस्तदहत्स्वकृतानिचारः ३९
चक्रंचविष्णोःतदनुप्रविष्टंवाराणसींसाहसभालयासणां सगोकुलाहालकगोष्ठगोकुलासा
कोशार्हेश्वरणात्तपालां दग्धावाराणसीसर्वांविष्णुचक्रेणतेजसा भूयःपार्श्वमुपातिष्ठत्कृष्ण
स्यालिष्टकर्मणः ४१ यएनंश्रावयेन्मर्त्यःउत्तमश्लोकविक्रमं समाहितोवाशृणुयात्सर्व
पापैःप्रमुच्यते ४२ इतिश्रीमद्भागवतेदशमस्कन्धेषष्टितमोऽध्यायः ६६ ॥

स्थ

58

त्यानलइति ऋत्विग्भिः सहजनैश्चवर्तमानंप्रभिचर्यतेमार्यतेऽनेनेत्यभिचारःकृत्यानलः ३९ अहादिस
हितोग्रहाःआपणाः ४१ इतिश्रीभावार्थदीपिकायांदशमस्कन्धेषष्टितमोऽध्यायः ६६ ॥

वरमदात्तद्गणीवाशंक्यत्वा नित्यर्थः ३० ऋत्विजमित्यस्य नियोगकारणीयमस्य ऋत्विजमिति ऋतेः अब्राह्मण्ये
नियोजितः तु तत्र ह्मण्ये प्रयोजितो विपरीतो भविष्यतीति सूचितं अभिचरन् अभिचारं कुर्वन् व्रती इति नियमः

प्रीतोविमुक्तेभगवांस्तस्मैवरमदाद्विभुः पितृहन्तृवधोपायंसवव्रेवरमीप्सितं ३० दक्षिणाग्निं
परिचरब्राह्मणैःसममृत्विजं अभिचारविधानेनसचाग्निःप्रमथैर्वृतः साधयिष्यतिसंकल्पमब्रा
ह्मण्येप्रयोजितः इत्यादिष्टस्तथाचक्रेकृष्णायाभिचरन्व्रती ३१ ततोग्निरुत्थितःकुण्डान्मूर्ति

नियो

मानतिभीषणः तप्ततामुशिखाश्मश्रुरंगारोद्गारिलोचनः ३२ दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीदंडकठोरास्यः
स्वजिह्वया आलिहन्सृक्किणीनग्नोविधुन्वंस्त्रिशिखंज्वलन् पद्भ्यांतालप्रमाणाभ्यांकंपयन्न
वनीतलं सोभ्यधावद्वृतोभूतैर्द्वारकांप्रदहन्दिशः ३३ तमाभिचारदहनमायान्तंद्वारकौ
कसः विलोक्यतत्रसुःसर्वेवनदाहेयथामृगाः ३४ अक्षैःसभायांक्रीडन्तंभगवन्तंभयातु
राः त्राहित्राहित्रिलोकेशवह्नेःप्रदहतःपुरं ३५ ॥

३१ तप्ततामुवत्शिखाश्मश्रुणी यस्य सः अंगारोद्गारीणि लोचनानि यस्य ३२ दंष्ट्राभिरुग्रैः भ्रुकुटीदं
डैश्च कठोरमास्यं यस्य सः त्रिशिखं त्रिशूलं ३३ दिशः प्रदहन् ३४ त्राहि त्राहीत्याक्रोशन्ति ३५ सम

श्री॰
मा॰ह॰
उ॰टी॰
५९

अप्यथान्विद्ध्येपास्कारीभ्रमरः ७ प्रभिन्नेमत्ते ९ अवजगेहेलयामास निरीक्षतःनिरीक्षमाणोस्य

पुष्पान्योषितोऽथः स्मामृद्राणीगुह्यात्मनः निलिप्यवायुभिःलैः पेपास्कारीवकीटके ७
एवंदेवान्निश्चकुर्वन्नहृदयंशुक्लम्लिप्रियः ज्ञात्वामलालितगीतकिरिवत्तकेपयो ८ तत्रा
पश्यघटपत्तिगामपुष्करमालिनं सदर्पनीयसर्वांगान्ललनागृहमध्यगो ९ गायंतवाफलीं
पीत्वामदविह्वललोचनं विभ्राजमानंवपुषाप्रभिन्नमिववारणं १० दृष्टःपाणोमृगःपा
णोमानृषःकंपयन्नुमान् चकेकिलकिलाशब्दमात्मानंसंप्रदर्शयन् ११ तस्याहुर्भीक
पेवीस्पतत्यणोजातिचापलाः हास्यप्रियाविजहृसर्वेलदेवपरिग्रहाः १२ ताहेलयामा
सकपिर्भूत्वैषःसमुत्वास्मिभिः दर्शयन्स्वगुदंतामाग्राममध्यचनिरीक्षतः १३ तत्राक्षणाब्राह्
णोबलःअहरत्तावदः स्ववेत्थिन्याशवाणामदिराकलशकाः १४ गृहीत्वाहेलया
मासमुर्ततेकोपयन्हसन् १४ निर्भिद्यकलशंदृष्ट्वावामास्फालयन्बले १५ करं
धीकृत्यबलवान्विप्रचक्रेमहोत्सवः १५ ततस्याविनयंदृष्ट्वारेपाच्च्यतडपदुतान् क्रोडेशु
सलमायतहलेवारिसिंचामया १६ ॥

॥
ह॰
८
५९

59

तमनाहतेत्यर्थः १७ आस्फालयन्योषितांवासांसिप्राक्षणापादितयान्विप्रचक्रेएवमपक्कात्तवा

सप्तषष्टितमे रामो गिरौ रैवतके महान् हेलं युवतिभिः क्रीडन्नवधीद्द्विविदं बली कालिंदीविहारणानेन
रैद्विविदवधादि स्यात्तत्रापृष्ठ कातन्तूर्वं भाविनित्वेन पौण्ड्रकवधादि निरूपणेदानीं तद्वश श्रोतुं भूयोऽहमि
त्यादिना रामचरितश्रवणोत्कण्ठा यो अद्भुतकर्मणस्तत्रापि नंतरस्य तत्र चाप्रमेयस्येति १ नरकस्य
सखेति द्विविदो वै रकारणं सुग्रीवसचिवः इति तस्य मैन्दवले मैन्दस्य भ्रातेति रामायणे प्रसिद्धः तेन वीर्या

राजोवाच भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मणः अनंतस्याप्रमेयस्य यदन्यत्कृतवान्वि
भुः १ श्रीशुक उवाच नरकस्य सखा कश्चिद्द्विविदो नाम वानरः सुग्रीवसचिवः सोऽथ भ्राता मै
न्दस्य वीर्यवान् सख्युः सोऽपचितिं कुर्वन्वानरो राष्ट्रविप्लवं पुरग्रामाकरान्घोषानदहद्वह्निमु
त्सृजन् ३ क्वचित्स शैलानुत्पाट्य तैर्देशान्समचूर्णयत् आनर्तान्सुतरामेव यत्रास्ते मित्रहा ह
रिः ४ क्वचित्समुद्रमध्यस्थो दोर्भ्यामुत्क्षिप्य तज्जलं देशान्नागायुतप्राणो वेलाकूले न्यमज्जय
त् ५ आश्रमानृषिमुख्यानां कृत्वा भग्नवनस्पतीन् अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नीन्वैतानिकान्ख
लः ६ ॥ रामः

र्यवत्त्वमुक्तमिति २ सख्युर्नरकस्यापचितिं मानं राष्ट्रस्य विप्लवो नाशो यथा भवति तथा पुरादीन
दहदिति ३ क्वचिदिति कदाचिच्छैलानुत्पाट्य ग्रामि चूर्णयित्वेत्ता ४ तस्य समुद्रस्य जलं दोर्भ्यामु
त्क्षिप्य वेलायाः समुद्रवेलायाः कूले वर्तमानान्प्लावयामासेति ५ आश्रमस्था
न्वनस्पतीन्भंक्त्वा आहवनीयाद्यग्निमूत्रादिर्दूषितवान् ६ ॥

60

अष्टषष्टितमेऽध्याये निगडैः कौरवैर्धृतः । तद्विमोचनाय रामेण गजसाह्वयविकर्षणम् । रामचरित्रं निरूपितम् दुर्योधनसुतामिति समितिंजयः संग्रामजित् १ नोऽस्माकं महीं अस्माभिर्दत्तां ते भुञ्जते अस्मत्प्रसादोपचितां ३ यान्ति प्राप्नुवन्ति प्राणा इन्द्रियाणीव सुसंयताः प्राणायामादिभिरित्यर्थः ४ कुरुवृद्धैर्भीष्मैः

श्रीशुक उवाच । दुर्योधनसुतां राजन् लक्ष्मणां समितिंजयः । स्वयंवरस्थामहरत् साम्बो जाम्बवतीसुतः १ कौरवाः कुपिता ऊचुर्दुर्विनीतोऽयमर्भकः । कदर्थीकृत्य नः कन्यामकामामहरद्बलात् २ बध्नीतेमं दुर्विनीतं किं करिष्यन्ति वृष्णयः । येऽस्मत्प्रसादोपचितां दत्तां नो भुञ्जते महीम् ३ निगृहीतं सुतं श्रुत्वा यद्येष्यन्तीह वृष्णयः । भग्नदर्पाः शमं यान्ति प्राणा इव सुसंयताः ४ इति कर्णः शलो भूरिर्यज्ञकेतुः सुयोधनः । साम्बमारेभिरे बद्धुं कुरुवृद्धानुमोदिताः ५ दृष्ट्वानुधावतः साम्बो धार्तराष्ट्रान् महारथः । प्रगृह्य रुचिरं चापं तस्थौ सिंह इवैकलः ६ तं ते जिघृक्षवः क्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति भाषिणः । आसाद्य धन्विनो बाणैः कर्णाग्रण्यः समाकिरन् ७ सोऽपविद्धः कुरुश्रेष्ठ कुरुभिर्यदुनन्दनः । नामृष्यत्तदचिन्त्यार्भः सिंहः क्षुद्रमृगैरिव ८ विस्फूर्ज्य रुचिरं चापं सर्वान् विव्याध सायकैः । कर्णादीन् षड्रथान् वीरस्तावद्भिर्युगपत् पृथक् ९ चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकैकेन च सारथीन् । रथिनश्च महेष्वासांस्तस्य तत्तेऽभ्यपूजयन् १० तं तु ते विरथं चक्रुश्चत्वारश्चतुरो हयान् । एकस्तु सारथिं जघ्ने चिच्छेदान्यः शरासनम् ११ तं बद्ध्वा

तेनानुमोदिताः तत्सहिताः ५ कर्णाग्रण्यो येषां ते षड्वेत्यर्थः ७ अपविद्धोऽभिहतोऽत्र ``स्पृष्टोऽभिभवेनार्भः अचिन्त्यश्चासावर्भश्चेति वा ८ तस्य पञ्च यति चतुर्भिरिति ९ चतुर्भिः चत्वारस्तत्र वीराः अनुसेधीयात्कर्म तेसमानिजवतः १० स्वस्य दुर्योधनस्य कन्यां च १२ ॥

सालेनामसक्ते १७ स्तनैर्देनमुसलेनबलं मुसलस्य सर्वेद्युतिनामाभवत्रश्रु हननग्रहनिर्यथः तेवानरै १८
मस्तिष्कं मस्तिष्कावयवविशेषः गैरिकया लोहितधातुनानाश्चर्चितयन् १९ सुन्दरजनताडयामास २३

द्विविधोऽपि महावीर्यैः सालस्तम्भ्यायुधाभ्यांना स्वभोत्यन्तरसाद्वेनबलेमूर्धन्यताडयत् १७ तेनसे
कर्णतोमूर्धिपतेनमच्चलोयथा प्रतिजग्राहभगवान्नवेद्माहूनचात १८ मुसलाहतमस्तिष्को
विरजेनकषायया गिरिश्रयागैरिकयाश्रहारेनानुचित्रयन् १९ पुनरन्योमसस्तिष्पकान्नानिषायन्
मौजसा तेनाहननसमेकुद्रः तेबलः पानवाभिनत् २० पदेकुन्नगदावनाभयेभयेप्रवनवनः मा:
करमसर्वतोहताविहलमकरोहमे २१ ततोजेयस्थिलावषेबलस्योपरिसर्पितः तन्वेचूर्णाय
मासलीलयामुसलायुधः २२ सबाहुनालमेकाभोमशीक्ष्यककपीश्वरः प्रासादयोहित्वी
पुत्रेनाभ्योहनस्यहकजन् २३ यास्वेयोपितेदोभ्यांन्यानामुसललांगले जग्राहवन्दयन्न्को
द्रुःसोपितद्विविदमन् २४ ततःकपेतेनपततनासवेकःसवनस्पतिः सर्वतःकुकपाहेलवायुना
नौरिवांभसि २५ जयशब्दोनमःशब्दःसाधुसाधितिवांबरे सेवत्यमानोभगवान्जनैः स्वपुरंभि
विशात् २६ इतिश्रीभागवतेदशमेद्विविदवधोनामसप्तषष्टितमः ॥ रामः

जजोकेल्वाहमूले २४ लोकःसतोयविवशापितत्सहितः २४ जगतोऽव्यतिकरेनापामाव्रहतीतितथा
ते २५ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ६७ ॥ रामः

श्री॰
भा॰ द॰
टी॰
६१

61

उपानन्यादरलाभिरआरहूढमिच्छन्तिहीनाः अस्मानाज्ञायेतीत्यर्थः अस्पैवप्रपंचयन्नेदंशतिचतुर्भिः १४ यो
नेनहृष्यायाविवाहेन १५ किंच भुंजतिइपथ्यंजेतेत्यर्थः अस्मद्विपत्तयाआस्माकमनाग्रहेण १६ अस्मा
मितिअतःपरंतान्यपहृशिष्यामास्त्यर्थः १७ अवकंपीतस्त्रीकृर्यातअरणोमेघः १८ जन्मनावेधुभिःचोप

अहोमहच्चित्रमिदंकालगन्याक्ष्येतया आहहलनुयानद्वैपियोमुकुटमेदिते १४ पतेयोने
नमेवद्धाःमहृपाण्यामनाणनाः हृत्सयःतस्यलानीताअस्महृनत्वपासनाः १५ चामरव्य
जनेपाल्लमातपत्रंचपांडुरं किरीटमासनंशय्यांभुजेत्यस्मदुपेतया १६ अलंयद्धनानरदे
वलोकैर्नैदैःप्रतीपैःफणिनामिवामृतं येनःप्रमादोपचिताहियात्वःआतापर्यत्यधतात
उपावत १७ कथमिदंपितृकृतिभिभीष्मद्रोणार्जुनादिभिः अदत्तमवकंपीतक्षितिरथलमि
वेशणाः १८ सुकउवाच जन्मबंधुश्रियोनूद्धमदान्तेभरतर्षभ आत्राव्यनामदेवाव्यम
त्याःप्रमादिपात् १९ हत्वाकूद्राणादैाःशीलप्रश्नंतावव्यातिवाच्युतः अवोचकोपसेर
औद्गीतःप्रहृमन्त्सकः २० नूनंपनमदोन्नरहाःपांतिनेकुत्मसाधवः नेषांहिप्रणामोदेडःप
शूनांलगुडोयथा २१ ॥ रामः

लक्षितयाश्रियाउन्नद्धाअकतोमदोयेषांतेदेवीत्यंपहर्षवाक्यअसत्याउर्जनाः २४ नानापनादिभेदैः
उन्नद्धाःदंउपवप्रणामःप्रकर्षेणपामयतीतितथायथालगुडोदंडः २१ रामः ॥

यतः कलिकलङ्कैर्नैष्कान्तमतः तेभ्यः हस्तेभ्यः मोक्षयित्वा गच्छामीति १४ इत्युक्त्वा स्तुत्वा याम्यभिप्राय जिज्ञासयेत्यर्थः १६ विधिवदभिषेकादिपूर्वं १७ तमुद्धृत्य मर्चयित्वा ... मगल्पाणाय ... अयायनरूपाः १८

तत्क्षणात्ताना रदोक्तेन राजन्नाम्नेज्ञातमनघः कृत्वाम्युघ्नमेव कृत्स्नमेन प्रचोदिताः १३ मोक्ष-
यित्वा तत्त्वात्मः सन्नद्धान्महा [illegible] नेकलङ्कतो [illegible] कलिकलमलापहः १४ ज
गाम [illegible] ततः चेदश्व [illegible] १५ गत्वा राजा ह
[illegible] उद्वेष्टयामास [illegible] १६ सोऽभिषेको विके पुत्र
भीष्मे [illegible] विधिवद्रामममामन्त्रमब्रवीत् १७ तेऽतिप्रीताः तमाकार्य श्र
[illegible] तमर्चयित्वाभिषग्रः सर्वे मङ्गलपाणयः १८ [illegible]
[illegible] वेदयेन [illegible] १९ [illegible]
[illegible] परमाराम [illegible] वचः २० [illegible]
[illegible] अपि [illegible] २१ [illegible]
[illegible] २२ ॥ वीर्य [illegible]
वचः [illegible] प्रकोपिताः २३ ॥

[illegible] २४ [illegible] २५ वीर्यं
प्रभावः [illegible] २६ ॥

लाङ्गलाग्रेण हलाग्रेण प्राकारमूले निखातेन उद्विदार्य उत्पाट्य ४१ जिजीविषवः जीवितुमिच्छवः ४३ ये
शेषशयनेकरोषिरोषपर्यंकोपरिशिष्यमाणः सत्त्वमेवेति वा अस्मासु कोपः न वा यतः शक्तिः क्रीडा कोपः इति

अथ निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षितः गृहीत्वा हलमुत्तस्थौ दहन्निव जगत्त्रयं ४० लाङ्गलाग्रेण
नगरमुद्विदार्य गजाह्वयं विचकर्ष स गङ्गायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः ४१ जलयानमिवाघूर्णं गङ्गायां
नगरं पतत् आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसंभ्रमाः ४२ तमेव शरणं जग्मुः सकुटुम्बा जिजीविषवः
सलक्ष्मणं पुरस्कृत्य साम्बं प्राञ्जलयः प्रभुं ४३ स्थित्युत्पत्त्यप्ययानां त्वमेको हेतुर्निराश्रयः लोकान् क्री
डनकानीश क्रीडतस्ते वदन्ति हि ४४ त्वमेव मूर्ध्नीदमनन्त लीलया भूमण्डलं बिभर्षि सहस्रमूर्धन् अन्
ते च यः स्वात्मनि रुद्धविश्वः शेषेऽद्वितीयः परिशिष्यमाणः ४५ कोपस्तेऽखिलशिक्षार्थं न द्वेषान्न
च मत्सरात् बिभ्रतो भगवन् सत्त्वं स्थितिपालनतत्परः ४६ ॐ नमस्ते सर्वभूतात्मन् सर्वशक्तिधरा
व्यय विश्वकर्मन् नमस्तेऽस्तु त्वां वयं शरणं गताः ४८ श्रीशुक उवाच एवं प्रपन्नैः संविग्नैर्वेपमानायनै
र्बलः प्रसादितः सुप्रसन्नो मा भैष्टेत्यभयं ददौ ४९ दुर्योधनः पारिबर्हं कुञ्जरान् षष्टिहायनान् द
दौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरंगमान् ५० ॥ रामः

४६ स्थितिपालनेन तत्परः तावत्पर्यवान् कोपः पाठान्तरे संबोधनं वा ४७ विश्वकर्मन् हे कर्तृत्वेन यस्य सः ऽत्ति सं
बोधनं ४८ तुरंगमान् द्वादशायुतानि ५० ॥ रामः

दुर्भोग्यानभ्रवाव्यानपाहानकुर्भोषणामनुस्मरतिषद्भिःनोग्रसेनइति २२ विभुराज्ञापयितमसर्गःस्र
हाएष्टाःश्रीकलसमप्पादिमवेतइतिजपित्ताप्राहस्वपमेति २४ मौल्योन्नमेःमौल्ययुक्तेतन्नमौगैःउ
न्नमेमौलिभिरितिवाउपाश्रितानितीर्थानियेयाभिभिःतेषामपितीर्थंयद्वाउपाश्रितंमवैःसेवितंतीर्थंगा।

अहोयहन्नसेवज्ञान्नकलंचजपितेपानैः सोल्वयिलाहमेतेषांपामसमिद्धतिहायातः २२ तात
मेमंदमतयःकलहामिरताःखलाः तेमामवज्ञायमहत्कुर्भोषान्मानिनोऽब्रुवन् २३ नोग्रसेनः
किलविभुर्भोजहस्थंपकेश्वरः पाकाद्यालोकपालायस्यादेशानुवर्तिनः २४ मधमांश्र
मत्येयेनपारिजातोमरोऽपि यःशानीयमुग्रनेशोमानकिलाभ्यमनाहृतः २५ यस्यपादयु
गंसाक्षात्श्रीकपालेश्वरी मनार्हेतिकिलश्रीवागमदेवपरिच्छदान् २६ यस्यांघ्रिपंकजर
जोखिललोकपालैर्मौल्युन्नमेर्हतनुपाश्रिततीर्थतीर्थं ब्रह्मामवोहमपियस्यकलाकला।
याश्रीशोहहेमकिलतस्यनृपासनेक २७ भुंजनेजृभमिदंतम्भवहंसमयःकिल उपानहः
किलवयेस्वयंबकुरवःपिराः २८ अहोऐश्वर्यमज्ञानामनामिवमानिनां अमेवजातिगोत्र
ताःकःमहेतानुपाश्रिता २९ ॥

गादितस्यतीर्थंनिमित्तंकिंचकलाभवःश्रीकमहमपिदहेकयाभजावयेयस्यश्रीकलस्यकलायाःयोः
णोपास्यकलाश्रुणाः ३० मज्ञानामिवहताःमयादिनापकमाःजउपाश्रितस्वयेदेःकःमन ३१ ॥

महामरकतैः महानीलैः प्रत्याय्यैतैः प्रकाशितैः स्फटिकैः स्वर्णरत्नमयाः परिच्छदाः परिकराः येषां तैः ५ पतत्पः
प्रचलन्त्यः पताकाः येषु तैः ध्वजैः वारित आतपो यस्यां तां ६ तत्र षोडशभिः प्रथमहस्तैः समलंकृतं तस्य पौरैर्द्वि
तीनाम भवनं त्रिकालमेविवेपात्यन्वयः यत्र च प्रकोणान्ते च ह्रादर्पिते प्रतिश्रुतः प्रभवनयोः विषाणात्तदक्षवर्णाय
तिचरमिः विष्टब्धमिति ७ विद्रुमस्तम्भैर्विष्टब्धं विष्टृतं वैडूर्यमयानि फलकानि मानि तेभ्यः भाजनाणि छादनानि तैः

63

प्रासादलक्षैर्नवभिर्ज्येष्ठैः स्फाटिकराजतैः । महामरकतप्रख्यैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ५ विमानश्रेण्याप
धवनगापौः पताकाभाभीकृतिमगालयैः । समिश्वमार्गगनवीथिदेहलीपतत्पताकध्वजवा
रितातपां ६ तस्यामन्तःपुरं श्रीमदर्चितं सर्वधिष्ण्यपैः । हरस्यकोपालयत्र त्वष्ट्रा कात्स्न्येन दर्शि
तं ७ विष्टब्धं विद्रुमस्तम्भैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः । इन्द्रनीलमयैः कुड्यैर्जगत्या चाहतत्विषा ८ वितानै
र्निर्मितैस्त्वष्ट्रा मुक्तादामविलम्बिभिः । दान्तैरासनपर्यङ्कैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः ९ दासीभिर्निष्क
कण्ठीभिः सुवासोभिरलंकृतं । पुम्भिः सकञ्चुकोष्णीषसुवर्णमणिकुण्डलैः १० रत्नप्रदीपनिकरद्युति
भिर्निरस्तध्वान्तं विचित्रवलभीषु शिखण्डिनोऽग । नृत्यन्ति यत्र विहगागुरुधूपमक्षैर्निर्यान्तमीक्ष्य घनबु
द्धय उन्नदन्तः ११ रामः

इन्द्रनीलमयैः कुड्यैः आदिभिः शोपलक्षितं जगत्या भूमिकायां च इन्द्रनीलमय्या अनुहता अविहतदीप्तिः यस्याः तया ८
मुक्तादाम्नां विलम्बाः विविधानि लम्बनानि विद्यन्ते येषां तैः मण्युत्तमैः परिष्कृतैः भूषितैः ९ इत्युपसमीत्य च
नोमच्छायमिति बुद्धिः येषां ते ११ ॥ रामः

सहद्भिः कौरवैः ५२ सभायां मध्ये सभामध्ये ५३ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे अष्टषष्टितमः ६८ एकोन
सप्ततितमे यादस्यां प्रतिमंदिरे कालस्य नारदो दृष्ट्वा विस्मितो गात ततः स्तवन दिहत्ताभिनयेनाह विरमिति तत्

रथानां षट्सहस्राणि कौक्माणां सूर्यवर्चसां दासीनां निष्ककंठीनां सहस्रे द्वे हि च वत्सलः प्रति
पूज्य तत्सर्वं भगवान्सात्वतर्षभः सप्तत्र सक्रथः प्रायात्सुहृद्भिरनुमोदितः ५२ ततः प्रविष्टः
स्वपुरं हलायुधः समेत्य बन्धूननुरक्तचेतसः शशंस सर्वं यदुपुंगवानां मध्ये सभायां कुरुषु स्वचेष्टितं
५३ अद्यापि च पुरं ह्येतत्सूचयद्रामविक्रमं समुन्नतं दक्षिणतो गंगायामनुदृश्यते ५४ एतानेकपि
ते सर्वे रामस्य चरितं महत् यः पठेच्छ्रावयेद्भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ५५ इति श्रीभागवते दशमस्कं
धे बलदेवविक्रमविजयो नाम अष्टषष्टितमः ६८ श्रीशुक उवाच नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्वाहं च यो
षितां कृष्णेनैकेन बह्वीनां तद्दिदृक्षुः स्म नारदः १ चित्रं बतैतदेकेन वपुषा युगपत्पृथक् गृहेषु
द्व्यष्टसाहस्रं स्त्रिय एक उदावहत् २ इत्युत्सुको द्वारवतीं देवर्षिर्द्रष्टुमागमत् पुष्पितोपवनाराम
द्विजालिकुलनादितां ३ उत्फुल्लेन्दीवराम्भोजकह्लारकुमुदोत्पलैः छुरितेषु सरःसूच्चैः
कूजितां हंससारसैः ४ ॥

वहाय परिणीतवान् १ तां द्वारवतीमनुवर्णयति सार्धैस्त्रयोदशभिः पुष्पितेति पुष्पितेषूपवनेषूद्यानेषु द्विजानां
मलीनां च कुलानि तैर्नादितां २ छुरितेषु व्याप्तेषु ४ ॥

सर्वमित्रत्वादेवं मम मार्हणं न तु मम संगोपवान् न हि किं कथं कं मा दिशमेत्रीत्याह खलानां दमस्तु नैवाद्भुतमित्य
र्थः कुतो जगतः स्थितिर्धारणं पालनं च ताभ्यां महद्भिः श्रेयसाय तत्रापि स्वेच्छावतारः तवेयं सम्यग्विद्मः अतः
खलदमः साधुसंमाननं च युक्तमिति भावः यदुक्तं प्रभो किं करवामेति तत्राह दृष्टमिति १७ भक्तजनानां
याऽपवर्गं रूपं किंच अतिदुर्लभं तत्र ब्रह्मादिभिर्योगेश्वरैरपि हृदि विचिन्त्यं किं च संसारकूपपतितानामुत्तरणा

श्रीनारद उवाच नैवाद्भुतं त्वयि विभोऽखिललोकनाथे मैत्री जनेषु यन्ममार्हणं दमः खलानां निः
श्रेयसाय हि जगत्स्थितिरक्षणाभ्यां स्वैरावतार उरुगाय विदाम सम्यक् दृष्टं तवाङ्घ्रियुगलं जन
तापवर्गं ब्रह्मादिभिर्हृदि विचिन्त्यमगाधबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं ध्यायंश्चराम्यनु
गृहाण यथा स्मृतिः स्यात् १८ ततोऽन्यदाविशद्गेहं कृष्णपत्न्याः स नारदः योगेश्वरेश्वरस्यांग
योगमायाविवित्सया १९ दीव्यन्तमक्षैस्तत्रापि प्रियया चोद्धवेन च पूजितः परया भक्त्या प्रत्यु
त्थानासनादिभिः २० पृष्टश्चाविदुषेवासौ कदायातो भवानिति क्रियते किं नु पूर्णानामपूर्णैरस्म
दादिभिः २१ अथापि ब्रूहि नो ब्रह्मन् जन्मैतच्छोभनं कुरु स तु विस्मित उत्थाय तूष्णीमन्यदगा
द्गृहं २२ तत्राप्यचष्ट गोविन्दं लालयन्तं सुतान् शिशून् ततोऽन्यस्मिन्गृहेऽपश्यन्मज्जनाय कृतो

यावलंबमाश्रयभूतं एवंभूतं तवांघ्रियुगलं मया दृष्टं अतः कृतकृत्योऽस्मि तथापि ध्यानस्मृतिर्यथा स्यात् तथै
व अनुगृहाण ततः तथा ध्यायन्नेव नित्यं चरामीति १८ अक्षैर्दीव्यन्तमित्यादौ च यत्र पश्यतीति ज्ञातव्यं २० वितानाग्री
नाहवनीयादीन् अग्निहोत्रेण पंचभिः महायज्ञैर्यजंतं २४ ॥

अनुसवंसर्वकालेआत्मनासमानानिगुणरूपवयांसिसुवेषोलंकारश्चयस्यास्तेनदासीसहस्रेणयुतयागृ-
हिण्यासह १३ श्रियोक्तरुक्मिण्याःपर्यङ्कतः अवीविशत्उपवेशयामास १४ अबिभ्रदबिभरादित्यर्थः
बिभ्रदितिपाठेतुवातदाचसंपूज्याभिभाष्यप्राहेत्यनेनान्वयः कथंभूतोयस्यचरणशौचंगाङ्गाप्रो

तस्मिन्समानगुणरूपवयःसुवेषदासीसहस्रयुतयानुसवंगृहिण्या विप्रोददर्शचमरव्यज-
नरुक्मदण्डेनसात्वतपतिंपरिवीजयन्त्या १३ तंसन्निरीक्ष्यभगवान्सहसोत्थितःश्रीपर्यङ्कतःस-
कलधर्मभृतांवरिष्ठः आनम्यपादयुगलंशिरसाकिरीटजुष्टेनसाञ्जलिरवीविशदासनेस्वे १४ तस्या-
वनिज्यचरणौतदपःस्वमूर्ध्नाबिभ्रज्जगद्गुरुतमोऽपिसतांपतिर्हि ब्रह्मण्यदेवइतियद्गुणनामयुक्तंतस्यै-
वयच्चरणशौचमशेषतीर्थं १५ संपूज्यदेवऋषिवर्यमृषिःपुराणोनारायणोनरसखोविधिनोदितेन
वाण्याभिभाष्यमितयामृतमिष्टयातंप्राहप्रभोभगवतेकरवामकिंते १६ ॥

पत्तीर्थंसः अतएवजगद्गुरुतमोऽपिसतांधर्मंभृतांपालयितुमादेवमकरोदित्यर्थः सतांपतित्वेहेतुःब्रह्म-
ण्यदेवइतियद्गुणात्मकंनामतन्नामयुक्तंयतोऽतःस्वधर्मप्रवर्तनायैवमाचरदित्यर्थः १५ अभिभा-
ष्येतिहिताअनेदेनत्वदागमनमितिमृतादिप्रियशब्दाश्रीभगवतास्वस्याऽर्हणांअनर्हंमन्यमानः
तत्संभावयन्प्राहैवेति १६ ॥

हे योगेश्वर आत्मन् आत्मनि मम मनसि तव स्वरूपेण निर्भाताः प्रतीताः तव योगमायाः केवलं विदाम वि-
मनन्तु तापर मार्थमिति भावः त्वत्पादसेवनार्थेन प्रत्यात्मिमनो मां प्रस्थापयेति प्रार्थये अनुजानीहीति ३८
तस्माल्लोकेपि तद्यत्निमं धर्ममास्थितः न तु तावता मन्तः हे पुत्र मा विदमोहं मा प्राप्नुहीति ४० इत्येवमत्र

अथोवाच हृषीकेशं नारदः प्रहसन्निव योगमायोदयं वीक्ष्य मानुषीमीयुषो गतिं ३७ विदाम
योगमायास्ते दुर्दर्शा अपि मायिनां योगेश्वरात्मन्निर्भाता भवत्पादनिषेवया ३८ अनुजानीहि
मां देव लोकांस्ते यशसाप्लुतान् पर्यटामि तवोद्गायंल्लीला भुवनपावनीः ३९ श्रीभगवानुवाच
ब्रह्मन्धर्मस्य वक्ताहं कर्ता तदनुमोदिता तच्छिक्षयंल्लोकमिममास्थितः पुत्र मा खिदः ४० श्रीशुक
उवाच इत्याचरन्तं सद्धर्मान्पावनान् गृहमेधिनां तमेव सर्वगेहेषु सन्तमेकं ददर्श ह ४१ कृष्ण-
स्यानन्तवीर्यस्य योगमायामहोदयं मुहुर्दृष्ट्वा ऋषिरभूद्विस्मितो जातकौतुकः ४२ इत्यर्थकामध-
र्मेषु कृष्णेन श्रद्धितात्मना सम्यक्सभाजितः प्रीतः तमेवानुस्मरन्ययौ ४३ एवं मनुष्यपदवीम-
नुवर्तमानो नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्तिः रेमेऽङ्ग षोडशसहस्रवराङ्गनानां सव्रीडसौहृद-
निरीक्षणहासजुष्टः ४४ ॥

हीतः तमेकं सन्तं ददर्शेति ४१ मुहुर्मुहुर्दृष्ट्वा जातकौतुको विस्मितो मुनिरभूदिति ४२ श्रद्धितः श्रद्धा-
युक्तः आत्मा यस्य तेन नारदः हृष्टः श्रीकृष्णलीलां तिरयन्निति गमयति एवमिति ४३ अखिलस्य भवाय उद्भवाय
गृहीताः शक्तयो नानामूर्तयो येन सः सव्रीडं च तत्सौहृदं च तेन निरीक्षणं हासश्च तेन जुष्टः ४४ ॥

कालेतत्तत्समयेविधिनाऽपयानंप्रयाणंविवाहमित्यर्थः कल्पयंतेत्वष्टयंतेविभूतिभिर्विभवैः २२ प्र
स्थापनेऽहितजामात्रादीनांस्वगृहात्तद्गृहेप्रतिनयनेऽपनयनेतद्गृहात्पुनरानयनेतेमहोत्सवान्कल्प

कापिमेध्यासुपासीनेजपंतेब्रह्मवाग्यतं एकैदेवाभिचर्माभ्यांचरंतमभिवर्मितं २५ ग्रहैर्ग्रो
जैरपैःकापिविचरंतेगदाग्रजे कश्चिद्धयार्न्तपर्यंकेस्तुयमानंचवंदिभिः २६ मर्दयंतेचकस्मि
श्चिन्नंविभिःचोद्धवादिभिः जलक्रीडारतंकापिवारमुख्याबलावृतं २७ उपविष्टिंजनुध्वेभ्यो
दृष्टवेगाःस्खलत्कताः इतिहासपुराणानिशृण्वंतमंगलानिच २८ हसंतंहास्यकथयाकया
चित्प्रियवासरे कापिधर्मसेवमानंअर्थकामौचक्वचित् २९ ध्यायंतमेकमात्मानंपुरुषंप्र
कृतेःपरं शुश्रूषंतंगुरून्कापिकामैर्भोगैःसमर्पया ३० कुर्वंतंविग्रहंकेचित्संधिचान्यत्रकेश
वं कुत्रापिसहरामेणचिंतयंतंसतांशिवं ३१ पुत्राणांदुहितृणांचकालेविध्युपयापनं दारैवैः
तत्सदृशैःकल्पयंतंविभूतिभिः ३२ प्रस्थापनोपनयनैरपत्यानांमहोत्सवान् वीक्ष्ययोगेश्व
रस्येशोलोकाविस्मितमिरे ३३ यजंतंसकलान्देवान्कापिक्रतुभिरूर्जितैः पूर्तयंतंक्वचिद्धर्म
कूपारामालयादिभिः ३४ चरंतंमृगयांकापिहयमारुह्यसैंधवं घ्नंतंततःपशून्मेध्यान्परीतंयदु
पुंगवैः ३५ अव्यक्तलिंगंप्रकृतिष्वंतःपुरगृहादिषु क्वचिच्चरंतंयोगेशंतत्तद्भावबुभुत्सया ३६

यंतंयोगेश्वरेणस्वयेशांमनुष्याणांमहोत्सवान्वीक्ष्यलोकाःसर्वेविस्मितमिरेविस्मयेचकुःतयाभूतान्कल्पये
ते ३३ अव्यक्तलिंगंवेषांतरेणचरंतं ३६ ॥

मत्तानिर्वृतिःआनंदः तथाऽगात्मनोभात्मूर्धं सत्तामात्रेयः सदेवसोम्येदमग्रआसीदितिश्रुतेः सएवआनंदश्चविज्ञान
मानंदंब्रह्मेत्यादिश्रुतेः तंसदानंदमित्यर्थः ५ आप्लुतःस्नातःसंध्यायाउपासनःउपासनेआदिःयथाभवतितथा
क्रियाकलापैर्वक्रारकरणात्वात्उद्यान्सर्वैर्मकृतानलआप्नगायत्रीजजाप ६ कल्पाःकल्पान्देवान्ऋषी
न्पितॄंश्चतर्पयित्वा ७ वृद्धीनांब्राह्मणमहत्तानां ८ बद्धेमितिहिरण्येनपरिवृतान्शृङ्गान्शृङ्गादत्तोमृगान्

एकंस्वयंज्योतिरनन्यमव्ययं स्वसंस्थयानित्यनिरस्तकल्मषं ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिःस्वश
क्तिभिर्लक्षितभावनिर्वृतिं ५ अथाप्लुतोम्भस्यमलेयथाविधिक्रियाकलापंपरिधायवाससी
चकारसंध्योपगमादिसत्तमोहुतानलोब्रह्मजजापवाग्यतः ६ उपस्थायार्कमुद्यन्तंतर्पयित्वात्म
नःकलाः देवानृषीन्पितॄन्वृद्धान्विप्रानभ्यर्च्यचात्मवान् ७ धेनूनांरुक्मशृङ्गीणांसाध्वीनांमौक्ति
कस्रजां पयस्विनीनांगृष्टीनांसवत्सानांसुवाससां ८ ददौरूप्यखुराग्राणांक्षौमाजिनतिलैः
सह अलंकृतेभ्योविप्रेभ्योबद्वंबद्वंदिनेदिने ९ ॥

मन्त्रारंभगतोक्त्वाल्कतत्वेनमानिसमवेतिश्रुतयुक्तानि समौनिरूपणात्बद्धान्येकीकृत्यवर्गाणांचतुर्दशलक्षत्वेन
गणितानि यथोक्तंभागवतमेवाधिकृत्यनवमस्कंधेमृगान्शृङ्गादत्तःकोमान्सबलेनपरिवृतान् अत्रांक
संख्यामन्त्रारनियुतानिवत्सदंष्ट्रातितत्तश्चयेबद्धसंख्याःश्लोकेवसंगृह्यन्ते चतुर्दशानांलक्षाणांसमाधिकप
काः बद्धंचतुर्णांत्यग्रसहस्राणांत्रयोदशानांतिदिनेदिनेप्रतिदिनेष्विति ९ ॥

अनन्यविषयाणि असाधारणानि अपवर्गमार्गमात्रप्रदे ४५ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे एकोनस
सप्ततितमः ६९ ततस्तु सप्ततितमे कृष्णस्याह्निककर्माणि दूतनारदयोः कार्यकार्यमंत्रविचारणं जरासंधगल
चारित्रमाह्निकं जगदादीपितः नारदेन कृतानि किंचिद्दृष्टमाह यथाक्रमं १ इत्यर्थंकामधर्मेषु कृष्णेनेन प्रदर्शिता
त्मनाइतिप्रश्नस्तत्र तस्य श्रीकृष्णाह्निकस्याधिकारं यपाह्नः उपवृत्तायां प्रातःसंध्यायां पतिभिः श्रीकृष्णैः माधव्यो

यानीह विश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुः कर्माण्यनन्यविषयाणि हरिश्चकार यस्त्वंग गायति शृणोत्य
नुमोदते वा भक्तिर्भवेद्भगवति ह्यपवर्गमार्गे ४५ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे एकोनसप्तति
तमोऽध्यायः ६९ श्रीशुक उवाच अथोषस्युपवृत्तायां कुक्कुटान्कूजतोऽशपन् गृहीतकंठ्यः
पतिभिर्माधव्यो विरहातुराः १ वयांस्यरोरुवन्कृष्णं बोधयंतीव वंदिनः गायत्स्वलिष्वनिद्रा
णि मंदारवनवायुना २ मुहूर्तं तं तु वैदर्भी नामृष्यदतिशोभनं परिरंभणविश्लेषात्प्रियबा
ह्वंतरं गता ३ ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय वार्युपस्पृश्य माधवः दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः पर
४ ॥

माधव्यो भार्याः १ वंदिनः इव श्रीकृष्णं बोधयंतीति वयांसि पक्षिणः अरोरुवन् अतिशयेनाकूजन् मंदारवनवा
युभिः गायत्सु अलिषु अनिद्राणि वयांसि २ वैदर्भी तु एवं तं क्षणं परिरंभणविश्लेषात् तं पर्यालोच्य ३ एक
मात्रैकमवहितः अनन्यं निहतपापं त्रितत्त्वमव्ययं ज्योति स्वहेतुः नित्यनिहतकल्मषं ध्येयमा
त्मोपलक्षणमाह यस्यैतिविश्वस्यालातिनाभावश्चाशोनिर्हतिश्च भावः ४ ॥ ॥

नृसिंहैः नृपश्रेष्ठैः १८ उपमन्त्रिणः परिहासकाः पृथक् स्वस्वमण्डलैः १९ मृदङ्गादयः प्रसिद्धाः दराः शङ्खाः
सूताद्यः नृत्यन्ति २० ब्राह्मणाः ब्रह्मवेदमाहुः मन्त्रान्व्याचक्षते त्यर्थः वादिनो वदनशीलाः २१ गिरिव्रजे।
नगरे केऽपि रुद्धा आसन् ते चावदुःखमावेदयदित्यन्वयः २४ कृष्ण कृष्णेति षट् श्लोकी राज्ञो विज्ञप्तिः तत्र

तत्रोपविष्टः परमासने विभुर्बभौ स्वभासा ककुभोऽवभासयन् वृतो नृसिंहैर्यदुभिर्यदूत्तमो यथोडुरा
जो दिवि तारकागणैः १८ तत्रोपमन्त्रिणो राजन्नानाहास्यरसैर्विभुम् उपतस्थुर्नटाचार्या नर्तक्यस्ता
ण्डवैः पृथक् १९ मृदङ्गवीणामुरजवेणुतालदरस्वनैः ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुश्च सूतमागधवन्दिनः
२० तत्राहुर्ब्राह्मणाः केचिदासीना ब्रह्मवादिनः पूर्वेषां पुण्ययशसां राज्ञां चाकथयन्कथाः २१
तत्रैकः पुरुषो राजन्नागतोऽपूर्वदर्शनः विज्ञापितो भगवते प्रतीहारैः प्रवेशितः २२ स नमस्कृ
त्य कृष्णाय परेशाय कृताञ्जलिः राज्ञामावेदयद्दुःखं जरासन्धनिरोधजं २३ ये च दिग्विजये तस्य
सन्नतिं न ययुर्नृपाः प्रसह्य रुद्धास्तेनासन्नयुते द्वे गिरिव्रजे २४ कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन्प्रपन्नभ
यभंजन वयं त्वां शरणं यामो भवभीताः पृथग्धियः २५ ॥

प्रथमेन शरणश्रयणं त्रिभिर्भयानुवादः द्वाभ्यां प्रार्थनमिति पृथग्दर्शिनो लोकस्य भवभये विद्यमाने एवं नो
नमतीति लोक इति २५ ॥

आत्मसंभूतीः स्वविभूतीः मेघमालानि कपिलादीनि ९ नरलोकस्य विभूषणाभूतमात्मानं स्वीयैः पी
ताचरैः कौस्तुभादिभिः १० कामानभिलषितानर्थान् ११.१२ विप्रादीन्स्वगवादिभिः संविभज्यतेभ्यो
नानिदत्तेत्यर्थः उपायुक्तभार्यामग्रहीत् १४ पाणीकृत्तां जलेश्शहीत्वा १५ सव्रीडप्रेमवीक्षितैः इति

गोविप्रदेवताहृद्य गवृन्दानानि सर्वेषाः नमस्कृत्यात्मसंभूतीर्मेघमालानि समसस्पणात् ९ आ
त्मानं भूषयामास नरलोकविभूषणा वालो भिर्भूषणैः स्वीयैः दिव्यवस्त्रानुलेपनैः १० अवेत्य
ज्येष्ठपादरुपां गोविप्रश्च द्विजदेवताः कामांश्च सर्ववर्णानां पौरांतःपुरचारिणां ११ प्रदाप्य प्रकृतीः
कामैः प्रीतोऽभ्यनन्दत १२ संविभज्याग्रतो विप्रान्नक्ताहल्मनुलेपनैः सुहृदः प्रकृतीर्दा
राज्यपायुक्तैस्ततः स्वयं १३ तावत्सूतउपानीयस्यंदनं परमाद्भुतं सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्तं प्रणम्या
वस्थितोऽग्रतः १४ गृहीत्वा पाणिना पाणी सारथेस्तमथाहहत् सात्यकोद्धवसंयुक्तः पू
र्वाद्रिमिव भास्करः १५ ईक्षितोऽन्तःपुरस्त्रीणां सव्रीडप्रेमवीक्षितैः कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगाज्जा
तहासो हरन्मनः १६ सुधर्माख्यां सभां सर्वैर्वृष्णिभिः परिवारितः प्राविशद्यन्निविष्टानां न संत्य
गृहमेध्यः १७ ॥

नः स्वर्णेश्चितःनाभिरवीक्षितैः कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगादिति १६ एवं सर्ववृष्णिभ्यः सप्तकुनिर्गत्याने
न रूपकपवसन् सुधर्मां प्राविशत् यन्निविष्टानां यत्प्रविष्टानां १७ ॥

वियुंक्ष्वमोचयजरासंधःतत्संज्ञकात्कर्मपाशाद्भवद्भिर्विविक्तस्थानिरूढहस्तांऽइतिवेदतश्रूकः यद्वानियपक
पवअयुतमतंगजानांवीर्यंविभ्रत्स्वभवनेभूभुजोस्मान्रुरोधसिंहोमेषीरिवकिंचयुष्मदीयावयमितिश्र
स्मानधिकेबाधतेइत्याहयोवैति २९ हेउदात्तचक्रउद्यतसुदर्शन योवैद्विनवकृत्वःअष्टादशवारान्त्वया

तन्नोभवान्प्रणतशोकहराङ्घ्रियुग्मोबद्धान्वियुंक्ष्वमगधाह्वयकर्मपाशात् योभूभुजोऽयुतमतं
गजवीर्यमेकोबिभ्रद्रुरोधभवनेमृगराडिवावीः २९ योवैत्वयाद्विनवकृत्वउदात्तचक्रभग्नो
मृधेखलुभवन्तमनन्तवीर्यं जित्वानृलोकनिरतंसकृदूढदर्पोयुष्मत्प्रजारुजतिनोऽजितत
द्विधेहि ३० इतिमागधसंरुद्धाभवद्दर्शनकांक्षिणः प्रपन्नाःपादमूलंतेदीनानांशंविधीय
तां ३१ राजदूतेब्रुवत्येवंदेवर्षिःपरमद्युतिः बिभ्रत्पिंगजटाभारंप्रादुरासीद्यथारविः ३२ तं
दृष्ट्वाभगवान्कृष्णःसर्वलोकेश्वरेश्वरः ववन्दउत्थितःशीर्ष्णाससभ्यःसानुगोमुदा ३३ स
भाजयित्वाविधिवत्कृतासनपरिग्रहं बभाषेसूनृतैर्वाक्यैःश्रद्धयातर्पयन्मुनिं ३४ अपि
स्विदद्यलोकानांत्रयाणामकुतोभयं ननुभूयान्भगवतोलोकान्पर्यटतोगुणः ३५ ॥

सकृदपिवर्तमानेनतत्रसमूढदर्पोऽहंकारःत्वयाभग्नः स्वल्पपराजितःपश्चादनन्तवीर्यमपित्वांनृलोकनिरतंनरलील
विनोदंभवन्तंसकृज्जित्वाऊढदर्पःसामर्थ्यवर्द्धकः युष्मत्प्रजाःनःरुजतिपीडयतितत्तस्मात् उक्तंतद्विधेहिइत्य
र्थः हतत्वमहेतिमतिः ३१ भूयान्महान्गुणोलाभः अयमस्माकंयत्त्वत्सर्वंहतांस्तानमिति ३५ ॥

२ विकर्मनिषिद्धं कर्माप्यं च तस्मिन्निरतः निनयांत तः स्वेकृपालेधर्मभवद्दर्शनेन तयाउदितेउक्तैयां च वर्तेसामान्यतः
स्वर्गीताख्य यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति प्रमत्तो
ःनवहितो यावदयं लोकः तावदेवास्य लोकस्य यः स योऽसौ विलापयन् सितं तं प्रतिनिमित्तायकालात्मनेन मरुतिसे
येलोकस्य गतिः वयं तन्मयद्वत्तः श्रोता स्माकं कृतपवद्दुःखमापन्नमित्याशयेणाहुः लोकइति २६ सोऽपि जग
दीशात्वयि जगदिदं तणायावलीणं पिचेद्यस्माकं दुःखं स समर्थ्यस्यात् तर्हि किं मन्यः जगदीशयादिः त्वदात्ता मतिलेवय
तिकिंवात्वयास्तामातोपिजनः स्वकर्मजं दुःखं प्राप्तो न्यैवेतिनविघ्नः न च तद्भयमपि युक्तमिति भावः किं दुःख
२ लोको विकर्मनिरतः कृपालेप्रमत्तः कर्मण्ययं त्वदुदितेभवदर्चने स्वे यस्तावदस्य बलवानिह जीवितापा
स्यः क्षिपत्यनिमिषायनमोस्तु तस्मै २६ लोके भवान् जगदिनः कलया वतीर्णः सद्रक्षणाय खलनि
ग्रहणाय चान्यः कश्चित्त्वदीयमतियातिनिदेशमीशाः किं वा जनः स्वकृतमृच्छति तत्र विघ्नः २७ स्वप्ना
यितं भवसुखं यदतं त्रिमीशं गायद्वयेनमतकेनपुरं वहामः हित्वा तदात्मनि सदा खिलदं निहत्य संक्षिपणा
महेति कृपणात्वमायये पा २८ ॥

मितितदाहुः स्वप्नायितमिति १२ स्वप्नवन्नाशवेन्नपमसुखेन्द्यं चितेसुखे यतः परतंत्र विषयसाध्यं किं च सं प्रति
पाद्यद्वयेयस्यनेनमृतत्येनपातीरेणपुरं ऊत्रयामादि युक्तो राज्यविताके वलं वहामः अहोकष्टेनः केवलमितः स
र्वेपर्वेनिष्कामाः सन्तः न्नोनाश्रितामयाहुः हितेति तावच्चतः अनीहेति कामेलब्धमात्मनि सतः सिद्धसुखेत हि
त्वाक्षिपणामहेक्षिपणामः तत्त्वाययाकृतं कर्मैवं पुनर्वर्तयेति
प्रार्थयेतेतत्रयति २७ ॥ ॥

श्री० भा० द० टी० ६५

69

नचैवात्रानुमोदनंकार्यंकिंतुतत्रागंतव्यंतत्प्रायेणाहतस्मिन्निति ४१ तत्रागताःसर्वेपित्वद्दर्शनादिना
पूताभविष्यंतीत्याहश्रवणादिति ४२ अंतेवसायिनःश्वपचाअपिब्रह्ममयस्यब्रह्मवचनमूर्तेःईक्षाचअ
भिमर्शनंस्पर्शनंचतौविद्येतेयेषांतेकिमुतपूयंतइत्याहयस्येति ४३ हेभुवनानांमंगलतवपरिदिग्विताना
लंभूमेरवप्रथितंयस्ययशोविश्वंपुनातिकथंप्रथितंदिग्वितानंदिग्भुवनानांवितानवदलंकरणंत

यक्ष्यतित्वांमखेंद्रेणराजसूयेनपांडवः पारमेष्ठ्यकामोनृपतिस्तद्भवाननुमोदताम् ४१
तस्मिन्देवक्रतुवरेभवंतंवैसुरादयः दिदृक्षवःसमेष्यंतिराजानश्चयशस्विनः ४२ श्रवणात्की
र्तनाद्ध्यानात्पूयंतेंतेवसायिनः तवब्रह्ममयस्येशकिमुतेक्षाभिमर्शिनः ४३ यस्यामलंदिवि
यशःप्रथितंरसायांभूमौचतेभुवनमंगलदिग्वितानं मंदाकिनीतिदिविभोगवतीतिचाधोगं
गेतिचेहचरणांबुपुनातिविश्वं ४४ श्रीशुकउवाच तत्रतेष्वात्मपक्षेष्वगृणत्सुविजिगीषया
वाचःपेशैःस्मयन्भृत्यमुद्धवंप्राहकेशवः ४५ श्रीभगवानुवाच त्वंहिनःपरमंचक्षुःसुहृ
न्मंत्रार्थतत्त्ववित् तथात्रब्रूह्यनुष्ठेयंश्रद्दध्मःकरवामकिम् ४६ ॥

थाचरणांबुचप्रथितंपुनातिकथंतत्प्रथितंदिविमंदाकिनीतिअधश्चभोगवतीति इहभूमौचगंगेतितस्य
तवागमनात्सर्वंमंगलंपवित्रंभविष्यतीतिभावः ४४ तत्रैवनारदोक्तौतेषुतत्रवर्तमानेष्वात्मीयपक्षेषुय
दुषुजरासंधस्यजिगीषयाप्रवदत्स्वात्मनःस्वमन्यमानेषुवाचःपेशैःपेशलवाग्भिरित्यर्थः ४५ चक्षुर्हि
हेतुःमंत्राणांमंत्रसाध्यानांतत्त्ववित्परिपाकवेदिता ग्रमः ४६ ॥

श्रीईश्वराः कर्तारो येषां तेषु एवमविदितं नास्ति तेन जगत्संघनुधार्य्यमेव पांडवचिकीर्षितं पृष्टोऽन्तर्हितो मायेयमिति तात्पर्याह दृष्टेति त्रिभिः ३६ विश्वसृजश्च ब्रह्मादयोऽपि मायिनो मोहकास्तेषु स्वशक्तिभिर्विद्यादिभिः भूतेषु भ्रमतो वर्तमानस्य यद्यपि भूतेषु वर्तते तर्हि भूतानि किमिति न पश्यंतीत्यत आह वह्नेरिव छन्नरुचश्चरतः स्वशक्तिभिर्वह्नेरिव छन्नात्कथं प्रकाशो यस्मात्तस्य स्वतस्तद्देवप्रत्यादिनमेऽद्भुतं ३७ इदं जगत्कायं भूतेषु मतं देवतत्त्वमायया विद्यमानात्मतयाऽवभासते त

न हि ते विदितं किंचिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु अथ पृच्छामहे युष्मान्पांडवानां चिकीर्षितम् ३६ श्रीनारद उवाच दृष्टा मया ते बहुशो दुरत्यया माया विभो विश्वसृजश्च मायिनः भूतेषु भूमंश्चरतः स्वशक्तिभिर्वह्नेरिव छन्नरुचो न मेऽद्भुतं ३७ तवेहितं कोऽर्हति साधु वेदितुं स्वमायया इदं सृजतो नियच्छतः यद्विद्यमानात्मतयावभासते तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणात्मने ३८ जीवस्य यः संसरतो विमोक्षणं न जानतोऽनर्थवहाच्छरीरतः लीलावतारैः स्वयशः प्रदीपकं प्राज्वालयत्त्वा तमहं प्रपद्ये ३९ अथाप्याश्रावये ब्रह्म नरलोकविडंबनं राज्ञः पैतृष्वस्रेयस्य भक्तस्य च चिकीर्षितं ४० ॥

जगत् सृजतः किंतु केवलं तेन तन्मोऽनमनमेव पाकमित्याह तस्मै नम इति स्वतः स्वेन रूपेण सर्वतो विलक्षणा त्मने श्रविद्याविषयायेत्यर्थः नन्वेतस्य किं मायया वेष्टितेनेत्यत आह जीवस्येति ३८ अविद्यातमसा हृतत्वेन अनर्थप्र पकात् शरीरात् संसरतः तेनैव वचनं न सात्तस्मात्कृपीयाह्नि मोक्षणायामजानतः प्राज्वालयत् प्रदीपितवान् तन्नाय यशः श्रवणादिभिर्जीवस्य मोक्षार्थमिति ३९ श्रावये श्रावयिष्यामि नरलोकविडंबनं ब्रह्मन्त्वं ब्र ह्मन्निति पादेहे ब्रह्मन्नपरमात्मन् नरलोकानुकारिणो श्रावयिष्यामीति ४० ॥

श्री॰
भाग॰
उ॰ती॰
७१

नत्रस्वबलसामर्थ्येनावलेतस्याधिकमितिविदन्नप्याह हेदेवताङ्गति हेहृदुद्देयत्तेनालोह्लीत्युक्तःसाक्षे
तत्र्यस्यार्थः नन्वसौत्वमेवान्यमेवयुद्धायुतियुजीतक्तत्तोतद्वेरणमितितत्राहब्रह्मण्यप्रतीनप्रत्याख्याति
ननिराकरोति ६ मितितत्रहेहृयुद्धयाचतांतत्याधिमवबलत्वात्स्यमेवस्यान्तप्रत्तप्राहतवसन्निधावि
तिनन्वकिंचित्कुर्वतोममसन्निधानात्किंस्यात्तत्राहनिमित्ति ८ अर्थेमर्थःसुहात्तवाऽरूपस्यकाल
स्यनोविश्वसर्गनिमित्तकेवलंहिरण्यगर्भःतथापोवश्चततविरोधतथात्वमेवसन्निधिमात्रेणाहताभीमो

हेश्रेष्ठतज्जेनव्योमाणनालोह्लीत्युक्तः ब्रह्मण्योभ्यर्थितोविष्णुर्नप्रत्याख्यातिकर्हिचित् ७
ब्रह्मवेणपरोगत्वातमित्येतत्सहकोदरः हनिष्यतिनसंदेहोद्वैरथ्येतवसन्निधौ ८ निमित्तपर
मस्यास्यविश्वसर्गनिरोधयोः हिरण्यगर्भःशर्वश्चकालस्यारूपिणस्तव ९ गायंतितेविशद
कर्मगृहेषुदेव्योराज्ञांस्वशत्रुवधमात्मविमोक्षणंच गोप्यश्चकुंजरपतेर्जनकात्मजायाःपित्रो
श्चलब्धशरणामुनयोवयंच १० रामः ॥

७०

पिनिमित्तमात्रमितिश्रुत्तोनेनोपायेनत्वयाम्यणीद्रहेतव्यइत्याशयेनाहगायंतीति ९ जरासंधरुत्तानो
राज्ञोदेव्यःपत्न्यःतेविशदंकर्मस्वगृहेषुबालकलालनादौगायंतितत्किंकर्मस्वशत्रोःजरासंधस्यवधं
आत्मानोपतीनांविमोक्षणंचवत्समारादीःश्रीकृष्णःपूर्वकरिष्यतीतिश्रुत्वहर्षात्गोप्यश्चेत्यादियथागो
प्यःपोवेहरुवधंस्वमोक्षचगायंतिश्रुत्वागजेंद्रगजेंद्रकुंजरपतेःनक्रात्जनकात्मजायाश्चरावणात्पि
त्रोश्चकंसगृहात्प्रतएवश्रुतानांतासामोक्षयपयात्वया ... कर्तव्यमितिभावःकिंवजरासंधेति १० रामः

७१

इतिश्रीभावार्थदीपिकायांदशमस्कंधेसप्ततितमः ७० अथैकसप्ततितमेउद्धवस्यानुमतेततः इंद्रप्रस्थंव्र
तेकृष्णेपार्थानांपरमोत्सवः राजसूयमिषंकृत्वाभीमद्वैरथनादिषु कलिमुत्पाद्यतद्वाराक्ष्माभारमहरद्विभुः
देवर्षेर्नारदस्यमतंराजसूययागंसभ्यानांमतंराजरक्षांश्रीकृष्णस्यचोभयंमहत्तीमतिर्यस्यसः १ यदुक्तमृ
गकरिष्यतः पैतृष्वसीयस्यपितृष्वसुः पुत्रस्यसाचिव्यंसाहाय्यंतच्चतथाशरणैषिणांराज्ञांचत्राणमपराजसू

श्रीशुकउवाच इत्युपामंत्रितोभर्त्तासर्वज्ञोपिजनार्दनः निदेषोपिगत्वाद्वायउद्धवःप्रत्यभाषत
४७ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेभगवद्यानेसप्ततितमः ७० श्रीशुकउवाच इत्युदीरितमाक
र्ण्यदेवर्षेरुद्धवोब्रवीत् सभ्यानांमतमाज्ञायकृष्णस्यचमहामतिः १ उद्धवउवाच यदुक्तमृ
षिणादेवसाचिव्यंयक्ष्यतस्त्वया कार्यंपैतृष्वसेयस्यरक्षाचशरणैषिणां २ यष्टव्यंराजसूये
नदिक्चक्रजयिनाविभो अतोजरासुतजयउभयार्थोमतोमम ३ अस्माकंचमहानर्थोह्येतेनैव
भविष्यति यशश्चतवगोविंदराज्ञोबद्धान्विमुंचतः ४ सवैदुर्विषहोराजानागायुतसमोबले
बलिनामपिचान्येषांभीमंसमबलंविना ५ रामः

यार्थंगमनंततोराजरक्षाचकर्तव्येत्याहयष्टव्यमित्यादिभिः २ अतोदिग्जयहेतोःउभयार्थःराजसूयार्थः
शरणागतरक्षार्थश्च ३ अस्माकंतयाअघपवजरासंधंहेतुमिच्छतोपाण्डवानांतत्पाहसवैइति ४
अन्येषांततोबलिनामपियद्यपिसमबलएवभीमःतथापितेविनाभीमादेवतस्यमृत्युर्विहितइतिभा

श्री० भा० द० उ० ७१

नरयानैरश्वैः काञ्चनशिबिकाभिश्च अच्युतं पतिं अन्वयुः सुव्रताः पतिव्रताः वराणि उत्कृष्टानि अम्बरादीनि वस्त्रादी
नि यासां ताः १६ नरोष्ट्रादीनि यानैः अश्वतरी गर्दभ्यां अश्वाज्जाता अनः शाकटं करेणुः राज्ञी परिजनयोषितास्तु क
टकुटयः उशीरादीनां तृणैर्निर्मिता गृहाः कंबलावर्णाः कंबलाः अंबराणि वस्त्राणि इत्यादयः उपस्कराः सामग्रीः

नृवाजिकाञ्चनशिबिकाभिरच्युतं सहात्मजाः पतिमनु सुव्रता ययुः वराम्बराभरणविलेपनस्रजः सुसंवृ
ता नृभिरसिचर्मपाणिभिः १६ नरोष्ट्रगोमहिषखराश्वतर्यनःकरेणुभिः परिजनवारयोषितः स्वलंकृताः
कटकुटिकम्बलाम्बराद्युपस्करा ययुरधियुज्य सर्वतः १७ बलं बृहद्ध्वजपटछत्रचामरैर्वरायुधाभरण
किरीटवर्मभिः दिवांशुभिस्तुमुलरवं बभौ रवेर्यथार्णवः क्षुभिततिमिंगिलोर्मिभिः १८ अथो मुनि
र्यदुपतिना सभाजितः प्रणम्य तं हृदि विदधद्विहायसा निशम्य तद्व्यवसितमाहृतार्हणो मुकुन्दसंदर्श
ननिर्वृतेन्द्रियः १९ राजदूतमुवाचेदं भगवान्प्रीणयन्गिरा मा भैष्ट दूत भद्रं वो घातयिष्यामि मागधं २०
इत्युक्तः प्रस्थितो दूतो यथावदवदन्नृपान् तेऽपि सन्दर्शनं शौरेः प्रत्यैक्षन्यन्मुमुक्षवः २१ रामः

कुट्यादिरूपाः यासां ताः अधियुज्य वनीवर्दादिषु ताः उपस्करान् आरोप्य ययुः १७ रवेरंशुभिर्दिवांशुभिः तुमुलरवं बभौ क्षु
भितम् अर्णवः तुमुलरवं अर्णव इव आकुलं क्षुभितैः तिमिंगिलैः ऊर्मिभिः १८ मुनिर्नारदः विहायसा आकाशमार्गेण ययौ इति शेषः १९
मा भैष्ट इति बहुवचनं राजाभिप्रायेण २० प्रत्यैक्षन् प्रतीक्षितवन्तः यस्मात् मुमुक्षवः २१ ॥ रामः

७१

भूर्य्यर्थायेति भूरीणाम् अर्थो निमित्तं यः शिशुपालवधाद्योपि सर्वं मध्याभविष्यतीतिभावः ततश्च सर्वं भविष्य
तीति ते भावः यद्वा हे प्रायः इति पद्यते इति पाकः कर्मतत्स्य विपाकः फलं तेन राज्ञां पापविपाकेन जरासंधादी
नां च पापविपाकेन पाण्डवानां ते जरासंधस्य पापविपाकेनेति तेन राजसूयश्च क्रतुः तवाभिप्रेतः तत्रागतेषु अपि सर्वं भवि
ष्यतीत्यर्थः ११ अनुज्ञाप्य अनुज्ञातो से प्रार्थ्य गुरून् वसुदेवादीन् १२ अवरोधान् निर्गमय्य प्रयाणाकारयित्वा

जरासंधवधः कृष्ण भूर्य्यर्थायोपकल्पते प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतः क्रतुः ११ शुक उवाच
इत्युद्धववचो राजन्सर्वतोभद्रमच्युतं देवर्षिर्यदुवृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयन् १२ अथादिशत्प्रया
णाय भगवान्देवकीसुतः भृत्यान्दारुकजीत्रादीननुज्ञाप्य गुरून्विभुः १३ निर्गमय्यावरोधा
न्स्वान्ससुतान्सपरिच्छदान् संकर्षणमनुज्ञाप्य यदुराजं च शत्रुहन् १४ सूतोपनीतं स्वरथमा
रुहद्गरुडध्वजः १४ ततो रथद्विपभटसादिनायकैः करालया परिवृत आत्मसेनया मृदे
ङ्गभेर्यानकशंखगोमुखैः प्रघोषघोषितककुभो निराक्रमत् १५

१४ भटाः पदातयः सादिनः अश्वारोहाः रथादिनायकैः करालया तीव्रया आत्मसेनया परिवृतो निराक्रमत्
निरगात् कुतः सकाशात् मृदङ्गादिभिर्वाद्यैः प्रघोषेण प्रकर्षेण घोषेण घोषिता याः अस्त्रैर्घोषिता याः का
कुभः स्ववाजीति १५ रामः ॥

श्री॰
भा॰द॰
उ॰टी॰
७२

72

चित्रध्वजादिभिर्विराजमाने ३२ प्रतिसद्म उद्दीप्तैः दीपैः बलिभिः पुष्पादिभिः प्रकोष्ठैश्च जालेभ्यो गवाक्षेभ्यो निर्यातैर्धूपैः रुचिरे विलसन्त्यः पताकाः यस्मिन् मूर्धन्याः मूर्ध्निभवाः हेमकलशा निर्येषां तैः रजतमयानि उरूणि स्थूलानि शृङ्गाणि कलशाधस्तनभूमिकाः येषां तैर्भवनैर्जुष्टं कुरुराजधाम ददर्श

मृदंगशंखपटहवीणापणववेणुभिः ब्राह्मणाश्चारविंदाक्षं तुष्टुवुर्ननृतुर्जगुः ३० एवं सुहृद्भिः पर्यस्तः पुण्यश्लोकशिखामणिः संस्तूयमानो भगवान्विवेशालंकृतं पुरं ३१ संसिक्तवर्त्म करिणां मदगंधतोयैः चित्रध्वजैः कनकतोरणपूर्णकुंभैः मृष्टात्मभिर्नवदुकूलविभूषणस्रग्गंधैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमानं ३२ उद्दीप्तदीपबलिभिः प्रतिसद्मजालनिर्यातधूमरुचिरं विलसत्पताकं मूर्धन्यहेमकलशै रजतोरुशृंगैर्जुष्टं ददर्श भवनैः कुरुराजधाम ३३ प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबंधाः सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च तल्पे द्रष्टुं ययुर्युवतयः स्म नरेंद्रमार्गे ३४ तस्मिन्सुसंकुल इभाश्वरथद्विपद्भिः कृष्णं सभार्यमुपलभ्य गृहाधिरूढाः नार्यो विकीर्य कुसुमैर्मनसोपगुह्य सुस्वागतं विदधुरुत्स्मयवीक्षितेन ३५ ॥

३३ नराणां लोचनानि तैर्गोपालस्य माहुर्वीक्षणस्य पात्रे विषये किं पुनर्नारीणामपीत्यर्थः ३४ सुसु
स्वागतं तत्संज्ञादिकं प्रियं उत्स्मयवीक्षितेनैव विदधुः ३५ ग्रामः ॥

७२

आनर्तात् द्वयोर्मार्गं स्वदेशात्तीर्त्वातिक्रम्य विनयानैकृतदेशमतीयाय अतिक्रम्य ययौ २२ पाकप्रस्थमिंद्रप्रस्थं २३ प्राणाश्चेंद्रियाणि प्राणांमुख्यप्राणमिव २४ सस्वजे परिरेभे २५ रमायाश्रमलं निर्दोषमालयं

आनर्तसौवीरमरूंस्तीर्त्वा विनयानेहरिः सिंधुनदीं तीर्त्वायाय प्रश्रयामव्रजाकरान् २२ ततो हृषद्वतीं तीर्त्वा मुकुंदोथ सरस्वतीं पांचालानथ मत्स्यांश्च पाकप्रस्थमथागमत् २३ तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शनो नृणां अजातशत्रुर्निरगात्सोपाध्यायसुहृद्वृतः २४ गीतवादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा अभ्ययात्स हृषीकेशं प्राणाः प्राणमिवादृताः २५ दृष्ट्वा विक्लिन्नहृदयः कृष्णं स्नेहेन पाण्डवः चिराद्दृष्टं प्रियतमं सस्वजेथ पुनः पुनः २६ दोर्भ्यां परिष्वज्य रमामलालयं मुकुंदगात्रं नृपतिर्हताशुभः लेभे परां निर्वृतिमश्रुलोचनो हृष्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः २७ तं मातुलेयं परिरभ्य निर्वृतो भीमः स्मयन्प्रेमजलाकुलेंद्रियः यमौ किरीटी च सुहृत्तमं मुदा प्रवृद्धबाष्पाः परिरेभिरेच्युतं २८ अर्जुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथार्हतः २९ मानितो मानयामास कुरुसृंजयकेकयान् सूतमागधगंधर्वा वंदिनश्चोपमंत्रिणः

३० रामः

विस्मृतो लोकविभ्रमो लोकस्य व्यवहारो येन सः २६ अर्जुनेन समत्वात्परिष्वक्त एव केवलं पादौ नमस्कुर्वन् अर्जुनः श्रीकृष्णेन भुजाभ्यां हत इति भावः यमाभ्यां तु अभिवादितश्चेति २८ ॥

श्री॰
भा॰ द॰
उ॰ टी॰
७२

7.3

कथंभूतो यः श्रीकृष्णः अर्जुनः फाल्गुनेन सहितः अत एव तस्य सहायेन सतां येन खांडवेन वह्निं तर्पयित्वा तत्र मयं मो-
याग्नेर्विपक्वकर्मणः ओत्रे मोचयित्वा तेन मयेन प्रयुज्य युधिष्ठिराय दिव्या सभा कृता तस्मै श्रीकृष्णेन राज्ञः कर्त्तोपक-
रानुस्मरणात् दिव्या तास्मै भायाय यथामनोरथ सर्वावकाशा सयादनेव दर्शितेति ४५ इति श्रीभावार्थदीपिकायां
दशमस्कन्धे एकसप्ततितमः ७१ ततो हि सप्ततितमे राज्ञा कार्ये निवेदिते उज्जयमागधेयद्वाभीमेनाघातय
द्धरिः आश्रितत्रामसक्रः इति शेषः १ शृण्वतामेवेति यत्र सभ्याः श्रीकृष्णः करोति न तदन्यः कश्चिदपि करोति स

तर्पयित्वा खांडवेन वह्निं फाल्गुनसंयुतः मोचयित्वा मयं येन राज्ञे दिव्या सभा कृता ४५ उवास क-
तिचिन्मासान् राज्ञः प्रियचिकीर्षया विहरन् रथमारुह्य फाल्गुनेन भटैर्वृतः ४६ इति श्रीभागवते
दशमस्कन्धे श्रीकृष्णस्येन्द्रप्रस्थागमनं नामैकसप्ततितमः ७१ शुक उवाच एकदा तु सभामध्ये
आस्थितो मुनिभिर्वृतः ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्च युधिष्ठिरः आचार्यैः कुलवृद्धैश्च ज्ञातिसं-
बन्धिबान्धवैः शृण्वतामेव चैतेषामाभाष्येदमुवाच ह २ युधिष्ठिर उवाच क्रतुराजेन गोविन्द राज-
सूयेन पावनीः यक्ष्ये विभूतीर्भवतस्तत्संपादय नः प्रभो ३ त्वत्पादुके अविरतं परि ये चरन्ति ध्याये-
न्त्यभद्रनशने शुचयो गृणन्ति विन्दन्ति ते कमलनाभ भवापवर्गमाशासते यदि त आशिष ईश नान्ये ४

मर्थं इति निश्चित्य सर्वानेव तान् अनाहृत्य कृष्णमेवोवाचेत्यर्थः आभाष्य भो भोः कृष्ण भक्तवत्सल इत्येवं संबोध्य २
विभूतीः अंशानेव चक्रवर्तिनां मनोरथः केन त्वया क्रियत इति चेत् तत्राह त्वत्पादुके इति ३ परि ये चरन्तीति
यच्च हृद्व्यवधानमाह परिचरन्ति ध्यायन्ति मनसा अभद्रस्य नशने नाशने गृणन्ति वचसा ते भवस्यापवर्गं मो-
क्षं विन्दन्ति यद्याशासते तर्हि आशिषो पि त एव नेतरे नान्ये चक्रवर्तिनोपि ४ ॥ रामः

श्रोणपदापिल्योपजीविनोसंख्यातेषु ग्रामाणां च ३७ अभ्युपेतः अभिगमनेन सत्कृतः ३८ सत्वचाडोपदीप्त
क्षिता ३९ कृत्स्नप्रकारप्रमोदेनोपहृतैः अभिमतः ४० गृहस्त्रीणां च कृत्स्नयाशोपधामधीनाहसभटया ४१

अथ वः स्त्रियः प्रतिनिरीक्ष्य कृष्णोऽन्तःपत्नीनामयपोऽपहृताः किमकार्यमेभिः यच्चत्वोपकृष्णमौलिं
कदाचिद्धास्यलीलावलोककलयोऽस्तवमाततनोति ३६ ततस्तत्रोपसंगम्य पौरामेवालपाणयः
चक्रुः समर्पयोक्तमायशापीमुख्याददतेनमः ३७ अतः पुरजनप्रीत्या कृष्णोऽदृष्टलोचनैः स
संभ्रमैरभ्युपेतः प्रविवाहराजमंदिरे ३८ पूर्णाविलोकात्रेयकृत्स्नविभुवनेश्वरो मीतः स्तोत्राय
पर्यंकात्स्वकपरिषस्वजे ३९ गोविंदेशकमानीयदेवदेवेणमाहतः पूजायोनाविदान्क
त्योप्रमोदोपहृतोन्नृपः ४० पितृसमगृहस्त्रीणांकमसक्तेभिवाहनं स्वयंचकृत्स्नयागजन्म
गिन्याश्चभिवंदितः ४१ सन्ध्यासेवोदितांककमाकृत्स्नपत्नीसमर्पणः आनर्चकं किरीसन्यो
भद्राजावदतीतथा ४२ कालिंदीमित्रोविंदीचपोंच्यानामिजिनीमती अन्याश्चाभ्यावतायास्त
वासः स्वग्मंडनादिभिः ४३ सालिनिर्वासयामासपर्मराजोनार्दने सभेसन्पसात्रगामात्यसभा
यौवनवेनवं ४४ ॥

आनत्रुअर्चितवती ४२ अन्याश्चयोः कृत्स्नपत्नोऽभ्यागताः ताअपि ४३ अन्यहेनवंनववेषयाभव
तितथा सालिनिवासयामास ४४ रामः ॥

जगतीं पृथ्वीं संभारान् यज्ञोपकरणानि संभृत्य संपाद्य आहरस्व ऋतुश्रेष्ठं अनुष्ठेयत्वर्थः ननु नृपतिविजयादिकं यं पार्थः तस्या
नुमतत आह एत इति ९ किं चात्मवता जितेन्द्रियेण त्वया हेतुना जितोऽस्मि वशीकृतोऽस्मि अजितात्मभिः अजिते
न्द्रियैः आत्मानावततु एवंभूतस्य मम वयोः परिभवणं च अकिंचनमपि नाभिभवितुं प्रभवेत् इत्याह न कश्चिदिति १२

ऋषीणां पितृदेवानां सुहृदामपि नः प्रभो सर्वेषामपि भूपानामीप्सितः क्रतुराडयं ८ विजित्य
नृपतीन्सर्वान्कृत्वा च जगतीं वशे संभृत्य सर्वसंभारानाहरस्व महाक्रतुं ९ एते मे भ्रातरो राजे
लोकपालांशसंभवाः जितोऽस्म्यात्मवता तेहं दुर्जयो यो ऽजितात्मभिः १० न कश्चिन्मत्परो लो
के तेजसा यशसा श्रिया विभूतिभिर्वाभिभवेद्देवोऽपि किमु पार्थिवः ११ शुक उवाच निश
म्य भगवद्गीतं प्रीतः फुल्लमुखाम्बुजः भ्रातॄन्दिग्विजयेऽयुङ्क्त विष्णुतेजोपबृंहितान् १२ स
हदेवं दक्षिणस्यामादिशत्सह सृञ्जयैः दिशि प्रतीच्यां नकुलमुदीच्यां सव्यसाचिनं १३ प्राच्यां
वृकोदरं मत्स्यैः केकयैः सह मद्रकैः ते विजित्य नृपान्वीरा आजह्रुर्दिग्भ्य ओजसा अजातशत्रवे
भूरि द्रविणं नृप यक्ष्यते १४ रामः

तेजसा प्रभावेण ``तिभिः सैन्यादिसामग्रीभिः अयुङ्क्त नियुक्तवान् विष्णोः तेजसा उपबृंहितान् तेजोपबृंहि
तानिति संधिरार्षः १२ कथंभूताय यक्ष्यते यागं करिष्यते १४ रामाय नमः ॥

पो

भगवतो भक्तापत्तं न मा विज्ञार्वजाकृतहे देवदेवेति तत्रस्मात्पपपेत माता देवं निश्चितेपि ये कर्मादिप्रधानाः
केचित्कृतकृत्यजयाः श्रीभगवद्भक्तिं न बहु मन्यन्ते तन्मोहो मोह इति हन्त ये ये त्वां भजन्ति यदि वा न भजन्ति तेषि
मुभयेषां तिष्ठा स्थितिप्रदर्शाय न तु रागादिरहिते मयि कथमिदं वैषम्यं स्यादत्त आह नेति ५ स्वः स्वकीा
यः परकृतिभेदमतिः चत्तव स्याद्वकृतः अत्रत्राणि निकृ पायैः किंच सर्वस्यात्मनः अतः समदृशः किंच त्वस्ता
त्वानुभूतेः श्रोत्रोतायाया घभावादि तिभावः तथापि सेवमानानामेवत्वात्प्रसादो नान्येषां तत्र सेवा तद्रूपम्

नहे देवदेव भवतश्चरनारविंदसेवानुभावमिह पश्यतु सर्वलोकः ये त्वां भजन्ति न भजन्त्युत चोभये
षां तिष्ठां प्रदर्शाय विभोकृतसेवयानां ५ न स्वः परश्च भेदमतिः तव स्यात्सर्वात्मनः सम
दृशः स्वसुखानुभूतेः संसेवतोसुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न विपर्ययोत्र ६ श्री
भगवानुवाच सम्यग्व्यवसिता राजन्भवता पाण्डुकर्षण कल्याणी यत्र ते कीर्तिर्लोकाननुभ
विष्यति ७ रामः ॥

द्यः फलेन तत्र विपर्ययो ऽन्यथाभावः यथा कल्पद्रुमस्य रागादिराहित्येपि सेवकेष्वेव फलजनक
त्वं नान्येषु तथा मम भजमानानामेव कैवल्यादिना अन्येषामिति तु मोदमानश्चाह सम्यगिति ६ पाण्डुकर्ष
णेति संबोधयन् सर्वराजविजयपात्रत्वं सेवार्यतिशयं भविष्यति हि त्वत्सल लोका त्वामभविष्यन्तीत्य
र्थः किमत्र भयानेन वा सेपाल्लैयं तव तु करणं राजसूयं तत्स्यात् ७ ॥ रामः

श्री॰
भा॰टी॰
अ॰२०
७५

तिसत्यात्मत्रस्यान्तरणायहरिश्चंद्रोभार्यात्मजादिकंसर्वंविक्रीयस्वयंचंडालतांप्राप्तोपिसत्यान्नविचलःसहायोध्या
वासिभिर्जनैःसहस्वर्गंगतःरंतिदेवःसकुटुंबःअष्टचत्वारिंशद्दिनानिजलमात्रमपिनप्राप्यउदकोपिकर्णपिपासार्ताय
दिव्यतिथिभ्योदत्वाब्रह्मलोकंगतःउंछवृत्तिःमुद्गलःषण्मासैःसंपादितंकणान्नमपिदुर्वाससेदत्वाब्रह्मलोकंगतः
शरणागतकपोतरक्षणायस्वमांसंश्येनायदत्वाशिबिर्दिवंगतःबलिस्तुश्रीमन्नारायणायत्रिलोकींदत्वास्वयमपिबद्ध्वा
त्मानमेवात्मसात्चकारकपोतःआतिथ्येयव्याधायकपोत्यासहात्मानंदत्वाविमानेनदिवंगतःव्याधःतयोः

हरिश्चंद्रोरंतिदेवउंछवृत्तिःशिबिर्बलिःव्याधःकपोतोबहवोह्यध्रुवेणध्रुवंगताः २० शुकउवाच सौवीराक्ष
तिमित्त्वात्मप्रकोष्ठैर्ग्यांहृतैरपि राजन्यबंधूनिर्जित्यहृतंपूर्वानवित्तयत् २१ राजन्यबंधवोहिते
ब्रह्मलिंगानिबिभ्रति दद्मिमिमितितेभ्यआत्मानमपिदुस्त्यजं २२ बलेर्न्नुश्रूयतेकीर्तिर्वितता
दिक्ष्वकल्मषा ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्यापिविप्रव्याजेनविष्णुना २३ श्रियंनिर्हीर्घितेऽस्याविप्रवेदिज
रूपिणी जानन्नपिमहींप्रादाद्वार्यमाणोपिदैत्यराट् २४

सत्यवीत्वस्वयमतिनिर्विण्णःसहाप्रस्थानेवनाभिदग्धदेहःनिःकल्मषोदिवमारुरोहएवमन्येबहवोऽध्रु
वेणशरीरेणध्रुवलोकंगताःप्राप्ताइति २० ज्याहतैःज्याघातकिणांकितैःदृष्टपूर्वोनद्दृष्टपूर्वीस्वयवशदिक्षु
२३ इदंस्यश्रियंनिर्हीर्षताविप्रव्याजेनविष्णुनाभ्रंशितस्यापिबलेःअमहोनेतिपाठेनश्रूयतेकिंअपितुश्रूय
तइतितद्भावतेश्रियमिति २३ शुक्रेणवार्यमाणोपिअन्नपवादि
स्मरयमितिजानन्नपि २४ ॥

७५

कृष्णो हरिः श्रीकृष्णः १५ गृहे युवतीं मानं मम याचेरन् श्रयाचेत्तेत्यर्थः १६ नन्विदं कामयामहे इति विषो
षो निर्दिश्यते अन्यत्राप्यस्माकं स्वचित्प्रश्नादेः विद्यो गोष्ठः महः मकर्षेदेयः तवराज्यमेङनेकिरीटाघाऽद्
गृयन्तद्धित्वभ्यः कर्णदेयोऽन्तर्ग्रामस्य गृह्णमहणाद्द्विपुत्रादियोऽप्येकस्य मन्यस्मिन्देयोऽतिचेत्तत्राह कृः किं मे
र्थमित्यादि १८ अत्रह स्थित्वेनाप्यन्तरमाङ्कः किममकार्यमिति यथा अस्माभिर्नोऽश्वकार्यं नास्मित्तथ्यातिनि

कृत्वा जितं जयामर्षेयं नृपते स्वर्गाययोहरिः अष्टोपायं तमेवाय उक्त्वोप अवाचह १५ भीमसेनोऽर्जुनः
कृष्णो ब्रह्मलिंगधरास्ततः जरासंधगिरिव्रजं तानब्रवीदरथ स्नातोयतः १६ तेषां त्वानतिथिवल्लायां
गृहे युवगृहमदिनं अलांपमममयाचीरन्राजन्या ब्रह्मलिंगिनः १७ राजन्विधतिथीन्याततानपि
नो हरमागतान् नत्तः श्रयच्छ भद्रन्तेयद्वयं कामयामहे १८ किं दुर्मर्षं तितिक्षूणां किमकार्यं
मसाधुभिः किं न देयं वदन्यानां कः परः समदर्शिनां १९ योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशो
ध्रुवं नाचिनोति स्वयं कल्पः स वाच्यः शोच्य एव सः २० ॥ गमः

त्वमोङ मर्षङः सहैनापि वदन्यानां दातृणां अङ्गसायां श्रेयेनापि तमदर्शिनो पर स्वनास्तित्यत्रनःकिं
विषयनिर्दिष्टोनेत्यर्थः अर्पितेशरीरेण गुरुत्वादिवस्माणं अपितवेचनीयाऽत्याप्येनाह योऽनित्येर
नेतिनाचिनोतिन संपादयति स वाच्यः निंद्यः १९ ॥ गमः

चटचटेति गदयोः परस्पराघातात् पादाग्रकरणं वज्रस्य निष्पेषो घातस्तत्सदृशः ततः सदृशः शुष्यतोर्दन्तिनोः दन्ताघातवत्
दृष्टशुशुभे ३५ अंसकट्यादीनुपेत्य दीप्तमन्व्योः यथोक्तयोर्गजयोः अर्कशाखे वाभ्यां युध्यतोर्दन्तिनोः तेऽय
चूर्णीभवतः ३६ अयःस्पर्शैश्चूर्णीकुर्वन्तः ३७ जन्मकाले द्वे शकले मृतिः पुनः पाकलीभावः तेन विद्वान्

ततः चटचटाशब्दो वज्रनिष्पेषसन्निभः गदयोः क्षिप्तयो राजन्दन्तयोरिव दन्तिनोः ३५ ते वै ग
दे भुजजवेन निपात्यमाने अन्योन्यतोंऽसकटिपादकरोरुजत्रुन् चूर्णीबभूवतुरुपेत्य यथा
र्कशाखे संयुध्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्व्योः ३६ इत्थं तयोः प्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ क्रुद्धौ स्वमु
ष्टिभिरयःस्पर्शैरपिष्टां शब्दस्तयोः प्रहरतोरिभयोरिवासीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताड
नोत्थाः ३७ तयोरेवं प्रहरतोः समशिक्षाबलौजसोः निर्विशेषमभूद्युद्धमक्षीणजवयो
र्नृप ३८ एवं तयोर्महाराज युध्यतोः सप्तविंशतिः दिनानि निरगंस्तत्र सुहृद्वन्निशि तिष्ठतोः
३९ एकदा मातुलेयं वै प्राह राजन्वृकोदरः न शक्तोऽहं जरासन्धं निर्जेतुं युधि माधव ४० शत्रोर्ज
न्ममृती विद्वान्जीवितं च जराकृतं पार्थमाप्याययन्स्वेन तेजसाचिन्तयद्धरिः ४१ संचिन्त्यारि
वधोपायं भीमस्यामोघदर्शनः दर्शयामास विटपं पाटयन्निव संज्ञया ४२ तद्विज्ञाय महा
सत्वो भीमः प्रहरतां वरः गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ४३ ॥

जरान्नजरानाम
राक्षसी तया कृतं तेन चिंतयत्कथमसौ पाकलीभवेदिति ४१ विटपेन शाखया करेण गृहीत्वा हरिः भीमस्य यत्र
पाटहे विटपपाटं पाटयित्वा मेने विपाटयेति संज्ञया संकेतेन अरिवधोपायं दर्शयामासेत्यर्थः ४२ ॥

76

पतमानेन पतता नश्वरेण क्षत्रबन्धुना देहेन ब्राह्मणार्थाय विपुलं यशो नेहता नेहमानेन अप्राप्नुवता को न्वर्थः न कोऽपीत्यर्थः २५ इत्येवं निश्चित्य प्राह हे विप्रा इति २६ राजन्यतामेव प्रपञ्चयति २८ यत्तो मत्प्रियात् समुद्रं शरणं गतः ३० वयसा तुल्यः नातिसत्त्वः अनतिबलश्च न च देहेन मया समः ततोऽर्जुनो योद्धा न

जीवता ब्राह्मणार्थाय को न्वर्थः क्षत्रबन्धुना देहेन पतमानेन नेहता विपुलं यशः २५ इत्युदारमतिः प्राह कृष्णार्जुनवृकोदरान् हे विप्रा व्रियतां कामो ददाम्यात्मशिरोऽपि वः २६ श्रीभगवानुवाच युद्धं नो देहि राजेन्द्र द्वन्द्वशो यदि मन्यसे युद्धार्थिनो वयं प्राप्ता राजन्या नान्यकाङ्क्षिणः २७ असौ वृकोदरः पार्थस्तस्य भ्राताऽर्जुनो ह्ययं अनयोर्मातुलेयं मां कृष्णं जानीहि ते रिपुं २८ एवमावेदितो राजा जहासोच्चैः स्म मागधः आह चामर्षितो मन्दा युद्धं तर्हि ददामि वः २९ न त्वया भीरुणा योत्स्ये युधि विक्लवतेजसा मथुरां स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्रं शरणं गतः ३० अयं तु वयसाऽतुल्यो नातिसत्त्वो न मे समः अर्जुनो न भवेद्योद्धा भीमस्तुल्यबलो मम ३१ इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रदाय महतीं गदां द्वितीयां स्वयमादाय निर्जगाम पुराद्बहिः ३२ ततः समेखले वीरौ संयुक्ताविति तरौ जघ्नतुर्वज्रकल्पाभ्यां गदाभ्यां रणदुर्मदौ ३३ मण्डलानि विचित्राणि सव्यं दक्षिणमेव च चरतोः शुशुभे युद्धं नटयोरिव रङ्गिणोः ३४ ॥ ॥

भवेत् भीमस्तु भवेत् यतो मम तुल्यबलः ३१ प्रदाय दत्त्वेत्यर्थः ३२ समेखले समेखलाङ्गने ३३ मण्डलानि गमागमगतिभेदान् सव्यं दक्षिणं च यथा भवति तथा चरतोः रङ्गिणोः रङ्गगतयोः नटयोरिवेति निर्भयत्वे

पिबंत इवेत्यादिना हरेः पादयोः प्रणेमुरिति तृतीयेनान्वयः रंभंतः परिरंभमाणा इव ५ श्रीकृष्णसंदर्शनाह्ला
देन ध्वस्तः संरोधनक्लमो येषां ते ७ नमोपहितानस्मान् घोरायाः संसृतेरपि पाहि मोचय न तु भवतो ज
रासंधात् भयाविष्टाः स्म स्वत्र च भोगा मम स्वापकश्च संसृतेर्मोचनीयाः कृपापांकयसे प्रतिनवयं तथाभूता इ
त्याह नैनमिति पञ्चभिः ८ हे नाथ वयमेनं नानुसूयामः अनुग्रहोपहयानपयामः कुतः यत आह

पिबंत इव चक्षुर्भ्यां लिहंत इव जिह्वया जिघ्रंत इव नासाभ्यां रंभंत इव बाहुभिः ५ प्रणेमुर्हतपा
प्मानो मूर्धभिः पादयोर्नृपाः ६ प्रशशंसुर्हृषीकेशं गीर्भिः प्राञ्जलयो नृपाः ७ राजान ऊचुः
नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय प्रपन्नान्पाहि नः कृष्ण निर्विण्णान्घोरसंसृतेः ८ नैनं ना
थानुसूयामो मागधं मधुसूदन अनुग्रहो यद्भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ९ राज्यैश्वर्यमदो
न्नद्धो न श्रेयो विंदते नृपः त्वन्मायामोहितोऽनित्या मन्यते संपदोऽचलाः १० मृगतृष्णां यथा
बाला मन्यंत उदकाशयं एवं वैकारिकीं मायामयुक्ता वस्तु चक्षते ११ ॥ रामः
वै

अनुग्रह इति यद्यस्मात् पतनादेव व्यतिरेकेणोपपादयति राज्यैश्वर्येति ९ राज्यैश्वर्याभ्यां मदः तेनोन्नद्धः
उच्छृंखलः नित्या अचलाः संपदो मन्यते यद्वा अनित्याः सत्याः अचलाः शाश्वतीर्मन्यते किंच अवस्तु
सद्वस्तुतया पश्यतीत्याह मृगतृष्णामिति १० वैकारिकीं तृष्णादिविकारापन्नां अयुक्ता अविवेकिनः
राज्ययोगवियोगयोरनर्थावहत्वमस्माभिस्त्ववदृष्टमित्याहुः वयमिति द्वाभ्यां ११ ॥

एकैकःपादादिःययोस्तेषाकले ४९ इत्थंनवादमोहतःनराजाभिलापोगोतिद्दर्पायत्राहरेवेमिति ४
इतिश्रीभागवतेदशमस्कन्धेसप्ततितमः ११ ततःविमलतितमेमोचयित्वान्पान्दरिःराजाहेभावोःस्वान्देणा
ग्रस्याप्यप्रनयोयामत श्रत्वनदजरामेपवयानद्रुहम्पतीनविमोदनक्रपयाहकमोनिजद्रूपमदर्शयेत

एकेपादेपदाक्रम्यदोर्भ्यंमत्तोमत्रताव गदत्तःपात्यामासयात्वामिवमहागजः ४४ एक
पादेकहयोकरिमूलनाणके एकबाहुदितिभूकोपाकलेदहणःश्रजाः ४५ हाहाका
रान्महानासीत्रिमयापेश्वरी भूजयामासमभीमपरिरम्भजयाच्युतो ४६ महदेवततेन
यंभयावान्भूतभावनः श्रभ्यविंदमेयात्मामयापान्प्रतिश्रभुः ४७ मोचयामासराज
न्यान्सकहान्मारायेनये ४८ इतिश्रीभागवतेदशमस्कन्धेजरासंधवधोनामद्विसप्ततित
मोध्यायः ११ शुकउवाच अथेतदेषामान्यहालीलयायुधिनिर्जिताः येनिरान्नाविविद्रा
एणेमलिनोमलवाससः १ तन्नामाःश्रकृवदनामरेयायर्किर्पिताः ददृशुस्तेघनश्यामं
पीतकौशेयवाससं २ श्रीवत्साङ्कंचतुर्बाहुंपद्मगर्भारुणेक्षणं चारुप्रसन्नवदनंस्फुरन्मक
रकुण्डलं ३ पद्महस्तंगदाशंखरथांगैरुपलक्षितं किरीटहारकटककटिसूत्रांगदाञ्चितं ४
भ्राजद्वरमणिग्रीवंनिवीतंवनमालया ५ ॥ ॥

येनजिताःजरासंधेननिहताश्चपिरिसेएणानेनतेनिर्गताःसंतोवनश्यामंश्रीहासंददृशुरित्तत्रान्वयः
१ तन्नामाःकृपणाःमरोहयेनपरिकर्षिताः २ भ्राजद्राजमानोवरमणिकौस्तुभोयस्यासौग्रीवायस्य
तंनिवीतंकण्ठलंबितयाव्याप्तं ५ ॥

यथा भवद्भिः प्रार्थितं तथा बाढं निश्चितं वो भवतां मयि भक्तिर्जायते जायतामित्यर्थः १८ हे भूपाः सद्गुणमेव कर्तव्यमिति भवद्भिर्यद्व्यवसितं संकल्पितं दिष्ट्या भवद्भिर्मद्भक्तः सत्यमेव त्याहमवतार इति श्रीसूरैश्वर्यचाभ्योमदः तेनोन्नाहः त्वत्कृते न त्वैवाचारमित्यर्थः पश्ये पश्यामीति तदेवाह हे हैहयेति १९ हैहयः कार्तवीर्यः चक्रवर्ती नरेश्वरः पितुः कामधेनुः हरणात् परशुरामेण मद्रूपेण हतः नहुषो देवेन्द्रतां प्राप्तः पुनस्ततः शचीसेवाते

श्रीभगवानुवाच अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यखिलेश्वरे सुदृढा जायते भक्तिर्बाढमाशंसितं तथा १८ दिष्ट्या व्यवसितं भूपा भवन्त ऋतभाषिणः श्रियैश्वर्यमदोन्नाहं पश्ये उन्मादकं नृणाम् १९ हैहयो नहुषो वेनो रावणो नरकोऽपरे श्रीमदाद्भ्रंशिताः स्थानाद्देवदैत्यनरेश्वराः २० भवन्त एतद्विज्ञाय देहाद्युत्पाद्यमन्तवत् मां यजन्तोऽध्वरैर्युक्ताः प्रजा धर्मेण रक्षत २१ सन्तन्वन्तः प्रजातन्तून् सुखं दुःखं भवाभवौ प्राप्तं प्राप्तं च सेवन्तो मच्चित्ता विचरिष्यथ २२ उदासीनाश्च देहादावात्मारामा धृतव्रताः मय्यावेश्य मनः सम्यङ् मामन्ते ब्रह्म यास्यथ २३

यद्ब्राह्मणान्महर्षीन् शिबिकायां वाहयन् तैरेव ब्राह्मणैः ततो भ्रंशितो नहुषः अजगरत्वमवाप वेनो पुत्रन्ततो ब्राह्मणानधिक्षिपन् तैरेव ब्राह्मणैर्हुंकारैः हुंकारैर्हतः रावणो राक्षसेश्वरः सीतामभिलषन् श्रीरामचन्द्रेण हतः नरको दैत्येश्वरः अदितिकुण्डलापहरणान्मयैव हतः अपरे श्रीमदात्स्थानाद्भ्रंशिताः २० यस्मात् एतद्देहादिकं अन्तवत् विज्ञाय युक्ताः अप्रमत्ताः रक्षत २१ प्रजातन्तून् उत्पादयन्तः प्राप्तं समत्वेन सेवमानाः २२ मां ब्रह्म यास्यथ २३ ॥

श्रीमदेन नष्टा दृष्टिर्येषां ते अस्याः पृथिव्याः इतरेतरस्पृधः परस्परं स्पर्धमानाः पुरः पुरतः त्वां मृत्युं अविगणय्य
प्रायेणेमे दावये १२ हे कृष्ण त एव वयं अघविनष्टदर्पाः ते चरणौ स्मरामः स्मरतां मा पापास्मरूकण्ये भूताः भवान्
तन्वा मूर्त्या कालेन श्रियो विचालिताः अपि ताः अतो राज्यच्युतिरेव भवदनुग्रहरूपेत्यर्थः १३ अत एव भूयो
न तावन्मृगतृष्णिकारूपं राज्यं पुनर्वाञ्छामः प्रतिक्षणं क्षीयमाणेन तत्पाकजरोगाणां भुवा जन्मभूमिना देहेन

वयं पुरा श्रीमदनष्टदृष्टयो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृधः घ्नन्तः प्रजाः स्वा अतिनिर्घृणाः प्रभो मृत्युं पुरस्त्वा
विगणय्य दुर्मदाः १२ त एव कृष्णाद्य गभीररंहसा दुरन्तवीर्येण विचालिताः श्रियः कालेन तन्वा भवतो
ऽनुकम्पया विनष्टदर्पाश्चरणौ स्मराम ते १३ अथो न राज्यं मृगतृष्णिरूपितं देहेन शश्वत्पतता रुजां भुवा
उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णरोचनं १४ तं नः समादिशोपायं येन ते चर
णाब्जयोः स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह १५ कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने प्रण
तक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः १६ श्रीशुक उवाच संस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तबन्धनैः ता
नाह करुणस्तात शरण्यः श्लक्ष्णया गिरा १७ रामः ॥

देहेनोपासितव्यं सेव्यं न स्पृहयामहे प्रेत्य परलोके च क्रियाफलं स्वर्गादिभोगं चोपासितव्यं न स्पृहयामहे
कर्णयोः रोचनं हि जनकं तत्र गतस्य पुनः पतनेन सुखाभावादित्यर्थः एवंभूतानां स्मृतिर्यथा न विरमेत् तं हि
ममचरणौ स्मरतां तेनाभ्यासेन मुक्तिर्भवति किमिदमपेक्षयेति चेदत आहुः तं न इति १४ त्वच्चरणस्म
स्मृतिरपि त्वत्प्रसादफलमेवेत्यर्थः १५ श्लक्ष्णया मञ्जुलया वाचा १७ रामः ॥

उत्तरे तु कृष्णमतिनिर्मेयं राजसूयक्रियाद्विजैः अग्रेपूजाप्रसंगेन चैद्यवधानाद्विवर्ण्यते राजसूयमखे हत्वा जरासंधं तं इतरे चैद्यादिरतेकुर्वन्तबीजं कलिमिवावयत् १ कृष्णस्यानुभावमिति यत्काराजनस्यकारागार विघातितवान् इत्यर्थः तदाह ये स्युरिति १ ये त्रैलोक्यस्यापि गुरवः स्युः सनकादयः सर्वलोकपालाश्च ते पि शिरसैवतवानुशासनं वहन्ति दुर्लभं लब्ध्वेति भावः बहुमानेनेत्यर्थः २ स भवान् परमेश्वरः अस्माकमनुशासनं धत्ते तदत्यन्तविडंबनं अत्यन्तमनुकरणं स्वतेजोहानि प्रसंगादित्यर्थः अथवा नव परि

श्रीशुक उवाच एवं युधिष्ठिरो राजा जरासंधवधं विभो कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वा प्रीतस्तमब्रवीत् १ ये स्युस्त्रैलोक्यगुरवः सर्वे लोका महेश्वराः वहन्ति दुर्लभं लब्ध्वा शिरसैवानुशासनं २ स भवानरवि न्दाक्षो दीनानामीशमानिनां धत्तेनुशासनं भूमंस्तदत्यन्तविडंबनं ३ नह्येकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः कर्मभिर्वर्धते तेजो ह्रसते च यथा रवेः ४ न वै तेजित भक्तानां ममाह मिति माधव त्वं तवेति च नानाधीः पशूनामिव वैकृता ५ ॥ राम॥

हणं स्याज्ञापनाज्ञाधारणाभ्यां ते तेजो हानिर्वृद्धी अतः श्रीकृष्णकृपया संगच्छते इत्याह २ समाना समानरहितस्य ब्रह्मणस्तवोभयमायापरमात्मनः इति स एव जीवनियन्तृत्वं नियम्यत्वेहेतुनोनद्वास्त वः अतः परानुग्रहार्थैरेतैः कर्मभिरित्यर्थः तथा च श्रुतिः न कर्मणा वर्धते नो कनीयानिति न त्वेवमप्यहं पर मेश्वरः ममेदं नीचं कर्म अयोग्यमिति मनसि कथं न भवेदत आह न वै त इति ४ हे अजित ते तव भक्तानामे वतावदियं नानाधीः भेदमतिर्नास्ति यथा पशूनामज्ञानां वैकृता गात्रशरीर विषया तव तु नास्तीति किं पुनः

स्त्रियस्तु तेषां मज्जनकर्मणि ॥ सर्वांस्तान्नादोनाद्युक्त १४ सुस्नातान् समलंकृतान् भोगैश्च युक्तानव
राज्ञेन भोजयित्वा पुनः तेषां सपर्यां सहदेवेन कारयामास १६ प्रीणयन्नर्दयित्वा १७ जगदुः ऋचुः १८

शुक उवाच इत्यादिश्य नृपान्कृष्णो भगवान्भुवनेश्वरः तेषां न्ययुंक्त पुरुषान्स्त्रियो मज्जनकर्म
णि १४ सपर्यां कारयामास सहदेवेन भारत नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भूषणैः स्रग्विलेपनैः १५ भो
जयित्वा वरान्नेन सुस्नातान्समलंकृतान् भोगैश्च विविधैर्युक्तांस्ताम्बूलाद्यैर्नृपोचितैः १६ स्ना
तस्नाना गोपमणिकांचनभूषितान् प्रीणयामास तैर्वाक्यैः स्वदेशान्प्रत्ययापयत १७ तप
वे मोचिताः क्लेशात्क्लेशेन सुमहात्मना ययुस्ते मुक्ता यतः कृतार्था जगत्पतेः १८ जगदुः
प्रकृतिस्थास्ते महापुरुषचेष्टितं यथान्वयासद्भगवांस्तथा व कुर्वन्ति ताः १९ जरासंधं चाति
पित्वा भीमसेनेन केशवः पार्थाभ्यां संयुतः प्रायात्सहदेवेन पूजितः २० गत्वा ते खांडवप्र
३ स्थं शंखान्दध्मुर्जितारयः हर्षयन्तः स्वसुहृदो दुर्हृदां चासुखावहाः २१ तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इ
न्द्रप्रस्थनिवासिनः मेनिरे मागधं शान्तं राजा चाप्तमनोरथः २२ अभिवंद्याथ राजानं भीमा
र्जुनजनार्दनाः सर्वमाश्रावयांचक्रुरात्मना यदनुष्ठितं २३ निशम्य धर्मराजस्तत्केशवेनानु
कंपितं आनंदाश्रुकलां मुंचन्प्रेम्णा नोवाच किंचन २४ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे जरासं
धवधो नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ७३ श्रीः ॥

मः ७३

वोऽश्वप्रस्थमिंद्रप्रस्थे ३१ ... मनोरथो बभूव ३२ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे त्रिसप्तति

येऽप्यन्ये देवगणा ये च राजादयः समाहूताः तेन तत्र समीयुः स्म १५ ते सर्वे कृष्णभक्तस्य पाण्डुसुतस्य पार्थस्य रा
जसूयमविस्मिताः सन्तः स्वपमत्रैश्च सम्यग्ज्ञेमे निरेऽन्यन्वयः १५ याजकाऋत्विजः १६ इति ते ह निमो मामिषे

राजानश्च समाहूता राजपत्न्यश्च सर्वशः राजसूये समीयुः स्म राज्ञः पाण्डुसुतस्य वै १५ मेनिरे
कृष्णभक्तस्य सूपपन्नमविस्मिताः १५ अयाजयन्महाराजं याजका देववर्चसः राजसूयेन वि
धिवत्प्राचेतसमिवामराः १६ सौत्येऽहन्यवनीपालो याजकान्सदस्पतीन् अपूजयन्महाभा
गान्यथावत्सुसमाहितः १७ सदस्याग्र्यार्हणार्हं वै विमृशन्तः सभासदः नाध्यगच्छन्ननैका
न्त्यात्सहदेवस्तदाब्रवीत् १८ अर्हति ह्यच्युतः श्रैष्ठ्यं भगवान्सात्वतां पतिः एष वै देवताः स
र्वा देशकालधनादयः १९ यदात्मकमिदं विश्वं क्रतवश्च यदात्मकाः अग्निराहुतयो म
न्त्राः सांख्ययोगाश्च यत्पराः २० राम: ॥

वर्तिते १८ अग्र्यार्हणमग्रपूजा तस्यार्हं योग्यं अनैकान्त्यात् योग्यानां बहुत्वे नैकस्य निश्चयात् १८ सां
ख्येतानेयोगाउपासना न तत्र सांख्यं केवलं परं योगः सविशेषणपराः कथ्य अभयोरेकपरात्वं तत्राह एकश्ति

याज्ञिके यज्ञोचिते वसंतादिकाले युक्तानभियुक्तान्स युधिष्ठिरः ऋत्विजो होतृप्रभृतीन्वव्रे तानाह द्वैपाय
नइति त्रिभिः ९ अथाकृतव्रणान्तानेतान्वव्रे ऋत्विग्पदेष्वादिभेदेन ४ अन्ये चोपहूताः यत्र दिदृक्षवः

शुक उवाच इत्युक्ता याज्ञिके काले वव्रे युक्तान्स ऋत्विजः कृष्णानुमोदितः पार्थो ब्राह्मणान्ब्र
ह्मवादिनः ६ द्वैपायनो भरद्वाजः सुमन्तुर्गोतमोऽसितः वसिष्ठश्च्यवनः कण्वो मैत्रेयः कवषः
त्रितः ७ विश्वामित्रो वामदेवः सुमतिर्जैमिनिः क्रतुः पैलः पराशरो गर्गो वैशंपायन एव च ८
अथर्वा कश्यपो धौम्यो रामो भार्गव आसुरिः वीतिहोत्रो मधुच्छन्दा वीरसेनोऽकृतव्रणः ९ उप
हूतास्तथा चान्ये द्रोणभीष्मकृपादयः धृतराष्ट्रः सहसुतो विदुरश्च महामतिः १० ब्राह्मणाः क्षत्रि
या वैश्याः शूद्रा यत्र दिदृक्षवः तत्रेयुः सर्वराजानो राज्ञां प्रकृतयो नृप ११ ततस्ते देवयजनं ब्रा
ह्मणाः स्वर्णलाङ्गलैः कृष्ट्वा तत्र यथाम्नायं दीक्षयांचक्रिरे नृप १२ हैमाः किलोपकरणा व
रुणस्य यथा पुरा इंद्रादयो लोकपाला विरिंचिभवसंयुताः १३ सगणाः सिद्धगंधर्वा विद्या
धरमहोरगाः मुनयो यक्षरक्षांसि खगकिंनरचारणाः १४

तेन तत्र युधिष्ठिरेणान्वयः देवयजनं यज्ञभूमिं कृष्ट्वा कर्षणादिभिः संशोध्य दीक्षयांचक्रिरे दीक्षासंस्कारमकुर्व
न् उपकरणा उपस्काराः वरुणस्य राजसूये यथा सन्निति शेषः किलेंद्रादयः इति च १३ नमः ॥

हे सदस्पतयः बालस्य भाषितं मा मन्यध्वं मा जानीत न मा गृह्णीतेति किं तत्र युक्तः कृष्णोऽर्हणे मे मतः स्तान्
३१ अस्यैव वाक्यस्य वोर्थः पूर्वं वर्णयः गोपालः इति वेदशिखाद्रिपालकः नार्थः अस्ति वेदविपरीतं लयंती
ति कुलपाः तान् सते वा नयतीति तथा सः अकाकः कं च अकं च काके तेन विद्यते यस्य सः अकाकः आप्तकाम

वासोभिः पीतकौशेयैर्भूषणैश्च महाधनैः । अर्हयित्वाश्रुपूर्णाक्षो नाशकत्समवेक्षितुं २७ इ
त्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्राञ्जलयो जनाः । नमो जयेति नेमुस्तं निपेतुः पुष्पवृष्टयः २८ इत्थं नि
शम्य दमघोषसुतः स्वपीठादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्युः । उत्क्षिप्य बाहुमिदमाह सदस्य
मर्षी संश्रावयन्भगवते परुषाण्यभीतः २९ ईशो दुरत्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः । वृद्धा
नामपि यद्बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ३० यूयं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मन्ध्वं बालभाषितं । सदसस्पत
यः सर्वे कृष्णो यत्संमतोऽर्हणे ३१ तपोविद्याव्रतधरान् ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् । परमर्षीन्ब्रह्म
निष्ठांल्लोकपालैश्च पूजितान् ३२ सदस्पतीनतिक्रम्य गोपालः कुलपांसनः । यथा का
कः पुरोडाशं सपर्यां कथमर्हति ३३ गामः

इत्यर्थः सपर्यां मानसकामो योग्यो केवलं पुरोडाशमात्रं नार्हतीति अपि तु सर्वस्वमपि तस्यार्पणीयं श्रीकृष्णोऽपि ब्रा
ह्मणैर्योग्यो सपर्यां कथमर्हतीति किं तु आत्मसमर्पणमप्यर्हतीत्यर्थः ३३ गामः ॥

एक एवाद्वितीयोसौ अतः सोऽग्र्यः अस्यैतत्त्वं तत्त्वमुक्तं विपक्षेणाभूतस्य च सर्वप्रपंचस्य तन्मयत्वात्तद्विरोधे नाविषयस्योक्तस्यापि शुक्तौ अद्वितीयपरत्वं स्यादपैतदात्म्यमिति एष श्रीकस्यः आत्मा यस्य तत्तदेतदात्म नस्य भावः ऐतदात्म्यं भवितव्येत्यर्थं वा भावनिर्देशः ऐतदात्म्यमिदं सर्वमिति श्रुतेः अत्र हेतुः आत्मनेति हे सभ्याः आ त्माश्रयः अन्यनिरपेक्षः स्वयमजोपि जगत् सृजति अवति हन्ति चेति किंच विविधानीति २१ यस्यावेक्षयात्र

एक एवाद्वितीयोसावैतदात्म्यमिदं जगत् आत्मनात्माश्रयः सभ्याः सृजत्यवति हन्त्यजः २१ विवि धानीह कर्माणि जनयन्यदवेक्षया ईहते यदयं सर्वः श्रेयो धर्मादिलक्षणं २२ तस्मात्कृष्णाय महते दीयतां परमार्हणं २२ सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने देयं शान्ताय पूर्णाय दत्त स्यानन्त्यमिच्छता २३ इत्युक्त्वा सहदेवोभूत्तूष्णीं कृष्णानुभाववित् तच्छ्रुत्वा तुष्टुवुः सर्वे साधु साध्विति सत्तमाः २४ श्रुत्वा द्विजेरितं राजा ज्ञात्वा हार्दं सभासदं समर्हयद्धृषीकेशं प्री तः प्रणयविह्वलः २५ तत्पादाववनिज्यापः शिरसा लोकपावनीः सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुम्बो वहन्मुदा २६ ॥

ग्रहेणाविविधानि कर्माणि तपोयोगादीनि जनयन् यदवेक्षया यस्मात् अयं सर्वोपि जनः धर्मादिलक्षणं श्रेयो हि ते साधयति कर्माणि तत्फलानि च यदधीनानीत्यर्थः २१ आत्मनां जीवानामर्हणं आत्मनः कथं भवेत्तत्राह २२ सर्वभूतात्मना आत्मभूताय अनन्यदर्शिने निमित्तभेदमतये २३ श्रीकृष्णानुभा ववित् महदेव अतः कृष्णानुमानं तूष्णीमभूत् २४ द्विजेरितं साधु साध्विति वाक्यं ज्ञात्वा हार्दं हृद्गतमभिप्रायं २

पितापि हतः तस्या हतं ज्ञात्वा यथा सिंहेन किंचिद्धतेन हतान् ३७ तावदुत्थायेत्यस्यायमभिप्रायः एष मत्पार्षदः महत्स्वबलः सर्वानेतान्हन्यात् अतो मयैव पार्षदो हन्तव्य इति तद्गुणमेवोत्थाय शिरो जहारेति ४२ नन्वेवं निंदकस्य कथं वा सदेवे प्रवेशः तत्राह जन्मत्रयेति ४४ जन्मत्रयेऽनुगुणितं अभ्यस्तं यद्वैरं तेन संरब्धयाः

एवमादीन्यसंख्यानि भावेन स्मरणेऽपालः नैवाचकिंचिद्भगवान्यथा सिंहः पिता हतः ३७ भगवन्निंदितं ज्ञात्वा तु सहते त्वमसावसद्‌ कर्णौ पिधाय निर्जग्मुः श्रोतारो वेदपारगाः ३८ निंदां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य वा ततो नापैति यः सोऽपि यात्यधः सुकृताच्च्युतः ३९ ततः पांडुसुताः क्रुद्धा मत्स्यकैकयसृंजयाः उदायुधाः समुत्तस्थुः शिशुपालजिघांसवः ४० ततश्चैद्यस्त्वसंभ्रांतो जगृहे खड्गचर्मणी भर्त्सयन्कृष्णपक्षीयान्राज्ञः सदसि भारत ४१ तावदुत्थाय भगवान्स्वान्निवार्य स्वयं रुषा शिरः क्षुरांतचक्रेण जहारापततो रिपोः ४२ शब्दः कोलाहलोऽथासीच्छिशुपाले हते महान् तस्यानुयायिनो भूपा दुद्रुवुर्जीवितैषिणः ४३ चैद्यदेहोत्थितं ज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् पश्यतां सर्वभूतानामुल्केव भुवि खाच्च्युता ४४ जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धया धिया ध्यायंस्तन्मयतां यातो भावो हि भवकारणम् ४५ गमः

विष्ट्या तन्मयतां तत्स्वरूपतां यातः पार्षदो बभूवेत्यर्थः अत्र हेतुः भावो हीत्यादि भावनानुध्यानं भवस्य ध्येयस्य कारणं जन्मनः कारणं पेशस्कारीध्यानेन कीटादौ तथा दृष्टत्वादित्यर्थः ४५ ॥ गमः ॥

वर्णाश्रमकुलेभ्यः अपेतः अस्मत्त्राणायोग्य इति ज्ञाते अतएवानधिकारित्वात् सर्वैर्धर्मैर्बहिःकृतः स्वे
रवर्ती स्वात्मात्परमेश्वरत्वात् अतएव निर्गुणः तमआदिरहितः एवंभूतो जीवानां योऽपेतः स सपर्यामात्रेकल्प
मर्हतीत्यर्थः अपिच ३४ कल्पवाणीनीयो माहेयो रे घोयहनामहिमा यस्मादेषा कुलेषु यातिनापासमपि
किं सद्भिर्बहिःकृतमपि तामपि स्वापूते किंच अस्मदादिकुलवन्तिं हृणापानरतं अपि तन्निरतिशयाचारमि
त्यर्थः अहो यहनामेव तावदीदृशं माहात्म्यं तत्र जनस्य त्वयातेः पापोनप्राप्त इत्यादि श्रयेत्वस्मा.
त्तादीश्वरः अतः सपर्यामात्रेकल्पमर्हतीत्यर्थः किंच येनाजानीहि ज्ञात्रं वादयेति तेन तद्पंकीकरादिदेपानयो

वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मबहिःकृतः सोऽपर्वाणीशसोऽहीनः सपर्यां कर्तुमर्हति ३४ ययातिनेषा
हि कुलेषामसद्भिर्बहिःकृतं तृष्णापानरतं पापं सपर्यां कर्तुमर्हति ३५ ब्रह्मर्षिसेवितान्देशा
न्हित्वेत ब्रह्मवर्चसे समुद्दिश्यागमितव्या बाधेते दस्यवः प्रजाः ३६ ॥

अयेति एतेन ब्रह्मर्षिसेवितान्देशान् वाशित्वा ब्रह्मवर्चसे समुद्दिश्य अपि हित्वा हापयित्वेत्यर्थः बाधेते तथा पापः
दस्यवः प्रजाः तास्वप्रयमर्थः ब्रह्मवेदः तदध्ययनाभियोगो ब्रह्मवर्चसं तत्सिद्ध्यर्थं ब्रह्मवर्चसे गुरावागते लिंगं
तत्त्वहिते समुद्दिश्य वेदविरुद्धलिंगधारिणो पाखण्डिन इत्यर्थः तद्विलिंगत्याजयित्वा बाधेते इत्यादि इति कल्पभूते
इयं धर्मवत्यतीतेरधर्मतया उद्गमित्यर्थः तत्पादस्पर्शनपि प्रजा वेदेषु न वर्तमानात्तदेवेयेति अत्रोऽयस्माऽन्य
को नाम धार्मिकोऽस्तीति ३६

श्री
भा॰द॰
उ॰टी॰
८२

इतिज्ञातेवनस्थाद्देवन्यपंःदुर्योधनस्यामहत्काराणातेनयागमहोत्सवमेवपुनःसिंहावलोकन्यायेननि
रूपयतिपितामहस्येत्यादिनापकदानःपुनेनत्वमनःप्राक्तनेनग्रन्थेन १ प्रेमबंधनाःप्रेमयंत्रिताः २
पूजायांसंमाननेइत्यमरायेननानावस्त्रवपादने ४ शुश्रूषणाचंदनालेपनादौ ५ निरूपितानियुक्ता

दुर्योधनेनवर्जयित्वाराजानःसर्वेयःस्मृताः इतिज्ञातेनोभयावेत्तत्वकारणाश्रुतान्ताः १ शुकतुवा
च पितामहस्यतेयज्ञेराजसूयेमहात्मनः बांधवाःपरिवेष्टायातत्स्यासन्प्रेमबंधनाः २ भीमो
महानसाध्यक्षोयमाध्यक्षःसुयोधनः सहदेवस्तुपूजायांनकुलोस्त्वसाधने ४ सताशुश्रू
षणेजिष्णुःकृष्णःपादावनेजने परिवेषणेद्रुपदजाकर्णोदानेमहामनाः ५ युयुधानोवि
कर्णश्चहार्दिक्योविदुरादयः बाह्लीकपुत्राभूर्याद्येचसंतर्दनादयः ६ निरूपितामहाय
सेनानाकर्मस्वतेतदा प्रवर्तितेस्मराजेंद्रराज्ञःप्रियचिकीर्षवः ७ ऋत्विक्सदस्यबहुवित्तमह
त्तमेष्वृष्टिपुत्रत्तसमर्हणादक्षिणाभिः चैद्येचसात्वतपतेश्चरणंप्रविष्टेचक्रुःततःस्नव
भृथस्नपनंद्युनद्यां ८ मृदंगशंखपणवधुंधुभ्यानकगोमुखाः वादित्राणिविचित्राणिनेदुरव
भृथोत्सवे ९ गामः ॥

सेतःनानाकर्मस्ववर्तितस्म ७ ऋत्विजश्चसदस्याश्चसभासदश्चबहुविदश्चतेषुविशेषेणसन्तृप्तेषुयथावा
कुसमर्हणमलंकारादिदक्षिणाश्चप्रतिज्ञाःताभिःद्युनद्योगंगायां ८ ९ ॥ ॥

83

सयामानवाःखेचराःप्रमथाश्च ५१ पापेधर्मद्विषंब्रह्मद्वेतःकलिकलेरपोश्रुतपवक्तुमुकुन्दनामयेव्याधि
नाशक ५२ इतिश्रीभावार्थदीपिकायांदशमस्कंधेचतुःसप्ततितमः ७४ पंचसप्ततितमेयत्ना

न

साधयित्वाक्रतेराजःक्रमोयोगेश्वरेश्वरः उवासकतिचिन्मासान्सुहृद्भिरभियाचितः ५७ ततो
नुज्ञाप्यराजानमनिच्छन्तमपीश्वरः ययौसभार्यःसामात्यःस्वपुरंदेवकीसुतः ५८ वर्णितंतदुपा
ख्यानंमयातेबहुविस्तरं वैकुंठवासिनोर्जन्मविप्रशापात्पुनःपुनः ५९ राजसूयावभृथ्येनस्ना
तोराजायुधिष्ठिरः ब्रह्मक्षत्रसभामध्येशुशुभेसुरराडिव ६० राज्ञासभाजिताःसर्वेसुरमानवखे
चराः कृष्णंक्रतुंचसंशंसन्तःस्वधामानिययुर्मुदा ६१ दुर्योधनमृतेपापंकलिंकुरुकुलामयं
योनसेहेश्रियंस्फीतांदृष्ट्वापाण्डुसुतस्यताम् ६२ यइदंकीर्तयेद्विष्णोःकर्मचैद्यवधादिकं रा
ज्ञामोक्षंवितानंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ६३ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेशिशुपालवधोनाम
चतुःसप्ततितमः ७४ राजोवाच अजातशत्रोस्तंदृष्ट्वाराजसूयमहोदयं सर्वेमुमुदिरे
ब्रह्मन्नृदेवायेसमागताः १ रामः ॥

वक्ष्यमाणेऽध्यायेमः सुयोधनस्यचात्यंतापमानमभिप्रेत्यहरिणाप्रमादात् दुर्योधनस्यैकस्यैवदुःखकारणंप्रसृष्टमि
त्यमत्वावदतिअजातशत्रोरिति १ ॥ रामः ॥

क्रियाभिर्वेदोनामेगक्रियाभिः कृतनाहमपारीयोगाजसूयश्व १८ पत्नीभेयाजोयागविधेयः स्व

समस्तास्त्वथमानूढः सदस्थैरेककालिने अयोध्यानगपत्नीभिः क्रियाभिः कृतवानिव १८ प
त्नीभिर्जायावभृथस्नानं विधायतेनमृत्विजः आचान्तस्तापयामास क्रमोत्तमहेतुकलया १९ दे
वर्द्धमयोनेर्द्धर्गुर्द्धविभिःसह गुरुभिः पुष्पवर्षाणि देवाः पितृमानवाः २० सस्कः
नत्राततः सर्ववर्णाश्च मयुतानगाः महापातककारियतः सद्योमुक्तोऽतिकिल्बिषात् २१ अ
श्वमेधाहृते सोमे परिधाय स्वलंकृतः ऋत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणादिभिः २२ वैश्य
जातिर्न्नृपान्मित्रसुहृदोन्यांश्च सर्वशः अभीतान्पूजयामास नारायणपरो नृपः २३ स
वैजनाः हारकचोमणिकुण्डलमहारत्नीयकेयूरकटिसूत्रमहार्घहाराः नार्यश्च कुण्डलयुगा
लकहैद्रक्षत्रक्राष्ठियाकनककमेखलयाविरेजुः २४ अथर्त्विजो महापालाः सद्यस्या ब्र
ह्मवादिनः ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रा राजानो ये समागताः २५ रामः ॥

भृत्यसंबंधिस्त्राविभृत्यंचैतैः चरितस्तानवशाय यत्स्पर्धः २९ अहनेनत्रतेनैयानर्चार्चितवान् २५ रामः ॥

चित्रध्वजपताकाढ्या गीयमानैर्विमानैः स्पंदनैः अश्वैर्भद्रैः सपणवं चतुरंगैः सैन्यो निर्ययुः ९ यजमानोऽपि
शिबिकास्थः सर्वोऽप्यधात् ११ सदस्याः ऋत्विजः अन्ये च द्विजश्रेष्ठा निर्ययुः १३ किंच वाद्यादिभिः स्वलंकृता
नगनार्यश्च मिथो विजह्रुः यथा नेवाह तैलतैः किंच सांद्रकुंकुमादिभिः पुंभिर्लिप्ताः तान्प्रलिंपन्त्यो वार

नर्तक्यो ननृतुर्हृष्टा गायका यूथशो जगुः वीणावेणुतलोन्नादस्तेषां स दिवमस्पृशत् ९
चित्रध्वजपताकाग्र्यैरिभेन्द्रस्यन्दनार्वभिः स्वलङ्कृतैर्भटैर्भूपा निर्ययू रुक्ममालिनः १० य
दुसृञ्जयकाम्बोजकुरुकेकयकोशलाः कम्पयन्तो भुवं सैन्यैर्यजमानपुरःसराः ११ सदस्यर्त्विग्द्वि
जश्रेष्ठा ब्रह्मघोषेण भूयसा देवर्षिपितृगन्धर्वास्तुष्टुवुः पुष्पवर्षिणः १२ स्वलङ्कृता नरा ना
र्यो गन्धस्रग्भूषणाम्बरैः विलिम्पन्त्योऽभिषिञ्चन्त्यो विजह्रुर्विविधै रसैः १३ तैलगोरसगन्धोद
हरिद्रासान्द्रकुङ्कुमैः पुम्भिर्लिप्ताः प्रलिम्पन्त्यो विजह्रुर्वारयोषितः १४ गुप्ता नृभिर्निरगम
न्नुपलब्धुमेतद्देव्यो यथा दिवि विमानवरैर्नृदेव्यः ता मातुलेयसखिभिः परिषिच्यमानाः सव्री
डहासविकसद्वदना विरेजुः १५ ता देवरानुत सखीन्सिषिचुर्दृतीभिः क्लिन्नाम्बरा विवृतगात्रकु
चोरुमध्याः औत्सुक्यमुक्तकबराश्च्यवमानमाल्याः क्षोभं दधुर्मलधियां रुचिरैर्विहारैः १६ ॥

शोभितैर्नर्तक्यश्च ९ नृभिः रक्षणपरैर्युक्ता नृदेव्यो राजपत्न्यः निरगमन् निर्गताः एतदुपलब्धुं विमानवरै
र्देव्यो यथा तत्र मातुलेयैः सखिभिश्च परितः सिच्यमानाः सव्रीडेन हासेन विकसंति वदनानि यासां ताः
१६ देवरान्पतिभ्रातॄन् उत सखीन् सखीन्पतिसखीन् दृतीभिः उदकनोदनचर्मयंत्रैः
सुमलधियां कामिनां १७ ॥

मानी साहंकारः क्षिपन् रुषा खड्गादीनि निक्षिपयन् ३८ तत्र स्थले वस्त्रांतमभ्यग्रहणात् आकुंचितवान् कुतः
तस्मिन् स्थले पयभ्रान्त्या जलं मत्वा जले च पतत् कुतः स्थलवद्भ्रान्त्याः ३७ भुवो भारं समुज्जिहीर्षुरिति अपने
पादितेन कलहबीजेन कुरूणां संहारं करिष्यामीति मत्वा किंच यस्य दृष्टिमात्रेण दुर्योधनो भ्रमति स्म भ्रांतोभ्रा

श्री॰
भा॰द॰
उ॰टी॰
७५

85

आसीनः कांचने साक्षादासने मघवानिव पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्टः स्तूयमानश्च वंदिभिः ३५ तत्र
दुर्योधनो मानी परीतो भ्रातृभिर्नृप किरीटमाली न्यविशदसिहस्तः क्षिपन् रुषा ३६ स्थलेभ्यग्र
ह्णाद्वस्त्रांतं जलं मत्वा जलेपतत् जले च स्थलवद्भ्रांत्या मयमाया विमोहितः ३७ जहास भीम
स्तं दृष्ट्वा स्त्रियो नृपतयो परे निवार्यमाणा अप्यंग राज्ञा कृष्णानुमोदिताः ३८ स व्रीडितो वा
ग्वदनो रुषा ज्वलन्निःक्रम्य तूष्णीं प्रययौ गजाह्वयं हाहेति शब्दः सुमहानभूत्सतामजात
शत्रुर्विमना इवाभवत् ३९ बभूव तूष्णीं भगवान् भुवो भरं समुज्जिहीर्षुर्भ्रमति स्म
यद्दृशा ४० एतत्तेभिहितं राजन्यत्पृष्टोहमिह त्वया सुयोधनस्य दौरात्म्यं राजसूये महाक्रतौ
४१ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे दुर्योधनमंगो नाम पंचसप्ततितमः ७५ ॥

पमयमायात्तनिमित्तमात्रेण भूभारहरणबीजं भीमसेनादिहास्येन च पराभवं विधाय तूष्णीमा
सीदित्यर्थः ४१ इति श्रीभावार्थे दशमस्कंधे पंचसप्ततितमः ७५ ॥

गतज्वरः निश्चिते आसीत् २० श्रुत्वैतमाम्नायस्य तस्य २१ नरेन्द्रादीनां लक्ष्मीः लक्ष्म्यो विश्वसृजा
मयेनोपक्लृप्ताः विरचिताः ताभिः कुरुराट् दुर्योधनोऽतप्यत् २२ महिषीसहस्रमिति चक्रन्वोपलक्ष

देवर्षिपितृभूतानि लोकपालाः सहानुगाः पूजितास्तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुर्नृप १६ हरिदा
सस्य राजर्षे राजसूयमहोदयं नैवातृप्यन् प्रशंसन्तः पिबन्मर्त्योऽमृतं यथा १७ ततो युधिष्ठिरो राजा
सुहृत्सम्बन्धिबान्धवान् प्रेम्णा निवारयामास कृष्णं च त्यागकातरः १८ भगवानपि तत्राङ्ग न्यवा
त्सीत् तत्प्रियंकरः प्रस्थाप्य यदुवीरांश्च साम्बादींश्च कुशस्थलीं १९ इत्थं राजा धर्मसुतो मनोरथ
महार्णवं सुदुस्तरं समुत्तीर्य कृष्णेनासीद्गतज्वरः २० एकदान्तःपुरे तस्य वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियं
अतप्यद्राजसूयस्य महित्वं चाच्युतात्मनः २१ यस्मिन्नरेन्द्रदितिजेन्द्रसुरेन्द्रलक्ष्मीर्नाना विभान्ति किल
विश्वसृजोपक्लृप्ताः ताभिः पतीन्द्रुपदराजसुतोपतस्थे यस्यां विषक्तहृदयः कुरुराडतप्यत्
२२ यस्मिंस्तदा मधुपतेर्महिषीसहस्रं श्रोणीभरेण शनकैः क्वणदङ्घ्रिशोभं मध्ये सुचारु कुचकुङ्कुम
शोणहारं श्रीमन्मुखं प्रचलकुण्डलकुन्तलाढ्यं २३ सभायां मयक्लृप्तायां क्वापि धर्मसुतोऽधिराट् वृ
तोऽनुजैर्बन्धुभिश्च कृष्णेनापि स्वचक्षुषा २४ ग्राम ॥

शोणाङ्घ्रिः श्रोणिभिः शोभायस्य मध्ये सुचारु कुचयोरिति पर्णः शोणहारं यस्य तत्तथा लोलैः कुण्डलैः कुन्तलैश्चाढ्यं
मेघवृन्दं शोभते इति शेषः २३ क्वापि कस्मिंश्चित् सिंहासने अधिराट् सम्राट् वृतः इत्यादि सहितः कृष्णेन २४ ॥

प्रासादाः गृहाः अट्टालाः तदुपरिगृहाः तोलिकाः तदुपर्यन्तकृतानिताः विहाराः क्रीडास्थानानि च सर्वं बभंज किंच ९ तस्मात् विमानाग्र्यात् पाकेयाधारासंपातवज्रोपलाः ११ नैशं निशिभवं तमः

निरुध्य सेनया शाल्वो महत्या भरतर्षभ पुरीं बभंजोपवनान्युद्यानानि च सर्वशः ९ सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाट्टालतोलिकाः विहारान्स विमानाग्र्यान्निपेतुः शस्त्रवृष्टयः १० शिलाद्रुमाश्चाशनयः सर्पा आसारशर्कराः प्रचंडश्चक्रवातोऽभूद्रजसाच्छादिता दिशः ११ इत्यर्द्यमाना सौभेन कृष्णस्य नगरी भृशं नाभ्यपद्यत शं राजंस्त्रिपुरेण यथा मही १२ प्रद्युम्नो भगवान्वीक्ष्य बाध्यमाना निजाः प्रजाः माभैष्टेत्यभ्यधाद्वीरो रथारूढो महायशाः १३ सात्यकिश्चारुदेष्णश्च सांबोऽक्रूरः सहानुजः हार्दिक्यो भानुविंदश्च गदश्च शुकसारणौ १४ अपरे च महेष्वासा रथयूथपयूथपाः निर्ययुर्दंशिता गुप्ता रथेभाश्वपदातिभिः १५ ततः प्रववृते युद्धं शाल्वानां यदुभिः सह यथासुराणां विबुधैस्तुमुलं रोमहर्षणं १६ तांश्च सौभपतेर्माया दिव्यास्त्रै रुक्मिणीसुतः क्षणेन नाशयामास नैशं तम इवोष्णगुः १७ विव्याध पंचविंशत्या स्वर्णपुंखैरयोमुखैः शाल्वस्य ध्वजिनीपालं शरैः सन्नतपर्वभिः १८ रामः ॥

उष्णगुः सूर्यः स्व किंच विव्याधेत्याह १७ स्वर्णपुंखानि पुंखानि पृष्ठप्रान्तानि येषां तैः अयो लोहं तन्मयान्यग्राणि येषां तैः १८ रामः ॥

ततः षट्सप्ततितमे ह्यस्मिन् शाल्ववधाभिधे युद्धं कृत्वा प्रद्योरणारणान्प्रद्युम्ननिर्गमः सोपाख्य धर्मराजस्य राजसूयमहोदये निहत्य सौभराजादीन् योपारमद्च्युतः आशुतोषोपि भगवानुमापतिः श्रीकृष्णविद्वेषिमाल्ववरस्यवै फल्यमन्यमनोनपीत्रशाद्भुतस्यातिनिर्बंधमालेत्यमेवकमरोतेनवरेणाच्छंदयामा

श्रीशुक उवाच । अथान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्माद्भुतं नृप । क्रीडानरशरीरस्य यथा सौभपतिर्हतः १ शिशुपालसखः शाल्वो रुक्मिण्युद्वाह आगतः । यदुभिर्निर्जितः संख्ये जरासंधादयस्तथा २ शाल्वः प्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतां सर्वभूभुजां । अयादवीं क्ष्मां करिष्ये पौरुषं मम पश्यत ३ इति मूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपतिं प्रभुं । आराधयामास नृपः पांशुमुष्टिं सकृद्ग्रसन् ४ संवत्सरान्ते भगवानाशुतोष उमापतिः । वरेण च्छन्दयामास शाल्वं शरणमागतं ५ देवासुरमनुष्याणां गंधर्वोरगरक्षसां । अभेद्यं कामगं वव्रे स यानं वृष्णिभीषणं ६ तथेति गिरिशादिष्टो मयः परपुरंजयः । पुरं निर्माय शाल्वाय प्रादात्सौभमयस्मयं ७ स लब्ध्वा कामगं यानं तमोधाम दुरासदम् । ययौ द्वारवतीं शाल्वो वैरं वृष्णिकृतं स्मरन् ८ ग्रमः ॥

सरवांकारितवान्पचासंशाणीवत्सवाच ५ तथेतिप्रतिज्ञायगिरिशेनादिष्टः अयस्मयं लोहमयं सौभसंज्ञं तेनि र्मायवचयित्वाप्रादात् ७ तमसौधकारस्यधामाश्रयं यत्तथोत्र्यपदेर्रासदंः आपे ८ ग्रमः ॥

श्री
भा० द०
उ० टी०
८१

मौर्व्याकार्मुकमत्र मद्यात्मवद्याहत गदया व्याहतस्य २६ अपोवाह रणात् प्रद्युम्नं नीतिनिवाय २७ मन।
मनोविना क्लीबचित्तप्रयुक्तेन त्वया सूतेन २९ पितरौ रामकृष्णावभिसङ्गम्य तत्पार्श्वं गतस्त्वं तत्र पृष्टः
त्वयो किं वक्ष्यामीति ३० भ्रातृजामयो भ्रातृभार्याः निश्चितं मे क्लैब्यं कथयिष्यन्ति तत्कथं मत्कमिति

सात्वा माम्यो युद्धमात्रामप्रद्युम्नो शाक्यपीडितः आसाद्य गदया मौर्व्या व्याहतस्य नन्दस्थली २६
प्रद्युम्नं गदया शीर्णवक्षःस्थलमरिन्दम अपोवाह रणात् सूतो धर्मविद् दारुकात्मजः २७ लब्ध
संज्ञो मुहूर्तेन कार्ष्णिः सारथिमब्रवीत् अहो असाध्विदं सूत यद् रणान्मेऽपसर्पणम् २८ न यदू
नां कुले जातः श्रूयते रणविच्युतः विना मत्क्लीबचित्तेन सूतेन प्राप्तकिल्बिषात् २९ किं
नु वक्ष्येऽभिसङ्गम्य पितरौ रामकेशवौ युद्धात्सम्यगपक्रान्तः पृष्टस्तत्रात्मनः क्षमम् ३० व्यक्तं
मे कथयिष्यन्ति हसन्त्यो भ्रातृजामयः क्लैब्यं कथं कथं वीर तवान्यैः कथ्यतां मृधे ३१ सार
थिरुवाच धर्मं विजानतायुष्मन् कृतमेतन्मया विभो सूतः कृच्छ्रगतं रक्षेद् रथिनं सारथिं रथी
३२ एतद्विदित्वा तु भवान् मयापोवाहितो रणात् उपसृष्टः परेणेति मूर्च्छितो गदया ह
तः ३३ ॥

कथं कथयामीति ३१ हे विभो समर्थ एवं तद्धर्मप्रणयधर्ममाह सूत इति ३२ अपोवाहितः रणादप
नीतः उपसृष्टः उपसर्गपीडाप्राप्तः इति कृत्वा यतः परेण शत्रुणा गदया हतः सन् मूर्च्छि
तो निःसत्त्वतो भवानिति ३३ रामः ॥

सैनिकान्महाबलेनहन्तसारथीन् १४ स्वपराक्रमेणयोर्वर्तमानाः सर्वेसृजयामासुःसेमानितावंतः १५ कदाचि
त्वबहुरूपकदाचिदेकरूपक्वचित्दृश्यतेक्वचित्नदृश्यतेएवंदैत्यविभाव्यप्रवितर्कामरूजकिंचक्वचिदिति १६
एवंतद्रथवस्थितंप्रनवस्थितंवाम्बुजा १७ अग्निवद्दाहकःसूर्यवद्गगणान्मर्त्तःसैस्यपौत्रोयेषांतेःमापीविष

पातैनानायुधयुक्त्साल्वमेकैकनास्यसैनिकान् दशभिर्दशभिर्नैतन्वाहननानित्रिभिस्त्रिभिः १८ त
दद्भुतमहत्कर्मप्रद्युम्नस्यमहात्मनः तेदृष्ट्वापूजयामासुःसर्वेस्वपरसैनिकाः १९ बहुरूपैकरूपंत
दृश्यतेनचदृश्यते मायामयेनयत्कृतंदविभाव्यतेरिपुभ्यः २० क्वचिद्भूमौक्वचिद्व्योम्निगिरिमूर्द्धज
लेक्वचित् सल्यातवक्रवद्रास्यतेमिभेतःस्वस्थित २१ ग्रह्यतेचापल्तेतस्मौभद्रसैनिकः
साल्वस्तत्ततोमुंचकमानसाततमूर्ष्मपः २२ पतेत्याकैसैस्यपौत्रापीविषवदासदैः पीडमा
नपरानीकःसाल्वोमुहाप्यैरिति २३ साल्वानीकपचात्मैतैरैसशिवीराश्रपार्दितः नतत्यज
रणंसस्वेलोकद्वयजिगीषवः २४ रामः ॥

वदैकदेपास्यपौत्रमार्गेणमारकन्याजुरयाप्रदेहुः मोहेः पीडमानंदृष्ट्वानीकानिचयस्यसःपरैर्वरभिःवीतैर्
नैः २४ भूपार्दितासपिनस्वेरणत्याक्तापुरमभिनान्पजः २५ ॥ रामः

तेन त्वया १० आस्थायेत्यस्य प्रहाय ग्रहणानुजे गरुडध्वजे वर्तमाने ११ हतप्रायस्य बलस्येश्वरः १२
तं च शाल्वं शरसंदोहैः शरजालैः स्वं सूर्य इव रश्मिभिः स्वकीयरश्मिभिः मलीमसत्वादिभिः आकाशमिव सौभमाच्छादित्य
वेगवत्त्वाद्बहुत्वादिभिर्गुणैः रश्मिसादृश्यं प्रयत्नेनैव रश्मिवत् शरजालप्रसारणात् सूर्यतुल्यः १

रणे प्राप यमेऽहत्तं शाल्वस्यानीकमाशु वै । संभ्रमस्तेन कर्तव्यो मायावी सौभराडयं १० कृष्णः
चोदयामास रथमाश्वथ दारुकः । विपन्नं दृष्ट्वा सर्वे स्वपरे वासुदेवानुजं ११ शाल्वश्च
कृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वरः । प्राहरत्कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवां मृधे १२ तामा
पतन्तीं नभसि महोल्कामिव रंहसा । भासयन्तीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिनत् १३
तं च षोडशभिर्विद्ध्वा बाणैः सौभं च सम्भ्रमत् । अविध्यच्छरसंदोहैः खं सूर्य इव रश्मिभिः १४
शाल्वः शौरेस्तु दोः सव्यं सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः । बिभेद न्यपतद्धस्ताच्छार्ङ्गमासीत्तदद्भुतं
१५ हाहाकारो महानासीद्भूतानां तत्र पश्यतां । विनद्य सौभराडुच्चैरिदमाह जनार्दनं
१६ यत्त्वया मूढ नः सख्युर्भ्रातुर्भार्या हृतेक्षतां । प्रमत्तः स सभामध्ये त्वया व्यापादितः सखा १७ तं
त्वाद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनं । नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः १८ श्रीभगवानुवाच
वृथा त्वं कत्थसे मन्द न पश्यस्यन्तिकेऽन्तकं । पौरुषं दर्शयन्ति स्म शूरा न बहुभाषिणः १९ ॥

श्रीकृष्णस्येति १४ दोर्बाहुं १५ सख्युः शिशुपालस्य ईक्षतां वीक्षतां अस्माकं प्रमत्तः अनवहितः व्यापादितो नि
हतः १६ अपराजितोऽहमिति मानवन्तं अपुनरावृत्तिं मृत्युं निष्ठेः स्थास्यसि १९ ॥

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कन्धे षट्सप्ततितमः ७६ सप्तसप्ततितमे नानामायाविचक्षणः कृ
ष्णेनागत्य शाल्वस्तु हतः सौभं च चूर्णितं दंशितः सन्नद्धः १ विधमंतं द्रावयंतं प्रत्यहत्य प्रतिरुध्य [illegible]
[illegible] ३ सौभेयाः सौभस्थाः ४ त्रिनवरात्रं सप्तविंशति रात्रीः [illegible]

इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे षट्सप्ततितमः ७६ शुक उवाच स उपस्पृश्य सलिलं दंशितो धृतका
र्मुकः नय मां द्युमतः पार्श्वं वीरस्येत्याह सारथिं १ विधमन्तं स्वसैन्यानि द्युमन्तं रुक्मिणीसुतः प्रति
हत्य प्रत्यविध्यन्नाराचैरष्टभिः स्मयन् २ चतुर्भिश्चतुरो वाहान्सूतमेकेन चाहनत् द्वाभ्यां धनुश्च
केतुं च शरेणान्येन वै शिरः ३ गदसात्यकिसांबाद्या जघ्नुः सौभपतेर्बलं पेतुः समुद्रे सौभेयाः
सर्वे संछिन्नकंधराः ४ एवं यदूनां शाल्वानां निघ्नतामितरेतरं युद्धं त्रिनवरात्रं तदभूत्तुमुलमु
ल्बणं ५ शुक उवाच इंद्रप्रस्थं गतः कृष्ण आहूतो धर्मसूनुना राजसूयेऽथ निवृत्ते शिशुपाले
च संस्थिते ६ कुरुवृद्धाननुज्ञाप्य मुनींश्च ससुतां पृथां निमित्तान्यतिघोराणि पश्यन्द्वारवतीं य
यौ ७ आह चाहमिहायात आर्यमिश्राभिसंगतः राजन्याश्चैद्यपक्षीया नूनं हन्युः पुरीं मम ८
वीक्ष्य तत्कदनं स्वानां निरूप्य पुररक्षणं सौभं च शाल्वराजं च दारुकं प्राह केशवः ९ ॥

[illegible] इत्यादि ५ आह चेति [illegible]
[illegible] ८ [illegible]
[illegible] प्रति निरूप्य निरूप्य दारुकं प्राह

॥ ५ ॥

केवलान्विताः पूर्वापरानुसंधानरहिताः तदाह यत्त्वयावश्यं तितत्राप्नुमस्मेरोतीत्यर्थः अयमभिप्रायः नत्तावद्य
जमृष्यार्थंसङ्ग्रामेणागतः श्रीकृष्णः सेकर्णेणमनस्ताप्येति पूर्वं श्रुतात्प्रसंभाविनेवेत्याहक्कचोकमोहा
विति २९ भयेवाहनिमित्तदर्शनेष्वासनेन हन्युःपुरीममेतियडंकयन्वन्नलान्तुधाईन्यपतदितिउक्तेतहृय
वाकेतिअतेषुसंभवोयथोत्तेअवेडितानिविज्ञानेश्वर्याणियस्यसः तत्रविज्ञानस्वरूपविषयज्ञानबाह्यवि

एवंवदतिराजर्षेऋषयःकेवलान्विताः यत्त्वयावोचिविप्राग्र्यश्रुतंतेनमयांश्रुतं २९ कच्चित्कमो
होऽसहोवामर्यवायेत्तसेमवाः कच्चाल्वेडितविज्ञानज्ञानेश्वर्यस्मरोऽडितः ३० यत्पादसेवोर्जित
यात्मविद्ययाहिन्वेतिनाद्यात्मविपर्ययग्रहं लभेतआत्मीयमनेनमैस्वक्कतोतुमोहःपर
मस्यसङ्कृतेः ३१ तेषामहम्पदोःप्रहर्तमोजसामाल्पेधातेऽष्योदिरमोमाविक्रमः विद्याक्विनव
मेयत्रःपिरामणिसोमंचपात्रोर्पादयाहरोजमः ३२ रामः ॥

षयोकिंच ३० यस्यपादसेवयाऊर्जितापुष्कलायात्मविद्यात्तयाअनादिस्थासौआत्मविपर्ययग्रहश्चअहं
कर्तास्वसर्वज्ञःस्वीइत्यादिलक्षणःनाहिन्वेतिनाशयतिसतःपुष्करपदेवत्तस्यमत्तांमताऊतोतुमोहइति
अतोनैतद्वचनंसत्यमित्यर्थः किंतर्हिसत्यंतदाहतेषामहम्पदोमिति ३१ वर्मकवचंकरोजवमजहजोभेरो

देवक्याप्रहितोस्मीति २१ हृष्टीदयावान् २२ जनिताजनयितार्हपाःचेतणाक्तःचेत् २४ २६ स्वबोधतः

इत्युक्त्वाभगवान्सात्वेगदयामीमवेगया ततोऽजनोमेरुःसवकेपेवमननक १९ गदायांस
त्रिहृतायोसाल्वस्वेतप्रधीयत ततोमुहूर्तेंगावात्प्रकृपःपिरसाच्युत २० देवक्याप्रहितोस्मीति
नत्वाप्राहवचोनदन २१ कामकामहावाहोपितानपितवत्सल वद्धोपनीतःसाल्वेनसोति
केनयथापशुः २२ नितान्तविप्रियंकामोमातृवीप्रकृतिगतः विमनस्कोहाक्तिस्वहारुमाधे
प्राक्रतोयथा २३ कथंरामंसमंजातजित्वाजेयमसुरासुरैः साल्वेनाल्पीयसानीतःपितामेव
लवान्विधिः २३ इतिब्रुवाणेगोविंदेसौभराट्प्रत्युपस्थितः वसुदेवमिवानीयकृष्णचेदमुवाच
सः २४ एषतेजनितातातोयद्यर्थमिहजीवसि वधिष्येवीक्षतःतेमुनीपाःचेत्पाहिवालिपा
२५ एवंनिर्भर्त्स्यमायावीखड्गेनानकदुंदुभेः उत्कृत्यशिरआदायस्वस्थोसौमसमविपात २६
ततोमुहूर्तंप्रकृतात्वुधस्तःस्वबोधआस्तेस्वजनानुभावतः महानुभावःतदवुध्यदासुरीमायां
मसाल्वप्रसृतांमयोदितां २७ नतत्रदूतंनपितुःकलेवरंप्रबुद्धआजौसमपश्यदच्युतः स्वाप्ने
यथाचांबरचारिणंरिपुंसौभस्थमालोक्यनिहंतुमुद्यतः २८ ॥

स्वतोज्ञानवानपिस्वजनस्नेहतःमानुष्यस्वभावेनमुह्यतोगिमुहूर्तआस्तेइतिनततःमहर्षयःआसुरीमाया
मेवयमतमायेयमितिज्ञातवान् २९ स्वामस्वमप्रपंचंयथापएवेपरमतत्त्वुपन्यस्तेनिरा
करोतिएवमिति ३० ॥

श्री
भा॰ द॰
उ॰ टी॰
५॰

अतिहर्षं वीक्ष्यापीतः पुन्ये किंवदेकस्मात्वमस्माकं मातलेयो बंधुः एवमपि मित्रकुलमित्राणि जातितवान्स्मो
वजितोस्मि तस्मादस्माकं नृणां मृत्युः सनकाद्यनुग्रहप्रभावान्नेदृशाः अतस्त्वमेतावन्मात्रं नयं याचे किं त
दाह हे अमंद सर्वेषां हननसमर्थं त्रयमेणाग्रामे वित्तं गदया तां हनिष्ये अहं पिष्यामि तामेकवारमहं स्वतिनत्व
वज्रतुल्यां त्वद्गदां कावा महे तन्नेव भिन्ना अहं अवज्ञकल्पया उत्पलमालावदिति कोमलया इत्यर्थः न त्वेवं ह

१०

ततश्चायोत्समालोक्य गदामादाय सत्वरः । अवस्तुन्यर्थं कुत्समभिद्वेलेयप्रत्ययात् ३ गदाग्र
यमस्कानूबो गुरुदंष्ट्राहङ्कमेदः । दिष्ट्या दिष्ट्या भवानद्य मम दृष्टिपथं गतः ४ त्वं मातलेयतः
कस्मः मित्रभ्रूणो जितोस्मि । अतस्त्वां गदयामद्य हनिष्ये वज्रकल्पया ५ तर्हि त्वन्नृपघ्नपे
म्यतामित्राणां मित्रवत्सलः । बंधुरूपमरिं हत्वाभ्यापि हवेयथा ६ रामः ॥

हन्तैकः त्वं पुरुषार्थः तमाह तर्हीति ५ अत्र न विद्यते ज्ञो यस्मात् हे सर्वज्ञ इत्यर्थः परमार्थतः स्वामिन
मेतद्देहमेवं पुरूपेण ब्रह्मणा पापेन ब्रह्म सनकादि पापेन बन्धुत्वेन प्रतीतं त्वां हत्वा मित्राणामानृण्यं उपेष्यामि
विपक्षाणां भीयते मनसा चिन्त्यते इति व्याधिः देहे तद्यो मित्रयाचरतीति तथा नमीश्वरः हत्वा त्वा त्रयमेणाग्य
हेतोर्गत्यर्थस्य ज्ञानार्थत्वात् ज्ञात्वेति वा तेन यथा पित्रादीनां आनृण्यं उपयाति तद्वत् ६ रामः ॥

५॰

लयार्कसन्निभं प्रलयकालीनसूर्यसन्निभं ३४ देववीतेर्वीरिताः किंचसावीनामिति ३६ इतिश्रीभावार्थदी-
पिकायांदशमस्कंधेसप्तसप्ततितमः ७७ ततोष्टसप्ततितमेदंतवक्रविदूरथौ हत्वाहरिःपुरेरेमेरामःसू-
तंततोवधीत् सावीनामपचितिऊर्वंशित्रुजतंदेवाक्रशिशुपालस्येतिपारोक्ष्यसौहृदंपौत्रकरणीयं

तत्कृष्णहस्तेरितयाविचूर्णितंसौभंततोयेवाद्यामहस्तथा विमृत्युपतद्वत्तत्समास्थितोगदाप्रध-
मृतासोत्वोघत्तमभ्यागाद्वत्तन् ३३ आधावतःसगदंतस्यबाहुंभल्लेनछित्वायरणोगमद्भुतं वधा-
यसाल्वस्यलयार्कसन्निभंबिभ्रद्भोभाकंरवोदयाचलः ३४ जहारतेनैवशिरःसकुंडलंकिरीट-
जुष्टंपुरमायिनोरिपुः वज्रेणवृत्रस्ययथापुरंदरोबभूवहाहेतिवचस्तदानृणां ३५ तस्मिन्-
निपतितेपापेसौभेचगदयाहते नेदुर्दुंदुभयोराजन्दिविदेवगणेरिताः ३६ सावीनामपचिति-
ऊर्वंदंतवक्रोरुषाभ्यगात् ३७ इतिश्रीभावार्थदीपिकायांदशमस्कंधेसप्तसप्ततितमः ७७
शुकउवाच शिशुपालस्यसाल्वस्यपौंड्रकस्यापिदुर्मतिः परलोकगतानांचकुर्वन्पारोक्ष्यसौ-
हृदं १ एकःपदातिःसंक्रुद्धोगदापाणिःप्रकंपयन् पद्भ्यामिमांमहाराजमहासत्वोव्यदृश्यत २

सौहृदंसख्यं १ प्रत्यपातप्रतिरुरोध २ मकुंदस्यग्रत्मंबावादयाविदेयितिपरत्वासकौदेवपरमार्थंतत् [illegible] दुर्मदः
गतमदःप्राहमुकुंदंमत्तोयेजन्मनिमत्किंदानार्थमागतंमयेतिजन्मत्रयेत्वनिष्ठमागोयत्रसपापाव-
सानेभवान्मत्सामीहत्पिपणंगतः [illegible] प्रणादिष्टा २ ॥

सुदर्शनं तीर्थं चक्रतीर्थं १९ यमुनामनु यानि तीर्थानि गङ्गामनु यानि तानि सर्वाणि गत्वा नैमिषारण्यं ज
गाम २० अभिप्रेत्य श्रीरामं प्रतिज्ञात्वा महर्षेः व्यासदेवस्य २२ सूतजातिं प्रतिलोमजं न कृतं प्रह्वणं नमनं अञ्जलि
श्च येन तं अध्यासीनं च तान् तेभ्योऽप्युच्चैरासीनमित्यर्थः २३ अज्ञानमध्यास्ते इति चेत्तत्राह ऋषेरिति २४

पृथूदकं बिन्दुसरस्त्रितकूपं सुदर्शनं विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राचीं सरस्वतीं १९ यमुनामनु
यान्येव गङ्गामनु च भारत जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते २० तमागतमभिप्रेत्य मुना
यो दीर्घसत्रिणः अभिनन्द्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन् २१ सोऽर्चितः सपरीवारः कृता
सनपरिग्रहः रोमहर्षणमासीनं महर्षेः शिष्यमैक्षत २२ अप्रत्युत्थायिनं सूतमकृतप्रह्वणा
ञ्जलिं अध्यासीनं च तान् विप्रांश्चुकोपोद्वीक्ष्य माधवः २३ कस्मादसाविमान् विप्रानध्यास्ते प्रति
लोमजः धर्मपालांस्तथैवास्मान् वधमर्हति दुर्मतिः २४ ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योऽधीत्य बहू
नि च सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः २५ अदान्तस्याविनीतस्य वृथा पण्डितमानि
नः न गुणाय भवन्ति स्म नटस्येवाजितात्मनः २६ एतदर्थो हि लोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृतः
वध्या मे धर्मध्वजिनस्ते हि पातकिनोऽधिकाः २७ रामः ॥

ननु बहुज्ञः कथमेवं कुर्यात्तत्राह २५ गुणाय यथोचितानुष्ठानाय विप्रानयात्वामन्यदा किं चिकित्सितो न
किं न वेति चेत्तत्राह एतदर्थो इति २६ धर्मध्वजिनः उत्तमलिङ्गधारिणः २७ ॥ रामः

हृष्टैरित्यादिशतीत्यभिप्रायेणाज्ञो रेकुपादिभिः ३ एवं श्रीकृष्णो महाबलानपि लीलया जयत्येवेतिक
एवं कृतेस्तदा वार्केः कृष्णेनोरेविहिपे गदयानाङ्ग्यन्यैर्भिर्भिर्हिवद्धानदच्चमः ७ गदयाभि
हितोप्याजौनचचालयरहृहः कृष्णापित्तमहन्मुख्यांकोमोदक्यास्तनीतरे ८ गदानिभिन्नहृद
यउद्धमनकृधिरं श्रावात् प्रसार्यकेपावाङ्कीन्यपणान्यपतद्भुमः ९ ततः सहस्रनेत्रज्योतिःकृ
ष्णमाविशदद्भुते एषपनामदंभूतानोयपावेयवयेन्नप १० विद्रवत्स्तनद्भातात्रान्तृपोकपरि
स्नतः श्रागच्छदसिचर्मभ्यां कृष्णं सन्नाजिवामया नरूपयापततः कृष्णश्चक्रेणास्त्रनेमि
ना पिरोजहारयाजेद्रुसकिरीटं सकुण्डलं ११ एवं सोभेचशाल्वचदंतवक्रसहानुजे ह
त्वाउर्विषहानन्यैरीडितः स्तूयमानवैः १२ मुनिभिः सिद्धगंधर्वैर्विद्याधरमहोरगैः अप्सरो
भिः पितृगणैर्यक्षैः किन्नरचारणैः १३ उपगीयमानविजयः कुसुमैरभिवर्षितः वृतश्च वृ
ष्णिप्रवरैर्विवेशालंकृतां पुरीं १४ एवं योगेश्वरः कृष्णो भगवान् जगदीश्वरः ईयते पशुह
ष्टीनां निर्जितो जयतीति सः १५ विद्रूपणात्तमातिष्णुहतनादि दनोःकुले कृष्णस्तपारम
ङ्गाराद मोहन्तनबल्लवो १७ कन्तागुर्देवायमेरामकुहणामहपाण्डवैः तीर्थाभिषेकव्या
जेन मध्यस्थः प्रययौ किल १८ स्नात्वा प्रभासे संतर्प्य देवर्षिपितृमानवान् सरस्वतीं प्रति
स्रोतं ययौ ब्राह्मणसंवृतः ॥ १९

त्वामकदाविजयासंख्यादिभिर्निर्जितः इतिपशुहष्टीनामीयते २६ नग्नसेनामाहत्क्वचेति २७ प्रतिस्रो
तःप्रतिलोमं २८ ॥ ॥

अस्मादीनां मायतना यथा भवेत्तत्तथा विधीयतामित्यर्थः संपादयन्नाह आत्मावा इति ३५ अंगादंगात्संभवसिह
हृदयादभिजायसे आत्मावै पुत्रनामासि स जीव शरदां शतमित्यादि वेदानुशासनं वेदवचनेनास्मादस्यामह
र्षेणास्य पुत्रः उत्पन्नो भवेत्तात्र स्त्रीणां पुत्राणां प्रवक्ता भवेत्सदापुत्रादिमांश्च भवेत् अतः स्मात्तादजीवनादस्मस्य
मृत्योस्त्रासमायतान पुत्र रूपेण वा पुत्रादिसिद्धः युष्मद्वचनस्यापि मायतास्मादिति भावः प्रथमं तावदपेतितेके

ऋषय ऊचुः अस्माकं पतत्तीर्थस्य मात्योरस्माकमेव च यथा ब्रवीतु वः सत्यं तथा श्रामविधीयतां
३५ श्रीभगवानुवाच आत्मा वै पुत्र इत्यन्नं श्रुतिवेदानुशासनं तस्मादस्य भवेत्तत्रापुत्रादिरिय
मत्ववान् ३६ किं वः कामोस्ति निश्चयाद्ब्रूताहं करवाणि च अस्मानतः स्वपचितिं यथामे विन्य
तां तथा ३७ ऋषय ऊचुः इल्वलस्य हतो ह्यासीद्वल्वलो नाम दानवः सहर्षयतिनः सत्रं पत्यप
र्वणि पर्वणि ३८ तेषां पंजहि दायाहं तत्रः शुश्रूषणोपरं रूपयोणितविग्रहसत्रामांसामिव
र्त्तिणं ३९ ततश्च भारतवर्षपरीत्य समसमाहितः चरित्वा द्वादशमासांस्तीर्थस्नायी विशुद्ध
से ध· ॥

यतात इहं करिष्यामीत्याह किं वा काम इति ३६ किं विषयो वः कामो वर्तते तद्रूतिश्चयान्तं तं ब्रूत दृष्टुं
हीत्वा अपचितिं निष्कृतिं अजानतो मेहे बुधाः यथावच्चिन्तयतां मम विचितिरिति प्रथमं तावदपेतितं कोत्र
कथयतिइल्वलस्येति ३७ प्रायश्चित्तमाहुः ततश्चेति ३९ परीत्य प्रदक्षिणीकृत्वा संसमावितिपोषः समस
स्तना दिग्गुणा विपाषादे कार्ह माजः श्रन्नामित्याविशेषः स समसमाहितः कामक्रोधादिरहितः चरित्वा कृत्वा

भावित्वादिति न हि भवितव्यं केनापि परिहर्तुं पार्यत इत्यर्थः अहन् अहनत् २८ तेन त्वया अधार्मिकः प्रतिलोमजवधः कोऽयमधर्मः कृत इति चेन्नाऽऽह अस्येति २९ पुराणवाचनाय आत्मनः शरीरस्य नास्ति क्लमो यस्मिंस्तदा युस्तद्दत्तमिति ३० ब्रह्मवधेऽपि किं मम योगेश्वरस्येति चेत्तत्राहु यद्येवं तथापि प्रायश्चित्तं कर्तव्यमेवेत्याशयेनाहुः योगेश्वरस्येति सार्धेन आम्नायो आज्ञा न हि नियमन्यत्यादिलक्षणाः ३१ तथापि एतस्या ब्रह्महत्यायाः पावनं प्रा

एतावदुक्त्वा भगवान्निवृत्तोऽसद्वधादपि भावित्वात्तं कुशाग्रेण करस्थेनाहनत्प्रभुः २८ हाहेतिवादिनः सर्वे मुनयः खिन्नमानसाः ऊचुः संकर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो २९ अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनन्दन आयुश्चात्माक्लमं तावद्यावत्सत्रं समाप्यते ३० अजानतैवाचरितस्त्वया ब्रह्मवधो यथा योगेश्वरस्य भवतो नाम्नायोऽपि नियामकः ३१ यद्येतद्ब्रह्महत्यायाः पावनं लोकपावन चरिष्यति भवाँल्लोकसंग्रहोऽनन्यचोदितः ३२ श्रीभगवानुवाच करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया नियमः प्रथमे कल्पे यावान्स तु विधीयताम् ३३ दीर्घमायुर्बतैतस्य सत्त्वमिन्द्रियमेव च आशासितं यत्तद्ब्रूत साधये योगमायया ३४ [illegible] ॥

यश्चित्तं हे लोकपावन अनन्यचोदितः स्वयमेव भवान्यदि करिष्यति तर्हि लोकसंग्रहो भविष्यति नान्यथेति ३२ वधस्य निर्वेशं प्रायश्चित्तं प्रथमे कल्पे मुख्यकल्पे विधीयतां उपदिश्यतां किं च ३३ बत हे मुनयः एतस्य दीर्घमायुः सत्त्वं बलं इन्द्रियं तस्य पाटवं अन्यच्च यद्भवद्भिराशासितं अपेक्षितं तत्सर्वं ब्रूत ३४ ॥

93

गोमत्यां गंडक्यां विपाशायां च स्नात्वा इष्ट्वा संपूज्य ११ श्रीशैले श्रीपर्वते १३ कांचीपुरीं १४ सामुद्रं

गोमतीं गंडकीं स्नात्वा विपाशां शोण आप्लुतः गयां गत्वा पितॄनिष्ट्वा गंगासागरसंगमे ११ उप
स्पृश्य महेंद्राद्रौ रामं दृष्ट्वाभिवाद्य च सप्तगोदावरीं वेणां पंपां भीमरथीं ततः १२ स्कंदं दृष्ट्वा ययौ
रामः श्रीशैलं गिरिशालयं द्रविडेषु महापुण्यं दृष्ट्वाद्रिं वेंकटं प्रभुः १३ ऋषभाद्रिं हरेः क्षेत्रं द
क्षिणां मथुरां तथा सामुद्रं सेतुमगमन्महापातकनाशनं १४ कामकोष्णीं पुरीं कांचीं का
वेरीं च सरिद्वरां श्रीरंगाख्यं महापुण्यं यत्र संनिहितो हरिः १५ तत्रायुतमदाद्धेनूर्ब्राह्मणेभ्यो
हलायुधः कृतमालां ताम्रपर्णीं मलयं च कुलाचलं १६ तत्रागस्त्यं समासीनं नमस्कृत्या
भिवाद्य च योजितस्तेन चाशीर्भिरनुज्ञातो गतोर्णवं १७ दक्षिणं तत्र कन्याख्यां दुर्गां देवीं ददर्श सः
ततः फाल्गुनमासाद्य पंचाप्सरसमुत्तमं १८ विष्णुः संनिहितो यत्र स्नात्वास्पर्शद्गवायुतं ततोभि
व्रज्य भगवान्केरलांस्तु त्रिगर्तकान् गोकर्णाख्यं शिवक्षेत्रं सान्निध्यं यत्र धूर्जटेः आर्यां द्वैपा
यनीं दृष्ट्वा शूर्पारकमगाद्बलः २० तापीं पयोष्णीं निर्विंध्यामुपस्पृश्याथ दंडकं प्रविश्य रेवामग
मद्यत्र माहिष्मती पुरी २१ मनुतीर्थमुपस्पृश्य प्रभासं पुनरागमत् २२ श्रुत्वा द्विजैः कथ्यमा
नं कुरुपांडवसंयुगे २३ सर्वराजन्यनिधनं भारं मेने हृतं भुवः स भीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यां यु
ध्यतोर्मृधे वारयिष्यन्विनशनं जगाम यदुपुंगवः २४ ॥

दक्षिणमर्णवं १७ फाल्गुनं अनंतपुरं पंचाप्सरसं सरः १८ अस्पर्शात् अस्पृशत् केरलादीन् देशान्
१९ द्वीपमयनं यस्याः सा २० विनशनं कुरुक्षेत्रे २४ ॥

इतिश्रीभावार्थदीपिकायामष्टसप्ततितमः ७८ ऊर्ध्वपीतितमेरामोबल्वलेनिजमेवये निहत्यतीर्थस्नाना
र्थैःसूतहत्यामपानुदत् उपाहृतेमासे १ भिन्नोविदीर्णःक्षोजनचयउपमायस्यतंदंष्ट्रामिहग्रंथकृतीय

इतिश्रीदशमेस्कंधेबल्वलवधेबलदेवतीर्थयात्रायामष्टसप्ततितमः ७८ शुकउवाच ततःपर्वण्यु
पावृत्तेप्रचंडःपांसुवर्षणः भीमोवायुरभूद्राजन्पूयगंधस्तुसर्वशः ततोऽमेध्यमयंवर्षंबल्व
लेनविनिर्मितं अभवद्यज्ञशालायांसोन्वदृश्यतशूलधृक् २ तंविलोक्यबृहत्कायंभिन्नांज
नचयोपमं तप्तताम्रशिखाश्मश्रुंदंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखं ३ सस्मारमुसलंरामःपरसैन्य
विदारणं हलंचदैत्यदमनंतेतूर्णमुपतस्थतुः ४ तमाकृष्यहलाग्रेणबल्वलंगगने
चरं मुसलेनाहनत्क्रुद्धोमूर्ध्निब्रह्मद्रुहंबलः ५ सोपतद्भुविनिर्भिन्नललाटोऽसृक्समु
त्सृजन् मुंचन्नार्तस्वरंशैलोयथावज्रहतोऽरुणः ६ संस्तुत्यमुनयोरामंप्रयुज्यावितथा
शिषः अभ्यषिंचन्महाभागावृत्रघ्नंविबुधायथा ७ वैजयंतींददुर्मालांश्रीधामाम्लान
पंकजां रामायवाससीदिव्येदिव्यान्याभरणानिच ८ अथतैरभ्यनुज्ञातःकौशिकीमेत्य
ब्राह्मणैः स्नात्वासरोवरमगाद्यतःसरयूरास्रवत् ९ अनुस्रोतेनसरयूंप्रयागमुपगम्यसः
स्नात्वासंतर्प्यदेवादीन्जगामपुलहाश्रमं १० ॥ रामः ॥

केयुलेयस्यतेतमस्ताम्वपिवापम
भ्रूणिवृयस्यतं ३४ अरुणोगरिरिवादैत्यःपोलोयावाभूमिः ६ श्रीधामानिश्रंम्लानानिपंकजानियस्यां
तां ८ कितमयायतःइतिश्रवतउद्गात् ९ अनुस्रोतेनानुलोमतःपुलहाश्रमेहरिक्षेत्रे १० ॥ ॥

उत्तमश्लोकस्यसत्योमनोहराःविषयेवैतृष्ण्यजनकाःविरमेतात्मापियामानस्याभावेवैतृष्ण्येनाःकथाःविशे
षज्ञःसारवित्तविषण्णःविषादंप्राप्तःकामःकणाश्रवणेत्रवणात्तदेवतासांतेनयात्मानर्णानाहमावागिति २ ताम
वकरौतत्कर्मकर्तारौमनश्चतदेवमनःयत्स्थिरजंगमेषुव्याप्यगणोवसंतमानिचतत्तेषुवसंतंस्मरेत्सः
तस्यपुण्यकथाःशृणोतिसएवकर्णः ३ उभयलिंगंस्थिरजंगमचलस्यैवलिंगमितिचमत्वाप्रानमेत्तदे

कोन्नुश्रुत्वासकृद्ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथाः विरमेतविशेषज्ञोविषण्णःकाममार्गणैः २ सा
वाग्ययातस्यगुणान्गृणीतेकरौचतत्कर्मकरौमनश्च स्मरेद्वसंतंस्थिरजंगमेषुशृणोतितत्पु
ण्यकथाःसकर्णः ३ शिरस्तुतस्योभयलिंगमानमेत्तदेवयत्पश्यतितद्धिचक्षुः अंगानि
विष्णोरथतज्जनानांपादोदकंयानिभजंतिनित्यं ४ सूतउवाच विष्णुरातेनसंपृष्टोभगवान्
बादरायणिः वासुदेवेभगवतिनिमग्नहृदयोब्रवीत् ५ शुकउवाच कृष्णस्यासीत्सखाकश्
चिद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्तमः विरक्तइंद्रियार्थेषुप्रशांतात्माजितेंद्रियः ६ यदृच्छयोपपन्नेनवर्त
मानोगृहाश्रमी तस्यभार्याकुचैलस्यक्षुत्क्षामाचतथाविधा ७ पतिव्रतापतिंप्राहम्लायतावदनेनसा
दरिद्रंसीदमानावैवेपमानाभिगम्यच ८ ॥

वशिरःतदेवतस्यलिंगमितिमत्वायत्पश्यतितदेवचक्षुःतान्येवांगानिपादोदकंभजंति ५ तथाविधा
कुचेलीकिंचित्क्षुत्क्षामायत्किंचित्संपन्नेनतस्मैपरिविष्यस्वयंक्षुधाजीर्णा ७ म्लायताशुष्यतासीदमा
नामर्त्तिंभोगसंपादनाशक्त्याश्रवसीदंतीववेपमाना ८ ॥

विवक्षुः वक्तुमिच्छुः किं वदिष्यतीति भिया तूष्णीमासन्निति २५ अन्यः पराजयः रणः संग्रामः २८ अर्थ वद्वाक्य २९ दिष्टं प्राचीनं कर्म तत्समुपागतः संगतः ३० क्रत्वंगं यज्ञमूर्तिं ३१ आत्मनि अधिष्ठाने विश्व

युधिष्ठिरस्तु तं दृष्ट्वा यमौ कृष्णार्जुनावपि अभिवाद्याभवंस्तूष्णीं किं विवक्षुरिहागतः २५ गदापाणी उभौ दृष्ट्वा संरब्धौ विजयैषिणौ मण्डलानि विचित्राणि चरन्ताविदमब्रवीत् युवां तुल्यबलौ वीरौ हे राजन्हे वृकोदर एकं प्राणाधिकं मन्ये उतैकं शिक्षयाधिकम् २७ तस्मादेकतरस्येह युवयोः समवीर्ययोः न लक्ष्यते जयोऽन्यो वा विनिवृत्तफलो रणः २८ न तद्वाक्यं जगृहतुर्बद्धवैरौ नृपार्थवत् अनुस्मरन्तावन्योन्यं दुरुक्तं दुष्कृतानि च २९ दिष्टं तदनुमन्वानो रामो द्वारवतीं ययौ उग्रसेनादिभिः प्रीतैर्ज्ञातिभिः समुपागतः ३० तं पुनर्नैमिषं प्राप्तमृषयोऽयाजयन्मुदा क्रत्वंगं क्रतुभिः सर्वैर्निवृत्ताखिलविग्रहं ३१ तेभ्यो विशुद्धं विज्ञानं भगवान्व्यतरद्विभुः येनैवात्मन्यदो विश्वमात्मानं विश्वगं विदुः ३२ स्वपत्न्यावभृथस्नातो ज्ञातिबन्धुसुहृद्वृतः रेजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दुः सुवासाः सुष्ठ्वलंकृतः ३३ ईदृग्विधान्यसंख्यानि बलस्य बलशालिनः अनन्तस्याप्रमेयस्य मायामर्त्यस्य सन्ति हि ३४ योऽनुस्मरेत रामस्य कर्माण्यद्भुतकर्मणः सायं प्रातरनन्तस्य विष्णोः स दयितो भवेत् ३५ इत्यामे बलदेवतीर्थयात्रायामेकोनाशीतितमः ७९ ॥ राजोवाच भगवन्यानि चान्यानि मुकुन्दस्य महात्मनः वीर्याण्यनन्तवीर्यस्य श्रोतुमिच्छामि हे प्रभो १ ॥

गं सर्वानुस्यूतं येनैव विदुः प्राप्नुवंति तत् तद्विशुद्धं विज्ञानं व्यतरत् ३२ इति श्रीभागवते दशमे एकोनाशी तितमः ७९ अथाशीतितमे कृष्णः श्रीदामानं गृहागतं संपूज्याह स्वकर्थपो गुरुवासकथां मुदा ॥

समर्हणमुपायनेऽउपहृत्य समर्घ्यं पादावनेजनीरयः ११ धमनीभिः सेवितेत्याज्ञं १२ अवधूतो मलिनेविस्म

प्रीतो यमेन व्रतविहितैर्ब्राह्मण्यो पुष्कलैस्तदा । अथो पवित्रपर्यङ्के स्वयं संस्थाप्य समर्हणाम् ११ उपा
हृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावनेजनीः अथ ह्रीक्षिरमाराजन्भगवाँल्लोकपावनः ११ अलि
पुष्पधूपैश्च गन्धेन चन्दनागुरुकुङ्कुमैः धूपैः सुरभिभिर्मिश्रैः प्रदीपावलिभिस्तदा १२ अर्चितावेद
नाभूले यावद्वागतमब्रवीत् १२ अवेलमलिनेनास्महिजपमनिमतेनं देवोपर्युपस्त्वा
ताच्चामरव्यजनेन वै १३ अतः श्रजनार्हस्वाक्षमनामकीर्तिना विस्मितोऽभूदतिप्रीत्या
स्वयुक्तं समाश्रितं १४ किं मनन्नकृतं पुण्यं मध्यमतेन मितायाः श्रियाहीनेन लोकेऽस्मि
न्नाहितेनाथमेनच १५ यासौ त्रिलोकगुरुणा श्रीनिवासेन संभृतः पर्यङ्कस्थोऽप्रियहि
त्वापरिष्वक्तोऽग्रजो यथा १६ कथयावक्रतां गाथां पूर्वां गुरुकुलेऽमतः अभनिनोऽस्त
लिताराजन्कौतूहलपरस्परम् १७ श्रीभगवानुवाच अपिब्रह्मन्गुरुकुलाद्भवताल
ब्धदक्षिणात् समाहृतेन धर्मेन भार्योढा महर्षीनवा १८ ॥ यमः ॥

यमाह १४ सेवितः समानितः १६ सतोऽर्वस्रतोर्गृहाद्गृहीत्वा १२ भार्यापरिणीतानवेतिहहस्यालि
गदर्शनात्भोगादर्शनाच्च संशयादिवप्रश्नः अप्रतिषिधाद्गृहमगतो मत्वाहप्राथयति १८ ॥ यमः

95

भोजहस्तपंथकेश्वरइतितत्त्वीकारमोत्रणामेर्दूतेदास्येतीतिभावः ११ नात्यभीष्टानपरिपाकविमार्श
त्वात् १२ अथापित्तिकिमस्तीतिप्रश्नः १४ महामममगुल्मानिमित्तन्यस्थानानिकश्याःप्रतोलीःश्वतीया

नगअग्रस्थान्हिभवतःसत्तासात्वाक्रियःपतिः ब्रह्मणापक्षणगापश्चभगवान्मात्वत्तर्षभः ९ तमुपै
हिमहाभागमाहमोचपरायणां दास्यतिहविताम्भेतिमीदतेतेऊर्ध्वचिन १० आत्वेपुनाहमस्वार्था
भोजहस्तपंथकेश्वरः स्मरतःपादकमलमात्मानमपियच्छति ११ किन्त्वर्थकामान्भजतोना
त्यभीष्टानजगद्गुरुः एवंसमार्ययाविप्रोबहुशःप्रार्थितोमहः १२ अयंहिपरमोलाभउत्तम
श्लोकदर्शनं इतिसंचिंत्यमनसायमनायमतिंदधे १३ अप्यस्त्युपायनंकिंचिद्गृहेकल्या
णिदीयतां याचित्वाचतुरोमुष्टीन्विप्रान्पृथुकतण्डुलान् १४ चैलखंडेनतान्बद्धाभर्त्रेप्र
दादुपायनं सत्वानादायविप्राग्र्यःप्रययौद्वारकांकिल १५ कथंसेद्रक्ष्यामिकृष्णस्यादि
तिचिंतयन् त्रीणिगुल्मान्यतीयायतिस्रःकक्षाःससद्विजः १६ विप्रोगम्यान्धकवृष्णीनांगृहे
ष्वच्युतधर्मिणां गृहंद्व्यष्टसहस्राणांमहिषीणांहरेर्द्विजः १७ विवेशैकतमंश्रीमद्ब्रह्मानंद
गतोयथा तंविलोक्याच्युतोदूरात्प्रियापर्यंकमास्थितः सहसोत्थायचाभ्येत्यदोर्भ्यांपर्यग्रही
न्मुदा सख्युःप्रियस्यविप्रर्षेरंगसंगातिनिर्वृतः १८ ॥

गग्रतिक्रम्यजगामसद्विजःद्विजैःसहितः १६ ततश्चागम्यान्धकवृष्णीनांगृहेषुच्युतधर्मिणांगृहं
द्व्यष्टसहस्राणांचयेगृहाःतेषुत्रममेकंश्रीमत्तएकतमंगृहंविवेशतदाचसद्विजोब्रह्मानंदंगतोयथात
थाबभूवेतिशेषः १७ अविदितभ्रान्तेनद्वाराणि १८ ॥

इहलोकेनवर्णाश्रमवतांमध्येअर्थकोविदाःस्वस्वार्थज्ञाःजन्मनिताःमापिवर्णाश्रमस्तेसतियेमयागुरुणागुरु
रूपेणवक्त्रावाचाउपदेशमात्रेणअंजःसुखेनैवभवार्णवंतरंतितान्प्रत्याहगुरोरधिकःसेव्योनास्तीत्युक्तंअत
एवतद्भक्तानारधिकोधर्मस्तुनास्तीत्याहनाहमिति ३३ इज्यागृहस्थधर्मःप्रजातिःप्रकृष्टजन्मउपन
यनेनब्रह्मचारिधर्मउपलक्ष्यतेतपसावानप्रस्थधर्मःउपशमेनयतिधर्मोवाअहंश्रीपर
मेश्वरःतथानतुष्येयंयथासर्वभूतात्मानिगुरुशुश्रूषयेतिकिंचास्माकंगुरुशुश्रूषणेकिमपिदैवाद्वृत्त

ननुअर्थकोविदाब्रह्मन्वर्णाश्रमवतामिह येमयागुरुणावाचातरंत्यंजोभवार्णवं ३३ नाह
मिज्याप्रजातिभ्यांतपसोपशमेनच तुष्येयंसर्वभूतात्मागुरुशुश्रूषयायथा ३४ अपिनः
स्मर्यतेब्रह्मन्वृत्तंनिवसतांगुरौ गुरुदारैश्चोदितानामिंधनानयनेक्वचित् ३५ प्रविष्टाना
महारण्यमपर्तौसुमहद्द्विज वातवर्षमभूत्तीव्रंनिष्ठुराःस्तनयित्नवः ३६ सूर्यश्चा
स्तंगतःतावत्तमसाचावृतादिशः निम्नंकूलंजलमयंनप्राज्ञायतकिंचन ३७ वयंभृशंत
त्रमहानिलांबुभिर्निहन्यमानामुहुरंबुसंप्लवे दिशोविदंतोथपरस्परंवनेगृहीतहस्ताःप
रिबभ्रिमातुराः ३८ ॥

पन्नंतत्किंत्वयास्मर्यतेस्मृतिहृत्क्षामिअपिनइति ३४ गुरौनिवसतामस्माकंयत्किमपिहंततत्क
चित्कदाचित् ३५ अपर्तौअप्राप्तेऋतौअकालइत्यर्थः वातश्चवर्षंचतयोःसमाहारःस्तनयित्न
वोघगर्जितानिचाभवन् ३६ निम्नंकूलंनतप्रज्ञातेनस्थानम् ३७ भृशंपरिगतोत्पस्नाद्धातोःपरिब
भ्रिमःउद्गमःस्वादेशःभ्रामानुष्ठानवंतइत्यर्थःअंबूनांसंप्लवःस्थानिसंवृणोयस्मिन्नेकोदकतास्मि

तर्हि ते चित्तं नन्वकामविहितं कामैर्विहितं न भवतीति मे विदितं तथा हि धनेषु नैवातिप्रीयसे हे विद्वन्निति विद्वत्त्वं तत्फलमिति भावः कामहतत्वाभावे किं प्रमाणं इत्यपेक्षायामाह केचिदिति देवीः ईश्वरस्य मायया रचिताः प्रकृतीः विषयवासनास्त्यजन्तः कामैरभिलाषैरनाविष्टचेतसः अपि कर्माणि कुर्वन्ति यथाहं लोकसंग्रहमिति लोकसंग्रहो लोकस्य सद्ग्रहो ग्रहणाय यथा भवति तथा हे पीठ त्वं वा कर्माणि करोमीति तद्वत् ३० नौ आवयोः गुरोर्विज्ञाय परमात्मतत्त्वं तमसः संसारस्य पारमात्मज्ञानप्रदस्य गुरोरन्यत्त

प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामविहतं तथा नैवातिप्रीयसे विद्वन्धनेषु विदितं हि मे २९ केचित्कुर्वन्ति कर्माणि कामैरहतचेतसः त्यजन्तः प्रकृतीर्दैवीर्यथाहं लोकसंग्रहं ३० कच्चिद्गुरुकुले वासं ब्रह्मन्स्मरसि नौ यतः द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमसः पारमश्नुते ३१ स वै सत्कर्मणां साक्षाद्द्विजातेरिह संभवः आद्योऽङ्ग यत्राश्रमिणां यथाहं ज्ञानदो गुरुः ३२ नमः

पूज्यत्वे वक्तुं शब्दस्य त्रीन् गुरूनाह ३२ इह संसारे यतः संभवः जन्म स पिता तावदाद्यः प्रथमो गुरुः पूज्यः कर्मविद्याप्रदो गुरुरित्याह द्विजातेः सत्कर्मणां यतः संभवः उपनीय वेदाध्यापनकर्ता सद्द्वितीयो गुरुः यथाहमीश्वरः प्रथमाद्पि महत्तरः ब्रह्मविद्याप्रदो गुरुरित्याह आश्रमिणां सर्वेषां ज्ञानदो यः स साक्षादहमेवेति ज्ञानप्रदो गुरुः मत्स्वरूपमाश्रित्य ये समाराधयन्ति ते विश्वे नहि मे तत्स्यादहमेवेति ३३ ॥ नमः

इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे अशीतितमः ८० एकाशीतितमे सख्युः जग्ध्वा पृथुकतंडु-
लान् श्रियं निर्मितवान् दिव्यां भौमान्तद्धाश्रमे १ संकथयन् मधुवद्गोष्ठीः कुर्वन् सर्वभूतानां मनोभि-
ज्ञः सदर्थं पृथुकानानीय दातुं लज्जते इति जानन्नित्यर्थः २ प्रहसन् खेलीकुर्वन् ३ लज्जया अकथ

इति श्रीभागवते दशमस्कंधे श्रीभगवद्ब्राह्मणसंवादो नामाशीतितमः ८० श्रीशुक उवाच
स इत्थं द्विजमुख्येन सह संकथयन् हरिः सर्वभूतमनोभिज्ञः स्मयमान उवाच तं १ ब्रह्मण्यो
ब्राह्मणं कृष्णो भगवान्प्रहसन्प्रियं प्रेम्णा निरीक्षणेनैव प्रेक्षन् खलु सतां गतिः २ श्रीभगवा-
नुवाच किमुपायनमानीतं ब्रह्मन्मे भवता गृहात् अण्वप्युपहृतं भक्तैः प्रेम्णा भूर्येव मे भवे-
त् ३ भूर्यप्यभक्तोपहृतं न मे तोषाय कल्पते ४ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ५ इत्युक्तोपि द्विजः तस्मै व्रीडितः पतये श्रियः पृ-
थुकप्रसृतिं तस्मै न प्रायच्छदवाङ्मुखः ६ सर्वभूतात्मदृक्साक्षात्तस्यागमनकारणं वि-
ज्ञायाचिंतयन्नायं श्रीकामो माभजत्पुरा ७ पत्न्याः पतिव्रतायास्तु सखा प्रियचिकीर्षया
प्राप्तो मामस्य दास्यामि संपदोमर्त्यदुर्लभाः ८ इत्थं विचिंत्य वसनाच्चीरबद्धान्द्विजन्मनः
स्वयं जहार किमिदमिति पृथुकतंडुलान् ९ यमः ॥

यतः तामपानुदत् नाह अण्वपीति द्वाभ्यां ३ सर्वभूतानामात्मदृक् अंतःकरणसाक्षी ७ अमर्त्या-
नां देवानामपि दुर्लभाः ८ अतिजीर्णत्वा\`\`\`\` वसनस्य पुनःजन्मधोचीरेण बद्धान् ९ ॥

उवाच कृपयाश्लोकत्रयीयथावच्छंकृत्तार्थोऽस्त्याकृष्णोऽहोइति ४९ गुरोर्निःकृतिः अत्युपकारः सर्वार्थोः
त्मार्पणं सर्वथाः यस्मात्स आत्मादेहः तस्यार्पणं विनियोगः ५० यातयामानियान्तीयामोयस्यातवत
न्नगतसारं भवति तद्वत् स्वाद्यपिगतसारं गोणं तुच्छं या यातयामं मन्त्रं न्यातेश्मसारणीच्छेदोऽस्मि अतीय

एतद्विदित्वा उद्दितोऽयो मोक्षोदीप निर्गुणः अन्येषमात्मानः शिष्याना चार्योपपदादवात् ५१
अहोहे पुत्रकाः स्वयं अमूद्दर्यन्तिरः स्थिताः आत्मा वै प्राणिनां श्रेष्ठः स्तमनाहत्य सत्यगः ५२
एतद्देवहि मन्त्रिष्ठः कर्तव्यं गुरुनिःकृतिः यद्देविगृहभावेन सर्वाणां स्वार्पणं गुरौ ५३ त
त्रोहे मोहिजश्रेष्ठाः सत्यः सन्तमनोरथाः छेदोऽस्मि यातयामानि मन्त्रविहृग्रत्वच ५४ एव
विधान्यनेकानि वसन्ता गृहतेऽम्मम गुरोरनुग्रहेणैव मुमानूणां प्रणाले ५५ आक
र्ण उवाच किमस्माभिरनिहितं देवदेव जगद्गुरो भवतां सत्यकामेन थोऽवामोगुराबहुन
५६ यस्य च्छेदो मयैवास्मद्दे हृत्वा पदनविभो श्रेयसां तस्य गुरुणोऽवामो त्यन्तविस्तरेण ५७

मायानि मन्त्राण्यर्थः ५८ एवं प्रकाराणि अनेकानि हितानि किंचिन्पाप्मयन्ते इति भावः फलितम्
यशो हरति गुरोरिति ५९ अस्माभिः किमनिहितं मन्ये यत्रैव मा अस्माकं भवतां सह तेषां तद्भव
तत्सर्वमेतद्विवेचनमात्रमित्याह यस्येति ६० छेदो मयैवास्य ब्रह्मज्ञानानन्तप्राप्तेय
सामायपनेऽस्माभिर्देहो मूर्तिर्यस्यतव ६१ ॥

पापीयान्नीचः पूजितः पादप्रक्षालनचंदनालेपनधूपायाचामादिभिः एवं सुहृद्भ्यामपि धनस्यादाने का रणं कल्पयति स्वर्गापवर्गयोरिति द्वाभ्यां १९ स्वर्गादीनां यद्यपि तच्चरणार्चनमेव कारणं तथापि कारुणिकत्वात् असमर्थ्यपि धनं मह्यं नाददादिति द्वयोरन्वयः २० निजगृहस्यान्तिकं प्राप्तः तस्य विशेष

क्वाहं दरिद्रः पापीयान्क्व कृष्णः श्रीनिकेतनः ब्रह्मबंधुरिति स्माहं बाहुभ्यां परिरंभितः निवा सितः प्रियाजुष्टे पर्यंके भ्रातरो यथा महिष्या वीजितः श्रान्तो बालव्यजनहस्तया शुश्रूषया परमया पादसंवाहनादिभिः पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् १८ स्वर्गापवर्गयोः पुं सां रसायां भुवि संपदां सर्वासामपि सिद्धीनां मूलं तच्चरणार्चनं १९ अधनोऽयं धनं प्राप्य माद्यन्नुच्चैर्न मां स्मरेत् इति कारुणिको नूनं धनं मेऽभूरि नाददात् २० इति सोऽचिंतयन्नन्तः प्रा प्तो निजगृहांतिकं सूर्यानलेंदुसंकाशैर्विमानैः सर्वतो वृतं २१ विचित्रोपवनोद्यानैः कूज द्द्विजकुलाकुलैः प्रोत्फुल्लकुमुदांभोजकह्लारोत्पलवारिभिः २२ जुष्टं स्वलंकृतैः पुंभि स्त्रीभिश्च हरिणाक्षिभिः किमिदं कस्य वा स्थानं कथं तदिदमित्यभूत् २३ एवं मीमांसमा नं तं नरा नार्योऽमरप्रभाः प्रत्यगृह्णन्महाभागं गीतवाद्येन भूयसा २४ ॥

णोत्सर्पंति २१

विचित्रोपवनादिभिर्वृतं कथंभूतैः कूजद्भिः द्विजकुलाकुलैः पतिसमूहव्याकुलैः तथा प्रोत्फुल्लानि कुमु दादीनि पद्मानि येषु तानि वारीणि येषु तानि तथा तैः किं जुष्टमिति २३ हरिणीनामिवाक्षीणि यासां ताभिः नरैश्च यं दृष्ट्वा विलोकितवान् तदाह किमिदमिति प्रमत्तजः पुंज दृष्ट्वा किमिदमिति पश्चाद्विमानानि

श्रेगाहे सावे विष्णो विश्वात्मानं मां इति विवेको मुष्टिं जग्धात्तत्परेत्यर्थे भावः ॥ ११ एतावता पुंसः सूक्ष्मा मुत्र च मस्त्क
सातविलासभक्तानां सर्वसंपदां समृद्धये अलं भुक्तः परे द्वितीय मुष्टि अदनेन मामा मे तदधीनोऽकिंचित्करो
नोषकारणं तवतोषस्य सत्तोषस्य कारणं यथा भवन्तथा सर्वसंपत्समृद्धये मां भक्तस्य सर्वस्वं हित्वा त्वं च
इत्यर्थः १२ स्वगांत स्वर्गोवासिने १३ प्राभृतेऽद्दिते स्वेवा विश्वभावयतीति विश्वभाव्यः तेनेति पुरतो भा

नन्वेतदुपनीतं मे परमप्रीणनं भवे तर्पयेत्वे यमां विश्वमेतत्प्रभुकनेतुला: १० इति मुष्टिं सह
जग्ध्वा द्वितीयां जग्रहमाद्ये तावच्छ्रीजगृहे हस्तं तत्परा परमेष्ठिनः ॥ ११ एतावतालं विश्वात्म
न्सर्वसंपत्समृद्धये अस्मिंल्लोकेऽथवामुष्मिन् पुंसः सन्तोषकारणम् १२ ब्राह्मणस्तां तर
जनीं मुषित्वा च्युतमेदिरे अन्यापीतांमस्तोसमायातमानं स्वर्गतेयथा १३ प्राभृतं विष्णु
भावेन स्वस्वे वेनाभिनंदितः जगाम स्वालयं तात पथ्यानन्दसंप्लुतः १४ स चालब्ध्वा धनं
ह्रस्माद्वन्नयाचितवान्स्वयं स्वगृहान्व्रीडितो राजन्महद्दर्शननिर्वृतः १५ अहो ब्रह्मण्यदे
वस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया यद्दरिद्रतमो लक्ष्मीमाश्लिष्टो बिभ्रतोरसि १६ नमः ॥

वितेरस्मादूर्ध्वमे विभवं सनयति सस्ते वेन स्वानंद प्रीणनेति तानेकदीनत्वोद र्पं यतिनंदितो वियोक्ति
भिः १४ ब्रीडितः स्वचितकार्यं एन लज्जितः महतः श्रीकृष्णस्य दर्शनेन निर्वृतः निर्वृतिमेवाह अहो
इति चतुर्भिः १५ यद्यतः लक्ष्मी हरस्सि बिभ्रता आश्लिष्ट इह मतिर्गिततोरु १६ नमः ॥

पतत्समेति‐‐‐‐ रेमोऽग्रहेचतस्यपद्माममहतीविभूतिरंस्यतस्यावलोकादनात् नन्वग्रमेवदलोकन
मात्रेणमाह‐‐‐‐ दत्तवान्नहिंदृष्टेनभ्यदत्तमिति किंनाबोचदिति अतआहनन्वेति ३४ नन्वभेसम्भवत्प
श्रुवाणएवयाविमवेयाचकायभूरिबहूपिदिशतिददाति अत्रहेतुःभूरिभोजःस्वयंतद्देवपर्जन्यवदीक्ष,
माणइति अयमर्थःस्वयंतावद्भूरिभोजःबहुभोजःआसकामस्तान्लक्ष्मीपतित्वात्अतोयथापार्व
णपरिषदकोवदन्यःपर्जन्यःकदाचित्बहुपिवर्षणमल्पमेवमन्यमानोलज्जयेवममसमवर्षत् राह्रो
निद्रणेकार्षिकेत्तात्तेत्रमामावयति एवंश्रीकृष्णोपिस्वभोगापेक्षयातदेयमितिदादिपदमतितत्स्वभन्वा

ननब्रुवाणोदिशतेसमक्षंयाचिष्णवेभूर्यपिभूरिभोजः पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणोदाशार्ह
काणामृषभःसखामे ३४ किंचित्करोत्युर्वपियत्स्वदत्तंसुहृत्कृतंफल्ग्वपिभूरिकारी म
योपनीतंपृथुकैकमुष्टिंप्रत्यगृहीत्प्रीतियुतोमहात्मा ३५ तस्यैवमेसौहृदसख्यमैत्रीदा
स्यंपुनर्जन्मनिजन्मनिस्यात् महानुभावेनगुणालयेनविषज्जतस्तत्पुरुषप्रसंगः भक्ताय
चित्राभगवान्हिसंपदोराज्यंविभूतीर्नसमर्थयत्यजः अदीर्घबोधायविचक्षणःस्वयंपश्यन्निपा
तंधनिनांमदोद्भवं ३७ ॥

तुः तस्यैवभजनेबहुमन्यमानःसम्बुद्धमब्रुवाणएवदत्तातीतितदेवाहकिंचिदिति ३५ उरुबह्वपिस्व
दत्तंयत्किंचित्करोतिअल्पंमन्यतेसुहृत्कृतंफल्गुअल्पमपिभूरिकारीबहुमन्यतेइत्यर्थः अतएवम
योपनीतंप्रीतियुक्तःस्वयमेवप्रतिगृहीतवान्श्रीकृष्णस्यभक्तवात्सल्यंदृष्ट्वातद्भक्तिंप्रार्थयतेतस्यै
ति ३६ सौहृदंप्रेमवत्सख्यंहिताचरणंचमैत्रीउपकारकत्वंचतत्समाहारैकवचनंतस्यतत्त्वेबविनोमम
मस्यात्ननुविभूतिःकिंचमहा‐‐‐ वत्तेनैवविषजतोविशेषणप्रसंगआसक्तिःतद्भक्तैःप्रकृष्टसंगःस्या

श्रमरश्रमाः देवतुल्यकांतयः प्रत्यक्षरूपाणि उपायनादिभिः प्राप्तवंतः २५ उद्भूतो हर्षो यस्याः सा प्र
तिपायेन मे श्रमश्राद्वरोषयस्याः सा आलयात्कमलवत् रूपधारिस्वर्गस्पतच्छ्रीभगवत्ता प्रातीपत्वात् ।
स्वर्गिणामिवतयोः रूपं वभवेतिभावः २६ वृद्धाश्रयमेववयः इति निश्चये मनसामकल्पेन २७ प्र

पतिमायांतमाकर्ण्य पत्नी हर्षातिसंभ्रमा । निश्चक्रामसहालतो रूपिणीश्रीरिवालयात् ॥ २५ ॥
पतिव्रता पतिं दृष्ट्वा प्रेमोत्कंठाकुलोचना । मीलिताक्षं पनमद्भ्यां मनसा परिषस्वजे ॥ २६ ॥ प
त्नीं वीत्य विस्फुरतीं देवीं वैमानिकीमिव । दासीनां निष्ककंठीनां मध्ये भांतीं सविस्मितः ॥
२७ प्रीतः स्वयं तया युक्तः प्रविष्टो निजमंदिरं । मणिस्तंभशतोपेतं महेंद्रभवनं यथा ॥ २८ ॥
पयःफेननिभाः शय्या दांता रुक्मपरिच्छदाः । पर्यंका हेमदंडानि चामरव्यजनानि च ॥ २९ ॥
आसनानि च हैमानि मृदूपस्तरणानि च । मुक्तादामविलंबानि वितानानि द्युमंति च ॥ ३० ॥
स्वच्छस्फटिककुड्येषु महामारकतेषु च । रत्नदीपा भ्राजमाना ललनारत्नसंयुताः ॥ ३१ ॥ विलो
क्य ब्राह्मणस्तत्र समृद्धीः सर्वसंपदां । तर्कयामास निर्व्यग्रः स्वसमृद्धिमहैतुकीम् ॥ ३२ ॥ नूनं
वतैतन्मम दुर्भगस्य शश्वद्दरिद्रस्य समृद्धिहेतुः । महाविभूतेरवलोकतोन्यो नैवोपप
द्यते यादवमुख्यस्य ॥ ३३ ॥

छिन्नमोदियत्रपयःफेननिभाः शय्या आस्तरणानि इत्यादीनि संपद्भ्यः तत्र सर्वसंपदां सर्वसमृद्धीः ।
विलोक्य तर्कयामास च तत्र लोके नान्यः यच्चवदांताः इत्यादि तमयापर्यंकाः ३० यत्रासनानि च मृदू
पस्तरणानि तल्लमयानियेषु तानि यत्र मुक्तादामविलंबानि द्युमंति दीप्तिमंति वितानानि ३१ नि

[illegible]

श्री
भा० द०
उ० टी०
९

100

ग्रन्यः अतिक्रान्तवता ४ आगन् आजग्मुः भारतीः भारत्यः ५ सुचन्द्रशुकसारणैः सहानिरुद्धो रक्षायामा
स्ते तथा कृतवर्मा च यूथपतिः सेनानीः देवधिष्ण्याभैः विमानसंकाशैः तरलाः तरंगाः गतयः [illegible]

निःक्षत्रियां महीं कुर्वन् रामः शस्त्रभृतां वरः नृपाणां रुधिरौघेण यत्र चक्रे महाह्रदान् ३ ईजे च भ
गवान् रामो यत्रास्पृष्टोऽपि कर्मणा लोकं संग्राहयन्नीशो यथान्योऽघापनुत्तये ४ महत्यां ती
र्थयात्रायां तत्रागन् भारतीः प्रजाः वृष्णयश्च तथाक्रूरवसुदेवाहुकादयः ५ ययुर्भारत तत्क्षे
त्रं स्वमघं क्षपयिष्णवः गदप्रद्युम्नसाम्बाद्याः सुचन्द्रशुकसारणैः ६ आस्तेऽनिरुद्धो रक्षायां कृतव
र्मा च यूथपः ते रथैर्देवधिष्ण्याभैर्हयैश्च तरलप्लवैः ७ गजैर्नदद्भिरभ्राभैर्नृभिर्विद्याधरद्युभिः
व्यरोचन्त महातेजाः पथि काञ्चनमालिनः ८ दिव्यस्रग्वस्त्रसन्नाहाः कलत्रैः खेचरा इव तत्र स्ना
त्वा महाभागा उपोष्य सुसमाहिताः ९ ब्राह्मणेभ्यो ददुर्धेनूर्वासःस्रग्रुक्ममालिनीः रामह्र
देषु विधिवत्पुनराप्लुत्य वृष्णयः १० ददुः स्वन्नं द्विजाग्र्येभ्यः कृष्णे नो भक्तिरस्त्विति स्वयं च त
दनुज्ञाता वृष्णयः कृष्णदेवताः ११ भुक्त्वोपविविशुः कामं स्निग्धच्छायाङ्घ्रिपाङ्घ्रिषु तत्रागतां
स्ते ददृशुः सुहृत्सम्बन्धिनो नृपान् १२ ॥

तिः येषां तैः ७ विद्याधरद्युभिः विद्याधराणामिव द्युतिः येषां तैः महातेजाः महातेजसः ८ दिव्याः स्रजः
न्नमाः स्रग्वस्त्रसन्नाहा येषां ते ९ पुनराप्लुत्य स्नात्वा तस्मिन्नेवाह्नि भुक्तिस्नानं कृत्वा ११ स्निग्धाः
शीतलाः छाया येषामङ्घ्रिपानां पादपानां तेषामङ्घ्रिषु मूलेषु १२ ॥

९

सुपाहः कोपादीन् राज्यमैश्वर्यं विभूतीः कलत्रपुत्रादीनन समर्द्धयति न ददाति अपितु हठाद्भक्तिमेव कुरुतः ।
अदीर्घबोधायाविचक्षणेन मत्तभक्ताभावो दैवजात अतः तद्भक्तिरेवस्यादितिभावः ३८ इत्थं तनु भोगा
न् पानैः पानैः त्यागं सम्यक्षन् जायया सह बुभुजे स्त्रीकृष्णस्यैवेडन्नास्यैतानातिचित्रमित्याह तस्यैति ३९
श्रुत्वा अजितमपि स्वभृत्यैः पराजितं दृष्ट्वा तस्यध्यानं तस्यवेगः तेनोद्ग्रथितं आत्मबंधनं यस्य सः ग
तिमित्यादि हलियायामविपासण्णसतां अभि विदा प्राप्यमित्यर्थः ४१ एतत्तु पृथुकोपाख्यानं श्रुत्वा

इत्थं व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने विषयान् जायया त्यक्ष्यन् बुभुजे नातिलंपटः ३९
तस्य वै देवदेवस्य हरेर्यज्ञपतेः प्रभो ब्राह्मणाः प्रभवो दैवं न तेभ्यो विद्यते परं ४० एवं स
विप्रो भगवत्सुहृत्तदा दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजितं पराजितं तद्ध्यानवेगोद्ग्रथितात्मबंधनस्तद्धाम
लेभेऽचिरतः सतां गतिं ४१ एतद्ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतां नरः लब्धभावो भगव
ति कर्मबंधाद्विमुच्यते ४२ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे पृथुकोपाख्याने एकाशीतित
मोऽध्यायः ८१ श्रीशुक उवाच अथैकदा द्वारकायां वसतो रामकृष्णयोः सूर्योपरा
गः सुमहानासीत्कल्पक्षये यथा १ तं ज्ञात्वा मनुजा राजन् पुरस्तादेव सर्वतः स्यमंतपं

पृथुकानां तंडुलसत्कणकणानां उपाख्याने निवेदनं यस्मात् तद्ब्रह्मण्यतां विपो यतः प्रोत्येति ४२ दशमे
मेऽप्येकाशीतितमोऽध्यायः ८१ द्व्यशीतितमे आरात् कुरुक्षेत्रे रविग्रहे हलीकृष्णौ सुदामपाः चक्रुः कृष्ण
कथा मिथः श्रीदामवाक्छेदेकमनः अकस्मात् उपद्रवि नंदादिमहोदानंदी कुरुक्षेत्रे जगाम सः १ ज्यो
तिर्विद्भिः कथ्यमाने आदावेव ज्ञात्वा स्यमंतपंचके कुरुक्षेत्रे श्रद्धाकारणं तीर्थयात्रा यस्या नत्वेन जग्मुः ।

श्री॰
भा॰द॰
उ॰टी॰
१९१

युधिष्ठिरेणानुमताः तेयाजमध्येजितात्मनः १९ २० जन्मभाजः नृणां मध्ये सफलजन्मानः किं तन केवलं तस्य दर्शनमेवान्यैर्दुर्लभमपि तु श्रीकृष्णः स्वतः संपन्नपवित्रः यद्विश्रुतिरिति द्वाभ्यां २८ यदितिहासकृप देयस्यैतत्पर्यं विश्रुतिः कीर्तिः श्रुतिभिस्तुता स्तनात् इदं विश्वमलमत्यर्थं पुनाति यस्य पादावनेजनपयो गंगा च यस्य वचो वाक्यरूपं शास्त्रं वेदाख्यं विश्वं पुनाति किं च कालेन भर्जितं दग्धं भगं ऐश्वर्यं महात्म्यं यस्याः तथो

केशप्रतापिताः सर्वे वयं ज्ञातिद्विषां पतेः देवेनामादिनाः स्वसः २२ श्रीशुक उवाच
वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेऽर्चिता नृपाः आसन्नच्युतसंदर्शपरमानंदनिर्वृताः २३ भी
ष्मो द्रोणोऽम्बिकापुत्रो गांधारी ससुता तथा सदाराः पांडवाः कुंती संजयो विदुरः कृपः २४ कुंतिभो
जो विराटश्च भीष्मको नग्नजिन्महान् पुरुजिद्द्रुपदः शल्यो धृष्टकेतुः स काशिराट् २५ दम
घोषो विशालाक्षो मैथिलो मद्रकेकयौ युधामन्युः सुशर्मा च ससुता बाह्लिकादयः २६
राजानो ये च राजेन्द्र युधिष्ठिरमनुव्रताः श्रीनिकेतं वपुः शौरेः सस्त्रीकं वीक्ष्य विस्मिताः २७ अ
थ ते रामकृष्णाभ्यां सम्यक्प्राप्तसमर्हणाः प्रशशंसुर्मुदा युक्ता वृष्णीन्कृष्णपरिग्रहान् २८ अ
हो भोजपते यूयं जन्मभाजो नृणामिह यत्पश्यथासकृत्कृष्णं दुर्दर्शमपि योगिनां २९ यद्विश्रु
तिः श्रुतिनुतेदमलं पुनाति पादावनेजनपयश्च वचश्च शास्त्रं भूः कालभर्जितभगापि यदंघ्रिप

विधापि यस्यांघ्रिपद्मस्पर्शोत्थया शक्त्या विश्वपालिका इयं भूः पुनः अखिलार्थानभितो वर्षति दर्शनं च स्पर्शनं च अनुपथः अनुगतिः प्रजल्पः गोष्ठी च शय्या पर्यंके शयनं च आसनं भोजनं च यौनः विवाहसंबंधः देहिकसंबंधः तेन सह दर्शनाद्युपलक्षितः सयौनः सपिंडबंधो येषां वो अस्ति किं च येषां वः गृहे विष्णुः स्वयमाविरासीत् निरयवर्त्मनि प्रवृत्तिमार्गे वर्तमानानां स्वर्गापवर्गाभ्यां विरमयति तन्नृलोकगतीतितत्त्वाह ३०

प्रोत्फुल्लहृत्कंजसरोरुहैः श्रीः शोभा येषां ते १५ अतिसौहृदेन यत् स्मितं तेन अमलाः अपांगौ दृष्टयो यासां ताः मि
थः संवीक्ष्य दोर्भिः अभिरेभिरे आलिलिंगुः नत्तवत्यः १६ संकथया मिथः प्रेमगोष्ठ्यामेव सहदेवसख्ययोः संका ।

मत्स्योशीनरकौशल्यविदर्भकुरुसृंजयान् काम्बोजकैकयान्मद्रान्कुंतीनानर्तकेरलान् १३
अन्यांश्चैवात्मपक्षीयान्परांश्च शतशो नृप नंदादीन्सुहृदो गोपान्गोपीश्चोत्कंठिताश्चिरं १४
अन्योन्यसंदर्शनहर्षरंहसा प्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः आश्लिष्य गाढं नयनैः स्रवज्जला हृष्य
त्त्वचो रुद्धगिरो ययुर्मुदं १५ स्त्रियश्च संवीक्ष्य मिथोऽतिसौहृदस्मितामलापांगदृशोऽभिरेभिरे स्त
नैः स्तनान्कुंकुमपंकरूषितान्निहत्य दोर्भिः प्रणयाश्रुलोचनाः १६ ततोऽभिवाद्य ते वृद्धान्य
विष्ठैरभिवादिताः स्वागतं कुशलं पृष्ट्वा चक्रुः कृष्णकथा मिथः १७ पृथा भ्रातॄन्स्वसॄर्वी
क्ष्य तत्पुत्रान्पितरावपि भ्रातृपत्नीर्मुकुंदं च जहौ संकथया शुचः १८ कुंत्युवाच आर्य भ्रा
तरहं मन्ये आत्मानमकृताशिषं यद्वा आपत्सु मद्वार्तां नानुस्मरथ सत्तमाः १९ सुहृदो ज्ञा
तयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि नानुस्मरंति स्वजनं यस्य दैवमदक्षिणं २० वसुदेव उवाच
अंब मास्मानसूयेथा दैवक्रीडनकान्नरान् ईशस्य हि वशे लोकः कुरुते कार्यतेऽथवा २१ ॥

पामाह आर्येत्यादिचतुर्भिः १८ अकृताशिषं अप्राप्तमनोरथं १९ यस्य दैवमदक्षिणं प्रतिकूलं तं स्वजनमपि सुहृदादयो नानुस्मरंतीति अतो ममैव दैवं प्रतिकूलं युष्माकं कोऽपराध इत्यर्थः २०
ईश्वरवशित्वमेवाह कंसप्रतापिता इति २१ हे स्वसः पुनः स्थानं च प्राप्ता एव २२ ॥

श्री· भा·द· उ·टी· १२

102

अभीष्टत्वे लिङ्गं यस्य श्रीकृष्णस्य प्रेक्षणे दृशिषु नेत्रेषु पक्ष्मकर्तारं विधातारं शपन्ति दृग्भिर्नेत्रद्वारैः हृदीकृतं हृदये प्रवेशितं परिरभ्य तद्भावं तदात्मतां आपुः अपि नित्ययुजां योगिनामपि ३९ चिरायितान् विलंबितान् शत्रुहतेः शत्रूणां पक्षस्य पक्षणे चेतो येषां तान् ४१ अपि स्विदस्मानवध्यायथ अवज्ञायथ कृतघ्ना इति विशंकया न वा कामात्रं निश्चितमेव तत्परित्यज्य गतत्वात् इति वदत आह नूनमिति सहस्थानैः मोहयावि

एतावदृष्टपित्रोर्युवयोः स्म पित्रोः संप्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि प्राप्योषतुर्भवति पक्ष्म ह यद्वदक्ष्णोर्न्यस्तावकुत्रच भयौ न सतां परः स्वः ३८ श्रीशुक उवाच गोप्यश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभीष्टं यत्प्रेक्षणे दृशिषु पक्ष्मकृतं शपन्ति दृग्भिर्हृदीकृतमलं परिरभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि नित्ययुजां दुरापम् ४० भगवांस्तास्तथाभूता विविक्त उपसंगतः आश्लिष्यानामयं पृष्ट्वा प्रहसन्निदमब्रवीत् ४१ अपि स्मरथ नः सख्यः स्वानामर्थचिकीर्षया गतांश्चिरायिताञ्छत्रुपक्षक्षपणचेतसः ४२ अप्यवध्यायथास्मान् स्विदकृतज्ञाविशंकया नूनं भूतानि भगवान् युनक्ति वियुनक्ति च ४३ वायुर्यथा घनानीकं तृणं तूलं रजांसि च संयोज्याक्षिपते भूयस्तथा भूतानि भूतकृत् ४३ मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पते दिष्ट्या यदासीन्मत्स्नेहो भवतीनां मदापनः ४४ ॥

ति ४३ आक्षिपते पृथक्करोतीत्यर्थः अपि च अतिभद्रं भवतीनां मद्वियोगेन मत्प्रेमातिशयो जात इत्याह मयीति मयि भक्तिमात्रमेव तावदमृतत्वाय कल्पते । एवं भवतीनां मत्स्नेह आसीत् तद्दिष्ट्या अतिभद्रं यतः मदापनः मत्प्रापणः इति कीदृशस्त्वं यं त्वां वयं देहेन प्राप्स्याम इति अपेक्ष्यामात्मस्वरूपमाह ४४ ॥

तेषु ये जन्म भाजयति यद्वा तद्दितिसामान्यनिर्देशः स्वत्यर्थः स विष्णुः स्वयं येषां वो निरयवर्त्मनि संसार।
कारणे गृहे वर्तमानानामपि वर्तते संबध्यत इति बंधः संबध्यते इति बंधः दर्शनादिभिः संबंधः मनुष्याणां
पवर्गे निरमत्स्वाः स्वपरमसुखस्वरूपो बभूवेत्यर्थः ३१ अनःस्थार्थैरिति तत्रैव वासं चिकीर्षया शाकटस्थ।

तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पशय्यासनाशनसयौनसपिंडबंधः येषां गृहे निरयवर्त्मनि वर्ततां वः स्वर्गापवर्गविरमः स्वयमास विष्णुः ३१ शुक उवाच नंदस्तत्र यदून्प्राप्तान् ज्ञात्वा कृष्णपुरोगमान् तत्रागात्तो गोपैरनःस्थार्थैर्दिदृक्षया ३२ तं दृष्ट्वा वृष्णयो हृष्टास्तन्वः प्राणमिवोत्थिताः परिषस्वजिरे गाढं चिरदर्शनकातराः ३३ वसुदेवः परिष्वज्य संप्रीतः प्रेमविह्वलः स्मरन्कंसकृतान्क्लेशान् पुत्रन्यासं च गोकुले ३४ कृष्णरामौ परिष्वज्य पितरावभिवाद्य च न किंचनोचतुः प्रेम्णा साश्रुकंठौ कुरूद्वह ३५ तावात्मासनमारोप्य बाहुभ्यां परिरभ्य च यशोदा च महाभागा सुतौ विजहतुः शुचः ३६ रोहिणी देवकी चाथ परिष्वज्य व्रजेश्वरीं स्मरंत्यौ तत्कृतां मैत्रीं बाष्पकंठ्यौ समूचतुः ३७ का विस्मरेत वां मैत्रीमनिवृत्तां व्रजेश्वरि अवाप्याप्यैंद्रमैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया ३८ ॥ रामः

स्थापितेष्वेवं सहागता इति भावः ३२ वसुदेवः तं परिष्वज्य प्रेमविह्वलो बभूवेति शेषः ३३ तौ रामकृष्णावुपरिष्वज्य नंदगोपः यशोदा च विरहशोकान् विजहतुः ३४ तावात्मजौ ... विजहतुः शुचं शुचमित्यर्थः ३५ व्रजेश्वरीं यशोदां ३६ अतिशयेन निवृत्तिः कारणं ... वर्तमानानापि ऐंद्रमैश्वर्यं प्राप्यापि यस्याः प्रतिक्रिया कर्त्तुं न शक्यत इत्यर्थः तत्कृतां मैत्रीं स्मरंतौ ऊचतुरिति ३७ अतो यशः स्मरति ... नास्ति ३८ ॥ रामः

इतिश्रीभागवतेदशमेद्व्यशीतितमः ८१ त्र्यशीतितमएवंवृष्णीनांलोकसत्कथोत्सवे द्रौपद्येक्षतभार्याः
भिन्नाःस्वस्वकरग्रहाःअत्र्यायेकृष्णाले: १ तस्यानामीत्वाणदर्शनेहेतानिवारितश्रेहोऽरितियेवांते २ स
हमनन्तःसकाशात्तस्तुत्वोद्धातानिःसेनकाचिदाचितदेहभृतदेहधारिणां देहकृत्त्वामात्मस्मृतिश्चश्रविद्या
तांछिनत्तिइतितथात्तदेहकृदीश्वरःतद्विषयाज्ञानंछिदंवाहेप्रभोत्वच्चरणाम्बुजासवंकर्णपुटैयेऽलंपि
बन्तितेषांत्वत्तःकुतोऽनेनषाद्धःस्वालस्तपाकुतोऽशिवंभवतीत्यन्वयःकथंभूतमहात्मानोव्यासादीनांमुख

इतिश्रीभागवतेदशमेतीर्थयात्रायांवृष्णिकुरुसंगमोनामद्व्यशीतितमोऽध्यायः ८१ श्रीशुकउवाच
अथानुगृह्यभगवान्गोपीनांसगुरुर्गतिः युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वांश्चसुहृदोऽव्ययं तएवंलोकगुरु
णापरिपृष्टाःसुसत्कृताः प्रत्यूचुर्हृष्टमनसःतत्पादेक्षाहतांहसः १ कुतोऽशिवंत्वच्चरणाम्बुजास
वंमहन्मनस्तोमुखनिःसृतंक्वचित् पिबन्तियेकर्णपुटैरलंप्रभोदेहभृतांदेहकृदस्मृतिच्छिदं २

निःसृतंक्वचितकदाचित्त्वपिव्यासादिवाचोःतमात्मवेज्ञानतःनष्टःत्वंभवतीत्यर्थः इच्चरणोत्सवमेव
कथंतत्राह देहभृतइति देहभृतोजीवाःत्वत्तोतवच्छिन्नोऽसंतिजीवतिकोऽपिवाप्यकःप्राणान् यदे
षआकाशआनन्दोनस्यादितिश्रुतेः अथवात्वत्स्मृतिःस्मृतेनवच्चरणाम्बुजासवपयेपिबन्ति तेषांमहा
त्मनांकुतोऽशिवमित्यन्वयःत्वन्तेभगवन्नमस्कारकारणाय २ ॥ ॥

हे भगवन्‌ भौतिकानां पार्थिवसैन्धवादीनां यथा प्रकाशादि पंचमहाभूतान्याधेयतादिरूपाणि एवं सर्वभूतानां जरा-
मृत्युजादीनामहं भूतेभ्योऽधिकः सोऽभवत्‌ आत्मा एवेति न केवलं विविधभूतग्रामाणां तेजः कोऽतो वा धेयतादिरूपः तामि-
स्मृसर्वव्यापके सर्वभूतानि वर्तन्ते इति तत्त्वतः आदिरस्माकमित्यत आह एवं हीति ५५ अयमर्थः यथा गगना-
दीनां भौतिकानां महाभूतान्याधेयरूपाणि एवमेवैतानि सर्वाणि भूतान्यपि भौतिकत्वाविशेषात्कार्याणि
भूतेष्वेव वर्तन्ते न तु भोक्तर्यात्मनि आत्मा तेषु आत्मना भोक्तृरूपेणाततः नकारान्वयेन अयं तु भयभूता

अहं हि सर्वभूतानामादिरन्तोऽन्तरं बहिः । भौतिकानां यथा व्योमैवाहं बोधो जगतोऽतता ५५ एवं तानि भू-
तानि भूतेष्वात्मात्मनाततः । उभयं मय्यथो परे पश्यताभातमक्षरे ५६ श्रीशुक उवाच अध्यात्मानि-
द्याधिपत्यं वह्निना विदिताः तदङ्गस्मरणाद्भक्तजीवकोशात्मसम्भवात्‌ ५७ आहृत्य तेन लीन-
नाम यदा विदियोगेश्वरे हृदि चिन्तयन्नमायया च यैः संसारकूपयोनिनोत्तारणावलम्बेन गोहते शामयि-
मनसो दियान्मृतानः ५८ ॥ रामः

निभौतिकरूपं च भोग्यं च भोक्तारं चात्मानं सर्वं जगदेव परिपूर्णमाभातं पश्यतीति ५६ अध्यात्मादित्रयात्मरूपोपदे-
शेन दिताः तस्मात्तस्मरणाद्वक्षत्तजीवकाशालिंगं या शान्ताः तमध्याग मनःशाख एवं प्राप्तो पिहत्मः पुनः शरहव्या
संगेन माययातीति तदध्यात्मस्मरणात्प्रयामास इत्याह स्नेति ५७ अहं न लीनत्वमेनयदा विदोगेहेष्वहो
ग्रहस्थितिनीनामपि नः मनसि दाऽदायात आविर्भवेत्‌ ५८ ॥ रामः ॥

सनाभेधीनवंधेनहीं हकृतेननमेऽध्यमेनेनमेनेनलिमममिशापेक्रयेषा: अयमाकूपविदेशं अलवाजेनि १.
न्वायन्स्यमेनकमयानीनवानेअथानननेमविनेअवनमदानमनेनस्वाधायधेनभीनलमेपिनाग्रमेवृषो १
हूस्मायममहिशानदेरो स्तामकृवादिमः प्रतिस्तामधीन्यर्थः ५ देहकृमेपिनाग्रमशीकृमनि
जनाथस्वामिनूदेवभीस्वामीनापनिग्रामायवनापविनवहानि कृमचेदेलाभेनमनविशानिदिनान्यत्र
नाम्युधानपरीहितः मेजातापरीत्वायममपीन्तनः नेमादात्मीनापनिवामाविनिस्तान्वा पादोग्र १

नत्वभागेवाच योमेमनामिवधनमहृदानतेनलिमामिशापमपमाहूमपाजाहम निनदंग
जमथ्युत्मदान्समेनभीनः पिनादिशानमेग्रमेवेपिदन्नो ५ जाम्बवनुवाच प्रातापदे
हमहदेगुनिजानाथदेवेमीनापनिविनवहान्यमनाम्युधान नान्वापरीहितडपाहृदे
हेणमेपादोग्रहूशमणिनाहमनमधादामो ६ कालिरुवाच नपश्चान्नीभायमस्वपादस्पर्श
नाशयामनेणिपेनोग्राहोन्याणियोहंनस्हमार्जुनौ ॥ श्रीभगवानुवाच योमामेवंयवाउव
नविजिन्यमयानिन्येग्रहृण्णामिवान्मवलिहिपाविः आहेहमेग्रकृतनः स्वपरे श्रियो
कहस्यामेनुभवमेश्रावेनेजनत्रे १२

हत्वमणिनामहमामहेणामपाहयन् अहंणनयामममपिंनवानग्रहोनहिंवमतिश्रेष्ठामिनेन्याहा
मधाहेदामीनिः ९ मत्वाग्रजेननस्यग्रहमार्जुनौ नमार्जुनकृतौ ॥ श्रुनायूथगनेमवलिहिपा
विः सिद्धवेति मेधान्मेतापकृतनः अपकारजवनुः विजिन्य श्रियोकः लक्ष्मीवनिवासः नस्याहा
वनेजननेवरणाग्रक्षालनकार्येअनुभवप्रतिजन्मनेन्त्र १२ ॥ रामः

ह्रीहीति यदद्वयं ह्रिणवंतमेव नताः स्म इत्यर्थः कथंभूतमात्मधाम स्वप्रकाशेन विधुताः निरस्ता आत्मकृता बुद्धि
निर्मितानिमित्ता अवस्था यस्मिंस्तं श्रुतपद्भावं दृश्यमुत्त्वे श्रुतेडमयीसूत्रे यतः न जडः कुतः इति नो विश्चिकेति यस्मात्तेन
नैव ग्रुणताक्षमनप्रकृतः अमदादित्तदेवप्रतीतीत्याह कालोपसृष्टिति कालेनोपसृष्टो विसृता सृष्टानि
गमाभूतानामेवनात्वा यस्मात् उणात्वायाम मायेता आकृतिनिराकारामृहीति येन तं परमहंसानां गतिनात्म
ननानेव इत्यनात् स्मा को वितत्वाय याचनतम्‌ देवं पतीत्या ताभवनताः स्मेति [illegible] स्तानामिति प्रकरणा वद्रा

हित्वा त्मधामविधुतात्मकृतं त्र्यवस्थमानंदसंप्लवमखंडमकुंठबोधं कालोपसृष्टनिगमावन आ
तयोगमायाकृतिपरमहंसगतिं नताः स्मः ४ सुत्वः इत्युत्तमश्लोक शिखामणिं जनेष्वभि दृ
वंतमधकको [illegible] सर्वियः समनत्यागात्त्विकयामि थाशुणं लोकगीताः स्मृणदायामिति ५
श्रीशुकउवाच इत्येवमुक्तो भद्रं ते ज्ञा ववीति कामने इममन्यमन्मेकालिंदि संनिरासीगो
लक्ष्मणा ६ इक्ष्णपदात्मपद्ममाभ्रूलवोभ्यावान्वय उपयुम्येयथालोकमनुकुर्वन्नात्मायथा
१ हरिरिमउवाच वेद्यायमात्यविनस्युतनकामेकेपुरामनजेप्रभरश्मवितात्रिगुणः ति
न्नप्सागी इयवमाममजाविसूयानमस्त्वीनिकेतवात्वणामममाउनाय ८ राम

नवंवनताः स्म किं कृत्वा विस्माकमधाम स्वात्मासारीयं यमरणे निजवत्स्ववेर इदेहिकसंगी पौत्ययोजात्यर्थं स
मानमन्यत ४ त्रिषु लोकेषु गीताः ५ इत्युक्तमल्लमतस्य शामिश्रीविरणो हृगीनामकाविनाहमहिंदीतत्वे
त्या ६ इत्यन्याः श्रीकृतमपत्याः १ नाभाश्यांगिवन् सेपारयितंगुजनेनजरासंध्यादिवृउतनकामेके
पुमत्तयोजयायेभटानवाश्रीरितामकुटवन्नताश्चिद्रिणानायेनानानाविभिरिखरितयर्वः नमपश्रीनिके

श्री० भा० उ० १०५

पित्र्यं तेन पूर्ववत्किंचिद्विधानं नजानात्येवेति न मम्यो बहिरेव भुङ्क्ते लोकः श्रुतः स्वेन स्वप्रयोधं दृष्ट्वा
मलत्वात् अयं जनस्तथा कित्र सूक्ष्मलोके हितकलशाजले केवलं दर्शयामि श्रीहरिरिदं दृष्ट्वा लोकं
परिलक्ष्यामीति श्रीकृष्णः स्वमायावृतं केवलं ज्ञानं कामादिभिर्दुर्विज्ञेयमिति भावः १५ १६ सत्यं ज्ञानं परं ब्रह्म

नीता मग्नास्तेन मायाधिपतिना कृष्णेनोद्धृताः ब्रह्मलोकं ददृशुरिति यद्वा तेनैव प्रायश्चित्तीकरणं १७
पश्यामस्य भुवं नित्यं नास्ति मनस्यः परिपश्यन्त्याकृताः श्रयन्तं बहिरन्तर्गतं दर्शयन्तं मनसो जलेश्वरं १९ श्री
न्वेतनस्य तेनाभुया प्रायश्चित्तं गुरुसर्वाश्च शास्त्रानन्तानन्तः सोऽपश्यन्नाम तस्य वशः २० वि
ज्ञानमुक्तिलामरीचयया वीथि यथावयः प्राहृतः सगुणं तामवेदतुपसंहरतिम हिथः २१ आदा
यविहितत्वेऽपि तस्य कर्मनानो भवः आकोडनाधमनकृष्णपुनरेकेमनाहता २२ म
त्यकृतारार्थीनमानवावबोध्यदियाः श्रीमायधर्मपयेनाकर्णनाविर न दवस्थितिः २३ म
स्यामासजलेवोहृत्ता नाव नदवस्थिति पार्थायनेनास्तत्सत्र्त्तालाङ्किनन्यपुरा यस्य
२४ तान्नात्र निहृतेषु भगवानिष मानिष्ठ भगवान्तुनालायमस्योक्तनाय लीलया २५
ताम्नन्यायविशेषाविमाकृतवीदामत्कजले क्विवेशानापात्र यतत्र हृदयं चामिजितिति स्थि

हृदयः मयोऽवधीयेश भिनिमत्याविज्ञानवेदं प्राकृताविभावः २६ पतदेवाहामनाचापेन २७ नाविद
लदवस्थितिमिति मायाधारीनां क्रियाशुक्तिरेवनलब्धामिज्ञानेतिभावः २८ बन्नाय नवानग्रह
जन्मसुभोवसवानामनस्थेन निकृतं नायं केवलपत्पशंज्ञानवानप्यसेनः बललोहृतास्यपदं
२४ अभिजितमवंस्थलाधके महते २९ श्रीभगवद्धामेति हर्षनिर्भराणां नमवोत्तर्वगाणं

समग्रलक्षणः वृषभानूत्कृतं चर्वीर्यं च प्रभावस्तु नीदन्त्रे [illegible] च प्रतिप्रयत्नं नियं धातान मे पित्रां [illegible]
पादितानू वल्मीयस्मै मातान् तितिपा नावीर्यम्य वल्मपर्णीतान प्रमानेति प्रसिद्धान् वीरणाः इमे देह
तिय तान नरमाप्राणे [illegible] मेव निम्नलाद मुनि ताक्रोडनु [illegible] नायामेनेव क्वचि [illegible] जीताकान् १३ वीयमेवमु
ल्केटेय यमाक्षन्ता [illegible] भिः समद्धनमगि [illegible] मेनायुक्तापुनिन्ये १४ [illegible] पादितास्मि वे

[illegible] पवीयं परीतनामायना
सत्यावाच सतो [illegible] लवीयम्यतीना [illegible] ज्ञाकतान दितिपवीयं परी [illegible]
वीरहमेद हनः [illegible] क्रोड वव [illegible] ज्ञोजतोकान् १३ यस्त्वं [illegible]
मातृासीमि [illegible] रोगिनी [illegible] १४ भद्रोवाच पिनामे
मानत्यायस्य यमाहगदत्तरान् [illegible] नाम [illegible] मवीजने १५ अस्य
मेपादसंस्यशीव जन्म निजन्मनि [illegible] ग्रामतः १६ लेख [illegible]
उवाच ममापितानापुन जन्मक मेव [illegible] मेनामकृदकिल्पम
हस्तयाहतः [illegible] विहाय लोकपान् १७ [illegible] पिता डोहह [illegible] वत्सला

अपि [illegible] मामसो [illegible] नया [illegible] जने [illegible] १५ येन पाद [illegible] नाममेत
तो [illegible] यो भवेतः यद्यायकरा [illegible] न [illegible] ति १८ [illegible]
मे [illegible] पदि वयामि [illegible] विदायाः [illegible] विचार्य [illegible]
या [illegible] १७ [illegible]
या [illegible] कारितवान् [illegible]

श्री०
भा०द०
उ०टी०
१०८

अनन्यजेनश्वशुरः सत्यावभ्रुः निषद्वंप्रतिविवेकमुकेचनभूगतोगन्त्वापथि संयत्तावभ्रुनिग्रंथंः
उहूतेषामायुधं कृपाणाः आमस्त्रितः स्कावः द्वारि स्थितेयप्युपोति २४ २५ रविच्छायत्तोतिरविच्छदाः
ध्वजेषुपटाः यस्यांमेव सा च तां कुशस्थलीं यद्यपि सम्यक्माविशत् स्वकेतने मङ्गलमहान्तवत्सलवा २६
महार्हैर्वासः प्रभृतिभिः सुहृदादीन्पूजयामास २७ दास्यादिभिः सह आयुधानि पूर्णां या विद

तेन सज्जं तगन्या निषद्य पथि केचन संयत्ता उद्देषां सा अग्राममिस्वायथान्तर्विं २४ नेपथ्यं
युतवाजोत्तैः कृतनाद्वद्विकेधगाः निपुनः प्रधनेके विदेकमनाः सङ्ग्रहः २५ ततः पुरीं
यदुपतिरत्यलङ्कृतां रविच्छदध्वजपटचित्रतोरणां कुशस्थलीं दिवि भुवि चाभिसंस्तुतां
समाविशत्तूर्यनिनदस्वकेतने २६ पितामहसूनयामास सहसत्तमैर्वेषैर्वाससः महार्हैः
वासोलङ्कारैः सुधाशुद्धैः परिस्तुद्धेः २७ दासीभिः सहस्रमपरिस्मंहेटैर्मरत्ववाजिभिः आयुधा
निमहार्हाणि दैवगृहाण्याभक्तिभिः आत्मनाम स्वात्मस्वभावयत्नेश्हृदासिकाः सर्वसत्त्वे
हत्वाद्वानयमावववमविद्यः स २९ सहिष्णुवाक् भौमनिहत्यसङ्गोहितेनदत्ता
ताश्चतः स्थितिजयेजितवाजकन्याः निर्मत्वाः सहितविमोचनसतुस्मरन्तीः पादेविजयपतिरिलिनायय

दे २८ इमाः श्रेष्ठो वयं सर्वसेना निहत्तानयमार्मधर्मेण आश्चर्यमानसहहृदा स्योवमविम २९ स्थितित
येहिविजयेजितानां एताः कन्याः नामान्तेनकहाः तान्यानन्तो निर्मुच्य संहताः विमोच्य यस्मिन्न
त्वदीनसमन्तुस्मरन्तीः नः पति शिनायनदवरहन्त्रामकामोपियः ५९ ॥ ॥

१०९

ततदाकल्लेनान्रु छरेभयोत्त्व्यापस्यारेगंप्रविश्यं कनेको नोज्वलेनामग्र मात्नोति वीर्यप्राप्तत्यपरिधाय यद्धनीवी।
बधनकोशिकाग्रनतमेवा शायवस्त्र मंत्री आम्नासायोम्मिलतरुद्र नेयस्या मा कुल यो श्रता: स्त्रजो यया मो
२८ नसवं: उतत्ला यामिन कुंडलो: निधा: यथा: तेग डुत्यलनेयमिन तत्कृत स्त्रोपा शिर: सतायहर्ता हासो
यथते: कटाक्षमालै: अपाङ्गवीक्षणविता मे: भ्रन्नगरुरूपयस्या: सह २९ ३० हेमाङ्जमेनद्रौपदी।

तद्देगमाविश्रामहेंकलनू प्रभांभाय स्रोप्रगुरुकनकोज्ज्वलानमालो भूमेनिवीयंपरिधायचा
कौशिकाग्रमंत्री डहासवदनाकवीभासक २८ पत्रीयवश्चमकुतलकुंडलनिर्डु
स्यलशिशिरहासकटाक्षमोलै: मेनानिवीक्तपविन: वनके मेगारेमेलगतरूदयानिरथ।
हमालो २९ तावन्मदरापदहासनभेवानकाटय: निनद्रुनेदनुकेजानन्नलगायका
जग: ३० एवंहनिभावतिमये श्रनूपरूप्यणा: नमोहयमभावमापिनाहच्छयार्दितात।
३१ मामावाद्य्यमागण्यहयारनिवनुस्यं भागेम्नसमयसखुद: तस्मावाजोचनभेंज: ३२
दाहकवाटयामामका पनोपस्तरेयं: निधनामअजोयान्ति महानानामवयाडिव ३३

श्रीकमलाईशमयाह्नेतमनिमर्दैनेस्पर्धमाना:नवं परमेश्वरेयं हस्यवताकुतमाधीवसरस्त्वाहा
हव्यार्दिता:रुचकेनकामेनार्डिता:जानता: विवशा:कामविजेमिता:स्वयंतिष्ठाव: ३१।
हपरवानानाचल्लष्टयात्रस्मिनतरयवाभामामानिगुणहाभ्याधनुवीणाग्रहीताचतभेंजलस्या।
३२ महागाणमेघाणमहागाडिवनदाहानिजगामेतिविशाधारातवः दाहकेयवमामजोपर्म

॥६६

श्री माहे० उहीः ८

४५५ आनन्दुः श्रचिन्तवेनः १ धर्मो यो श्रीनगुर्णो मात्य मंत्र मतुः यन्तानियतावाय सुतनया मदुसः ८
जन्मश्रेतः मफलजन्मानः जन्फलेकिनन यघोयोष्मद्दशनेकि चतुष्काकेदशनमेवतावदेवा १
नामपिडुः ग्राघुश्रमाकमनग्रानादिकमपिकश्रनहदिनमितिविमयेनाहकिमिति ९ मल्पनप
तानंछेद्मनाहिमा ग्रनेपउदिर्यषाम्नेषानणावायामुत्तिग्रयादेवइनिवदुटेष्ट्रियघानेघायोगोस्व
दस्य शनाहिकमिदकिमममभाविनमिनामंः यतन्नुपचयतिनहाम्मयागोक्रितिभिः १० वाग्रनमें

तमः मशिषोमभवानन्मिषोगालेवोश्वगः पुलस्यः कश्यपोविश्वमार्कोडेयोबृहस्पतिः
४ हिनाहितनेश्रुकिनमायग्रलेपुत्रः नथागिराः ग्राग्नेयामातवल्किश्च वामदेवोयोपरे ५ ता
नष्ठामहर्मान्याघणामामीनानृपादयः यान्वाह्मम्मरामोचश्रोगम्नविशष्ठवहितान ८१
तानानचुर्यथामर्थमहामामेशृतावंयन मामनामनयाघापानमालपपनेलपने: १३ ता
प्रमायमामीनानभगश्च्यमंत्रमनुः मदमलम्मनदनोमनवावेग्शुशुवेनः ८ प्रहोवर्य
गन्मश्चेताल्यश्चकान्तेननन्फलेहवानामपिडुः ग्रापयद्योगोम्बरदशने ९ किमल्पानप
मान्टणामवायाम्बवद्वप्प दशनमम्पश्चानप्रश्नप्रहयादेवनाहिक ११ नरामयानिनो
ध्यानिनदेवाम्कुलामयाः तेषुनमुहवमलेनदप्रानाहेवमाधवः ११ नाग्निनमयोनच
वेदनारकामभमलोविष्मनाप्रयाननः उयाभिमानामेदहन्तो ह
दयुपामलाविष्यहेयोवाधेश्रमिमुलयामनोबुलेमुपालेइतिश्रानेः श्रवेमन्मलेश्रनानेनहेति
श्रत्रहेतः भेदकृतोभेदकर्त्तारः यहामदेवहिकुर्वन्तः पुगवापिपश्चिनानिरालभेदाः नेनुमहतेमा

१०७

४१ वयं साम्राज्यादि न कामयामहे किं तु एतस्य श्रीमत्पादरजो मूर्ध्ना वोढुं कामयामहे इति न नाक [illegible] पारमेष्ठ्यं [illegible] कामयामहे इति [illegible] पारिरजत [illegible]

न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भौज्यमप्युत वा वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनंत्यं वा हरेः पदं ४१ कामयाम ह एतस्य श्रीमत्पादरजः श्रियः कुचकुंकुमगंधाढ्यं मूर्ध्ना वोढुं गदाभृतः ४२ व्रजस्त्रियो य द्वांछंति पुलिंद्यस्तृणवीरुधः गावश्चारयतो गोपाः पादस्पर्शं महात्मनः ४३ इति श्रीभाग वते दशमे त्र्यशीतितमः ८३ शुक उवाच श्रुत्वा पृथा सुबलपुत्र्यथ याज्ञसेनी माधव्यथ क्षितिपपत्न्य उत स्वगोप्यः कृष्णेऽखिलात्मनि हरौ प्रणयानुबंधं सर्वा विसिस्म्युरलमश्रुकला कुलाक्ष्यः १ इति संभाषमाणासु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु आययुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदिदृ क्षया २ द्वैपायनो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः विश्वामित्रः शतानंदो भारद्वाजोऽथ गौ

[illegible] श्रियः कुचकुंकुमगंधाढ्यमिति [illegible] व्रजस्त्रिय इति ४३ [illegible] महात्मनो [illegible] ४३ इति श्रीभावार्थ [illegible] त्र्यशीतितमः ८३ [illegible]

मनसः उद्भवन्त्याः कं भूपं विभर्षि मन्त्रीणां प्रत्यग्रिहोत्रां वेदाश्रयं च भक्तिमनः पुरुषं भवालिनो मुक्तिविद् कुमार्गेनं कोऽपि तिमस्त्वेन का माहुः ब्रह्मेति १८ आत्मैव रात्रेः शुक्ले शुक्ले नेह दयमनः स्तुत्यं तत्रत्यं मन्त्राहुः यो ह्रीमान् ब्रह्म तोयि च्यवन्त्वेकार्यं ग्रन्थकाराणां तत्त्वं परमतनमन्नात्रे ब्रह्मस्वरूप आदिर्मिक पल ब्रह्म १९ तस्माद्दे हृदये यतात्मनो हृदि अन्तः कालं ग्रसमानः श्वेतो यानि धर्मात्माक्षानन्दमद्दाम आत्मप्रियतम आत्मा न सभा जयति मिषत् नयन्ति तस्मात् एकां ग्रामे आत्मनामयोगात् मत्याः नमन्त्येव कः सम्यक् मार्गं मात्रार्थः

अथापि त्वं लेलिहानानि निगूढं विभर्षि मन्त्राक्षरनिगूढाय यतन् सलीलया वेदपुष्टमनानां वर्णाश्रमात्मप्रकाशः कृष्णभावान् १८ ब्रह्मेन्द्रदयं शुक्लानपः मायामयगुणैः यथोपलक्षितः महात्मभावान् न ततः परम् १९ तस्मात् सुलभ कलेवर मनसा शान्ताय नमामात्मने नमः सभाजयति सद्भावमनन्तमनुग्रहमीभवान् २० अघोनो जन्मसाफल्यं विधायात्मप्रमोहशः न या मयमात्मनन्यायदेतः श्रेयमाणः २१ नमस्तस्मै भगवते कूटस्थायाकुण्ठमेधसे सर्वयोगमायायाकृत्यमहिम्नेपरमात्मने २२ नयं विदन्ति मीमांसायाः कामभावानुमयः मायामनवनिकार्यमात्मानं कालमीश्वरं २२ यथा शयानः पुरुष आत्मानं गुणतत्त्वदृक् नाममात्रेन्द्रियाभातं

तस्मादीश्वरमनन्तं वेदं जनमेव प्रहमाद्वैवयुक्तमनव सम्यगात्मकं तार्थाः इत्याहुः अघेतिपश्चिः २ मतां गत्यास्यामि तत्रापि ग्रस्यमानं मायामयं विश्वमपरीक्षुधिः २१ एकस्मिन्नेव स्थाने आत्मा मायया तं कालं छायादिकं कारणं ईश्वरं नियन्तारं परमं महत्त्वानं माहुः यथेति २२ शयानः स्वमात्मानं स्वप्नावस्थायां तत्त्वदृक् सम विषये गुणतत्त्वदृष्टिः नाममात्रमिन्द्रियाणामनन्तभासमानं तस्मिन् हेत्वाख्यादिरूपं आत्मानं वदन्तं रहितं देवं

आत्मबुद्धिरहमितिबुद्धिः त्रयो धातवो वातपित्तश्लेष्माणः प्रकृतयो यस्य तस्मिन् कुणपे शवे स्वधीः स्वीयमितिबुद्धिः भौमे मृण्मयादौ इज्यधीः देवताबुद्धिः सलिले तीर्थबुद्धिः तीर्थमितिबुद्धिः अभिज्ञेषु तत्त्वविज्ञेषु यस्य नास्ति न समस्ति स एव गोषु खरः तृणभारवाहकः आत्मविवेकी यदुक्तान् बालमतिमिति भावः १३ [illegible] नयमनस्कः [illegible] यस्य नास्ति [illegible] बुद्धिर्भवति १४ [illegible] मनीषा [illegible] जनसंग्रहमात्रमवबोधः [illegible] १५ तत्त्वविदुत्तमा

८ यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचि
जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः १३ शुक उवाच निशम्येत्थं भगवतः कृष्णस्याकुण्ठमेधसः वचो
दुरन्वयं विप्रास्तूष्णीमासन्भ्रमद्धियः १४ चिरं विमृश्य मुनय ईश्वरस्येशितव्यताम् जनसंग्रह
इत्यूचुः स्मयन्तस्तं जगद्गुरुम् १५ मुनय ऊचुः यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा वयं विमोहिता विश्व
सृजामधीश्वराः यदीशितव्यायति गूढ ईहया अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितम् १६ अनीह ए
तद्बहुधैक आत्मना सृजत्यवत्यत्ति न बध्यते यथा भौमैर्हि भूमिर्बहुनामरूपिणी अहो विभूम्नः

पि च यत्तावन्मायया वयं विमोहिताः इति नाम्ना कुः यदि इति यस्मात् ईहया नरचेष्टितेन गूढः सन् ईशि
तास्मीति मनो ददाति भगवान् न तु वयं माया तस्मान्निमित्तं कथाचोद्यत इत्याहुः अहो इति भगवतश्चे
ष्टितं तु विचित्रं ज्ञानकर्मभावनम् इत्याहुः अनीह इति १६ अनीहः स्वयं निष्क्रियः एव बहुधा सृजति अत्ति
न बध्यते यथा भौमैरिति भौमैर्घटादिविकारैर्नामरूपभेदैरिव वाचारम्भणं विकारो नामधेय
मिति केवलमत्र स्मितेति श्रुतेः ननु कथमहं जगत्सृष्ट्यादिकं करोमि इत्यत आहुः अहो इति वि

अग्रभृतिनिर्गताने ज्ञानस्थितदायिन रिक्षा तिनन्मर्पणति तदेवा हुकालेनन कर्कोटिका फलवलस्य विफलस्याल
योन्यत्वादिना यिस्य विशुद्धा दिवन तदा निर्गुणानः रूपायन्तरोन्यत्रोव चपूर्व रूपाधिनादेहादिना २१ त
देवज्ञानस्थित दृष्यत्वा हतानुभवेतप्येवम्यां किंवाअद्वितीयं त्वमन्यः प्राकृतः नुपरूपमछ वेमन्येत
वैः लेपक मादि भिन्नचलेखा गामा दयज्ञानपूर्वकालिक मालिनत्य मिथ्या केम लक्ष्यः वेवमना दिग्गों
नाशनः प्रवाहस्थाने: प्राणादिभिस्सुखविभवैः सकार्यैः अज्ञहतानः मेत्रद्वितीयायोगैः अथत प्राणा

यस्यानुभूतिः कालेनलयोन्यन्या हिंनाभिवैः सतोन्यमायगुणानोनक्रमस्थि तथैवमानि २१ तेले
भ्रके मयविपाकगुणप्रवाहैर्व्याहतनभवमोक्षस्य द्वितीयमयाहिभिः हविर्भवैहपगुण
न्यासन्यतमसं भिवमसेव हिमायागी: २२ अथात्रु मतयो राजसाभाषा नृकर्ज्जैभिः सर्वत्रोष
एव तो नत्वा नतोवाच्युतनामयोः २३ कर्म णाकर्म निर्दोषपदमात्मनि रूपितः यज्ञहृदयायजे
हिस्सु सवैतपम्यं मावैः २४ विनस्योपयुपमोक्षैव कर्मभिश्शास्त्रवत्ता दर्शनः सुगतोया
गोधर्मयात्ममस्तावहः २५ अथमसुप्रयनेपथ्याहिजातेस्तहमेधिनः
यज्ञकृदयामविनेन श्रुत्वैनेजे नहुकथः २६ ॥ राम: ॥ नम:

भिक्षविभवैः सूर्यं मिवति २२ विमस्योपयुक्तः उपशमेहेतुः योगोमोक्षोपायश्च ज्ञानेनात्म मद
माहतीतितथा मुमुक्षुः प्रवृत्त अथ यतात् धर्मास्त्राव पूर्वकः अन्यथाविहिताकरणेन मालिन्यप्रसं
गात् नुनुनकर्मणानप्रवृत्याधनेनन्यागमनेन कहत त्वामानस्थितिर्यदिना त्यागसैव विहितत्वात्कर्म
मात्मायाः २२ न्यायोकाभेवन्याया मस्य शक्यतादित्याशङ्कमाह: अथमितिसार्धत्रयं मि २५ गहस्थ:

109

एवं नानात्वं नाममात्रमस्य मादिषु लक्षेषु विषयेषु दंदिशयेषु इत्यर्थः प्रकृतिर्भ्रम मायया नयात् विभ्रमश्चित्तेन सदेवा
स्मृतिभेद [illegible] नानाशान १४ श्री [illegible] नियत [illegible] तीर्थ [illegible] स्यात्
युत [illegible] यामाथिन्न दिकं तेके वलन [illegible] मातेश्रुतितरहेषु [illegible] वाहु [illegible]
पे: श्रीनाम्नानमकानन्तगृहाणां भक्तानके [illegible] कुर्वन्नपि: ननु किमभक्ता [illegible] नम्रमानतु
मिलिनन्या हु: अनेकाऽपदं काणा भक्ति: नयाऽपहृतं [illegible] यत्न [illegible] जीव [illegible] मिति एवेतुर्वं

एवं नानामतं मौ चपुविषयेषु दृष्टया मायया विभ्रमश्चित्तेन वेद स्मृत्युपलक्षणान् १४ नया
यत्नेन [illegible] दिक्कं [illegible] यथाम: उत्तिकभक्ता [illegible] प्रय
नीवको [illegible] भवतु [illegible] १५ श्रीभगवानुवाच [illegible]
[illegible] मान [illegible] १६ [illegible]
[illegible] १७ श्रीनारद उवाच [illegible]
[illegible] १८ श्रीनारद उवाच नाति
[illegible] १९ [illegible]
[illegible] भगवत्कृतिमायु:
नान्यदिति २० [illegible] २१ [illegible] यावन्ती
देवा [illegible] सर्ववेदविद् [illegible] नि
[illegible] भवति [illegible] २२ [illegible]
[illegible] २३ [illegible]

श्री
भाग
उद्धी
१९

अन्नं तत्रयोः सेनेन अग्रभ्यज्ञे सर्वागेष्ठ नवमीमिम ५१ पत्नीभिः सहितो दीक्षितो द्विजे ५८ जीवश्रोत
वंजीवानमोक्षो ५९ श्रुतयस्तु प्रति आम्नातमर्वाणाः प्राकृता न्याति हि मदृशो तु णां मामादयः नेम्यक्षो
दनादिभिस्तिप्रदेशाश्रमाणावेक्षताः सार्थं त्रादयोः सर्वैः द्वाष्ठेडशो दिक्षा नेमेत्र क्रियाकर्मनेतामीक्ष

जयः सर्वे बोगंधर्वाः मेमीनेसहमुक्ताः नमस्यापिं विहितिपिवदत मेतस्तनिजः ५१ पत्नीभिरह
दृष्णाभिः मामसाम स्वोक्षुभिः नामिते कूल वल्लयैः हारशुउ ऊष्ले: ५८ सल्लहस्तमिश्चिवमो
दीक्षितो जितमक्षताः नस्यातिजामहायजवराने कोपायवामम: समदस्याविरजस्तय थाहुत्रह
णोधरे ५९ नवानामन्नुक्तमस्त्रामि सर्व पुमिमरमिजेः रजस्तः समनेदी रेजीवेशासविभूतिभिः ५
ईशेनुयतेविधिना अग्निहोत्रादिलक्षणाः प्राकृते विकृते येन द्व्यतानक्रियफ्वरे ५१ अथयति
मध्यादत्तकालेयदा स्नातमर्दक्षिणाः सर्वेह नेन्यालक्षण्ययोगमेकन्यामहायज्ञाः ५२ पत्नी
नेयाजावश्रुष्ठेः चविज्ञानेनमहर्षयः महतामहूद वि प्रायजमानः श्वरः मनः ५२ स्नातोलक्षवा
णोभिवहिष्योदानदाक्षिणः ५४ ततः सर्वलक्षणतो वर्णानाश्चभ्योजनक्षोजयन वेभूस दानान्मह
तान्यापि वर्हेणाम्नयामा ५५ विटमेकाम लकूहनकाशाकेकयक्षजयनेमदन्यातिकमरणा
त्रभक्तपिकूचावणान ५६ श्रीनिकेतनमतुप्रायामतरेम: प्रययुस्तुत ५७ ॥ णम:

देः मम: स्नानेवक्तुः आक्रम्य: शुभोनिवापावेणा भूजयन् अभूजयन् वधादी क्षारणात्तातान्यादिव
हैणाश्रीनिदानेनभूजयन ५५ तेचसर्वप्रययुः प्रणाणाकेषां विहि शोधमाहस्थजताहूइतिहाभ्या ५७ ॥

११०

१९

वित्तफलभन्नयत्तदानस्य विनिवर्त्तनास्ति सर्वं विसर्जेत् गृहे शृङ्गे भोगेः दारस्य पुत्रो विसर्जेत् तत्र भवेन्नैव न
दोषकर्मनिहन्तः देहस्य आत्मनः स्वर्गीय लोकेषु यात्र चकालेन तथा प्रधानेन विसर्जेत् देवेहन्न सदेव
ह्यदेवकालेन देवानामपिस्नानुनामन्तु हृतनाम्नतेनतयर्थः अत्राचपु प्रमाणयतिग्रामहृति ३७ किंचग्रा
मिति तथा च श्रुतिः जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिरृणवान् जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः यज्ञेन देवेभ्यः

विप्रेभ्यो यत्प्रदानं तु देहस्य आत्मनो लोके गणेश्वरकालेन विसृजेत्तु यः ३७ ग्रामेषु।
लोकाणाम् सर्वे यद्गृहे यामसपावने ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य देवर्षिपितॄणामृषे ३८ यज्ञाध्ययनपु
त्रैस्तान्यनिर्मिलोक्य यज्ञपालनात् ३९ तेन पुत्रः कार्यो ब्राह्मणो ग्राम हो मत् यज्ञस्वर्गलोकस्य व्याधि
अश्वमेधफलं भवेत् ४० वसुदेव भवान्नून भक्त्याय यमुथास्थितः जगतामीश्वरोभवेत् मयज्ञापुत्रता
गतः ४१ श्रीकृष्णउवाच इति तस्य वचनं श्रुत्वा वल्लवेभ्यो महात्मनाः तान्निवर्त्ति ऋषिवर्य मय
त्वत्प्रसादेन ४२ नवनाप्यतिजायाजनकस्ताप्यपण्यधार्मिक नमिज्याजयाव्रतमयस्यनमनसः
ते ४३ नदीनाथप्रहणायान्यस्य पुत्रकाजः स्नाताः सर्वामायाजत्र ज्ञानः सेवप्लवेतां
४४ तन्महिपस्य महितानिः कथासु वासः हीनशालामपाजयमे यालिमा वञ्च पाण्यः
४५ नेश्मेदं गणेश तृप्तशास्त्रमयानुकारवः ननामतेदवतकाः नष्टवः न तमाणयाः ४६॥

प्रजायापितृभ्य इति ३८ तान्यनिर्मलीयेनेषामाणाव्यनपाकृत्य तथा च मनुः ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो
मोक्षे निवेशयेत् अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यधः इति ३९ निग्रहः अशक्ति भवत्प्रहान्पुत्र केवा
विष्णुहचिनानोम यंक्रमः तत्क्रत्यार्थं यज्ञपातु हवमहसति ४० आर्त्तः श्रुतिनवान् यज्ञशाहापुत्रयो

५१ प्रे०पु०

श्री॰ भाग॰ ३२१ ॥

अथ श्वः इति प्रातर्निर्गमे स्तुत्यैवापयाति ईगम्यतामिस्तुपरेहि निर्गमे स्वागम्यतामिति पुनः पुनरेवं मानितः ५६ । ५८ यापितामहमेन्यनप्रस्थापितः ५९ यदुदेव स्यावसदेवस्यमहाम्भस्वयज्ञादिवल्लवाम्भ हत्संदर्शनादिकं चेति ३२ इति श्रीभागवतार्थदीपिकायां दशमस्कन्धे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ८५

नेदं नमूत्ते प्रियकृतम् ... मयोः ... इति ... वसन् ८८
ततः कामिस्तुं मामाः ... धवः ... मनानानन्दयतिकृदेः ५८ वम
देवमुमानतभ्यां तस्मात् बहुलादिभिः ... मिथसो ५९ नेदोगा
पाम्वोगम्नोविदचागोत्तजे मनुःन्दिमित्रुन सेवनती ... यगुः ६० वेधुवुप्रतियातेपुत्र
स्वयः कृष्णदेवताः ... पुनः ६१ जनेभ्यः ... देवम
हात्मवै यदासीत् ... संदर्शनादिकं ६२ इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे ...
पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ८५ शुक उवाच अथैकदात्मजौ प्राप्तौ कृतपादाभिवन्दनौ वसुदेवो

अभिनन्द्य प्रीत्या संकर्षणाच्युतौ । मुनीनां स वचः
श्रुत्वा पुत्रयोर्धाम सूचकम् तद्वीर्यज्ञातविश्रम्भः परिभाष्याभ्यभाषत २॥ राम॥

... पित्रा ... मनसा ... यत्तनाव १ ...
... पित्रादि ... २ धामप्रभावः ... विश्रम्भः परिभाष्य ॥

अनुजो विदुरः पार्थो युधिष्ठिरभीमार्जुनाः यमौ नकुलसहदेवौ ५८ मोहदेनाक्षिप्तानि चेतांसि येषां ते
५९ मनोमथो यज्ञविघ्नः तमेव महार्णवे ६१ नगाणि बलेन [illegible] तानेनापीत्यर्थः तत्कुल [illegible] हास्या।
स्मिति ६२ [illegible] जानन्नसतमभेवाद्भः अप्रतिकल्पो अनुपमा मैत्री यस्मात् [illegible]

शतगाङ्गेनजः पार्थो भीमो [illegible] यमौ नारदो भगवान्व्यासः [illegible] ५८ वो
मन्यपीड्य [illegible] नमः यधुविं [illegible] परेनपाः ५९ ने दर्श
सहगोपालेहहत्या पूजयार्चितः [illegible] ६० वसुदेवो जग
तीयं मनोरथ महार्णवे [illegible] ६१ वसुदेव उवाच भ्रातगोश
[illegible] ६२ अस्माद
प्रतिकल्पायत [illegible] ६३ प्रामक।
[illegible] ६४ मारजाप्ती
[illegible] ६५ यवेमोहदर्शा
[illegible] विलोचनः ६६ ॥

[illegible]
[illegible] ६७ हेभ्रातः [illegible]
[illegible] ६८ [illegible] ६९ राम ॥

श्री॰
भा॰ ६॰
टी॰
११२

प्राणाःसृष्ट्वेनदादीनांविश्वसृजांविश्वकारणानांयाःशक्तयःताःपरस्यपरमकारणस्येश्वरस्यैवकु
तःपारतंत्र्यात् यथालोहशक्तिःनप्रमाणस्यकिंतुपुरुषस्यतद्वत् ननुभगवतःप्राणादिवायुस्य
वश्यत्वात्तंत्र्यमेवकिंनस्यात्अतआह वैसादृश्यात् इंद्रियादिचेतनाचेतनत्वेनविसदृशत्वाद्द्वया।
चेतनंप्राणादिवायुस्यचेतःपारतंत्र्यमेवेत्यर्थः यद्वाप्राणादिषुद्वयोर्द्वयोरयत्तावद्विसदृशयत्व
विरुद्धक्रियाकारित्वात् किंपुनर्बहूनांतस्मादेकेनसर्वज्ञेनसर्वशक्तिनाधिष्ठितानामेवविविध

112

प्राणादीनांविश्वसृजांशक्तयोयाःपरस्यता पारतंत्र्याद्वैसादृश्याद्द्वयोश्चेष्टैवचेष्टतां ६
रामायनमः

कार्यारंभकत्वंयुक्तंनस्वतंत्राणामितितथाचोक्तं यदेतेसंहितानामावाभूतेंद्रियमनोगुणाः यदाय
तननिर्माणेनशेकुर्ब्रह्मवित्तमतदासंहत्यचान्योन्यंभगवच्छक्तिचोदिताःसदसत्त्वमुपादाययो
भयंससृजुर्ह्यदःइति ननुप्राणादीनांक्रियाकारित्वशक्त्याभावेकुतःस्यादतआह चेष्टैवचेष्टतामि
तिचेष्टमानानामेषांचेष्टैवनशक्तिःयथावायोःशक्त्यातृणादीनांचलनं यथापुरुषस्यशक्त्याप्रा
णावेगाइति पारतंत्र्यमेवप्रपंचयतिपंचभिः ६ ॥ रामः ॥

अथ विभुत्वस्य युक्तमत्तामत्र रूपमदं तेकारणं प्रधान पुरुषोऽन्यमपरो न तयोरपि कारणांतरेन ईश्वरो मायामध्ये [illegible]
वामिति जानेन लिंदविस्थमनेनोः कारकेः गायमानेन कृतः अथानपुरुषात्मके तु न ज्ञायते यस्मात्कारणात्तेन स्व
रूपं तत्राहृत्य येति ३ यत्राधिकारणे यन कर्त्ता कारणं च यत्ना यदानन्द यस्मात्मनुष्य नमस्यामि स्यात्का [illegible]
पि त्रिमितता कार्यममप्रद्युम्नाय यत्न पुरुषोत्ति प्रयाजकार्त्तकर्मकारक दर्शिते ननु तया नित्तिभेदः य
चात्त कृतानिक्रियमाननक मुकमपाविनाभवत्यर्थस कर्त्ता चकर्त्ता तः कर्मजयेन तकत्तेन थे अय
कर्त्ताभवतः सप्रयोजकः भोविनातमपन्दाश्च प्रयोज्यत्व प्रपद्यतइति मत्वा नयायां वक्ष्याभेदेन भेदो

कर्मकर्मसहावाहासम्यक येण मनातन ज्ञानेवीर्यच यन्मादात्म प्रधानपुरुषोपरो ३ यद्येन
यतो यस्य यस्मै यद्यदा यथा स्यादिदं भगवान्मादात्म्य थानपुरुषेश्वरः ४ ज्ञानविधिवि
श्वात्मस्वरूपमथो तजे आत्मनात्मप्रविश्यात्मन्नात्मा जीवो विभिद्यते ५ नमो नमः

विवक्षतः हृष्यते चावस्थाभेदः तेनुस्ताने तेन तेन यत्नतिमदं च इदं करोतीति तदेवं सत्त विभक्त्यर्थार्द
शिताः यथेति यदं तितु च क्रियाविशेषणत्वेन तानामन्ययाख्या या मानानामधेयः स्यादित क्रियापदा।
पिल त्वयाभवभवद्रूपचमन यत्कारणमभगवद्रूपेनेविधर्त्तद इद मातादिनि प्रधानभोक्तृपुरुषो
भोक्ता ततया रीश्वराभगवानामेव मातादिनि न यारेका ममिश्रमेक वचनं किं च यथा तातयो व गणकं
ते पितमवत्याह यत्नदिति हे आत्मन् प्रतिक्षणात्मक जीवान्तान्तः प्रतितः स्वतत्त्वनवविभाषि ननु
गानां नाविचित्रपत्तीनां कारणत्वावगमात्मकेयान्मेवामे कारणतेन सवात्मकत्वमुच्यतेर
त्याशंक्याह प्राणादिशक्तोपितमेवेत्याह प्राणादीनामिति ५ नमो नमः ॥ श्रीकृष्णः ॥

नष्टेष्वपि न प्राणादिषु चेदात्मा नेन भावेषु यत्तन्नश्वरमविशिष्टमात्मान इत्यर्थः तन्नाम सत्यं च विकारेषु अन्नवदादि
कार्येषु घटकुड्यादिषु न नष्टेषु हेमादिवत् सूक्ष्मात्मा अनुगताम् अन्नात् इमादि सन् न नष्टेष्वपि यथा तदन नन्वेवमपि आत्म
कार्यं स्यात् नेत्याह भिन्नत्वात् तत्कथमनश्वरं तत्राह मन इति १ अन्नमयं यत्तु विनाशात्मा स्वमहदहङ्कारः
प्रधानान्ता अपि परेऽन्तकल्पिताः तस्मात् स्वमतिना [illegible] मतान्तरेऽक्षरनीति-प्रत्यग्राह्य यदा वै कल्पि
तास्तदेव प्रतीतिमात्रे रातत्वेऽपि इति तेषामपि नष्टेषु कार गता या प्रत्यगतः प्रणादात् प्रत्यग्राह्यादिका वि
कल्प-तमेवाविशिष्टमस्मात् अर्थः एवं प्रपञ्चस्य प्रमाणानि निबन्धनं स्वप्नसमावस्थाह ४ तस्मानिश्चयं चातानि

नष्टेष्वपि हि भावेषु न तदाश्रितमनश्वरं यथात्मना विकारेषु ह्यात्मा मात्रे निरूपितः २ सत्त्वे रजस
महति गुणास्तेन यत्स्थयाः तया ह्याश्रितापरिकल्पिता योगमायया ३ तस्माच्च सत्यमो
भावा मायया हि विकल्पिताः तेषामपि विकारेषु पुनराद्यो ग्रहात्मकः ४ गुणाश्रमो
वयनसि ब्रह्मयात्मविलासमनः गतिमात्मानमबोधेन समस्तेजो हकर्मभिः ५ यदृच्छ
यात्मानो ग्रामकल्पितमिदं त्वलेभ्यो सार्थं भ्रमतस्वयोगमात्मना मायया स्वयं ६ ब्रह्म
वत्स्म एवैतदेह चास्मान्यथा रिपु स्वहयाशो निबद्धा तिमद्यात्मवेमिदं जगत् ७ ध्रुवा
नेनः सतो मा त्वात्म धानपुरुषष्टौ भूमावन्नवत्पाणि भुवनानि यथा वह्निः ८ ॥

बुधाश्च विदितात्मनः सत्त्वप्रवृत्तिरिवापावः प्रबोधेन देहाभिमानाद्रहितः कर्मभिः संसरतीति एवं तयो
स्तन्मात्रं निश्चयात् तदाश्रयात्मापि विनियदर्शयति ५ देहाभिमानस्तत्स्वकल्पायन्तरे हृदया प्रहाकिमिति
प्रमता मितया बद्धभिः पाशैः निबद्धतादित्याह ६ देहे प्रत्यक्षदेहस्यान्यथा दिवु पुत्रादिवु ममेत्यादि
प्रहानन्तरयाणवयोः किमिदं मायायामनुमन्याह ७ भूमावन्नपाणार्थं भवतीगानयाह निश्चि

वंद्यत्वकौ तिरश्चिनेत्त्रत्र्यर्कं स्वप्रभास्त्वं तिविप्नुतेमत तामकुरणामात्रेणात्मतं प्रार्थितः चन्तते भवान् तथा च श्रुतिः
नतत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्व मिदं
विभातीतिस्मृतिश्च यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलं यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकमि
ति भूम्नवति: प्राणिनामस्थानं तेन वर्तनं येष त्वं भवान् शक्ति विद्युर्थः किंच ७ हे देव त्वं प्राणत्वं प्राणानि
जनकेनत्वा प्राणस्य नामानं तत्र श्रुत्वा किंच वायोगजः सहादितवशक्तिः ८ दिशा सपूर्णा धिकृतवक
शब्द्रे शानामवकाशः दिशः त्वं तवच मामस्माकाशः तदा प्रयः स्फोटस्य शान्दनमात्रेण तवस्यावा

कोतिमेजः प्राणमता हंशाशार्के दे विद्युता यतस्त्वं ये भस्थातोऽस्मै सर्वेति यथा ध्यातो भवान् ७ त
पणश्राणनसायदेवतत्त्वाश्रनदमः ओजः सहो बलं चेष्टा गतिर्वायात्मेश्वरः ८ दिशामव
काशोसि दिशः स्वमाकाशः स्फोटमाश्रयः नादोवर्णस्त्वमोंकार: आकृतीनां पृथक् कृतिः ९
इंद्रियंनिंद्रियाणानंदेवा स्वतदनुग्रहाः अवबोधो भवान् बुद्धिर्जीवस्यानुस्मृतिः सतां १०
भूतानामसिभूतादिरिंद्रियाणां च तेजसः वैकारिको विकल्पानां ॥

निगमसूत्रः नदःपशुपतीशे

कारस्थमात्रवर्णश्च शाकृतीनां पृथक्कृतिः ९ कारणमभिधानं यस्मात्तस्य देवतोपदाध्यात्म
का वैखरी वर्णात्मिकाद्यो ९ इंद्रियाणामिंद्रियविषयप्रकाशनेशक्तिः देवाश्चेंद्रियाधिष्ठातृदेवतानुग्रह
लक्षणाधिष्ठानशक्तिस्त्वमवबोध अथ वस्मायशक्तिरनुस्मृतिः प्रतिसंधानशक्तिः १० भूतानां कारण
भूतादिः तामसाहंकारत्वमसि इंद्रियाणां कारणं तेजसं राजसाहंकारस्त्वमसि देवानां कारणं वैकारि
कस्त्वं तेऽतिविकल्पाः देवास्तेषां कारणं वैकारिकः सात्त्विकाहंकारस्त्वं प्राणिनां जीवानां समता

यथाखादिभूतानितत्कृतेषुघटादिषुआविःतिरोभावादियांति एवमसावात्मापिआत्मसृष्टैर्गुणैःकृ
तत्वात्तत्कृतेषुदेहेषुबहुधाईयते पुनश्चपुनश्चयथाशयंयथोपाधिआविर्भावतिरोभावादिरूपेणप्र
तीयते नवस्तुतःअतःएकोबहुधास्वयंज्योतिःद्रष्टृदृश्यत्वेननित्योनित्यत्वेन अन्योनन्यत्वेनन्नि

आत्माह्येकःस्वयंज्योतिःर्नित्योन्योनिर्गुणोगुणैः आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषुदेहेषुबहुधेयते २४
खंवायुर्ज्योतिरापोभूस्तत्कृतेषुयथाशयं आविस्तिरोल्पभूर्येकोनानात्वंयात्यसावपि २५
शुकउवाच एवंभगवताराजन्वसुदेवउदाहृतः श्रुत्वाविनष्टनानाधीस्तूष्णींप्रीतमनाअ
भूत् २६ अथतत्रकुरुश्रेष्ठदेवकीसर्वदेवता श्रुत्वानीतंगुरोःपुत्रमात्मजाभ्यांसुविस्मि
ता २७ कृष्णरामौसमाश्राव्यपुत्रान्कंसविहिंसितान् स्मरंतीकृपणंप्राहवैक्लव्यादश्रु
लोचना २८ रामरामाप्रमेयात्मन्कृष्णयोगेश्वरेश्वर वेदाहंवांविश्वसृजामीश्वरावादि
पूरुषौ कालविध्वस्तसत्वानांराज्ञामुच्छास्त्रवर्तिनां भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौकिला
द्यमे ३० यस्यांशांशांशभागेनविश्वोत्पत्तिलयोदयाः भवंतिकिलविश्वात्मंस्तंत्वाद्याहंग
तिंगता ३१ चिरान्मृतसुतादानेगुरुणाकिलचोदितौ आनिन्यथुःपितृस्थानाद्गुरवेगुरु
दक्षिणां ३२ तथामेकुरुतंकामंयुवांयोगेश्वरेश्वरौ भोजराजहतान्पुत्रान्कामयेद्रष्टुमा
हृतान् ३३ ॥

गुणाःसत्वेनेत्यादिबहुधा स्वयंचनीयेसुविस्मितासती २७ समाश्राव्यसंबोध्य २८ २९ ३० यस्यां
शाःपुरुषःतस्यपुरुषस्यांशोमायातस्यामायायाअंशागुणाःतेषांभागेनपरमाणुमात्रलेशेनवि
श्वोत्पत्त्यादयोभवंतितंत्वांगतिंगतास्मि ३१ आनिन्यथुःआनीतवंतौपितृसदनात् यमसदना

ततस्मादृणां आपतानां मस्तिभयमपहंतीति तथा तत्र ननु समनिम्न लीह थाकिं निर्विघ्ने अत आह एता
वर्तीति इंद्रियत्वाल्लक्षेनेहि याथ्यं तमयानां शरीरं आत्मन्हक आत्मबुद्धिः अहंतायि ओपुमे स्पेरं अपन्यत्र
द्विसिंमात्तनाल्लिमलपयामसिति ननु ऊतय ततत् अहं परमेश्वर तिमता आह १९ अनुग्रगइति गुणयदात्
तयाः स्पश्रीगीति गुणमतो आवयोः यदा चक्रपापादि निश्राति गुणमधुना देवकीव संदर्शति गुणपव
हि प्रीति गुणमभत्र पवाहस जाग्रइति भवानन्न जगादननुनाभ्रोचातभंगो देवइति तत्राह नानातन्नुलितियाम

तेन्निगतो स्मरणाम गुणादा संविदमापत्रमे स्वतिभयापहमानेवंधा पत्ता वतात्तत्स्तत्ति इंद्रियत्वाल
सेनमस्त्यात्मदेहकर्तायिपरयदयाम्बुद्धिः १९ मस्तीश्रेननु जगाद भवान जोभोस्मततुम
नुगुणानिजधर्मे गुणे नानातत्तोयोगानां वाद्धि रथ मह्मालिकावेदस्मन्तु रुगायोविभ्यतिमा
या २० अर्जुनउवाच अर्कासि योपित्वां को भवान्मानतेविभुः आर्यहि प्रद्युयानस्वः प्रव
मनस्सलणयायिगा २१ श्रीभगवानुवाच वेचादःसमवेतार्थेनातेनड्यपन्मेरु पत्तःपु
आत्मसंसहिपगा तत आमउदाहृतः २२ अहं सूयममावायोरुमेव च ह्रास्कोकमः सर्वेपाव
यद्भ्यह विश्वगणसचावरं १३ गम

नवदंगानुमेकास विश्वस्तः सर्वेगानस्याविश्वतिद्रूपामाया २० उयमसन्नोहे उयमन्याम्हे यतः पुत्रा
तामसहिशविषयपीह त्यनतत्रागामः ततसत्य हुः ड्रदरूजाममव्याद्धि रूपिनः इत्यमेव हि स्मिदं अविद्या
त्सित्याह २२ एवं विमष्याद्रूलनेनैवान्वभागीयाः किंच सर्वैगतस्तुजगादपीति ननु ननाविकाव
नोऊतोव मत्तं ब्रह्मपणवउपाधियमेः तदुक्त्याह नीतिरिति सहस्रातमाह द्वाभ्या आत्मा होति २३

उद्धवैरेण यामुक्तिं त्वया केचनेति वैयादयः कामतो भक्त्या गोप्यादयो यथासन्निकृष्टाः सन्त्यः त्वदात्मतां
प्राप्ताः न तथान्ये मत्संरब्धाः सत्त्वाविष्टा अपि इत्यादयो न सन्निकृष्टा इति नच ज्ञानिकेभ्योपि राजसादयः स
न्निकृष्टा इति विवक्षितं तदाह ५२ इदमिति स्वरूप न रत्या मितविषयत्वं तदेवैश्वर्यद्वैतभावेनापि त्वत्साम्यमि
ते तथापि मां सात्विक ऊर्जितिप्रार्थयते तत्र इति ५२ तत्र यान्तः प्रसीद यथा निरपेक्षेण सकामेरपि विमृ
ग्यं शुश्रुषन्त्यादारविंदे तदेवापिधान्य यत्तस्मादन्यरूपेण तदेवापहृत्य अतः तस्मात् निष्क्रम्य नियोत्य विश्वरूपार

केवलो हृद वैरेण भक्त्या केवलकामतः नतथा सत्त्वसंरब्धाः सन्निकृष्टाः स्वगादयः ५२ इदमित्य
मिति प्राय ऋतवयो गेश्वरेश्वर न विदंत्यपि योगेशा योगमायां कुतो वयं ५३ तन्नः प्रसीद निरपे
क्षविमृग्य युष्मत्पादारविंदधिषणान्यगृहांधकूपात् निष्क्रम्य विश्वशरणांघ्र्युपलब्धवृत्तिः शा
न्तो यथैकउत सर्वसखैश्चरामि ५४ शाध्यस्मानीशितव्येशान्निष्पापान्कुरुतः प्रभो पुमान्य
च्छ्रद्धयातिष्ठंश्चोदनाया विमुच्यते ५५ ॥ रामः

णोगतितारोह्य -- तेषामेकत्रिमलेषु तत्तोगलितैः फलादिभिः उपलब्धा प्रमाहृ त्रिजीविका येन सो
हं शान्तः सन्नेकएव चरामि उत अथवा सर्वेषां सखा यो महांतस्तैः सह यथा व गामी इति कथमल्प
पुण्यानामेवं भावः संभवतीति चेत् हितत्र ध्येत् तद्भवेन यथे वास्मान् अनुशिक्षयेत्याह शाध्यीति ५४ हे प्रभो
ईशितव्याः सर्वे जीवाः तेषामीशाय स्वलानुशासनमातिष्ठन् श्रद्धया चोदनाया विधिनिषेधलक्ष
णायाः सकाशाद्धि मुच्यते न त्वेवं त्वद्भक्तो विधिकिंकरः स्यादिति भावः रमातं लंकारणां स प्रपंचकेष

देवाद्रबलिः कथंभूतो विष्णुर्मात्मस्वनंदनं मान्वयः सपरिवारः ३४ स हेंद्रः सर्पजनः कथंभूता पारत्र
वनिज्ञपदत्रु प्रयोः वने जनेनादके ग्राव ललामममभिवापजगत्पुनन्या विज्ञप्तं तेतो ३५ इदमेनाबलिः प्रमवि
भिज्ञया प्रमाद् यार्थिया गविभ्नतश्चभारयत ३२ अनेता यषमा यद्गृहतो विष्णकमायवधमेनादि

ऋषिकवाच एवं संचोदितो मात्रा राम जमस्रुभावत मतलं मेविनिशिरयों गमाया महणाश्रिः
तौ ३३ तस्मिन्प्रविष्टत्र पत्नभर्देनागाद्विसात्मदेव समागत वात्मनः तहर्शनाह्लादपरिप्लु
ताया: सद्य: समत्याय नतामसान्वयः ३४ तयोः समानीयवराम्तनदानि विष्टो तत्र मस्त
मनास्तया: इत्यष्पादावनिज्यतज्जलेमवदं भाषुनपुनर्वदेह ३५ समर्हयामास मतौ
विभूतिभिर्महाहवस्त्राभरणानुलेपनैः ताबूलदीपामृतभक्ष्यणादिभिः सगोत्रवितोत्म
समर्पणेनच ३६ सइन्द्र मेनेभगवत्पदाम्बुजोदिहभ्रमस्महः प्रेमविभिन्नया धिया उवाचहामी
त्यजलाकुलेक्षणः प्रहृष्टरोमा किल गद्गदाक्षरः ३७ बलिरुवाच नमोनन्तायवृहतेनमः
कृष्णायवेधसे सांख्ययोगवितानाय ब्रह्मणे परमात्मने ३८ दर्शनं वां हि भूतानां दुष्प्रा
पंचाप्यदुर्लभं रजस्तमःस्वभावानां यनः प्राप्तो यदृच्छया ३९ दैत्यदानवगंधर्वाः सिद्धविद्याध्र
चारणाः यक्षरक्षःपिशाचाश्च भूतप्रमथनायकाः ४० विशुद्धसत्वधाम्न्यद्धात्वयि शास्त्रशरी

पोर्ध्वसंस्थयोगविना नारायणादिपदत्रयमेयात्मवित्तया योगेश्वराणां स्वर्थंत्रीयुवामस्मानिह्दन्या वित्तेनयाति
विज्ञमित्याह दर्शनमिति ३८ दुष्प्रापमपि सुकृतकपपाके वा विरुद्धलमेगृह रजस्तमप्रतिभवति तदाहदुर्लभ
मः स्वाभावजमिति तदर्शने सोन चकाविशिदिनाबर्थे सातिकमजे भगवा परमात्मना स्तुपाह देत्यन्यादि देवैः

मृतानामागमने निर्गमे च श्रीकृष्णस्य मायां मेने तेनैवापत्यादिरूपेण रचितां ५७ अमृतकीर्तेः र्व्यासपुत्रैरिति बहुवचनं पूजार्थं जगतोऽघभिदलमिति तथा तत् अलं निःशेषं घयं भवतिना कृष्णादिवदिति तद्देवमोतद्देहे तत्त्वे पापलयहेतुरित्युक्तं तद्भक्तानां तत्सत्कर्णपूरं परमसुखावहं कर्णाभरणमिति स्वयं क्षेमरूपतामाह किंच भगवति कृतमावेशितं चित्तं येन सः तत्क्षेमधाम तत्स्थाने क्षेमधाम कालादिभयरहितं लोकं यातीति ५९ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे पंचाशीतितमः ८५ श्री

तं दृष्ट्वा देवकी देवी मृतागमननिर्गमं मेने सुविस्मिता मायां कृष्णस्य रचितां नृप ५७ एवंविधान्यद्भुतानि कृष्णस्य परमात्मनः अनंतस्याप्रमेयस्य संत्यनंतानि भारत ५८ सूत उवाच य इदमनुशृणोति श्रावयेद्वा मुरारेश्चरितममृतकीर्तेर्वर्णितं व्यासपुत्रैः जगदघभिदलं तद्भक्तसत्कर्णपूरं भगवति कृतचित्तो याति तत्क्षेमधाम ५९ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे पंचाशीतितमः ८५ राजोवाच ब्रह्मन्वेदितुमिच्छामि स्वसारं रामकृष्णयोः यथोपयेमे विजयो या ममासीत्पितामही १ शुक उवाच अर्जुनस्तीर्थयात्रायां पर्यटन्नवनीं प्रभुः गतः प्रभासमशृणोन्मातुलेयीं स आत्मनः २ दुर्योधनाय रामस्तां दास्यतीति न चापरे तल्लि

डशीतितमे दं भ्रातृभगिनीफल्गुनोहरणं गत्वा च मिथिलां कृष्णो नृपविप्रावनंदयत् पितृष्वस्रानमादिश्य सुभद्रां चार्जुनाय च जगाम मिथिलां कृष्णः स्वभक्तप्रियकृत्तमः देवक्या मृतपुत्रलाभो भवतु अर्जुनस्य सुभद्रालाभोपि रामप्रीतिकृत्त्वाद्दुर्घट इति मन्यमानः प्रसंगात्पृच्छति ब्रह्मन्निति कथमशृणोत्तदाह दुर्योधनायेति २ अपरे वसुदेवादयो न दास्यंतीति तल्लिप्सुः तस्यां मातुलेय्यां लिप्सुः आ

ऊर्ध्वायामार्गेण प्रथमे ते मन्वन्तरे ते देवाः स्वतो वा यभिन्नं यच्च मैथुने न तरं मयि तव कीर्तनात्
तेषां प्रजापतिर्विद्यमानं हस्यामुपदेक्षितवन्तः ४० तेषु वा मैथुनेन नाम्ना मैथुनेनापि नियोजन प्रभु णाति तेन ।
वह्निराणपकर्मणा जातः ते च योगमायया तेन नीताः सन्त ४८ देवकार्य ऊर्ध्वं राजानः राजन्नु हे राजन् देवलोके
मेन विहितास्ताः स्वात्मज्ञानमाश्रिताः ते च लोकान्तिकमध्यास्मिन् ४९ लोके देवलोके ५० स्मयोक्ती

श्रीभगवानुवाच ब्रह्मन्सौतेः ४६ पुत्रा ऊर्ध्वायां प्रथमे तो देवाः केजन्हवीद्यसुतायामि
तमश्चरन् ४७ तेनाष्टमी मृगायां नि मथुनाचक्षुकर्मणा हिरण्यकशिपुजातं नीता स्वयोग
मायया ४८ देवकार्य ऊर्ध्वं सा तु राजन्स्वां विहिंसितान् सोचनानुशोचत्यात्मजान्स्त ऊर्ध्वं
धामसौतिके ४९ अत एतान्प्रणेष्यामि लोकानुशोक्यायनतय ततः शापाद्विनिर्मुक्ता लो
कं यास्यन्ति विज्वराः ५० स्मयोक्ती षट् परिष्वङ्गः पतङ्गः क्षुद्रभृद्घृणी षडिमे मत्प्रसादे
न पुनर्यास्यन्ति सद्गतिम् ५१ इत्युक्त्वा तान्समादाय इन्द्रसेनेन पूजितः पुनर्लोकमगात्तेन मातृः
पुत्रान्वयस्कन्ता ५२ तान्कृष्णमहाकान्त्या पुत्रस्नेहस्रुतस्तनी परिष्वज्याङ्कमारोप्य
मूर्ध्न्यजिघ्रदभीक्ष्णशः ५३ अपाययत्स्तनं प्रीता सुतस्पर्शपरिस्नुता मोहिता मायया विष्णो
र्यया सृष्टिः प्रवर्तते ५४ पीत्वामृतं पयस्तस्याः पीतशेषं गदाभृतः नारायणाङ्गसंस्पर्श

यः स्मरशक्तिर्वनमीशः सज्जनिर्मोहनम्मासैव पूर्वं कीर्तिमान्नितिनामानः कीर्तिमते प्रथमजे के सा
यानक ऊर्ध्वमिः ऊर्ध्वयां मासे सुतो अपदृतानामप्ययमस्मत् ५१ यमृतं तं देव: गदाभृतः पी
पीतशेषमिति नारायणाङ्गसंस्पर्शेन प्रतिलब्ध देवाच्यमित्यात्मदर्शनं येन ते यः ५५ ॥ ॥

मिथिलस्य जनकस्यैवापत्यो मैथिलः १६ श्रुतदेवबहुलाश्वयोर्विदेहान्प्रति प्रययौ १७ कृष्णो व्यासः रामो भार्गवः अहं शुकः एवमादिभिः सह १८ आनर्तादिदेशवर्तिन्यो नार्यः उदारहासं स्निग्धमीक्षणं यस्मिन्

तथा तद्राष्ट्रपालोऽङ्ग बहुलाश्व इति श्रुतः मैथिलो निरहंमान उभावप्यच्युतप्रियौ १६ तयोः प्रसन्नो भगवान्दारुकेणाहृतं रथं आरुह्य साकं मुनिभिर्विदेहान्प्रययौ प्रभुः १७ नारदो वामदेवोऽत्रिः कृष्णो रामोऽसितोऽरुणिः अहं बृहस्पतिः कण्वो मैत्रेयश्च्यवनादयः १८ तत्र तत्र तमायान्तं पौरा जानपदा नृप उपतस्थुः सार्घ्यहस्ता ग्रहैः सूर्यमिवोदितं १९ आनर्तधन्वकुरुजाङ्गलकङ्कमत्स्यपाञ्चालकुन्तिमधुकेकयकोसलार्णाः अन्ये च तन्मुखसरोजमुदारहासस्निग्धेक्षणं नृप पपुर्दृशिभिर्नृनार्यः २० तेभ्यः स्ववीक्षणविनष्टतमिस्रदृग्भ्यः क्षेमं त्रिलोकगुरुरर्थदृशं च यच्छन् शृण्वन्दिगन्तधवलं स्वयशोऽशुभघ्नं गीतं सुरैर्नृभिरगाच्छनकैर्विदेहान् २१ तेऽच्युतं प्राप्तमाकर्ण्य पौरा जानपदा नृप अन्वीयुर्मुदितास्तस्मै गृहीतार्हणपाणयः २२ दृष्ट्वा त उत्तमश्लोकं प्रीत्युत्फुल्लाननाशयाः कैर्धृताञ्जलिभिर्नेमुः श्रुतपूर्वांस्तथा मुनीन् २३ स्वानुग्रहाय संप्राप्तं मन्वानौ तं जगद्गुरुं मैथिलः श्रुतदेवश्च पादयोः पेततुः प्रभोः २४ न्यमन्त्रयेतां दाशार्हमातिथ्येन सह द्विजैः मैथिलः श्रुतदेवश्च युगपत्संहताञ्जली २५ रामः ॥

तद्दृशिभिर्नेत्रैः २० स्ववीक्षणेनैव विनष्टतमिस्रा दृग्येभ्यः तेभ्यः क्षेमं अभयं अर्थदृशं तत्त्वज्ञानं च २१ अन्वीयुः प्रत्युज्जग्मुः २२ प्रीत्या उत्फुल्लानि आननानि आशयाश्च येषां ते कैः शिरोभिः २३ २४

हार्थं समुत्सुकः कन्याः श्रुत्वा ॥४॥ तमांतिशयाननिमंत्रागृहमानी यथेलेनयह [illegible] यो पाह [illegible] परिविष्टनैवत्वं
किलानेनाकुम्भ [illegible] ॥५॥ भावेन [illegible] प्रियपाणि [illegible] तमनादये क्रीडितायया [illegible] कलातातमिव
[illegible] हृदयमीला [illegible] चययामा ॥७॥ [illegible] प्रापमिक्त कामेन भ्रमोचितयमाम ॥८॥ [illegible]

तैत्रवलयिका [illegible] नुवानन्दं माधकः पौरः [illegible] ज्ञानता [illegible] ॥४॥ [illegible]
कदा [illegible] मनोरथ [illegible] नेनिमेत्रा [illegible] यापह [illegible] नेनकुम्भं [illegible] ॥५॥ सोपमुर [illegible]
[illegible] कन्यावीर [illegible] मनोरथ ॥६॥ [illegible]
[illegible] हृदयनम [illegible] हृदयतामा ॥७॥ [illegible]
रजेनः [illegible] कामनालि [illegible] ॥८॥ [illegible] निगमा
[illegible] महारथः ॥९॥ [illegible] भवान् वि
[illegible] ॥१०॥ [illegible] महार्णवः [illegible]
दः [illegible] ॥११॥ [illegible] महाबलः [illegible]
[illegible] ॥१२॥ [illegible]
[illegible] ॥१३॥ [illegible]
[illegible] ॥१४॥ [illegible]
[illegible] ॥१॥ [illegible] ॥१२॥ [illegible]
[illegible] ॥१४॥ [illegible] निर्वाण [illegible]
[illegible] ॥१५॥ [illegible]

श्री॰
भा॰ द॰
उ॰ टी॰
११८

ध्वनान्यविभ्रमयन् ३८ अवनिजे अवनिनिजे भर्त्तालिलवान् ३९ फलैरामलकादिभिः अर्हणेन अपीदैः
तत्त्वविशाघमलैः स्ववासितैः पिबैः अमृतवत्स्वादुभिः अंशुभिः स्वरम्यामृदाकस्तूरीप्रसूनवयामसर्पया
पूजयायुयोपपन्नयामृतालपद्मवलद्वान्तस्त्वविवर्धनेयदपि अत्रैतेनच ४२ स्वस्यकस्मस्यात्मामृ।

कृतदेवोच्युतंशामेस्वभृह्यजनकोयया ततामुनीश्वमंस्तशौपुत्वनामोननतेह ३८ पत्योर्हे
कृतकृत्योहस्तफलामेमनोरथाः दर्शनेयस्यदेवानांहृदेवोमेपुरःस्थितः ३९ स्मरणंकीर्त
नंयस्यमृत्सायातकनाशनं सोयमोक्षपयादेवंपश्यतोतिननंतह ४० त्वयाप्यीदहस्थितेताला
नीतेष्वपवेशयत्स्यः स्वामानामिवेयोक्षीनमभार्यावनिजेगृहा ४१ तदेमसामहाभावाश्रा।
त्मानमभृहान्वय स्वपयांचक्रउद्हर्षोलब्धसर्वमनोरथः ४२ फलाहेणाधीरशिवामृत्ताम
सामृदाश्चरम्यातलमीकृधावुजैः आगायत्यामामयशोपपन्नयामपर्ययामत्त्वविवर्धनोपर्स
४३ मतर्कयामामसकृतामसान्वमहृहांपकृपेपतितस्यमेयामः यः सर्वतीर्थास्पदपादरेण
भिःकृलेनचस्वात्मनिकेतममहैः ४४ स्वपविहानकृताताथ्यान् चान्तस्वेडपस्थितः सभा
र्यंस्वजनापत्यःकस्मस्यांघ्रिमिमर्शतः ४५ ॥

तिंतस्यस्वकेतः भूस्वरैश्च सर्वतीर्थास्पदरेणुभिःकृलादिभिर्यः संगमः समकृतोगुग्रभृदिति अन्विति
विस्मयेयुत्ता आरतिवितर्कं नृशतिविस्मये ४२ उपस्थितः समीपेउपविष्टः भार्याभर्त्तव्याः स्वजनाश्चप
त्यानिचतैः सहितः श्रीकृष्णस्यांघ्रिमभिमृशपति समर्दयतीति अंघ्रिमभिमर्शनः ४४ ४५ ॥

१९. २८ नदीभ्योऽन्यसंश्रीतामृतनदाश्मभ्योऽपिताभ्याम् कुहादन्यस्य गृहीयातोत्पल्लदितः प्रविदितः यद्वा
भाभ्यानदत्तदितः नाम्यामलदितः उद्घ सम सूतत्वकृष्णत्वं यस्य तस्यांशाविलेखालिको नेदत्तायस्मात्त्वमत्त्वाः

भगवांस्तादृशीमिथुनत्वयोः प्रियां च कीर्तिया २८ भयोरशीविपाके कृत्सभभ्यांतदत्तदितः २९ पुत्रद्व
भक्त्या उद्धृष्टस्त्वद्यामाविलेदत्तः श्रातमयामनाहृत्य जनकः स्वगृहागतान् २७ आनीते
मनाः प्राप्तुमन्त्रीमीनात्मनात्मनः नमो मदत्रीप्रदत्तानन्दपालकपावनी २८ मकुटं देव वन्दन
भीमजयां चतुरीस्थान् गच्छमानानां कल्पपदीपाद्योगोत्रयः २९ वाचामधुरया प्रीतो
विदमान्यनुपूजितान् पादावंदनाकोविदाः भक्तानुगानकमेदा ३० राजा च भवान्नित
देवतानामात्मा महीच्यहरिविभो अथानन्तयदाभोजुम्भरतार्दर्शनेनतः ३१ त्वच्चरणाह
तत्कालेमन्मत्स्वगोचरो भवान् यदादिके कातम्भको न्मनानन्द योगजः प्रियः ३२ कोनन्दुर
नाभोजमवंविद्धि सृजेत्युमान् निःकिंचनादाप्तानानाम्नी यमात्मात्मरः ३३ यावतीयो
यदावैशत्रुणामेतस्मनामिह यशोवितनेनत्कालेकालकाहजिनायन ३४ नमस्तभ्यंभगवते
कृष्णायाकुण्ठमेधसे नारायणायऋषयेसुशान्तायतपईयुषे ३५ दिनानिकतिचिन्मनोगृहान्नो
निवसन्द्विजैः समेतःपादरजसापुनीहीदंनिमेःकुलं ३६ इत्युपामंत्रितोराज्ञाभगवाल्लोकपावनः
उवासकुर्वन्कल्याणंमिथिलायांसुमाधवः ३७ रामायनमः॥

स्थानं प्राप्तत्वं प्रेतयोः २८ प्रीणातीप्रीणयतेसंसर्पणमंसमर्दयन् ३० आनाचेतपितामातोप्रकाश
कः स्वहत्व स्वप्रकाशः ३१ अनन्तो वैगुणापि यथैवोपाधितः प्रकोपि ३३ तत्कान्येमसमोपशामाय ३४

श्री॰
भा॰द॰
उ॰टी॰
११५

119

कर्मभिर्विक्षिप्तचेतसां ये वा तेषामात्मशक्तिभिरहंकारादिभिरग्राह्योऽव्यवहितोऽप्युपेतगुणः आत्मश्र
वणकीर्तनादिसंस्कारः आत्मा अन्तःकरणं येषां तेषामन्तिकस्थोऽप्यव्यवहितः सन्नित्यर्थः एतत्प्रप
ञ्चयन्नमस्यति नमोऽस्त्विति ४८ तेभ्यो नमोऽस्तु अध्यात्मविदां निहतदेहाद्यहंकाराणां परमात्मने
परमात्मत्वेन प्रकाशमानाय मोक्षप्रदायेत्यर्थः अनात्मने देहाद्यभिमानिने जीवाय परमत्वेन प्रका
शमानत्वात्स्वात्मनः प्रकाशनात् विभक्तः समर्पितो मृत्युः संसारो येन तस्मै कृतमेतत्सकारणम

हृदिस्थोऽप्यतिदूरस्थः कर्मविक्षिप्तचेतसाम् आत्मशक्तिभिरग्राह्योऽप्यन्त्युपेतगुणात्मनां ४७
नमोऽस्तु तेऽध्यात्मविदां परात्मने ह्यनात्मने स्वात्मविभक्तमृत्यवे सकारणाकारणलिं
गमीयुषे स्वमाययासंवृतरुद्धदृष्टये ४८ रामः

हृदादिकार्यं आकारणं प्रकृतिः उभयं लिंगमुपाधिं नियम्यतया ईयुषे प्राप्तवते अत उभयनियन्तः स्वा
त्मनः प्रकाशनात् उभयरूपाय जीवाय विभक्तमृत्यवे इत्यर्थः नियन्तृत्वनियम्यत्वे कारणत्वं चाह हे स्वमा
ययासंवृतेति अत एव सर्वनियन्त्रे तुभ्यं नमः किंच रुद्धदृष्टये मायाविद्यादिनान्येषां रुद्धा आवृता दृष्टि
र्येन तस्मै यद्वा स्वयं मायया संवृता अन्येषां रुद्धा दृष्टिर्येन तस्मै नमः इत्येकं पदं ४८ रामः ॥

११५

यहीदं प्रविष्टः तदेव दर्शनं प्राप्ताः इति समस्तमात्मा ज्ञो घनन अस्तत्त्वमित्यर्थः यद्वा नो ऽस्मात् अद्वैव प्राप्तइति किंचन
देव प्राप्तः यहीदं विश्वं स्वशक्तिभिः सत्वादिभिः सृष्ट्वा स्वमायया उपविष्टः न हि दर्शनं परं केवलं अद्यैव प्राप्त
इति मायया सृष्टि प्रवृत्तियोरविद्या सृष्टि प्रवेशौ हि हस्यानन्तशक्तिर्याति इति ५८ आत्ममायया प्रविष्टमित्यर्थः

ऋणदेव उवाच नाघनो दर्शनं प्राप्तः परं परमपूरुषः यहीदं शक्तिभिः सृष्टं प्रविष्टं ह्यात्मसत्तया
५८ यथा माया नः प्रकाशमन्तर आत्ममायया सृष्ट्वा लोकान् स्वात्मनि विश्वभावमारते ।
५७ स्वात्मनात्मानुभूतानां प्रसादं चेतना निवेदितं त्वां मञ्चदन्ता मनोह दिशा
सम्मतात्मनाम ५८ श्रीरामाय नमः ॥

यद्वा आत्मनस्तत्त्वमायोयमित्यर्थः किंच ५७ नित्य प्रवृत्त्याणादिपर्यन्तमात्मनामपि हृदय भासित
मतु लोचन गोचरस्त्वं अहो भाग्यमिति भावः नन्तु मयैवं घट्यादिस्थितः केषांचिदेव हृदि भाति नैव!
सूर्यवत् जीवा यापि भिन्नं तीर्णतादिति यद्युज्यते तर्हि तत्स्थापि भवेदेवं यत आह हृदस्थापीति ५८ ॥

श्री॰
भा॰ द॰
टी॰
४२

हेतुमाह सर्ववेदमयो विप्र इति प्रमाणाधीनत्वात्प्रमेयस्य वेदमयो विप्रो देवमयादस्मादपि श्रेष्ठः
५४ अप्रत्ययेनो दोषदृष्टयः अज्यदृष्टयः पूज्यबुद्धयः ५५ अस्य विश्वस्य हेतवो भावाः महदादयः मदी

न ब्राह्मणान्मे दयितं रूपमेतच्चतुर्भुजं सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो हरिः ५४ दुःखःप्रज्ञा
अविदित्वैवमवजानन्त्यसूयवः गुरुं मां विप्रमात्मानमर्चादाविज्यदृष्टयः ५५ चराचरमिदं
विश्वं भावा ये चास्य हेतवः मद्रूपाणीति चेतस्याधत्ते विप्रो मदीक्षया ५६ तस्माद्ब्रह्मर्षी
नेतान्ब्रह्मन्मच्छ्रद्धयार्चय एवं चेदर्चितोऽस्म्यद्धा नान्यथा भूरिभूतिभिः ५८ शुक उवाच स
इत्थं प्रभुणादिष्टः सहकृष्णान्द्विजोत्तमान् आराध्यैकात्मभावेन मैथिलश्चाप सद्गतिं एवं
स्वभक्तयो राजन्भगवान्भक्तभक्तिमान् उषित्वादिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् ६१ इ
ति श्रीभागवते दशमस्कन्धे षडशीतितमोऽध्यायः ८६ ॥ ॥

१२०

क्षया ममैव सर्वं त्वेवेक्षया ५६ सन्मार्गं सतां वेदानां त्रिकाण्डविषयाणां निवृत्तिप्रकारमादिश्य
६१ इति श्रीभावार्थे दशमस्कन्धे षडशीतितमोऽध्यायः ८६ रामः ॥

[से

मध्येऽमृतः परमेश्वरस्त्वं नः श्मशानेष्वपि स्थितिशीलश्च ५॰ त्वमिन्द्रादयो मैथिकब्राह्मणोऽप्यमंदा
मिवानन्दलोकमग्रहयगोभगवान्मनो ब्राह्मणो ग्रहार्तिः स्तरेकरुविष्णुवं तमनुशान्तिर्बुह्यत्रिति
समाभिः ५१ मयाह दिव्येन देवादिभ्यो ब्राह्मणानामण्णइत्याह देवाङ्गति ५२ ते पानैः पुनीति ५ ते

मत्तं शान्तिस्वमृतान्नः किं देवकनवामते यत्तं देवानां तेषां यन्माद्यानन्दगोचरः ५॰ श्रीशु
कउवाच तदकालिनृपालकोऽभगवान्प्रणतातिरा शरीरनापाणिनापानिं प्रदक्षिणमवा
चह ५१ श्रीभगवानुवाच ब्राह्मणेन ग्रहणीयं मन्त्रोऽमाविद्रामन्तनीन् संचरतिमयालो
कान्पुनेत् तः पादरेणुभिः ५२ देवाद्वेवर्णानीर्थानि दर्शनस्पर्शनार्चनैः पानैः पुनन्ति कलि,
नातदपहन्तमेवकथा ५३ ब्राह्मणाज्जन्मनाम्यायान्ते वे गाशाणां नामेभिः तमसा विद्यं
हस्याकिमतनातयायुतः ५४

तमघः किंचिद्देवारीनियत्यमेतितदर्हं बमानामिकया ५३ ममकल्याणीकथनमयाक्ति ।
त्यायातः किंचब्राह्मणाराधनमेव ममश्रेष्ठमित्याहरेति ।। ५४ रामः

तत्सम्पूर्णपर्यन्तं हि स्वरूपमिति यथाहुः अभिधेयाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते लक्ष्यमाणगुणैर्योगाद्वृत्ते-
रिष्टा तु गौणता इति यागस्वीकारणं चैतद्विधिप्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्वा योगो यत्र
एकजन्मोपगतः पाक्षिक इत्यादि तत्तत्फलप्रदानात्मा तत्र सम्भवतीत्याह मात्रान्तरं चरतीति तत्र
हेतुः श्रुतिर्दर्शयतीति श्रुतिर्दर्शयति हेतुवदनुग्राहकतां नियोक्तीति निर्ग्राह्यग्राहकत्वमिति ग
तार्थेभ्यो नानियोगादेव कथं चेत्तदर्थः नियोगविषयत्वं वस्तुत्वेनायोगवनियोगमात्रमस्य
नःपौरुषेय कार्यकर्माणामपिमित्वं क्रमशः केनचिदपि स्वरूपाभावान्न तु नायोग
भूतानामसम्भवत इत्यर्थः एवं पदार्थानामेव यागादिपदार्थस्य चरितार्थता
योगानुष्ठितौ चार्थसूत्रभाष्येत्यभिप्रायः अन्यत्र श्रवणे नव
ह्लादिकृतयज्ञ इति तत्त्वार्थं बुद्धादीनुपादीन्
जनानामहर्जादित्युत्तमाहतुर्थीति

॥ १ ॥ हम.

मात्मा प्रीतितत्त्वमेनारायणान्नुमस्वायतः दैवैः स्तुतिर्गुणात्वभानिर्गुणात्वयि गंभीरे वागीशायास्य वदने लक्ष्मीर्यस्य
च वक्षसि यस्यास्ते हृदये संवित्तं नृसिंहमहं भजे संप्रदायाविशुद्धार्थं श्रीधरविनिर्णयेऽजितः श्रीमद्भगवन्तिमिति
व्याख्यान लिखामि यथामति ॥ श्रीमद्भागवतं सर्वैः भागवतैः संनिधीनं मयाचतत्त्वपदमृष्टिं द्विजा ।
मप ज्ञीयते सर्वार्थाय योनि एवं स्मृतिम् याराजन्मगवानम्भक्तिमतिमान उभिन्नादिशास्त्रमार्गे प्रवृत्तां
रवतीमगादिर्वितत्र सन्मार्गे सनातनः प्रमाणा भक्तानां श्रीमाताप्याकारेणावतारहितानां वदानां मार्गप्रा

श्रीपरेशिव उवाच ॥ ॐ ब्रह्मतत्त्वं ब्रह्मणस्पतिर्निर्देश्ये निर्गुणस्य गुणावृत्तयः कथं वदंति श्रुतयः साक्षा
त्सदसतः परं ॥ ॥ श्रीरामाय नमः ॥

तत्परस्य यदि श्रुतिभगवान गादिनिमुक्ते न च वेदानां ब्रह्मपरं तत्सम्मतं दर्शनं मनानः प्रकृतिसम्बन्धिनि तत्त्वता
वतस्य योगाणीलक्षणं भेदं न विभागाश्च प्रवृत्तिः स्वलाभि योगाद्भेदं तत्तदुर्धारोऽस्ति प्रमुहत्त्वं योगाजाम्या
गुणानंतानि दृश्यान्यत्र निर्गुणत्वं निकेतनं न प्रवर्तते यथाऽऽह्य उविन्द्रयोगात्प्रज्ञानं तिलक्षणा चेत
नैव सर्वे जनेनाभिहिताय संबंधिनी यथा गंगायां घोषः इति योगोचाभिहिताथी लक्षणा गुणयुक्तेन.

श्री: भा.गा. उ.बृ. टी.१२२

मरीचिकादिवाक्यानि बोधयंति तत्र तत्त्वंपदयोः सामानाधिकरण्यं प्रतीयते तत्प्रकारांतरेणाप्या
हस्मानं ब्रह्मापि येन साने गमयंति तथाहि तावदेष देवदत्तः सोयमितिवत् उभयोरेकार्थाभिधानेन सामाना
धिकरण्येन प्रतीयते यथोक्तं श्रामिकत्वादेवताग्रुक्तावदतोविषतोडमः आमिक्षापरमात्मनि प्रतीयते एव
विषयार्णामिति कुतोभिन्नार्थत्वात् नेत्याजहत्स्वार्थयानिरूढलक्षणायाविशेषणाभावनीलमुत्पल
मितिवत् यथोक्तं स्वगुणाञ्जातयन्विशेषणतोहि शेषणमित्यादि कुतः विरुद्धार्थत्वेनतदयोगात्
न चजहत्स्वार्थेन संभवति लक्षणायाजुहृमिताङ्गमार्गागतिवत् कुतएकार्थस्य विवक्षितत्वात् प्रा
तोजहत्स्वार्थलक्षणयाभागयंदेवदत्तइतिवत् इहतेषांत्यागेनानुगतचिदंशेनैकार्थेन सामानाधि
करण्येन निर्गुणमेवमानेस्थूलादिवाक्यातीतमात्मानंडपाधिनिषेधेन तथैवात्रापि क्रमेण सहस्रमिदमं
पीतपादिनाविशिष्टस्य लक्षणवदर्थितिश्रेतेचस्कात्यः तद्विषफलोपतां त्रिमेननभवत्रिधनाद्युप
सहरिष्यतिउपासनादिवाक्यानांत ग्रंथार्थ प्रवृत्तत्वेनगुणबलेनैवं नेज्ञानसाधनवि
धानेनतत्परत्वमित्यषादिक ग्रंथवाचनादिशिष्टपरम्परागतत्वात्मिदहानेषु ।
कोइत्याहमेषेति १ रामः

122

बुद्ध्यादीन् प्राणादीन् जनानामनुशायिनां जीवानां मात्राद्यर्थं प्रभुरीश्वरोऽसृजत् मात्रा विषया विषयाः इति मीयं
ते इति मात्राः विषयाः तदर्थं भवार्थं भवो जन्म तल्लाभार्थं कर्मार्थं लोकान्तरगामित्वार्थमित्यर्थः आत्मने लोका
न्तरगामिने आत्मनः तल्लोकगामित्वे भोगार्थायेत्यर्थः अकल्पनाय अकल्पनाविनिवृत्तिरित्यर्थः अथ धर्मका
मार्थमित्युपक्रमेणोपादानात् एवमप्यर्थः जनानामिति वदन् जीवार्थं सृष्टिः स्वस्य स्वार्थाद्विप्रव
त्तिरिति दर्शयति प्रभुरिति ईश्वरस्याप्राप्तार्थाभावेनानित्यत्वं कतमादप्रायति स्वयमभिप्रायः स

श्रीशुक उवाच बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत् प्रभुः मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मने
कल्पनाय च २ श्रीरामरामरामः

गुणानेव शृण्वन् न भिन्नं तं सर्वं तं सर्वं शास्ति सर्वेश्वरं सर्वनियन्तारं सर्वोपास्यं सर्वकर्मफलप्रदातारं समस्त
कल्याणगुणनिलयं सच्चिदानन्दं भगवन्तं कथं ते प्रतिपादयन्ति यः सर्वज्ञः सर्ववित् यस्य ज्ञानमयं तपः यस्य ज्ञा
नमयं तपः सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः यः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिव्या अन्तरः लोकानामयं तत्र भूः स्वाभावि
तदन्ते जोऽसृजत सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म [illegible] तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः इत्यादि तत्र तत्र

तदीयकांतसंबंधमोमेवानिक्रम्यमाति: ननु सर्वतोकेऽयकालं सबकाण्डप्रश्नायातजाह १ श्रुतादिभिर्विशेषा:ग्र
निमित्रोदसीनहीनतेननिरूपकरणा: अत:सर्वप्रवचनयोगणाश्रपिकेनापिकोलकेन पवंप्रवक्तुरंकेताग्र
नेपप्रवृत्तिरितार्थ: सम्यग्भिति ११ स्वयंनिर्मितमिदंविसप्रलयमथश्रापीयसंहृत्य पायानयानेनिद्रा

मेतद्दीपंगतवतीत्वयिद्वृष्टेतदीप्सं ब्रह्मवादनसंहन:श्रुतयोयजयोगे १ तनुस्नायमश्चतप्र:
म:तमायमनुप्रहसि तल्यश्रुततय:शीला: तल्यमीयाभिमध्यम: ११ श्रीपिवक्तु:प्रवचन
मेकेश्रुपूर्वोषरे १२ सनंदनउवाच सम्यग्मिरमीपीयशायानेसहभाकिभि: तदतेवोधया
वक्तु:तल्लिंगै:श्रुतय:पर्रं १३ यथाशायानेमहाराजंवंदिनस्तत्पराक्रमै: प्रत्यूषेभ्येत्यसुश्लोकै:
बोधयंत्यनुजीविन: १४ रामायनम:

णामिवव्वर्तमानंदर्दतेप्रलयांतेतल्लिंगै: तत्प्रतिपादकै:गाकै: परमेश्वरांप्रहिमनमेयनिश्वासप्रवृत्ता:
श्रुतय:प्रबोधयामाह: १२ सुश्लोकै:शोभनाश्लोका:कीर्तयोयेषुतै:पराक्रमैर्जयजयेति १४ ॥

123

सैषा यथोक्ता उपनिषद्ब्राह्मी ब्रह्मप्रतिपादिका पूर्वेषां सनकादीनामपि पूर्वजैर्धृता ब्रह्मादिभिर्धृतेति योगिनो विभिन्नानभिनिवेशानाह अस्या अभिनिवेशे
न सः अकिंचनः निवृत्तदेहाद्यभिमानः सन् क्षेमं प्राप्नुयादिति एतदेव सर्वं श्रुत्यर्थानुवादेन प्रपंचयि
तुमितिहासमवतारयति अत्रेति ३ नारायणेनान्विता नारायणः प्रवक्ता नारदः श्रोता यस्यां तां गाथां इति।

सैषा ह्युपनिषद्ब्राह्मी पूर्वेषां पूर्वजैर्धृता श्रद्धया धारयेद्यस्तां क्षेमं गच्छेदकिंचनः ३ श्रीशुकः।
अत्र ते वर्णयिष्यामि गाथां नारायणान्विताम् नारदस्य च संवादमृषेर्नारायणस्य च ४ एकदा नार
दो लोकान्पर्यटन्भगवत्प्रियः सनातनमृषिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमम् ५ यो वै भारतवर्षेऽस्मि
न्क्षेमाय स्वस्तये नृणाम् धर्मज्ञानशमोपेतमाकल्पादास्थितस्तपः ६ तत्रोपविष्टमृषिभिः
कलापग्रामवासिभिः परीतं प्रणतोऽपृच्छदिदमेव कुरूद्वह ७ तस्मै ह्यवोचद्भगवानृषी
णां शृण्वतामिदं यो ब्रह्मवादः पूर्वेषां जनलोकनिवासिनाम् ८ श्रीभगवानुवाच स्वायं
भुव ब्रह्मसत्रं जनलोकेऽभवत्पुरा तत्रस्थानां मानसानां मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ९ ॥ ॥

णाश्रमे ४ ५ ६ ७ ८ ब्रह्मसत्रमिति यथा यजमानानामेव सतामृत्विगादिरूपेण यज्ञकर्मकर्तृत्वं
तेन तत्सत्रमिति प्रसिद्धं तथा यजमानानामेव प्रवक्तृश्रोतृभावेन ब्रह्मणो मीमांसनेन ब्रह्मसत्रं भवतीति भा

यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं
मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये य आत्मनि तिष्ठन् सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म यः सर्वज्ञः सर्ववित् इत्यादि निगमाः
कं ब्रह्मैव प्रतिपादयन्तीत्यर्थः जय जयाजित जह्यगजंगमावृतिमजयोपनीतमृषागुणान्न हि भवन्त
मृते ऽभवतो भगवन्मीनिगमगीतगुणार्णवता नव ननु कथं मामेव प्रतिपादयन्ति यत इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजेत्या
दिभिरिन्द्रो यतो जगमप्या वक्षि तस्य स्वाधस्मस्य अग्नेरिति प्रतिपाद्यन्ते तथाग्निमीळे पुरोहितमित्यादिभिश्चैवं भूत

बृहदुपलब्धमेतदवयन्त्यवशेषतया यतउदयास्त
मयौविकृतेर्मृदिवाविकृतात् रामः ॥

124

तेनाग्न्यादयः प्रतिपाद्यन्ते तत्राह बृहदुपलब्धमेतदिति १५ अयमर्थः यत उपलब्धं बृहत् सर्वमिदं आदिसर्वं
बृहत् ब्रह्मत्वमिति तदवयन्ति जानन्ति किंवत् बृहदेवावशेषतया अवशिष्यमाणत्वेन ज्ञातो यतो बृहतः स
र्वस्यास्योदयास्तमयौ उत्पत्तिप्रलयौ सर्वोपादानत्वात् तर्हि किं विकारि तद्बृहत् न अविकृतात् विवर्ताधिष्ठा
नत्वेनाविकारादित्यर्थः वाशब्द उपमानार्थः यथा घटादेर्विकृतेः मृदि वा उदयास्तमयौ तद्वदारम्भणं
विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यं सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यादिभिस्तथा प्रतिपादनादित्यर्थः ॥ रामः

भो अजित जय जयेत्युत्कर्षमाविःकुरु अद्वैतवादी प्राक् अगजगदोकसामजां जहि अजां मिथ्याविद्यां
मि जगति जगत्सानिचाकामि श्रीरीगाति यथा जीवानां निखामजामविद्यां जहि नाशय किमिति गुणावर्तिहं
तवीत्यत आह दोषगृहीतगुणां दोषाधानार्थं आवरणाय गृहीतान् गुणान् यया तां तद्गृहीतः
दसीति भावः यदि हि बैषि तीचयत् प्रतारणाय यथा मान गृह्णाति अतो हन्तव्या इति नहि मया पिदो
षमावहदिति तत्र ममापि का शक्तिः स्यादित्यत आह त्वमिति यद्यस्मात् आत्मनो स्वरूपेणैव सम
वरुद्धसमस्तभगः सम्प्राप्त समस्तैश्वर्यो विपरीतनमायत्नादिति भावः स्वयमेव तेनैव रूपादिना।

श्रुतय ऊचुः ॐ जय जय जह्यजामजित दोषगृभीतगुणां त्वमसि यदात्मना समवरुद्धसम
स्तभगः अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधक ते क्वचिदजयात्मना च चरतोऽनुच
रेन्निगमः १५

किं न हन्तुमिच्छसि इत्यत आह अखिलशक्त्यवबोधकेति तेषां जीवानां सर्वेषां योऽसौ सर्वशक्त्युद्बोधकः आ
त्मा नेतेजानादेशस्ते न्यायेदसिभावः अहं अकुण्ठज्ञाने स्थित्यादिगुणैः जीवानां कर्मतां नादि शक्तिबोधेन
नविद्या हनेत्यत्र किं प्रमाणमिति वदहमेव प्रमाणमित्याह निगमो देवः नन्वेवंभूते मयि कथं वृत्तो
नाम्नि इत्याह क्वचिदिति कदाचित्तदाहिममैव अजया मायया च रतः क्रीडतः नित्यं वालभ्य
तया सत्त्वं ज्ञानानन्तानादेकामना आत्मनाचरतो वर्तमानस्य निगमोऽनुचरेत् स्तुतिपाद्येन कर्माणि वर्णी

श्री॰
भा॰
उ॰ द॰
टी॰ १२५

त्वमेव सर्वान् निगमो निरन्तरं इति मतं प्रकटयति इति निर्वेति १८ त्वमेव सर्वकारणत्वेन परमार्थ इति कथा
मा: अपि पतंत्रिगुणमायस्य गीनं कथरेण्याविवेकिन: तव अखिललोकमलक्षपणकथामृताब्धिमवल
जनत्रयजिननिरसनहेतुकीर्ति: स्वधामविधुतमवगाह्य निक्षिप्तानि पतंति तपांसि यानि दु:खानि वा जहु: त
जयंत: त्वदीयकथामात्रेणाय दा पापत्यागः तदा किमु वक्तव्यं ये पुन: स्वधामविधुताशयकालगुणा:
स्वधाम्ना स्वरूपस्फुरणेन विधुता: त्यक्ता: आशयगुणा: अंत:करणधर्मा: रागादय: कालगुणा जरादय:
च यैस्तेन तथा हे परम भगवान् अजस्रसुखानुभवं अखंडानंदानुभवं पदं स्वरूपं भजंति सेवंते तेषां तत्त्वाङ:

इति तव सूरयस्त्र्यधिपतेऽखिललोकमलक्षपणकथामृताब्धिमवगाह्य तपांसि जहु: किमुत
पुन: स्वधामविधुताशयकालगुणा: परम भजंति ये पदमजस्रसुखानुभवं ।२॥

१२५

त्वा नित्यं जंतीति तद्यथा पुष्करपलाशे आपो न श्लिष्यंते एवमेवंविदि तत्पापं कर्म न श्लिष्यते न कर्मणा
लिप्यते पापकेनात: सहैतदु:क्तेन विधुनते एवं वाचा न तपति किमहं साधु नाकरवं किमहं पापम
करवं इत्यादिश्रुतेर्नित्यार्थ: सकलवेदगणगणीत सहस्रगुणा: त्वमिति सर्वे मुनीश्वरजनास्तता: त्वयिम
भद्रगुणश्रवणादिभि: तव पदस्पर्शनात् लभंत: स्वस्य एते नामते लोकाः अपये न तत मसा हता: तो हि
प्रत्यभिगच्छंति यदि पिता लिहमाजना: ॥ ॥

अनाकारणाम् अरवयोमेत्राः तद्दृशोवान्तयोच मनोवचनावचरितं दधुः मनसा वाचोरितंतात्पर्येव
वनागोचरितमभिधाने च यत्तत्वं तः तद्व्यावृत्त्या विकल्पात्यर्थः सर्वान् रूपान् कल्पयति गुणाक्ष
चरणाय अकुत्रापि दत्तानि निदिसानि पदानि यत्र विकल्पमनन्यथा भवति अन्यथायथा सत्यावाले

अतत्स्वयोरप्युत्पत्तिमनोवचनावचरितं कथमयथा
भवंतिमिव विरतपदानिर्गुणाम् २९॥

एकादिष्वदत्तानिपदानि भुवंतं नामितोति तथापि किमपि विकारजातं वदंतो वेदाः तामेव स
वैकारानपरमार्थभूत प्रतिपादयतीत्यर्थः इहिकावक्रिरवंडमला मनाजगदिदं नभव
न्त्यथयुत्थितं वहमरवेशपिमेजगातोरज्जवेमहमतीरतेविनिगद्यते ग

श्री. भा. उ. टी. १२९

तत्र पंचापि कोशान् अन्नमयादीनाविश्य तत्तदाकारः सन् यश्चेतयते सत्त्वं तदाह पुरुषविध इति पुरुषस्याकार
मयादेर्विधेव विधा आकारो यस्य नन्वचिदेकरसस्य कथं तत्तदाकारतेति तदाह अन्वयोऽत्रेति अत्र येष्वन्न
मयादिष्वनुगततयान्वयः अनुगतस्तदाकारतेति एवं तर्हि सत्यत्वमसत्यत्वं च कथं संगच्छते तत्राह चरमोऽन्न
मयादिषु य इति अन्नमयादिषु पंचसु कोशेषु उपादीयमानेषु यश्चरमः आनन्दमयः ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेति
श्रुत्यैवोक्तः सत्यमिति संबंधः ननु तथाप्यन्नमयादिष्वनुगतत्वे अमुष्मात् कथं व्यावृत्तिरिति तत्राह सदस
तः परं त्वमथ यदेषु अवशेषमृतमिति सदसतः स्थूलसूक्ष्मात् अन्नमयादेः परं व्यतिरिक्तं तस्मादवधिभूतं अव

पुरुषविधोऽन्वयोऽत्र चरमोऽन्नमयादिषु यः सदसतः परं
त्वमथ यदेष्ववशेषमृतम् १८ ॥ रामः

शेषमवशिष्यते इत्यवशेषं अबाध्यं अतएव ऋतं सत्यं तर्हि किमर्थमेते षडन्नमयादय उक्ताः शाखाचंद्रवत् स्थूल
सूक्ष्मपरंपरयार्थे तथा सर्वाण्येव पुरुषाकारसमसमयः तं स्फुटमेव विशिष्ट इत्यादिना स्थूलसूक्ष्मक्रमेण एव
कोशानुपदिश्य तस्य पुरुषविधतामन्वय पुरुषविध इति पुनस्तु नस्तद्विनतत्त्वेनालब्ध्वा ब्रह्मपुच्छं प्रति
ष्ठेति सर्वसाक्षि शुद्धं स्वरूपं निरूपणामित्यनवद्यं नारदपुरुषः प्रतिपद्य यदि त्वयि श्रवणादीनि सस्माणादि
भिः न दरेण भजंति नृणामिदं हति वह्न्यासितं विफलं ततः १८ रामाय नमः ॥

तथानो वेदवेद्यादीनर्थान्हंतीविनश्यितात्याः अत्रतयः पूर्वेश्लोकोक्तोभयविधभजनहीना विंदतिहंतयद्वेवोति अस्मस्तानराः यदितेनविद्याः अनेविरयतीनयनविद्या अनुवर्तिनोभक्ताइति यावत्ताहिअसंतिजीवंति। सफलजीविनोभवंति इतरथा हंतयद्ववभक्ताइव हृत्याख्याता इत्यर्थः नन्वभक्तानामपिकामादि

हंतयद्ववअसंतितत्यभक्तायदिनेनुविद्यामह
दहमादयोऽमस्तन्यदनुग्रहतः ॥
रामायनमः ॥

फलमस्तावनकार्यकारणानुग्राहकेनेनजीवनहेतोस्तवाभजनेनलक्षणानांतरपिनोक्तोदित्याशयेनं
हमदयइति महानहंकारस्त्वादियेवातेयरनुग्रहतः यस्मानुप्रवेशानलभसामर्थ्याः हतः अद्वेद

गन्धर्वेश्वरस्यापि तारिं जीवबडाङ्गल्पस्यापि संदेयेतदनुप्रविश्य स्वतारतम्येनेतिके न विशेषोऽयमस्य हर्मितीमा
मायाकार्यविहारयः एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा सर्वाध्यक्षः सर्वभूताधिवासः सा
क्षी चेता केवलो निर्गुणश्च इत्यादिभिः श्रुतयः स्तुवन्तीत्याह स्वकृतेति स यं कृतात्मसु उच्चनीचमध्यमास्वयोनिषु प्र
विष्टः किस्पालनेषु कार्येषु देहादिषु हन्तायादानतया ऽग्नौ गर्वविद्यमानतेन तु मयात्प्रवेशपा संभवाद्विशेषाविवर्तन
नः तारतम्येन न्यूनाधिकभावेन चकास्ति अवभासते स्वकृतयोनीरनुकरोतीति स्वकृतानुकृतिः अनलवदग्निर्यथ
था स्वतस्तारतम्यहीनोऽपि काष्ठेन महागुणतयाति तथा चकास्ति तद्वत् अथ यान्तावितत्या हीमिथ्यास्वमूषु योनिः

स्वकृतविचित्रयोनिषु विशन्निव हेतुतया तरतमतश्चकास्त्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः अथ वितथास्वमू
षु अवितथं तव धाम समं विरजधियोऽन्वयन्त्यभिविपण्यव एकरसं २० ॥ श्रीरुद्रः

अमूषु वितथेषु सत्स्वपि यतः समं अविशेषं अतः सत्यं तव धाम स्वरूपं विरजधियः अन्वयन्ति जानन्ति तु इति पृथक्
देहाद्यहंकारहेतुः अभिविपण्यव इति अभितो विगतव्यवहाराः पणो व्यवहारः इति सत्स्वरूपं यद्वा इति ऐहिकामुष्मिक
कर्मफलरहिता इत्यर्थः अविशेषत्वादेवैकरसं सर्वत्र तत्त्वतो न्यूनाधिकतारतम्याभावात् अप्रच्युतैश्वर्यस्व
भावमित्यर्थः स्वनिर्मितेषु कार्येषु तारतम्यविवर्जितं सर्वानुस्यूतं तस्मात्त्वं भगवन्तं त्वां भजामहे ॥ रामः

एवं तावत्सर्वात्मके श्रीपरमेश्वरे सर्वं कृतिसमर्पणं यत्तद्भजनीयत्वमुक्तम् अथ किं तद्याचितदेवहृदि [illegible]
इदानीमन्त्रवर्णान्तमहिमानिरूपणमतो वरुणाध्यायान्तवर्तमन्त्रमन्त्रदेवोऽन्यो नेति शाक्ये रात्रा उपासते रुद्रं य
मन्त्रं त्याकाराय: कस्मा इत्वनामरूपेण्यावधि मयनमनं विश्वप्रयत्न स्थिरभवन्तं नमः शिरसा मित्याद्या:।
श्रुतयाविदधतीत्याह उदरस्य यामितेऽपि ५ ऋषिवन्मेघसंसुधीनाम प्रदायनागेषु श्रुयत्कपेद्दपृ: तत उद्गा।
नेवनमोगोमार्ग:कस्य ब्रह्मोपासते ध्यायति शाक्ये रात्राद्दति क्षितिपदमा प्रतिपदं कृपाद्दृपयाद्दतिकूर्प श्रु
केरारजोविद्यातद्दद्यदितिश्रुयमानरज:पिहितस्तत्सूक्ष्म:स्थूलस्तदपयोऽतियावत् उदरसरुद्रयापदया
स्थूलत्वात् यद्वा कर्म सुक्ष्मे सूक्ष्म स्थूले स्थूलं पद्भ्यां यथाः तथा रुद्रपदस्य सूक्ष्मत्वाद्धन्त्वन्तस्थावपायप्रथमस्य
उदरमुपासते यज्ञविधिवत्स्वतन्त्रपदपृ: परिमाणदीनिरुद्रयमानतायादकृत तत उदगादनेनत
वधामशिर:परमश्रुतीरिद्यत्को माननयनिति कामात्मजबि १४ नम:
दरस्यमुपासनेत इतिभाव: आरुण्यकस्मान्नहृदयस्थरूपं तत्वमेवोपासते रुद्रयोर्विशेषणोपविष्टयदिति
पावित:स्मृति प्रसर्पतीति परिमाणना अत्र: अर्थात्पदमिति मार्गे अम्बरमात्स्यानुमितार्थ: विश्वमूर्त्यापस्यफलेमा स्त्री
नद्दीति ततो हृदयान्तं नाभ्यन्तरं तत्र यथाम उपलोक्स्यानेसत्पुमात्राव्यापोमम्ब्रह्म ज्योतिर्मयमिति मूर्ध्यानेश्रुति
उदरात् उदरपते उदरस्य रुद्रस्य ब्रह्मरूपरमेश्वराउदरात्तमूलाधारादस्य रुद्रयमध्यान्तब्रह्मरन्ध्र
प्रत्युक्तमित्यर्थ: कथमतयाम यत्समस्त प्राणश्रुतीर्ह इत्यतनत्वस्वल यतीति तथा चश्रुति: श्रुते चैका।
तु रुद्रयस्यनाडी: तासां मूर्धानमभिनि: सृतैका तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवं
तीति उदयादिश्रुय: पुमान्विलिता मनिवर्तमेभि: ह नियतत्वमयरवे रुद्रतत मणासहं ५ नामायनम:

मोऽस्माडुद्धेर्धर्मयच्छामतत्वेन स्वनिगामयतापत्नायग्रामतनोः आविष्कृतमस्तोः नवजीतिमहास्मत्ताद्रिपरिवर्तपरिभ्र
मणाः चरितेष्वेव महानमतास्ति तोमन्योरिवतावगाहः तेनपार्श्वम्रमणाः परिवर्जनार्थः भ्रमणाभ्रमः गात्मम
स्मार्थः अपवर्गमपिनेकोचितपरिलक्षतिनेच्छतिकृतोयतकेचिदायवभृताः भक्तिरमिकाविलासेति दर्श
यति नकेवलमन्यतेच्छतिकितनेवमस्वमणाः सन्तः पूर्वमिद्वगृहादिम्यस्वमपिउपदत्तेइत्याहतच्चरणा
ग्रोजस्सेमाइत्वरममाणायेभक्ताः तेषांकुलेतनमगःतेचविसृष्टगृहाः यः तेनयाप्रनेनुश्रवणकीर्तने
दर्शनेस्मरणेत्यस्माकेनापिचकंभक्त्यादेर्शयति यस्वदेवानमतिमसन्तवोपलवादिनस्तिन्यायात्म
वैतः भाग्याक्रजि: मस्ताग्रपिलीलयाविग्रहकृताभजतीति तत्कथामतपाथादेविहरतोमहाम्सद्रा कु

इत्थं ग्रामात्मत्तनिगामायतत्वाततनोस्मिन महाम्नताद्रिपरिवर्तपरिभ्रमणाः नप्रीतिलक्षणंतिकेचिद
पवर्गमपीश्वरतेजसामरा जहेमकुलमगाविसृष्टगृहा ॥१॥ तदनुयथकुलायमिदमात्मस्वस्ति
यः वश्ग्रनितथान्यस्वविहितप्रियश्चात्मनिच नवताम्मत्यहो ग्रामडपाक्षनयात्महनोयदनुशयं

वैतिकृतेनःकेचिच्छलवेगेन्नोपामं आरामंयस्याप्यंतिनतंपश्यंतिकेचन नतेविदाथयइमाजनानन्यप्रेक्षा
कमेतेवस्वनीहारणाप्रावृताराश्मिजल्पाचामुन्पउवयशामश्वारंतीत्यायाः अतयः अनुकाशांतोजग
दात्मनेस्थातिमपदिशतीत्याह तदनुपश्यामिति ॥२॥ तदनयथतदनुवर्तिनतेवापायिकमिदंकुलाये
कालीयतेहतिशरीरंआत्मसहवियुयवत आत्मावमहच्चज इतिहाधीनतयावर्ततेइत्यतथाविद्यस्व
विहितप्रियेआत्मनिचग्रथार्थचकारः एवंभूतेमेवरपिवतअहोकष्टनरमतिनमस्वादिनाभजेतिअमडु
पाक्षनयादेहाद्युपलालनेनआत्महनःप्रमादिनःजाः यदनुशयाः यस्यामसडुपाक्षनायोअवशयावश
नायघातेशरीरःक्षतःसंतः उभयमेमाोहमतिपरिवर्तेतेअताः श्रीरामकृष्णायनमः ॥ ॥

लोकतो वेदतश्रुतिशेषः अपि च कुत्र स्थिता वा पांशुकास्यान् भगवतो देहाद्युत्पत्तिहृतदोषप्रसंगा इति यतो विद्या
कामकर्मभिः समस्तजीवस्यापि श्रीभगवज्ज्ञानवलदानायावोधयंतः तदा वनि ष्ठ प्र यति स यस्त्वा य पुरु
षाय स्वास्माद् वा दत्तामपक तेन मम तथा घा: स्कन्द यः ननु कुत्र यथा स्मात्मनः प्रा तिरियमो स्मृत न क्रि
यते तत स्य स्मरन् वा ध्यातेनेन तत्पूजातेयतः तत्र यमादेव परा भक्तिर्येषां देवेन श्यामश्री तस्मात् तत्कथिता
त्यर्थः प्रकाशात्महात्मनः इत्याह घा: प्रकृतयः केनानन्तास्य श्रीभगवतः चरणभजनस्वरूपाय वदंती
त्याह स्व केन पुरेष्विति २० स्वकर्मणां जितगुण शुभाकनिनवर्तमानपुरुषं श्रीवित्तशक्तिभूतः सर्वं श
नायामयस्य प्रमाण्यान वा शाकतेन च ददाति यो सावत्र श्रेणः किंतद् वक्तात: नद्ध्यवदंतीत्यर्थः ननु कार्यकार

स्वके न पुरेक्षमी भुवि हितं तमेव तान् वस्तुकं ददाति विलक्षणा कि भूतो शक्तं इति ग्राति विवि
चाकच यानि तमावयनं भवति उपासते त्रिमभवं भविवि स्वामितः २१ ॥

एकैव तत्र स्व कुत पवं भवानेन तु त्रा कस्य वहिः ओं रसं स्वणां इति चाहः कार्यं यन्त्रेकाले स्वतन्त्रत दाव नाशु
न्यपुयानसत्वादित्यर्थः इत्येव त्यागतिं तु जीव स्वामिन वि विधि वाि णा ध्यावन य: अन्यथ रन्तुणाणे न इति
ज्ञानतः निगमान प निगमोऽनेक भाषामसमतान् उपयोगिना वचनेन तत्र उपवी ज मतानेन
वेकर्माणाणि विषयमित्यर्थः यत्र्यापि तानि कर्माणि मन्ति परं तत्र भानि तस्य वा तो हि सभव भव नि व
नेकं संसारनिवर्तकानि स्वस्तिना कृतानि चाया माः उपासते श्च चेनवदनतरीभिः भवतेभवेति मत्य लोके
इद मेवाचित निमित्तं दर्शयति २ त्वदं वा स्य तम सानन्तस्मा पया कृत वे धन न तद्द्वि भेवा मादि स्वपरा ने
दनिवर्तेय भक्तिरन्यसाधननिमित्तं वचनमनु वि नित्यमन्या नो भक्तिं गन्तुं करोति उपावामेति २२ एवं

नतमध्ये एकरसे त्वयि केवले मृषा मिथ्यारूपमेव विभातीति मिथ्यात्वं निश्चितं यत एवं अतो द्रविणजातिवि कल्पपथैः द्रविणजातीनां द्रव्यमात्राणां मृल्लोहकाञ्चनादीनामनुगतानां विकल्पा भेदाः घटकुण्डलादयः तेषां पन्थानो मार्गाः प्रकाराः तैरुपमीयते सदृशतया निरूप्यते यथा तत्र कार्यकारणानां मध्ये कार्यस्यान मृषात्वमाचारकारणस्य सत्यत्वं तथा प्रपञ्चाकाशादीनामसत्यत्वं ब्रह्मणः सत्यत्वं निरूप्यत इत्य र्थः तथा च श्रुतिः वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति यथा सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन विज्ञा तेन सर्वं मृण्मयं विज्ञातं स्यात् यथैकेन लोहमणिना सर्वं लोहमयं विज्ञातं स्यात् यथा एकेन नखनिकृ न्तनेन सर्वं कार्ष्णायसमित्यादि तस्मादसत्यत्वे प्रमाणाभावात् असत्त्वे प्रमाणस्य विद्यमानत्वाद्वितथ

नयदिदमग्र आस न भविष्यदतो निधनादनु मितमन्तरा त्वयि विभाति मृषैकरसे अत उपमीयते द्रविणजातिविकल्पपथैर्वितथमनोविलासमृतमित्यवयन्त्यबुधाः २५ ॥

मनोविलासमसत्यं सत्यमिति ये अवयन्ति जानन्ति ते अबुधा अज्ञा इत्यर्थः अत्रैवं प्रयोगः विवादाध्या सितं न सत् असत्तया स्वविषमानत्वात् विकारित्वात् दृश्यत्वाच्च शुक्तिरजतादिवत् आत्मवच्चेति मकुटकुण्ड लकङ्कणकिङ्किणी परिणतकनकवत् परार्थः महदहंकृति खं प्रमुखं वा तत्कान रहरयमथ परमार्थतः न नैव यदि प्रपञ्चो नाम नास्त्येव न चासत्तात्तेन चैतन्यस्य सम्बन्धो घटितः तर्हि कुतः संसारो जीवेन युक्तो य समसरतीति चेद्बहुप्रकाशमीश्वरमयतो नित्यमुक्तः किं विषयं चक्रमे कोऽपि इत्यपेक्षा जीवस्य रविशेषे शीतोष्णप्राणिसंयुजोऽसुखायोः समानेऽवदत्परिषस्वजाते एकतया संनिधापि ते तिसृभिस्त्र न्यामिचाकशीति अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णामित्याद्या वदन्ती त्वाह स यदजयेति २५ यास

आत्मरूपत्वमितिभावः तथात्मनि सुखात्मकेऽपि मनोरमतामिच्छतामसेवां जन्मनानुष्ठेयं भविष्यतीति द्वा
नीमात्माराम इत्युक्तः आत्मारामत्वमेवनिदिध्यासितव्यमित्याशयः एतेनैव निदिध्यासनेनात्मत्वेनोपदिष्टानी
त्याहनिर्मलमिति २३ यस्यास्मरणमात्रेण जन्मसंसारबन्धनात् यथाकथञ्चिन्नरः सद्यो ह्यदहनिद्रामा
त्मनः मनश्चोद्भिन्नानि इन्द्रियाणि निवृत्तानि मय्यर्पितानि धर्मेण्येतद्धयायायुञ्जतोऽपि स्वयोगा
युक्तः तेनयागामतमन्नु यो विच्छिद्यमानः पुमान् नन्दनादयो पितन्मम मायायुक्तः स्नेहयाप्रकामतः ग्रही
इदेहमहं प्रायः भजन्ते यः विपश्यन्नाधीयमानः यः क्लेशनरूपः ममाहं यः सम्यक्परिच्छिन्नापश्यत्।

विमुक्तसङ्गमनोत्तरेष्ठ यासयुञ्जीत स्वनयाद्यपास्तेनादरयापियशुः साधनानन्यस्वगृहेभ्
भोगमजहत्विचक्षणस्यैव यमपर्यन्तमः सममहं प्राप्तिर्भेजन्मथाः २४ नामाथेनमः ॥

न्वयस्त्रात्वाभिमानिन्यादेवता अपितेममापदर्शपाविघ्नयतयाऽद्रिश्रमोजन्मथाः अद्रिश्रमोजन्मस्वप्ना
यत्वाः अत्रयमावः यद्वत्स्वलक्षणवत्प्रमाणानुभावः यथामिताद्वेनाज्ञाथास्त्वमनड्पाहते यासुचयनो
समेयप्रजामः यासुहियः कामतः परिच्छिन्नं ध्यायति गच्छेयाः सर्वोऽपि तान्पात्रेभवद्भावयतीति
तैर्देवश्च एव पश्यत्नेमाधवनानीत्यर्थः स्थानीमहिप्रलयस्थानपोयतोवाहमनिर्भूतानिजाय
तेइत्याघास्तन्मूलं चानुमानप्रमाणमित्याहनयदिदमिति २५ यदिदमादिदर्शितत्रयेन्हेतुःपु
र्वेनस्त्रासप्रवेनासीत् सृष्टेर्महोमदस्रमासीत् आत्मावाइदमेवाग्र आसीदित्यादिश्रुतेः नचति
धनात्म्रत्यादनत्रनन्तरं भविष्यत्भविष्यतिनासदासीन्नोसदासीदित्यादिश्रुतेः अतः कारणात् अ

ननु अहो भगवन्नूह इह जगति ग्रहस्मां पूर्वं किं इदं तां ब्रह्म जन्मलयः सर्वो जीवो नापतिना शापनको नुपूर्मान्वेदज्ञाना
तिं स्वास्य पूर्वं सिद्धावन्ये स्वचावो चीनेन प्रमाणाबदन ज्ञानकारणाभावमाह यत उद्गादितियस्तत्तु नः स्व
पिब्रह्मा उदगात उत्तम नः यत्र स्त्राणामनन्तमेय यथा किंकापिदं विकादिदेव गणा उत्पन्नाः तेनो पवाची
नाः सर्वे यदा तु भवाम्सर्वमेवा तुक्रम उपसंहृत्य यथा तन्निहितदा ग्रन शायिनो ज्ञानसाधनं नास्ति यत्र
दान महत्साम्त्व आकाशादिनु चासतत्सूक्ष्म महदादिनु वोभयं सदसद्ग्रामाम स्वशरीरं न च कालजेवः न
त्रिसिन् भवाकालवे समायंवे मतिनेन तदानीं किमपि इन्द्रियप्राणाशोपि न चक्तापकशास्त्रमपि प्रयमति

वाऽहं न्वेद वनावरज्ञानमलयोग्रसंयत उदगाहस्यिर्यमन्देवगणा उभेये नहिं नमनवचास्त्र उम
पंन चाकालज्ञः किमपि नात्र शास्त्रमवक्रमणपायीतयदा २७

प्रायः स्वावकसहिगातानां देहस्त्वपरिक्रतां त्वयायाणां कालवशेनमलिनसत्त्वानां ध्यामहं ननु यद्यस्ते
नतावस्माभि नत्तानसामयो तथाचस्त्रुतिः ननविदाथयइमाजज्ञानान्यद्युष्माकमन्तरं बभूवेत्याद्याय
दाव प्रलयसमये तब हेतर मस्तितदपि मादनाभावान भगवत्ताने अतः स्वदेकशरणतया श्रवणकीर्त
नादिभिः भक्तिस्वसकोनि काहंत्वद्यादिसाङ्गः कृत्वम्रम महत्वनीनवंधीदयासि यो भक्तिमंतरो
दिश इत्तापिन ज्ञानं सकारम्यदितामोहिम्र मबाक्रत्वादित्याह जनिरिति २७ ॥ रामा०

मतज्जीवो यस्मात् अजया माया [illegible] अजामविद्यामनुशायीत आश्रित्य ततनोत्यगुणं स्वदेहेंद्रियादीन् ।
[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ २९ ॥ [illegible]

[illegible] ॥ २९ ॥ ॥

मनः मनोमात्रमिदं विलसितं त्रिगुणात्मकं प्रपंचजातमसदेव सदिव विभाति काष्ठमितिवत्प्रतिभाति
यीति त्वयि अधिष्ठाने मनतया तु इदं प्रतीयते इत्यर्थः । एकैव नामेदं कामायेदं किंतु आत्मनः जातं मनोजः पुरुषं
अभिविधावात्माः पुरुषमभिव्याप्नोति पुरुषरूपाणि इत्यत्र मनोभूतीतिः मनोमात्रविलसितं त्वथैः तथा
चश्रुतिः अमृतायि मनो सृजत मनः प्रजापतिमसृजत प्रजापतिः प्रजाः असृजत तद्वा इदं मनस्येवा
परमं प्रतिष्ठितं यदिदं किंचनेति नन्वात्मविदामपि विश्वमिदं वस्फुरति अतः कथं समस्तं मनोमात्रमित्याह

सदिव मनस्त्रिवृत्त्वयि विभाति असदा मनुजात्मनः दभिमृशंत्यशेषमिदं आत्मतयात्मविदः नहि वि
कृतिं त्यजंति कनकस्य तदात्मतया स्वकृतमनुप्रविष्टमिदमात्मतयावसितं २९ ॥

इदमिमृशंतीति आत्मविदस्त्वशेषमिदं भोक्तृभोग्यात्मकं विश्वमात्मनैयेवसदिति जानंति आत्मकार्यत्वा
त् न स्वरूपतः इत्यर्थः तथा हि यदुपादानकं यत्कार्यं भवति तत्तेनैव रूपेणा प्रतीयते चेति लोका चायोण दश
यति नहि विकृतिमिति कनकस्य विकृतिं कुंडलादिकं न कश्चिन्नो जुहान्त्यजंति अत्र हेतुः तदात्मतया कनक
रूपत्वेनेत्यर्थः अतः स्वकृतमिदं विश्वमनुप्रविष्टेन परमात्मतयैवावसितं निश्चितम् २९ ॥ रामा
॥ यनमः ॥ ॥

ग्रसतो जगतो जनिमत्यादि वैव शेषधिकारेणावदंति अपरे तत्र स्तनान्यपि ये चयातो जलादयः सप्रकविशा
तिप्रकारस्य दुःखनाम तिना शामोदावदंतिग्रनेयायिकाः जात्पियच मोक्षादयः आत्मनिभेदा भेदं ये च
मीमांसकाः विधाणकर्मफलताव्यवहारमनेस्त्यस्मरंति तेमव आकपिर्ष्वम्भे वायदि शातिनत्स्याहदेव सो
म्पदमगश्रसीत अस्त्याप्रोति अनीशाणाशाचंति मता मानोवि धाग्रामतत्त्वं तमानः स्वयंधीरः पंडितम्मन्या
माना: जहत्यन्यस्मान्नाप्रियि यातिमूढा अथ नेवतीयमानायथा अधाः एका मेवाद्वितीयं तत्त्व मेकदावे
वबहुधाहप्रणेतस्यलचहवदित्यादिश्रुतिविरोधातलिकेचवमतः प्रकृष्टेमन्यत्रिगुणमयत्वमेवमिहम

जनिमम्मततमतो क्षितिमनामानि ये च विधानान्तं मम त्वपदिप्रांतित अपियैः त्रिगुणायः पुमा
नितिभिदावदबोधकतानवियनतेनःपरअममेदवबोधरमे २८

गच्छेतेनतनदासीत्याह त्रिगुणमयः पुमानित्यानेनरहेनमायाभिदाउपनताममेतनुभिदादि मायस्मात
विषये अबोधकतानविषयता नविजभिता नहि किमप्यतान मलिनस्ततः प्रतिनैवत्याह तता
अबोधरसंता नच तेनेबाधानभवेतनसमवतीत्यर्थः मिथ्यातेश्वकंकपोतितमहावादाधिकारितस्याम
मेद मेतरमहि मेमतज्ञानवं सम्भूतं श्रीमन्माधवामनत्रिनयनश्रीशंकरस्वीहरे गो
विंदेतिमदास्तरणनरहेमताकन्दस्यामह नतु भ्रममगादि बोधघतेयदिचात्रि
गुणमयः प्रकोपतभवति नहीदं प्रपंचवातिप्रकृष्ट्टष्ट्या स्तीन
तस्यातकथतहितेयोः मतेनप्रतीतिरतत्याह म
हिमनकृति २९

श्री॰
भाग॰
३॰ टी॰
१३२

मेवानसच्चोनतर्हितकरणमंबुधान्तकेनत्रभोक्तेप्रसक्तेनानवहीनः नशाक्यमितिचेन्नहिंजीवानामपि
नत्वनमितिकनविशेषेणापुनः सचामेवकनमितिरस्मामाशुकोपरिहारान्तः अपाशिपादोजवनोग्रहीता
तापश्यत्यचक्षुः सश्रृणोत्यकर्णः सवेत्तिविश्वंनचतस्यवेत्तानमाहुरग्र्यंपुरुषंमहान्तमित्यादिश्रुतेः अतत्यः
सवैतीत्याहतसकारणइति ३० कारणमेवचपरहितपदं अखिलकारकशक्तिधरः अखिलानांप्राणिनांक
निकर्मकारकाणिइंद्रियाणितद्धारणशक्तेर्धारयतिप्रवर्तयतीतितथाउक्तः ब्रह्मादयः हेनवयाजमेदीयमे
नहिरण्यनः सिद्धितानपरकेरिदयापत्ता वस्त्वर्थः अतस्तवबलिमहहरतीतिपूजांकुर्वन्तीति अजयाप्र
विधयाअपहिताः नयाहतमाइत्यर्थः अनिमिषादेवाइन्द्रादयः नाभिवांतिलोकाश्रिताः समदेतिचमनुवे

नमःकारणाः सदाखिलकारकशक्तिधारस्तवबलिमहहरंतिसमदंत्यजयानिमिषाः वर्षभुजोखिल
क्षितिपतेरिवविश्वसृजोविदधतियत्रयेत्वधिकृताभवतश्चकिताः ३१ नष्टदात्तउग्रप्रकृतिगु
रुषयोरजयाक्षभयस्तुजाभवन्त्यसृजोजलबुद्बुदवत् नयितइमेततोविविधनामगुणैःपर
मेसरितइवार्णवेमधुनिलिल्युरशेषरसाः ३१ रामः

देतंहवाकवाखिलतेणवबलिमहरंतीत्यत्रदृष्टांतः वर्षभुजोखिलक्षितिपतेरिवेतियथाचक्षुर्भुजः अवांत
रमंडलपतयः अखिलक्षितिपतेःमहामंडलेश्वरस्य स्वप्रजादत्तबलिभुजोबलिमहरंतितद्वदितिकः
एवबलिवहंतितदाहविदधतियत्रयेत्वधिकृताभवतश्चकिताइतिवतोभीताः सन्तःयस्मिन्कर्मणिये
नियुक्तास्तत्कुर्वन्तीतितदाज्ञापालनमेवबलिः॰ श्रीकमलायनमः ॥ ॥ १३२

यस्मान्नतः सदाभातिजगदेतदसत्स्वतः सदाभासं जगत्यस्मिन्भगवंतं भजाम्यहं. ननु मतांतरानं [illegible]
नास्ति किंचन सूत्रोः [illegible] भातियद्व्याख्यानेन [illegible] इत्यादि [illegible] भगवतः [illegible]
नमस्करमेव [illegible] परियेचरतीति २४ [illegible] चरंति [illegible]
वहन स्मृतिय [illegible] नवा व थान मदा [illegible] नतया [illegible] निके ताः।
स्थाना नियम [illegible] भावः [illegible] इत्यर्थः [illegible]
निहते [illegible] शिरः [illegible] दयाति [illegible] विस्।
त्वा [illegible] निविविधुधान् विधु [illegible] चयमेव [illegible] कृतं नमोस्तु दाः

[illegible] परियेचरंति [illegible] निकेतन [illegible] पराक्रमे [illegible] परिचयात्मे
[illegible] विधुधान [illegible] विश्वरूपाः २५ [illegible]

[illegible] सदेवभावः [illegible] भवति [illegible] भगवत [illegible] तदा
[illegible] सर्वे [illegible]
[illegible] अभिप्रायः [illegible] आत्मान [illegible] प्रतिपादयति [illegible] ततः [illegible]
पराक्रमवजाने [illegible] भावना [illegible]
भवतीति [illegible] भगवत [illegible]
लोकाय [illegible]
वदेश [illegible] परमभक्ति [illegible]
निपवत [illegible] विना [illegible] भगवतः।

नत्वार्थापत्त्यया: तदं श्रावयजीवा जाता सं म तो भवंती तु न तैकात्यग्निवियात तदा जीव स्याप्येकतास्कम
कृतमकृतविप्रमा: अथवा नानाविभो: तर्हि तस्या मेवांश्चात श्वा समरान एवमास निमो दृश्यन्त
केवलेनवस्तुत एव नानात्मान: तत्र चैतेषां मध्ये को न देहव्यापि चैतन्यं न स्यात् देहपरिमाणो नैकम
ध्यम परिमाणानामवयवत्वेना नित्यत्वात् अत: सर्वगतो नित्यश्चेति केचन मन्यन्ते तत्र अनुताव इनोरा
षद्वृत्तय: अविद्या भेदेन तच्चेतिमेदनवाव इस्मत्न्यायनस्या सम्भवात् ईश्वरस्य तन्न केनाप्यन्न म मा रश
केन्युक्त अपि हृ चाल्पिका स वे श्रुति श्व किंच इस पन्न अत श्व मिश्रा न तामापि नु महत्त श्याहत इ त्याह अ
अपरिमिता इति २२ अपरिमिता: बहव: तनुभृतां नता: ध्रुवा नित्या: सर्वगताश्च तन्मतो जीवा

अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव नेतरथा अजनिचयन्म
यं तदविमुच्य नियन्तृभवेत् समम् अनुजानतां यदमतं मतदुष्टतया ३३॥

यदि स्यु: तर्हि तेषां समत्वात् न शास्यता न वदते इति विकाहे ध्रुव श्चिद्र नियम: नियमनं तथा न स्यात् इत रथा
अन्यथैतत् कदा यन्मयं उपाधितो यो हि कार्य अयं जीवात्यन्त निजातं तस्य विकारस्य नियन्तृ नियाम
कं भवेत् अविमच्या कारणं तथा अपरिच्छिन्नत्वं कितत् समसमं स्मृतं किंच यत् श्रेष्ठे तां यत वे इत्यत
इदं तदिति अत आह अनुजानतां यदमतं मिति जानीम इति वदतां यद मतं अविज्ञातं प्राय अविद्यया
तान् तथा च श्रुति: यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद स: अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानतामि
वचनेनैव प्रावाचमत्सस्त्रो भक्तेवत्यादिकंच मनस्यज्ञानस्य इष्टत्वादोषश्रवणात् तथा च श्रुति:
यदि मन्यसे सुवेदेति दहरमेवापि नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपं यदस्य त्वं यदस्य वेदेषु ... दिति तस्मान्तश

वहन्नमित्यर्थः तथा चक्षूंषि श्रीघास्माज्ञातः एवं तस्मा भीषास्मेतित्यर्थः भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पञ्च
मइति श्रोत्रादीन्द्रियाणि तथोद्देवः सर्वेषामसुसाक्षिभूत सर्वज्ञ सर्वशक्तित्वं च सर्वमेवान मामतम् नदेवं कारणं प्रव
नकमीश्वरं कारणत्वं तत्र जानग्रनमश्नुजनीत्युक्त नकेवलं यदेवकारणं तत्तेऽनन्तेना पितृत्यात् तत्रत्वादितिव
हतित्ययथाप्ये: ब्रह्मादिविश्व लिंगाय्यगुण्यान्तिपवर्मेवाम्मादात्मन: सर्वे प्राणा: सर्वे लोका: सर्वे देवा: सर्वा
निभूतानि सर्व एवात्मान: युच्चरन्ति इत्यादि श्रुतेश्च [illegible] स्थिरचरजातयश्चाँत ३। हविमक्तानित्यम्भक्त
यदित्व युग्मजयामायया विहविभुः श्लोको भवतीति नदा स्थिरचरजातय: स्थिरो युच्चरो युजातय:।
ज्ञात्वालिंगितादेहा: पश्यानजीवा: सु:भेदु:क्याभ्यतस्मात्ताज्ञात: परमस्मात्सगम्या हरेवर्तमानमेधन्य

स्थिरचरजातय: स्युरजयोत्थनिमित्तयुजो विहरउदीक्षया यदि परस्य विमुक्ततत: नहि परमस्य क
श्चिदपरो न परश्च भवेद्वियत इवापदस्य तव शून्यतुलां दधत: ३१

टी: कथं विहार उदीक्षया इ।
तालेशोऽनन्यमपि लीनानां कथं जन्मस्यात् तत्राह उदयनिमित्तयुज इति ईत्येवं ज्ञानानि अविभ्यता विर
निमित्तानि कर्माणि तत्र युक्तानि लिंगशरीराणि वातेयुज्यत इति तद्यानेन नु विनिमित्तान्यनेन हेतुक्रम
नमदीक्षयं च भवतेन तथापि च मायाभावात् विवश एव [illegible] देव्याद परमस्यातिनव एव मनुज्ञातनम।
स्यादु तस्य कारणात् कमूर्विषन्तु इव आकाशस्य [illegible] कश्चित्: स्वीय: पर: स्वकीय
स्त्वनभवति नमभवतीत्यर्थ: [illegible] विशेषन्यात्: मनु तस्य [illegible] प्रविभवति [illegible]
तोयमतस्य पुनर्विशेषनाशि [illegible] लादयत: स्वन्य [illegible] तस्य [illegible] विहानरिश्व
परमतिनयद्यते इति [illegible] नसर्वयोगाचार [illegible] नदीनामेव शान्ताभमायावाचितनक

विजितानि हृषीकाणि इंद्रियाणि वायुः प्राणश्च यैस्तैरपि अदांतमनस्तुरंगं अदांतेन मदमितं मनएव तुरंगः॥
इदं मनसा स्मात ये यतंते नियंतुं यतंति प्रयतंते अतिलोलं अतिचंचलं गुरोश्चरणं समवहाय त्यक्त्वा ते उपा
येषु त्वितरेषु निपुणास्तदुपायविदः अतः व्यसनशतान्विताः बहुव्यसनाकुलाः इह संसारसमुद्रे सीदंति
तिष्ठंति दुःखमेवानुभवंतीत्यर्थः हे अज अकृतकर्णधारा अस्वीकृतनाविकाः वणिजो यथा जलधौ दुःखं
च नृदेहं सारभूतं सुलभं सुदुर्लभं प्राप्य अकृतकर्णधारा यथा नरकलनन भवंतीति नरमान्नवाद्विनतरे

विजितहृषीकवायुभिरदांतमनस्तुरगं य इह यतंति यंतुमतिलोलमुपायविदः व्यसनशता-
न्विताः समवहाय गुरोश्चरणं वणिज इवाज संत्यकृतकर्णधरा जलधौ ३५ ॥ ॥

तस्मात् महाहेति प्राकृतैः संस्कृतैः सचैव गत्युपायादौः तथा देशभाषादिभिः शिष्यान्बोधयेत्सगुरुः
अतः गुरुणा प्रदर्शितमर्थं भजनानुसंधानं मतोहितं एवं मनो निश्चलं भवति नान्यथेति भावः यदा पुन
र्गुरौ भवत्पदे परं मनो मम गावलंबते तदा तिरस्कारविलसाधनश्रमः श्रेयसो व्यवभवतः कोपातः
परत्वलोकान् कर्मवादितान् वाक्लिष्टाविवेद मायात नामरूपकृतः नाकृतेन तथा यदा सर्वं प्रमुच्यते।
कामायस्पृहादि श्रिताः अथ मर्त्यमितमभवतो अबलस मस्युताः स्वाध्यावैराग्यसंगाविदयतीत्याह

अनयायुक्त्या चैवमेवाचार्य: यः सर्वं तत्सर्वं शक्तिर्नृसिंहः श्रीमेतं तं चेतसा वा बलं चे एवं तावत्स्वीय रमेश्वराज्ञा
र चक्रे भ्रमणामकेटुदानीतन्निहत्य यपरीतत्रभ्राणा निपतीत्यतोकान्यरीत्या सर्वाः प्रदिशादिशश्च उपस्थाय प्रथ
म जामृतस्य आत्मनात्मानमभिमर्वं विज्ञाउत्पाद्यभगवद्नृहीतिविदधीत्याहन्नृशाभेति ३३ नृषजीवे सुस्रीषुत
वमायुयाभ्रमस्यकलत्त्रणामवृत्पत्तिनात्मधियः भृपाम्ये अभवे भवनिवर्तके भावं अनुव्रतिदधति कुर्वंति अनु
प्रभवं अन्वन प्रभवायस्मिन्स्त्वभ्रमतनः किमेन माहकथमिति अनुवर्ततामनुवर्तमानानामात्मामेव प्राणाभजताम
वभयमसारमयकथंभवति न कथंचिदपीत्यर्थः ऊतायघस्मात्तन्नवस्नुकुटिः अभृगन्यः छिनेमिः निम्नोता
*जीवो जायते नैव दृष्टान्तचकर्माणि कुर्वंति अमतात्मनीयतेऽतिसे १ टीका १
न पुनर्वमायया भ्रमस्मीवृत्वात्यर्भ्रं प्रांतप्रियमपियाभवेदधतिभावमन्त प्रभवेकथमनुवर्तनाभ
वभयोनवयन्नकुटिः सृजतिमहानिनेमिस्तवमभवत्संगात्प्रभयो ३४

मयहृवावछेदाः पतितोमवर्षकालायमसंवत्सरात्मकसकालस्मसः अभवन्न प्राणोपुनर्भवानपरांगन्द्व
तायधात्येवम यजन्ममरणादिलक्षणां सृजतिकरोति अनएवं मम यमाकलय्यावितर्कं तत्त्विहतयेसर्वपि
यः नथिभावं दधातीति मे सारचक्रके वेदविदोणेषदीर्णानानाभवतापतस्म कथंचिदापत्रमिह पुण्ड्रं मम
रस्री नृहोन्नलोकमस्यभावति भावोमनोनियेमति भवति माणिगृहप्रमादादिति गच्छ पमरने विरधति
तदरामार्थे मगृहमृवाभिगच्छेन्मानस्मिन्नाणिः आत्रियंव्रतलिंगस्याचार्यवानुगृहाणेद
नैषातकेणामतिरापनयप्रातानैव मत्ज्ञानायप्रे
त्यायाः स्मृतयद्यात्मा ३५ रामायनमः

पुरुषा मारुह राव मध्यानदुपासित पुरुषाणां मारं विवेकस्थैर्य धैर्यं त्वमाशांतिप्रमुखं वहंतीति तथा ते च ने
श्रावणयाः गृहाः तान् न च ते गृहा गृहाः भवद्भक्तिमिन मुखापदेनाहदयं ति मक्तानः तथियाप्रात्मनि नि
त्यमेव इति मन्दापन्न यिप्रमनो द यतीतो पिगृहाश्रमक्तानभवति किं पुनर्वेधमत दूरयथः २० नवा
म्नायमक्रियार्थे मावनथैका मत रथाना मङ्गतानां क्रियायेन त्वमन्वयः ति तत्र तत्र ज्ञेमि निनावेद स्याकि
याम्नाभिधानानुपनिषदामपि नद व युक्तं यथा ते तत्र वार्तिककनाप्यनन्तकार्यकार्य प्रतिपादनेनापनिषदेनमा
कांतं वा त्याततमितिन पक्षमेवाद्वितीयब्रह्मविज्ञानमानंदं ब्रह्म चेदा श्रोत्र इति वेदद्विपरीतात्मप्रतिपादनात् नद्य
द्वितीयपरमानंदस्वरूपस्य कर्मागतया युज्यते अनुमतं चेत क्षांतिकमताः कथमर्थवेदवहि वितानमेस्कायतेनापति प

सततरदमुत्थितं सदिति चेन्ननु तर्कहतं व्यभिचरति क च मनधानत श्रीभयवुक्तं वा व हतं पविक
ल्पइषितोधपरंपरया भ्रमयति भारतीतउरुवृत्तिभिरुक्थजडान् ॥

रांगंचात्मवितानादन्यत्र तदवधार्यतामितितन्नैवोक्तत्वात् एतदर्थमेव मननाय मननयः पर्यंतं तीपुक्तं तत्र
तावद्वैतमसत्त्वमेव दुर्णवादेवतनमभवतीति प्रश्नातताभ्यां मननेनतत्त्वावधारणाप्रकारमाह सततरद
मिति २१ इदं विश्वं धर्मि सदिति साध्यो धर्मः सत उत्पन्नत्वात् हेतुः यद्यतः उत्पन्नं तत्तदात्मकमेव दृष्टं यथा
नेकाडयनं कुंडलादि तदात्मकमेव दृष्टं यथा कनकाद्युत्पन्नं कुंडलादि तदात्मकं तद्वदिति त्रयादिसमभेदः
साध्यत तदाश्रुपादानत्वनिर्देशानभेदप्रतीतिविरुद्धा हेतुरित्याह ननु तर्कहतमिति ननु नाभेदसाध्यो
मः किं तत्कुत्पन्नत्वेन कुंडलादिवद्व्यवहितं प्रतिषिध्यामः तत्राभेद एव स्यादिति चेत् दृष्टापशाकुत्वानैकांति
कत्वेन दूषयति व्यभिचरति क च पितृपुत्रादिषु मङ्करशंदभ्रमसारिषु च तत्रा दर्शनादितिभावः ॥

135

आत्मादेहः धामस्थानं गृहं गृहाः प्राणाः स्वजनादिभिः किमर्थं लक्ष्मीर्नरमाः सम्यगानि विद्यते यस्मिन् ता किमर्थं पि
परमानंदघनस्य स्वानंदस्यान्यानि भिन्नानि मा आत्मप्रजीवतीति भावः अयतः तामेव मानस्य पुंसः आत्मानिम
तिनयन मनस्यानात्वं भेदः किंकरपर्यायाः इति मन्मत्वा परमार्थं स्वमजानन्तो अत एव मिथुनतः सूर्या
गृहिणां मिथुनीभूय रतयमा या भावाय चरन्ता प्रवर्तमानानां कर्माणि घृणी अजाननः चरतः पुरुषा नेको
नश्रेयः मानयति आनंदयति नकारणोऽत्यन्तः उ रमम मारेक कथमनेन स्वविहृते मनन एवबन्धो हरिरात्मभग
स्वतपवगना मारणा लाभ कालिन्यमेता द्विगुणता हृयः अतः नञ जनमेवाचितमित्यथाः भजतो हिमवा

स्वजनसुतात्मदारधनुधामधरासुरथाः यत्त्वयि सति किं नृणां श्रयत आत्मनि सर्वरसे इति सदजानतो
मिथुनेतारता व्याचरतां सुखयति कोन्विह स्वविहते स्वनिरस्तभगे ३६ भुवि पुरुपुण्यतीर्थसदना
न्यृषयो विमदास्तुत भवत्पदाम्बुजहृदो घभिद् अङ्घ्रिजलाः दधति सकृन्मनस्त्वयि य आत्म
नि नित्यसुखे न पुनरुपासते पुरुषसारहरावसथान् ३७ ॥

स्माहात्परमानंद विज्ञनः आत्मेवकिमतः सतोत्र कृतार्थ सुतादिभिः एवं गुरूपदेशेन तत्वमवगम्यमानस्य
मपि विवेके न च भवंतानि ये गुणेदेवमहत्स्मान्यवसितिभिः मन्मवा बाला इव पञ्चतीर्थे सदनानि मनयः पवित्र
नीति मन्वानाभिमानादि रूपान्तरिताः प्राह....... ३८ तेऽकल्पलताणाः अत एवा विमदानि रहकारिणः यतो भवत्य
दाम्बुजहृदः भवतः पादाम्बुजं हृदिये यातेऽतः स्वयमेवा घभिदङ्घ्रिजलाये यातेन तापिनस्तस्य विधा अपिपु
रुणि तहृतितीर्थानि सदनानि देवांगणि तान्य वाया मेत सवितेश्रायत्तस्य अन्यथा सदलस्माभवति व्यत्ययवा पुरु
ष्यपिकं श्रीभगवद्वसनतलनानि पुण्यतीर्थानि चपुरुषः महात्रदस्यर्थः तेषां सदनान्यापमानयथा

पाठान्तर: निम्नमानसान्तं विपुलरस सूर्यः... पृ० ८६

श्री.
भा. गं.
द. टी.
उ. १३९

कर्मफलस्यानित्यत्वप्रतिपादनात् सत्यं न च तो न हि नित्यं च स्वर्गसुखं वक्ति तस्मादेव श्रुतियादित्तलात्ते हेतं सदेवा
त्मभूकत्वाहमस्मयंतीति हे भगवन् तेन च भाषंती वेदलक्षणा उरुघृतिभिः योगिभिस्तदागादित्रितिभिः उक्थजड
नकर्म श्रद्धाभराक्रांतमंद मतीन्भ्रमयति मोहयति श्रुत्यंधवः न हि वेदः कर्मफलस्यानित्यत्वं मोभ प्रतिकिं तल
तया याश्राशक्त्या मात्र विक्षेप कवाकाला न यन्य याथावाक्यं भेदश्रमगामिन् एव कर्म जिता लोकः क्षीयते इ
तिन्यायेपहितन्द्र कांतरविभाषाच्च गुणतः कर्मज उत्पादिद सम समात्र मित्युतेन्नवतमाडागतसादात्मन
आकाशः संभूत इत्यादीनामन्यपरत्वं दर्शितं भवति एवं ताव ड कर्म साधन करदेवन्य श्रीभवंतं भजंति तेभ्य
नतिरिक्तं न संसरंतीत्युक्तं इदानीं ये च हि संग परित्यज्य श्रीभगवन्मार्गं प्रवृत्ता स्तेपि कथंचिद तबोत्तासिन:

यदि न समुद्धरंति यतयो हृदि कामजटा दुरधिगमोऽसतां हृदि गतोऽस्मृतकंठमणिः असुतृपयो
गिनामुभयथाप्यसुखं भगवन्ननपगतांतकादनधिरूढपदाद्भवतः ३९

कामान्स्वमे चेतितेभ्यो भगवंतं न प्राप्नुवंति न चैहिकं सुखं लभंते केवलं कुयोनीरेव प्राप्नुवंतीति तान् शोचन्तु का
मान् कामयेत मन्यमानः स कर्मभिः जायते तत्र तत्रेत्यादि श्रुत्यर्थमाह यदि न समुद्धरंतीति ३८ उक्तमेव भ
वतः सतोपि भुवने समन्नेवहपं सहजः कुर्वन्कार्यमपीह कूटकनकेवदोपि नैव परं श्रद्धानत्वमसत्यरतप
रमानंद तां हतस्मदावदे सरामिदिरा तत्र हरेमाम्बुचमामानतं हे भगवन् ये यतयो हृदि स्थिताः का
मजटाः कामक्षुद्रजटाः मूलानि वासनाः यदि न समुद्धरंति नोत्पाटयंति तेषामसतां भवान् हृदि गतो
पि दुरधिगमो दुष्प्रापः कंठगतविस्मृतकंठमणिः तद्वत् स्वयमेकं वर्तमानोपि दुः रामा

नन्वडस्य त्वंनाम तदुपादानत्वं न तत्त्रिसि। ततो ज्ञानेन कौतिकत्वमिति गशंक्य ह घयतिकं च सुषेति गुरोपादान
मायिक मिति नाः गुरुसुन्नवक्तिन्नि ध्याम शब्दथा कुण्डलादिवाधप्रसङ्गात्. अतः पुनरयं नेकातिकत्वमेव भावः
नन्वात्मन कवल्गुणमात्र फलितं उपादानांकिनो व्यशुक्ते तथाभ्रं तमात्व स्वभाव फलानामिथ्यात्वमित्या।
शंक्य तात्त्व्यस त्राणीति इष यतिनन्त श्रोसृयपुशीति अयु मर्थः ग्रनुगितिविशा युक्तम्येव म उपादानत्वमेवं भ
न स्यान्वस्तमतपन्त अतः स इ पादानत्न ग्रसिद्धमिति नत्वं त्वमतन्त प्रपञ्च स्येतिनन्तु माभूदनेन हेतुनाप्रपञ्च
स्य स्वहमतेरणान्ना साधयामः तथाहि स्तद स्त्रयाक्रियाकारितान नयेदवं नतद् वंपय स्त्र प्राकिरजतामि
ति तत्राह वावहृत नयोविकल्पत्रक्षमं इंद्रिया वहारायोक्रिया र्थविकल्पाभ्रमः शक्तिइ ह्यूपवकुन्टकर्मी

सुचन्नमतदनुसमयमतनिशानामेवमेचित यन्मंत: सतियतायतोगार स्त्रहाक्तानान्न मानावहृत्य नि
तोत्संक्रत्यविपक्षजाद्विगति तल्स्युपणमाथाम्यतभ्रान्त: संस्त्रवम श्रतोमहोत माम मह्ददह
श्लो ३८

प्रमाणादिनापि किंचिद्व्यवहारदर्शनान्नैकत्वमतोऽन्यथाभ्रमः प्रसिद्धः अंतामनेकय्य प्रपंच
भ्रमः स्यान् सनेवानादि तेसिद्धः उक्त च भट्टैः अथ स्यात लघुसानमसक यमवक्त निद्रगामा गुणम
ताकम प्रमाणतवानवति तेन तहभ्रम परिपरा यति ग्रथ वा परायाग्रो विकल्पस्तात्वयः अयमावः सं
स्कारजन्यो भ्रमः स्मृत्युपमिह यपूर्व प्रतीति माश्रमपलन्तान नलन्तत प्रतीतौ सत्यां वस्तमतया भ्रवन
भ्रमस्यानिस्वादर्शनात् अतो नादिनान प्रवे पूर्वभ्रम सहस्मृ नानयानिरा श्रमपभनि सपतिश्रेयपरंपरान्या
यनैवनावहारः भत्पानीतम प्रयाजको हेतुरितिनन्तु अन्तयाह वैनात सेमस्य योजिनः हेतुतेभ वीत्र अ

श्री भाग

भवसि कथं श्रवणामृतः अनुयुगं प्रतियुगं या गीता परंपराउपशमं अनंतिः तया मत्संप्रदायानुसारेणोन्मा
र्थः एतदुक्तं भवति यनावतत्तत्त्वज्ञानिनः नैतोकमाधिकाराः कापिये वानवतीतकत्याश्रवणादिनिष्ठ
तयामव्यामृतं भवति दानाविधिनिषेधबाधाः इत्युक्तानयोगकर्मानामिदिं यलालनलालसानामभय
तोपमहत्वमिति श्रवणामृतत्वमपि यामापवर्गमृत इति यत्त महत्वाश्लत्वमगामः श्रवणावर्तिनभावमप्यापिवा
नहि भवामि यथा विधिपरिकाः तदेवगमनं वेत्तिमात्वादुःखेन चविधिविहिषाविनुक्तेन ननत अकथमव
मानजाक्ता इरवगमनस्याक्तवानि इत्यवमाशोकालत्पभेवानवगासमोहेस्मावाञ्जनसागानत्ता सविषा
यकेनेवासानमितिदर्शयन्नुपसंहरन्थ गादिवा यदवानुपपत्या यदतरापावायशयोवीइमयइतेभवद्धाम

द्युपतय एव ते न ययुरंतमनंततया त्वमपि यदंतरांडनिचया ननु सावरणाः खइव रजांसि वांति वयसा
सह यच्छ्रुतयस्त्वयि हि फलंत्यतन्निरसनेन भवन्निधनाः ४१ ॥

विश्वस्यैतावद्विस्फूर्तिप्रतिपादितमप्येकमिति महिमानमित्याहुः द्युपतय एवेति ४१ हे भगवन् ते अंतं द्यु
पतयः स्वर्गादिलोकपतयो ब्रह्मादयोपि न ययुः न प्रापुः नन्वनंतः यदंतवद्वस्तु तर्हि मयि न भवसि अपि त्वं
द्युपतयो न ययुरिति यतः यस्मात्त्वमपि आत्मनोंतं न याप्सीति कुतः नहि सर्वं ज्ञाता सर्वशक्तिस्तावान् अपि तस्य
नंततया ज्ञेयताभावेन नहि [illegible] विषाणज्ञानं सार्वज्ञस्य आविर्भावशक्तिविभवविहितिमनंतत्वमेवाह यदंतो
तिद्युपतयो वांतरामेयोननव्रह्मांडावरणाउत्तरोत्तरादशगुणास्सावरणायुक्ताः अंडनिचयाः ब्रह्मांडसमूहाः
वांति परिभ्रमंति वयसा कालचक्रेणावरवरजांसीव महकदेवनक्तपर्यायणाहि यस्मादेवमतः श्रुतयः त्वयि
फलंति तात्पर्यवृत्त्यापर्यवस्यंति न तु साक्षाद्वदंति अयमेतावानिति सगुणास्सगुणानेत्यादि निर्गुणास्याः

137

स्मृत: यत् गुणा मस्वभावानितद्दृदितिनकेवलमेनावत्तौ किन्तु अत्र पद्योगिनं इंद्रियतर्पणपराणांगच्छत्र
नामभयतापि श्रुत्वा विमिश्राम ग्रच ङ:गव मैवनतादतृ श्रुत्व पराणांनकाल श्रानिवृत्तान्तेया: लोकाशयनेय
गाजनांर लोकष्माने भागवमभवाप्राकण्भयाचइ इनावङ:गयावत: ईश्रम वङ्गव कथंमृगांन अनपि
मृढपदान् श्रनपि मृढ पर स्वच्छ पथमगामामानननेन वप्राप्तभावार् विद्यावृद्धिपयनन प्राप्नुनिजय
मीतिक्रमोनिवसनन्तह ङ्व पनमकणो नेरमचापि अमत्वोमित्यर्थ: दमनाभामधाम्बविनिजनं भाग्य
चिनानर श्रमहान मह्मनिषाविधिना घाग्रक्रमगाक्रून श्रमनाच्छिन्नमजमनजननाम माननाममदी

नरदेवगमीनेवेह्निभवङ्गस्य श्रुभाशुभयोर्गुणाविगुणान्वयांस्ताहिरहमृतोचयिरा: अन्वयुग
मन्वहमगुणगीतपरंपरया श्रवणभृतोनवतनतमथपदयोगमतिनेनु जे: ५१ .गम:

नानाशस्त्रविधानपरमानेदंश्रभोपाहिमां ननुयेननेकिमपिकनमक्लिश्रावहमेवमस्वापभोगं
व्रियन्ते भ्रत: किमिति व श्राशुणांतेउभयतापमवश्रपिमूयतेचण्डानितामृहिमाव्राहाणमनक
मेगानवर्यतेनाकनीयानिसर्गोरतत्राहतदेवगमीति अं हेमगणावङ्गीपथयुक्तनरदेवगमीनता
नदानभवङ्गस्य श्रुभाशुभयो: प्राजीवश्रुणाण्णपकर्मणाण फलभूतनगुणाविगुणान्वयानुमलड्:
मवधानं नवालिनान्नमयनेत्रेहितरानीचेदहम्मताहाभिमानिना प्रवर्तितनिवर्तिका: गिर: विधिनि
षेधलक्षणा: नवेत्तिविगतदेहाभिमाननयाकार्यस्यामावान्नानियुज्यतेइत्यर्थ: अत्र चेतन्यत:
कारणमनजेस्त्वहअन्वहंदिनेश्रवणभृत: श्रवणेनचेतसिभृतत्वतेतधामपदयोगतिः अपवर्गोइ

श्री॰
भाग॰
द॰ उ॰
टी॰
१३८

138

यः सर्वविस्मृतोऽत्र दत्तकः एवमिदं ... पृथा थेमिद ... निधनं आदि ...
यालोचक इत्यर्थः अन्न निमित्तमकं एव मालोच्या ... निधने आदि जन्म ... पालनं निधनं ...
एते पुकर्मे ... अन्ने नोपादान ... ननु प्रकृति पुरुषयोः उपादानत्वं निमित्तत्वे प्रसिद्धे ...
... जीवस्य ... नियन्तृत्व ...
दर्थमिदं ... कार्यं ब्रह्ममिति ... जीवः ... प्रविष्टः ...
यन्नानि चक्रुः ... तस्याभावादेव ... उपासकस्य कैवल्यरूपाभवतीत्याह ... इति।

इत्येन हरिणिं ... प्रकृतत्वया ... निर्दिष्टो ... ४८ ... कं आदिमध्यनिधने ... जीवं ... तवैव ... चक्रे ... ये ...
... भावं कृत्वा ... कैवल्यं निरस्तयोनिमभयं ध्यायेदजस्रं हरिं ॥
सर्वश्रुतिशिरोरत्ननीराजितपदाम्बुजं भोगयोगप्रदं वन्दे माधवं कर्मनम्रयोः ५० ॥

ये सं पथ प्राप्य अनशायी ... दंडवत् प्रणामैः ... जीवः ... मायां कार्यकारणाल्ला-
दीनामविद्यां ... जीवतः ... कृत्वा ...
वः यथा ... शरीरवत् ... कि ... स्त्री ... भज ... ध्यायतः ... आ-
हे अभयं ... यस्मात् भयनिवर्तकमित्यर्थः कुतः ... कैवल्यनिरस्तयोनि कैवल्येनात्र ... व्या-
नेन निरस्ता ... योनिः ... कारणं मायायेन तम्   ८९

१३८

तात्पर्यमिति तत्र विधिमात्रं वेदे भेदं द्वै नियमः पदार्थमेव वाक्यार्थमिति निषेधः स्मृतिना यो नियम
इत्याह श्रुतिश्चिरमनेनेति अन्यदेव तद्विदितादथो अविदितात् अन्यत्र धर्मात् अन्यत्राधर्मात् अन्यत्रास्मात्
कृताकृतात् अन्यत्र भूताच्च भव्याच्च इत्यादिप्रकारेणानन्ततया यातिम मीत्याद्यर्थः पर्यवस्यति न च वाच्यो निषेधः स्व
यमेव ज्ञाप्यते इति अभावं प्रत्यक्षेणैव भवति तेषां निःसन्तमसं मानिर्यामाना तथा निषेधः स्वरूपं निषेधः स्वभवति
अतो विधिभूतत्वात् फलिनीत्यर्थः ५१ तृप्यतयो विदुरात्मन ततो न च भवान्तिरः श्रुतिमत्तयः तत्वयिफलिति

श्रीभगवानुवाच इत्येतद्ब्रह्मणः पुत्रा आश्रुत्यात्मानुशासनं सनन्दनमथानर्चुः सिद्धा ज्ञात्वात्म
नोगतिं ४३ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः समुद्धृतः पूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्मभिः
त्वं चैतद्ब्रह्मदायाद श्रद्धयात्मानुशासनं धारयंश्चर गां कामं कामानां भर्जनं नृणाम् ४४ श्रीशुक उवा
च एवं स ऋषिणादिष्टं गृहीत्वा श्रद्धयात्मवान् पूर्णः श्रुतधरो राजन्नाह वीरव्रतो मुनिः ४५
नारद उवाच नमस्तस्मै भगवते कृष्णायामलकीर्तये यो धत्ते सर्वभूतानामभवायोशतीः कलाः ४६
श्रीशुक उवाच इत्याद्यमृषिमानम्य तच्छिष्यांश्च महात्मनः ततोऽगादाश्रमं साक्षात्पितुर्द्वैपायन
स्य मे ४७ सभाजितो भगवता कृतासनपरिग्रहः तस्मै तद्वर्णयामास नारायणमुखाच्छ्रुतं ४८

कृतो मम इत्युपेनाजयजयेति भजेत न तादृशमस्मदाद्यभिव्यञ्जयन् प्राप्नोति सर्वतः इति तथा ब्रह्मपुत्रेति वा
पूर्णाः कृतकृत्याः श्रुतधरः श्रुतमर्थं मनसि धारयतीति तथा वीरव्रतो नैष्ठिकः ४५ नमस्तस्मै इति श्रीकृष्णाव
तत्वात् श्रीनारायणं नमति इत्यत्र च अन्यत्रापि कलाः पुंसः इति भगवानस्त्रयमिति ४७ साक्षात्पितुरिति
यो निर्विशेषानां विना जनक स्यापि मम यथा नामस्कथयितिरोभितः पितिनमयाप्यस्य नैष्ठिकत्वेन उत्पन्नः शुक

श्री॰ भाग॰ द॰ टी॰ १३

यस्याहमनुगृह्णामीत्ययमर्थः यो विषयान्परिजिहीर्षुरपि कथंचिद्विक्षिप्यमाणेषु सज्जते हि प्रतिबन्धस्य विष
यापहारेणैवानुग्रहः इति तस्याश्च तत्रैव वादीनामेव स्वयं विरोधात् अथवा प्रथमं विभूतीः कामनानुरूपाः
न्नाशेन विषयभोगाभावमात्रेण तस्य निर्वेदमनया अग्रहारि खलु मिथः परमानुग्रहं करोमीति ६ भगवतो वचनमथो

निवृत्तेष्वश्वमेधेषु राजा युष्मत्पितामहः। शृण्वन्भगवतो धर्माननुपृच्छदिदमच्युतं ६ स आह भ-
गवांस्तस्मै प्रीतः शुश्रूषवे प्रभुः। नृणां निःश्रेयसार्थाय योऽवतीर्णो यदोः कुले ७ श्रीभगवानुवाच
यस्याहमनुगृह्णामि हरिष्ये तद्धनं शनैः। ततोऽधनं त्यजन्त्यस्य स्वजना दुःखदुःखितं ८ स यदा वि-
तथोद्योगो निर्विण्णः स्याद्धनेहया। मत्परैः कृतमैत्रस्य करिष्ये मदनुग्रहं ९ तद्ब्रह्म परमं सूक्ष्मं
चिन्मात्रं सदनंतकं। अतो मां सुदुराराध्यं हित्वान्यान्भजते जनः १० ततस्त आशुतोषेभ्यो लब्धराज्य-
श्रियोद्धताः। मत्ताः प्रमत्ता वरदान्विस्मयन्त्यवजानते ११ श्रीशुक उवाच। शापप्रसादयोरीशा ब्रह्मवि-
ष्णुशिवादयः। सद्यः शापप्रसादोऽङ्ग शिवो ब्रह्मा न चाच्युतः १२ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं।
वृकासुराय गिरिशो वरं दत्वाप संकटं १३ वृको नामासुरः पुत्रः शकुनेः पथि नारदं। दृष्ट्वाशुतोषं पप्र-
च्छ देवेषु त्रिषु दुर्मतिः १४ स आह देवं गिरिशमुपधावाशु सिद्ध्यसि। योऽल्पाभ्यां गुणदोषाभ्यामाशु
तुष्यति कुप्यति १५ दशास्यबाणयोस्तुष्टः स्तुवतोर्वंदिनोरिव [illegible] ऐश्वर्यमतु-

वेशितानि येषां कामः कामाय कल्प्यते इति दुःखदुःखितमिव प्रतीयमानमित्यर्थः ८ स पुनर्वै धनागमे हेतौ ध
नेहया प्रवृत्तोऽपि मदनुग्रहेणैव दा विफलोद्योगः निर्विण्णः स्यात्तदा मत्स्वनुग्रहमिति समासाधारणमनुग्रहमि
ति तमेवाह तद्ब्रह्मेति ९ ततः पश्चादपि मां समाराधयन् सुधोऽलक्ष्योऽजन इत्यर्थः १० पत्तदेवेति हासेन स्वयं

139

इति श्रीभावार्थे दशमस्कंधे सप्ताशीतितमः ८७ अष्टाशीतितमे विष्णुभक्ताः कैवल्यभाजः ततो [illegible] भक्तास्तु विभूतिमात्रभाजः [illegible] श्रीहरेर्भजनात् [illegible] आह [illegible] श्रीहरिर्निर्गुणः [illegible] देवासुरेति [illegible] शिवं [illegible] लक्ष्म्याः पतिं [illegible] हरिम् १ [illegible] विरुद्धशीलयोः [illegible] अहङ्कारः ३ विकाराः मन इन्द्रियभूतगुणाः षोडश [illegible] विभूतीनां [illegible] उपधावन् [illegible] ४ उपद्रष्टा [illegible] प्रकृतेः पर इति [illegible] गुणा [illegible]

इति श्रीभागवते दशमस्कंधे सप्ताशीतितमः ८७ राजोवाच देवासुरमनुष्येषु ये भजन्त्यशिवं शिवम्। प्रायस्ते धनिनो भोजा न लक्ष्म्याः पतिं हरिम्॥ १ एतद्वेदितुमिच्छामः सन्देहोऽत्र महान्हि नः। विरुद्धशीलयोः प्रभ्वोर्विरुद्धा भजतां गतिः॥ २ श्रीशुक उवाच शिवः शक्तियुतः शश्वत्त्रिलिङ्गो गुणसंवृतः। वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा॥ ३ ततो विकारा अभवन्षोडशामीषु कञ्चन। उपधावन्विभूतीनां सर्वासामश्नुते गतिम्॥ ४ हरिर्हि निर्गुणः साक्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः। स सर्वदृगुपद्रष्टा तं भजन्निर्गुणो भवेत्॥

[illegible] गुणाः [illegible] स्वभावतः [illegible] गुणत्रय [illegible] [illegible] निर्गुणः [illegible]

श्री॰ भाग॰ द॰ उ॰ टी॰ १४॰

140

वाक्यं निश्चितं किं किमर्थमागतोसि सर्व पुरुषार्थहेतुः आत्मायमिति २९ प्रायशः पुंभिः धृतैर्भगवान्

मेखलाजिन दण्डाक्षैस्तेजसाग्निरिवज्वलन् अभिवादयामास च तं कुशपाणिर्विनीतवत् २८ श्रीभगवानुवाच शकुनेय भवान्व्यक्तं श्रान्तः किं दूरमागतः क्षणं विश्रम्यतां पुंस आत्मायं सर्वकामधुक् २९ यदि नः श्रवणायालं युष्मद्व्यवसितं विभो भण्यतां प्रायशः पुंभिर्धृतैः स्वार्थान्समीहते ३० श्रीशुक उवाच एवं भगवता पृष्टो वचसामृतवर्षिणा गतक्लमोऽब्रवीत्तस्मै यथापूर्वमनुष्ठितं ३१ श्रीभगवानुवाच एवं चेत्तर्हि तद्वाक्यं न वयं श्रद्दधीमहि यो दक्षशापात्पैशाच्यं प्राप्तः प्रेतपिशाचराट् ३२ यदि वस्तत्र विश्रम्भो दानवेन्द्र जगद्गुरौ तर्ह्यङ्गाशु स्वशिरसि हस्तं न्यस्य प्रतीयतां ३३ यद्यसत्यं वचः शम्भोः कथंचिद्दानवर्षभ तदैनं जह्यसद्वाचं न यद्वक्तानृतं पुनः ३४ इत्थं भगवतश्चित्रैर्वचोभिः स सुपेशलैः भिन्नधीर्विस्मृतः शीर्ष्णि स्वहस्तं कुमतिर्न्यधात् ३५ अथापतद्भिन्नशिरा वज्राहत इव क्षणात् जयशब्दो नमःशब्दः साधुशब्दोऽभवद्दिवि ३६ मुमुचुः पुष्पवर्षाणि हते पापे वृकासुरे देवर्षिपितृगन्धर्वा मोचितः संकटाच्छिवः ३७ मुक्तं गिरिशमभ्याह भगवान्पुरुषोत्तमः अहो देव महादेव पापोयं स्वेन पाप्मना ३८ हतः को नु महत्स्वीश जन्तुर्वै कृतकिल्बिषः क्षेमी स्यात्किमु विश्वेशे कृतागस्को जगद्गुरौ ३९

स्वार्थान्समीहते साधयितुमिच्छति ३० यद्यथावच्छम्भोर्वदिष्यति ३४ चित्रैर्भ्रामकैः सुपेशलैः अनिर्दिष्टैः भिन्नधीर्भ्रान्तमतिः विस्मृत... ३५

मणौ ३ १५ तथा वक्तुं आत्मनो [illegible] निजकृतेति १७ [illegible] १८ [illegible] वदे
दीप्यमानः [illegible] यथा [illegible] १९ [illegible]
[illegible] यच्च १९ [illegible] इति २०

इत्यादि [illegible] १७ [illegible]
[illegible] १८ [illegible]
[illegible]
[illegible] १९ [illegible] २० [illegible]
[illegible] यथा २० [illegible]
[illegible] २१ [illegible] भगवान् [illegible]
[illegible]
[illegible] २३ [illegible]
[illegible] २४ [illegible] २४ [illegible]
[illegible] २५ [illegible] नारायणः [illegible]

[illegible] २२ [illegible] अनुगतः [illegible] २४ [illegible]
[illegible] २५ [illegible] दुःखहर्ता [illegible]
[illegible] २० ॥ रामायनमः ॥ ॥

[illegible]

[illegible]

तस्यमंद यातांभी यत्वाचातोपित: नृस्मीन्मूर्वति पापः १४ विस्मिता घणाभातिरेके परिनिर्विका रातेनमयोमेत्र
इयुः समहत मनिष्मितवाः १६ यतो यस्मिन्नैवराग्य वक्तव्यं ईश्रमितिपादेन तज्ज्ञाते विश्रमवद्दुत्थापि सूयाम्यते
मंस्त्रवतोपिमामानेकाणामेनामायवेराग्यनतो विषयाणामध्यल्लचगादित्वाति केवल्यपितितिहतसनया
हेतावापमनामिरानुप्राचित्स्येनवावाप्रोइयेर वोविषयमेविनिनतोपति मायादामोनिवतत्थेयथाफुः वेराग्या

यथाहं भगवंस्त्वन्त आत्मन्येवो नमाजनं वगमन्तुमिमेभतिमभवन्याहतोहमः १३ श्रुकउवाच एवं
वाणीवकुंठस्मृगुणमंद्यापिरा विहतः तोपितः स्मीभक्तोकवास्कलावन १४ पुनः सुमनमार
सुख्यमनोनाब्रह्मवादिना स्वानुभूतमशेषाणां जन्मगुह्यं स्वनोयनं १५ तन्निशम्याथ मनेयाविरि
म्मिताः किंत्रसयाशा भूयासंश्रद्धविलयनः शातियेनोभयं १६ धर्मः साक्षाद्यतो ज्ञानं वैराग्यं च तदन्वि
तं ऐश्वर्यं चाष्टधायस्माद्यशः चात्ममलापहं १७ मनीनान्युसमदुजनां शान्तानां समचेतसां श्रुतिं
चनानां माधुकामयमाफ़ः परमांगतिं १८ सुकयस्यप्रियामूर्तिर्ब्राह्मणास्त्विष्टदेवता: भजंतिनाप्रि
षः यान्तु यदानिष्कामबुद्धयः १९ त्रिविधाकृतयस्तस्य राक्षसा असुराः सुराः गुणिन्यामायया सृष्टाः
सत्वं तत्तीर्थसाधनः २० श्रुकउवाच एवं सारस्वता विप्रा नृणां संशयनुत्तये पुरुषस्यपदांभोजसेवया तद्
गतिं गताः २१ सूतउवाच इत्येतन्मुनितनयास्यपद्मगंधपीयूषं भवभयभित्परस्य पुंसः सुश्लोक

माद्यंतमानमेतंक विशिष्टागमो व्यतिरेकमेव: एकेंद्रियाणं महेश्वरमेतंत्रमाणभावत्वसंकीर्तनाल्लि
तियस्मभगवतएवयद्यपि विधामातृनयः तत्रतामहसत्वमेवतीर्थसाधनपुरुषार्थमेव: २ः सारस्वतानां श्री
नाविप्राः श्रीमद्भरि सेवयामुक्ति प्राप्नुरिति २१ व्यासतनयस्यश्रीशुकस्यमुखपद्माद्विर्गतगंधयुक्तंपीयूषत
त्व श्रीहरेः प्रशालयशायः संसारसेवतमसक्तोभवतीतिसर्वोक्तलदतामभगवान्कृत्सयवेत्तिदर्शीयित

श्रवणकेन पाकशक्त्युदन्वतः वाङ्मनसागोचरस्यापि समुद्रस्य गिरित्रमोक्षं शिवमोचनम् पंचरित्रैः स्मृतिभिस्तथा
र्यचरित्रैः ४० इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे अष्टाशीतितमः ८८ नवाशीतितमे स्वकामहानिनिमित्तं परीक्ष्य

य एवमव्याकृतशक्त्युदन्वतः परस्य साक्षात्परमात्मनो हरेः गिरित्रमोक्षं कथयेच्छृणोति वा विमुच्य
ते संसृतिभिस्तथारिभिः ४० इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे अष्टाशीतितमः ८८ श्रीशुक उवाच सरस्वत्यास्तटे
राजन्नृषयः सत्रमासत वितर्कः समभूत्तेषां त्रिष्वधीशेषु को महान् १ तस्य जिज्ञासया ते वै भृगुं ब्रह्म
सुतं नृप तज्ज्ञप्त्यै प्रेषयामासुः सोऽभ्यगाद्ब्रह्मणः सभाम् २ न तस्मै प्रह्वणं स्तोत्रं चक्रे सत्त्वपरीक्षया
तस्मै चुक्रोध भगवान्प्रज्वलन्स्वेन तेजसा ३ स आत्मन्युत्थितं मन्युमात्मजायात्मना प्रभुः अशी
शमद्यथा वह्निं स्वयोन्या वारिणात्मभूः ४ ततः कैलासमगमत्स तं देवो महेश्वरः परिरब्धुं
समारेभे उत्थाय भ्रातरं मुदा ५ नैच्छत्त्वमस्युत्पथग इति देवश्चुकोप ह शूलमुद्यम्य तं
हन्तुमारेभे तिग्मलोचनः ६ पतित्वा पादयोर्देवी सान्त्वयामास तं गिरा अथो जगाम वैकुण्ठं य
त्र देवो जनार्दनः ७ शयानं श्रिय उत्सङ्गे पदा वक्षस्यताडयत् तत उत्थाय भगवान्सह लक्ष्म्या
सतां गतिः ८ स्वतल्पादवरुह्याथ ननाम शिरसा मुनिम् आह ते स्वागतं ब्रह्मन्निषीदात्रासने क्षणम्
९ अजानतामागतान्वः क्षन्तुमर्हथ नः प्रभो अतीव कोमलौ तात चरणौ ते महामुने
वज्रकर्कशमद्वक्षःस्पर्शेन परिपीडितौ ११ इत्युक्त्वा विप्रचरणौ मर्दयन्स्वेन पाणिना ११ श्री

विलोकनं कर्तुं भृगुर्विप्रेण गुणपरीक्षणं कृतम् । इतिहासमाह सरस्वत्या इति लोकानां श्रेयसे वा पातैरपि
स्वाकिञ्चन्यानेन स्वकार्याद्यर्थं तेन यथा कश्चित्तपस्यतीति तथा स्वकार्यार्थं तपस्तेषामनिमित्तेन क्रोधं

एवंप्रौढिवादैर्विस्रंभितोविश्वासंप्रापितः निशामयन् स्मरन् ३७ आत्मनोपस्पृश्य शुच्यंभो महेश्व
रंमहादेवंनमस्कृत्य ३९ न्यरुणत् आवृतवान् नानास्त्रयोजितैः तिर्यगूर्ध्वमिति ४० अदर्शनमापेदे देहाभिनाविहाय

एवंविस्रंभितोविप्रःफल्गुनेनपरंतप जगामस्वगृहंप्रीतःपार्थवीर्यंनिशामयन् ३७ प्रसूतिकालआ
सन्नेभार्यायाद्विजसत्तमः पाहिपाहिप्रजामृत्योरित्याहार्जुनमातुरः ३८ सउपस्पृश्यशुच्यंभो
नमस्कृत्यमहेश्वरम् दिव्यान्यस्त्राणिसंस्मृत्यसज्यंगांडीवमाददे ३९ न्यरुणत्सूतिकागारंशरैर्ना
नास्त्रयोजितैः तिर्यगूर्ध्वमधःपार्थश्चकारशरपंजरं ४० ततःकुमारःसंजातोविप्रपत्न्यारुदन्मु
हुः सद्योदर्शनमापेदेसशरीरोविहायसा ४१ तदाहविप्रोविजयंविनिंदन्कृष्णसन्निधौ मौढ्यं
पश्यतमेयोहंश्रद्दधेक्लीबकत्थनं ४२ नप्रद्युम्नोनानिरुद्धोनरामोनचकेशवः यस्यशेकुःप
रित्रातुंकोन्यस्तदवितेश्वरः ४३ धिगर्जुनंमृषावादंधिगात्मश्लाघिनोधनुः दैवोपसृष्टंयो
मौढ्यादानिनीषतिदुर्मतिः ४४ एवंशपतिविप्रर्षौविद्यामास्थायफाल्गुनः ययौसंयमनी
माशुयत्रास्तेभगवान्यमः ४५ विप्रापत्यमचक्षाणस्ततऐंद्रीमगात्पुरीं आग्नेयींनैरृतींसौम्यां
वायव्यांवारुणीमथ ४६ रसातलंनाकपृष्ठंधिष्ण्यान्यन्यान्युदायुधः ततोलब्धद्विजसुतोह्यनि
स्तीर्णप्रतिश्रुतः ४७ अग्निंविविक्षुःकृष्णेनप्रत्युक्तःप्रतिषेधता ४१ दर्शयेद्विजसूनूंस्तेमावज्ञात्मा
नमात्मना येतेनःकीर्तिंविमलांख्यापयिष्यंतिमानवाः ४८ इतिसंभाष्यभगवानर्जुनेनसहेश्वरः
दिव्यंस्वरथमास्थायप्रतीचींदिशमाविशत् ४९ ॥

इत्यर्थः ४६ प्रत्युक्तोवारितः उपपत्तिभिः चाटूक्तिभिः प्रतिषेधंकुर्वता ४१ मावज्ञ मावजानीहि येनिंदे
तितएवमनुष्याःनःकीर्तिंख्यापयिष्यंतियावान्तरेणज्ञदोषंभंगभयात्ख्यापयंतीतिमनुष्याख्यापयिष्यंतीति ४८

142

अन्तर्हितस्य रूपस्यैकांशांशा वा बालकस्येति [illegible] क्षितिरोषः तेन जडीदिक्षा [illegible] किं तेऽतिवार्यं [illegible] कोऽप्यर्थः
२८ इह [illegible] किंचित्किंचिदिति किं सर्वथैव [illegible] यतः [illegible] ब्राह्मणा [illegible]
तत्काले [illegible] ब्राह्मणा भवन्ति [illegible] इति भावः तेन धनदारात्मजाः पृक्ता इति

[illegible] एकदा द्वारवत्यां तु द्विजपत्न्याः कुमारकः जातमात्रं भुवं स्पृष्ट्वा ममार किल भारत २३
विप्रो गृहीत्वा मृतकं राजद्वार्युपधाय सः इदं प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानसः २४ ब्रह्मद्विषः
शठधियो लुब्धस्य विषयात्मनः क्षत्रबन्धोः कर्मदोषात्पञ्चत्वं मे गतोऽर्भकः २५ हिंसाविहारान्नृप
तीन्दुःशीलमजितेन्द्रियं प्रजा भजन्त्यः सीदन्ति दरिद्रा नित्यदुःखिताः २६ एवं द्वितीयं विप्रर्षिस्तृ
तीयं त्वेवमेव च विसृज्य स नृपद्वारि तां गाथां समगायत २७ तामर्जुन उपश्रुत्य कर्हिचि
त्केशवान्तिके परेते नवमे बाले ब्राह्मणं समभाषत २८ किंस्विद्ब्रह्मंस्त्वन्निवासे इह नास्य
धनुर्धरः राजन्यबन्धुरेते वै ब्राह्मणाः सत्र आसते ३० धनदारात्मजापृक्ता यत्र शोचन्ति ब्राह्मणाः
ते वै राजन्यवेषेण नटा जीवन्त्यसुम्भराः ३१ अहं प्रजां वां भगवन् रक्षिष्ये दीनयोरिह अनिस्तीर्ण
प्रतिज्ञोऽग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मषः ३२ ब्राह्मण उवाच संकर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नो धन्विनां वरः अनि
रुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातुं शक्नुवन्ति यत् ३३ तत्कथं नु भवान्कर्म दुष्करं जगदीश्वरैः चिकीर्षसि त्वं
बालिश्यात्तन्न श्रद्दध्महे वयं ३४ अर्जुन उवाच नाहं संकर्षणो ब्रह्मन्न कृष्णः कार्ष्णिरेव च अहं वा

३० धनादिभिः पृक्ता वियुक्ता इति [illegible] यत्र येषु जीवत्सु [illegible] जीविकां [illegible] यन्ति ३१ [illegible]
[illegible] वह्निं प्रवेशनं [illegible] ब्राह्मणानामिति [illegible] अत्र [illegible] तन्न [illegible]

कीर्त्यजयाकीर्तिमहिनयाऽजयाच्युविलहिभिःश्रणिमादिविभूतिभिः मीहिमुसमिः ५५ मेकलावतीलोविनिमं
बोधनंशीत्रमेश्रेनेग्रतिकंसकापोऽत्रआगाव्ह्यं ५९ इदंतभागतगुडामूवमेवकृतमपिश्रेप्याकथनअश्रो

स्तनंदनंदप्रभृत्वैःखपार्षदैः मत्स्यादिभिर्मूर्तिभेदैर्निजायुधैः पुत्राश्रियाकीर्त्यजयाविलहिभिर्निषे
व्यमानेपरमेष्ठिनापति ५५ ववंदआत्मानमनंतमच्युतो जिसस्मृतदनजालसाध्वसः नावहं
ममापकेहिनाप्रभवेदजलोसम्मितमूतयोगिरा ६ नीरपायीश्रीनारायणोऽवाच द्विजा
ममजामेगुरवोदिहन्तामयापनीनामवेधमेगमय कलावतीतोववलेभेरामानहतेहृदं
यःस्मयतमतिमे ६१ सूर्णोकमावपिगुवानरनारायणोवधी धर्ममाचरतोस्थितेऽस्मभोलोकि
कसंग्रहा ६२ इत्यादिश्रीभगवतोलोकस्योपदेशिना उदत्यानमस्यमानमादायहिजदोको
ने ६३ न्यवर्ततास्वकंधामसप्रहृष्टोयथागते विप्रायदत्वप्रनान्यथावृंयथाब्रयः ६४
निशाम्यवैस्वलवुधामपार्थःपरमविस्मितः योकिंचिदातहंपुसामेनेकृत्स्नानकपितं ६५
इतीहशास्त्रानोकालिवीर्यानीहप्रदर्शयन् बुभुजेविषयान्ग्राम्यानीजेचात्मोजितैर्वैः
६६ प्रववर्षाखिलान्कामान्प्रजासुब्राह्मणादिषु यथाकालंयथैवेन्द्रोभगवान्श्रेष्ठमाश्रितः
६७ हत्वानृपानधर्मिष्ठानयातयित्वार्जुनादिभिः अंजसावर्तयामासधर्मधर्मसुतादिभिः ६८
इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेसप्ततितमः ७० शुकउ० सायमशुपयोनिवसन्द्याकोयाप्रियःपतिं
सर्वसंपत्समृद्धायोजस्यायोवाशिपुंगवः १ स्त्रीभिश्चात्मसवेशाभिसवयौवनकांतिभिः कंडुका
वेनात्राक्रं ७२ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेसप्ततितमः ७१ चामेनपुनःप्रोक्तंकेलिलीलाममामतः यद्व
वंशप्रसूतानांआसीत्स्वमकारणं श्रीहरिःक्वविभूतिसमासेनदर्शयतिसर्वसंपदाविशिष्टायात १२

समस्त मणिरयोयपुद्वीपभूतान् ५० कृतलिखितश्रुकृतिपुरैनिमम्म तूपतालोकाभावमात्रे ५३ चक्रमनुयातेन दृष्टो यान्ना
येणन्तनमः परत सान्तनमनः परहूर्वतेमाने श्रुष्टभाजेज्योतिः भादीप्तामममपुत्रानवामूवरं प्रसीदत्यपुत्रो ज्ञा
दीनं त्रुतमोनथदितिर ५४ पश्चात्तञ्जेनातः हुरनामहृतः ऊर्मयः नरामपघनायमानान्तं नघमलिलभवनमहा
कमलप्रयुनतमधुतिमन्मथश्रोत्र ५५ महस्रममिभवाः कणाः नानमगथः नेधाद्धिपुतिभिः हिमहस्तेनेभृत्
समङ्गीयान्नमणिभूम्नामम समिधीनथ लोकालोकं नथातीतादिवे प्रममहतनमः ५० तत्राखयम
नमस्रीवमेयपुष्पवल्लोहकालेनमणिभद्रशनयोवक्षभूषभेयतमम ५१ नानाहुभ्राभावान्धुरामा
होयागोवासाः महस्वादिगमंकपामचक्रप्राणिमायुः ५२ तमःतजेमगातुनेजेममहि
दायवन्धीतगणग्रचिधामनोजवनिनिविभुमन्दपानगणचतुनामप्रायथाचम ५३ हाणाव
कानुपथनतनमः पापरज्योतिरनतयाः मम शुवानभूमभीदणफलानः प्रमोतिनानीपर
पदिनादिउभ ५४ ततः प्रविष्टः मनिनतनभमतानालीयमाजहहहूमिभपाण नशोकतेवभन
शुमनमभाजनमणिमभमहस्त्रशोभित ५५ तस्मिन्महाभोममनतमङ्गुतमहस्यपूर्णवणा
मणिकुण्डि विभ्राजमानोद्दिगणानगाजितमितावलभुशितिकुण्ठजिष्णु दरदप्रोतममस्मला
मनविभमहानुभावपुरुमानमोनम माइतुराभमणिपुगणगामममणमतवकौकतिरायनेदं
ण ५७ महामणिव्रातकिरीटकुण्डलप्रभापरीतेमममहस्रकंतसप्रलंबचावेदभुजममकौस्तुभश्री

जितमस्फटिकगिरिसंकाशंशितिकंठजिह्वेतस्मसूजिनास्तभपीतयोनीलाः कंठजिह्वायमाने ५८ तस्येगा
मत्यामनंतमपाननमणिमागदिहः मह्वकरमाममनयमाने ५९ महामणिव्राताः दिव्यरत्नममदाः य
पुतेषाकिरीटकुण्डलानांप्रभयापरिदितनाः मवेतःमूलः महस्रममणिनिताः कुण्डलायमानमम ५८॥

श्री॰ भाग॰ द॰ उ॰ टी॰ १४४

मत्कैतवधियः ममाहितादर्वदनामेतिरमत्तः पुनरन्यमेव प्राप्तिं तां अथ जडं यथा भवति तथा तास्तानि ऊचुः तानि मे मत्तो गदतः शृणु इत्यर्थः ॥१४॥ हे कुररि स्वपिति जगति निद्रां गच्छति सति विपलसि त्वं यो शाङ्गनुस्पर्शि तदन-चितमित्यर्थः ईश्वरस्तु गुप्तबोधः नलिननयनस्य हासेन सहितेन उदारलीलेक्षितेन कि चित्त गाढं निर्भिन्नचेतास्त्वमिति ॥१५॥ नक्तं रात्रौ अदृष्टबन्धुः सती रोरवीषि किं तेन तावत् श्रोपित वयमिव दास्य

नटानां नर्तकीनां च गीतवाद्योपजीविनाम् क्रीडालंकारवासांसि कृष्णोऽदात्तस्य च स्त्रियः ॥१२॥ हा-स्यं विहरतो गत्यालापेक्षितस्मितैः नर्मक्ष्वेलिपरिष्वङ्गैः स्त्रीणां किल हृता धियः ॥१३॥ ऊ-चुर्मुकुन्दैकधियो गिर उन्मत्तवज्जडम् चिन्तयन्त्योऽरविन्दाक्षं तानि मे गदतः शृणु ॥१४॥ महिष्य ऊ-चुः कुररि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शेषे स्वपिति जगति रात्र्यामीश्वरो गुप्तबोधः वयमिव सखि कच्चि-द्गाढनिर्भिन्नचेता नलिननयनहासोदारलीलेक्षितेन ॥१५॥ नेत्रे निमीलयसि नक्तमदृष्टबन्धुः त्वं रोरवीषि करुणं बत चक्रवाकि दास्यं गता वयमिवाच्युतपादजुष्टां किं वा स्रजं स्पृहयसे कब-रेण वोढुम् ॥१६॥ भो भोः सदा निष्टनसे उदन्वन्नलब्धनिद्रोऽधिगतप्रजागरः किं वा मुकुन्दापहृतात्म-लाञ्छनः प्राप्तां दशां त्वं च गतो दुरत्ययाम् ॥१७॥ त्वं यक्ष्मणा बलवतासि गृहीत इन्दो क्षीणस्तमो न निज-दीधितिभिः क्षिणोषि कच्चिन्मुकुन्दगदितानि यथा वयं त्वं विस्मृत्य भोः स्थगितगीरुपलक्ष्य-

से ॥१८॥ अलब्धनिद्रः सदा निष्टनसे रसे कोऽभिप्रायः ... किं वास्माभिः प्राप्तां दशां त्वमपि गतोऽसि हे कस्य यथा वयं सम्भोगेन श्रीमुकुन्दापहृतकुचकुङ्कुमादिलाञ्छनाः तथा त्वमपि यतापहृतश्रीकौस्तु-भादिश्रीमुकुन्दापहृतादिलाञ्छनः गलतम ॥१७॥ मुकुन्दगदितानि रहस्यानि विस्मृत्य वयमेकचित्तया कच्चित्त्वं ... यथा वयं त्वमपि स्थगितगीः तनुवाक् हे इन्दो न स्फुरन्ति वा पलक्ष्यसे ॥१८॥ राम॰

१४४

श्रियः पतिः षोडशसहस्रपत्नीनां प्रियवल्लभः स न तासां पत्नीनां मध्ये हं [illegible] श्रीकृष्णो गेहविशेषेषु
तुल्यात्मादिः ५ तस्माद्रुक्मिणीप्रधाना स्त्रियाः विजहार महानन्दयोगे भवनेषु वा स्मरः स्थापिता कुचकुङ्कुमैः लि
प्ताः सुतसुताभिः परिवृताः ६ सुतमागधवन्दिभिः चाङ्गीयमानः ७ ताः स्त्रियश्च वस्त्राः कृतपदा विष्टा नाकुच

नितम्बं कृष्णमार्गी यां मदस्तुतिर्मे तया जः मत्तकौमोदे रम्यरथ्यास्य कनको ज्वलैः ३ उद्यानोपवना
च्छायपुष्पानद्रुमराजिषु निर्विशन्नाविशच्छनैः नादितं प्रासादमनन्तः ४ रमेच्छाडश्चाप्रहस्तपत्नीः
नामककवल्लभः तावद्वेषांश्च संवत्सरप्रमोदं तत्र हेतुमहाद्विषु ५ प्रोत्फुल्लोत्पलकल्हारकुमुदाम्भो
जरेणुभिः वासितामलतोयेषु कूजद्द्विजकुलेषु च ६ विजहार विगाह्याम्भो ह्रदिनीषु महोदयः
कुचकुङ्कुमलिप्ताङ्गः परिरब्धश्च योषिता ७ उपगीयमानो गन्धर्वैः मृदङ्गपणवानकान् वाद
यद्भिर्मुदा वीणां सूतमागधवन्दिभिः ८ सिच्यमानोऽच्युतस्ताभिः हसन्तीभिः स्म रेचकैः प्रति
षिञ्चन् विचिक्रीडे यक्षीभिर्यक्षराडिव ९ ताः क्लिन्नवस्त्रा विवृतोरुकुचप्रदेशाः सिञ्चन्त्य उद्धृत
बृहत्कवरप्रसूनाः कान्तं स्म रेचकजिहीर्षया योपगुह्य जातस्मरोत्सवलसद्वदना विरेजुः १० स
तु तस्य न विषज्जित कुङ्कुमस्रक् क्रीडाभिषङ्गधुतकुन्तलवृन्दबन्धः सिञ्चन्मुहुर्युवतिभिः प्रति
षिच्यमानो रेमे करेणुभिरिवेभपतिः परीतः ॥ ॥ ॥

प्रदेशाः उद्धृतानि विस्मृतानि बहन वोध्यः प्रहृतानियाभीताः जातेन समोत्सव अस्त्व. तेन लसंतिवदनानि
यासांताः १० ताभिः षोडशसहस्रपत्नीभिः सने [illegible] विषज्जितकुङ्कुमाक्तः [illegible] क्रीडायां अभि निवे
शेनसङ्गतेन धुतः कम्पितः कुन्तलवृन्दस्य बन्धो यस्य सः ॥ नाम

कामार्थो माहययतिप्रमदा इति चेदाह रूपः याताः प्रहोतीहितामह आलापयथा कायेओनितिमुकुंदमितिवंधुन
ताह धमानवधियमनापकाकिनौरमतेत्रामः प्रियमुनेनमैनालापयमुतेपकौनिः कथयीनैत्ते प्रणय तेनेतित
दा आह स्त्रियः जाताद्वेकाधनन रमास्नस्नीत् समथ्या किमेव कानिद्राप्रकानि ह्रभिय तमानस्तव यामिनय्यः
पादौतरहतोइ मुत्तन्तस्मधुरालापयमोत्रेयमोत कामा ग्रुति प्रदर्शि यमूते वमुच कमलानभजामः किंत
ग्रनाहताविहतापुनः पुनः सेवमभजत यताम्बाहस्याः मानिन्याः स्त्रियः एकनिष्ठाः श्रीकृष्णएकात्मताः पक्षे च

इतीदृशेन भावेन कृष्णे योगेश्वरेश्वरे क्रियमाणेन माधव्यो लेभिरे परमां गतिम् २५ श्रुतमात्रोऽपि यः
स्त्रीणां प्रसह्याकर्षते मनः उरुगायोरुगीतो वा पश्यन्तीनां कुतः पुनः २६ याः संपर्यचरन्प्रेम्णा
पादसंवाहनादिभिः जगद्गुरुं भर्तृबुद्ध्या तासां किं वर्ण्यते तपः २७ एवं वेदोदितं धर्ममनुतिष्ठ-
न्सतां गतिः गृहं धर्मार्थकामानां मुहुश्चादर्शयत्पदम् २८ आस्थितस्य परं धर्मं कृष्णस्य गृहमेधि-
नां आसन्षोडशसाहस्रं महिष्यश्च शताधिकाः २९ तासां स्त्रीरत्नभूतानामष्टौ याः प्रागुदाहृताः
रुक्मिणीप्रमुखा राजंस्तत्पुत्राश्चानुपूर्वशः ३० एकैकस्यां दश सुतान्कृष्णोऽजीजनदात्मजान् याव-
त्य आत्मनो भार्या अमोघगतिरीश्वरः ३१ तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादश महारथाः आसन्नुदार-
यशसः तेषां नामानि मे शृणु ३२ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च दीप्तिमान्भानुरेव च सांबो मधुर्बृहद्भानुश्चि

स्वतंत्रमनालिङ्गानिद्रायासामिति सर्वश्लोकटीका २४ श्रीकृष्ण एवंभूतो भावो नातिचित्रमाह श्रुतमात्रोऽपीति २५॥
उरुभिर्गायते गीतः उरुधा गीतो वा येन केनचिदपि गीतः पश्यन्ती कथाविदपि गीतो वा यथा: २६ पदं स्थानं २८ याः हा के
रुक्मिणी प्रमुखाः श्रेष्ठा उदाहृतास्ताः प्राग्युक्ताः ३० एवं मेदां रघानाथिकाः अष्टौ महिष्यः महिषीणां पुत्राः लक्षण
शोभन्ततरे केचिन्महत्स्ताणिमवृता: ३१ अनिरुद्धमिति पुत्राणामध्ये स्मरे दशा वंशयाः अथवा निरुद्धेनामा

ततः पूर्वं स्वःसरिद्देवनद्यन्तो तीर्थं कृतौ यस्मिन्नपि सति इदानीं यदुषु यदजनि जातं श्रीकृष्णकामह्न पंथानः स्वःसरित् पादा
शौचं तीर्थं कृतं नृपाणां चक्रे स्वयमेव सर्वतत्था परिविराजत इत्यर्थः श्रीकृष्णस्य विद्विषः सन्ततः स्निग्धाश्च विलासन्त
द्रूपं ययुरिति ग्राणितिं च तत्स्वरूपं श्रीकृष्णस्य परमकारुण्यकारणत्वं यादवनृपाणां किमत ग्राजितपरा ग्राजिता ब्रह्मादयो
नज्ञात परास्ववतः परिपूर्णा श्रीः श्रीकृष्णस्यैव नान्यस्येति तदेवाह यदर्थे ग्रन्यायासा ब्रह्मादीनां यत्नः तेनन्निरपेक्षि
ता ..... लक्ष्मीः श्रयत इति किं चित्रमेवेति वेत्त नहि परममङ्गलनामधेयस्मात् स्मरणादिना यन्नामेति तददापनानुस्मरणा
येत्यमित्याह श्रुतमनुरादितमिति सर्वधर्मो प्रवर्तनादपीत्याह यत्कृतो गोत्रधर्म इति गार्हस्थ्यधर्म इव शुद्धधर्मो यत्कृ
तः तेन प्रवर्तितः नखल्वितिभारहरणं न चित्रमित्याह श्रीकृष्णस्यैतदिति कालचक्रायुधस्येति सर्वसंहारको

तीर्थं चक्रे नृपोनं यदजनि यदुषु स्वःसरित्पादशौचं विद्विट्स्निग्धाः स्वरूपं ययुरजितपरा श्रीर्यदर्थेऽन्य
यत्नः ४७ यन्नामामङ्गलघ्नं श्रुतमथ गदितं यत्कृतो गोत्रधर्मः कृष्णस्यैतन्न चित्रं क्षितिभ
रहरणं कालचक्रायुधस्य ४८ जयति जननिवासो देवकीजन्मवादो यदुवरपरिषत्स्वैर्दोर्भि
रस्यन्नधर्मं स्थिरचरवृजिनघ्नः सुस्मितश्रीमुखेन व्रजपुरवनितानां वर्धयन् कामदेवम् ४९

लक्ष्मीः कि .... रेतत्प्रभावं कालचक्रायुधस्य कियदेतदित्यर्थः यत एवंभूतः श्रीकृष्णस्य पवा
सानन ..... स्थापयतीति ४८ जनानां जीवानां यो निवासः आश्रयः तं प्रवाव संगीतः प्रतयोमितयान्
यासकलेषु जयति देवक्यां जन्मेति वादः मात्रं यस्य यद्वा पर्वतस्य भावमेव कर्तुं पायस्य इच्छामात्रे
तानि समस्तमस्यापि क्रीडार्थं दोर्भिः भुजैः प्रथमे पापं ग्रस्यन् गोकुलवनिता स्मिता स्थिरचरवृजिनघ्नः आ
पिकाविशेषानपत्नीमिव वृन्दावनतरुलतादीनां संसारदुःखहन्ता तथा विलासैर्वृन्दावनव्रजवनितानां
च सस्मितेन श्रीमता मुखेनैव कामदेवं वर्धयन् कामस्वामी स्वेति विजिगीषतिं संसारमिति दैवः भाग

146

तत्तत्कार्यविशेषैः स्वीकृतमन्यादृशं नाम कृतैः विशेषितो यदूत्तमस्य सतः पदकमलमदनुवृत्तिमिच्छन् कर्मक
षणानि कर्माणि शृणुयादित्यर्थः अनुवृत्तेः फलमाह मर्त्य इति ५० श्रीमत्याः कथायाः श्रवणं कीर्तनं

इत्थं परस्य निजवर्त्मरिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनुरूपविडंबनानि कर्माणि कर्मकषणानि य
दूत्तमस्य श्रूयादमुष्य पदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ४९ मर्त्यस्तयानुसवमेधितया मुकुन्द श्रीमत्क
थाश्रवणकीर्तनचिंतयैति तद्धाम दुस्तरकृतांतजवापवर्गं ग्रामाद्वनं क्षितिभुजोपि ययुर्य
दर्थाः ५० चित्रव्रतं तत्प्रगायथ विरलीलावेधकान्कुलम्मकरदकमलिनिमूप मूलं स्म दुस्त
रकृतांतजवापवर्गं ग्रामाद्वनं क्षितिभुजोपि ययुर्यदर्थाः ५१ इति श्रीभागवते दशमस्कं
धे श्रीकृष्णलीलाचरितवर्णनं नाम नवतितमोऽध्यायः ९० श्रीरामाय नमः नमः नमः
ॐ नमः श्रीवासुदेवाय नमः ॐ नमो नमः

नुकारी या चिंता तया मेधितया तत्तया अनुवृत्त्या तद्धाम दुस्तरेण कृतान्तेन लोकेन त्रिलोकाधिपकालेनाकलिता अपि
तत्तद्धाम इति तद्दलं भगवत्पादार्थं न मा हन्यमानादिति ५१ इति श्रीभावार्थदीपिकायां दशमस्कंधे उत्तरार्धे न
वतितमोऽध्यायः ९० रामाय नमः ॐ